

निर्णय नं. ८८३७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
२०६८-DF-०००१
फैसला मिति: २०६९।३।२८।५
मुद्दा:- परमादेश ।

पुनरावेदक: जि.तनहुँ, घाँसीकुवा गा.वि.स. वडा नं.
३ बस्ने सीता कैनी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी विपक्षी: जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तनहुँ

शुरू फैसला गर्ने:-

मा.मु.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
मा.न्या.श्री नीता गौतम दीक्षित

यस अदालत, संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
मा.न्या.श्री अवधेशकुमार यादव

- सैनिक ऐनअन्तर्गतको कसूर बाहेक अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम अपराध मानिने कुनै कसूर गरेमा वा सो विषयमा सम्बन्धित निकायमा कसैको जाहेरी परेमा त्यस्तो जाहेरीमा नाम किटिएको वा सो अपराधमा संलग्न रहेको देखिएको जुनसुकै सैनिक कर्मचारीलाई अपराध अनुसन्धान गर्न प्रचलित कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त निकायसमक्ष उपस्थित गर्नु गराउनु सम्बन्धित प्रहरी कार्यालय र सैनिक कार्यालय समेतको दायित्व हुने ।

(प्रकरण नं.६)

- जाहेरी दरखास्तमा नाम किटिएका व्यक्तिहरू नेपाली सेनामा कार्यरत रहेको

भन्ने एक मात्र कारणले लामो समयसम्म सो जाहेरीको विषयमा प्रभावकारी अनुसन्धान नहुनुलाई सामान्य मान्न नसकिने ।

- नेपाल सरकारको मातहतमा रहेको सेनामा कार्यरत व्यक्तिलाई फरार रहेको व्यक्ति वा अनुसन्धान गर्ने निकायको पहुँच बाहिरको व्यक्ति भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- प्रत्येक मुद्दाको स्थिति एक समान हुँदैन । अनुसन्धान गर्न सबै मुद्दामा समान समय लाग्ने पनि होइन । घटनाको प्रकृति र अन्य परिस्थितिजन्य कुराहरूले अनुसन्धानको प्रक्रिया र समय निर्धारित गर्ने हुन्छ । त्यसैले प्रत्येक मुद्दाको अनुसन्धान यो यति समयभित्र सम्पन्न गर्नु भनी अदालतले प्रत्येकमा समान समयावधि तोक्नु वा निर्धारण गर्नु उपयुक्त नहुने ।

(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदकको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता भोजराज आचार्य

विपक्षीको तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता राजेन्द्रकुमार श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६४, नि.नं. ७८५७ सम्बद्ध कानून:

- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, २०

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६९।८।८ को आदेशउपर यस अदालतमा पुनरावेदन परी संयुक्त इजलास समक्ष पेश हुँदा सो इजलासमा माननीय न्यायाधीशहरू बीच मतैव्य हुन नसकी नियमानुसार यस इजलास समक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ:-

म निवेदक सीता कैनीको श्रीमान सामान्य किसान परिवारको हुनुहुन्थ्यो । राजनीतिक रूपमा नेकपा एमालेसँग आवद्ध हुनुहुन्थ्यो । उहाँ २०५४ सालको स्थानीय निर्वाचनमा व्यास नगरपालिका वडा नं. ३ को वडाध्यक्ष पदको उम्मेदवार भै पराजित हुनु भएको र एमाले व्यास नगर कमिटिको सदस्य समेत हुनुहुन्थ्यो । मेरो श्रीमानलाई २०५९।१।१६ गते १६।१७ जनाको समूहका आर्मी ड्रेसमा आएका मानिसहरूले हतियारसहित पक्राउ गरी नियन्त्रणमा लिई बिना कारण माओवादीको आरोप लगाई अमानवीय तरिकाले यातना दिई गोली हानी हत्या गरेकाले मुलुकी ऐन ज्यान, सम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम हदैसम्मको सजाय गरिपाऊँ भनी मिति २०६३।१।२३ मा दर्ता नं. ८६ मा किटानी जाहेरी विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा दर्ता गरेकोमा सोको अनुसन्धान गर्नुपर्ने दायित्व विपक्षी कार्यालयमा रहेको छ । रीतपूर्वकको जाहेरी दर्ता भएपछि यथाशीघ्र अनुसन्धानको कामकारवाही अगाडि बढाई अभियोग पत्र दायर गर्नेसम्मको जिम्मेवारी विपक्षी निकायहरूलाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनले कानूनी कर्तव्य तोकेको छ । जाहेरी दर्ता भएको करिब २ वर्ष २ महिना व्यतीत भैसक्दा समेत अभियुक्त पत्ता नलगाइनु एवं अन्य अनुसन्धानको काम अगाडि नवढनुले विपक्षी अनुसन्धानकर्ताले सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ले तोकिदिएको कर्तव्य पूरा नगरेको पुष्टि हुन आउँछ । साथै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत समानताको हक धारा ३३(ग) को हक एवं प्रस्तावना समेतको हनन् हुन पुगेको छ । यसर्थ, सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ले तोकेको कानूनी कर्तव्य विपक्षी निकायहरूले पूरा नगरेको र कारवाही कहिले थाल्ने भन्ने कुराको पनि कुनै निश्चितता नभएको हुँदा अन्य कुनै वैकल्पिक एवं प्रभावकारी कानूनी उपचारको अभावमा यो निवेदन गर्न आएको छु । मैले दायर गरेको जाहेरी दरखास्तको आधारमा कानूनबमोजिमको अनुसन्धान तहकीकातको काम तत्कालै अगाडि बढाई यथाशीघ्र अभियुक्तलाई पक्राउ

गरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी ३ महिनाभित्र अभियोग पत्र दायर गर्नु गराउनु भनी विपक्षी निकायका नाउँमा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

यसमा निवेदन माग बमोजिम परमादेशको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? कारण र भए प्रमाण समेत संलग्न राखी बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय पोखरा मार्फत् लिखित जवाफ लिई आउनु होला भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपि समेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

निवेदक सीता कैनीले मिति २०६३।१।२३ गते जिल्ला प्रहरी कार्यालय तनहुँमा पेश गरेको जाहेरी यस कार्यालयको १० नं. दायरीमा आ.व.०६३/०६४ सालमा दर्ता भै अनुसन्धान कार्य गर्दै राखिएको छ । प्रतिवादीहरू उपस्थित गराई दिन भनी निरन्तर पत्राचार गरिएको र बाँकी अनुसन्धान कार्य गर्ने र प्रमाण संकलन गर्ने कार्य भैरहेको छ । यस कार्यालयबाट सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ बमोजिमको कानूनी कर्तव्य पूरा गरी अनुसन्धान कार्य अगाडि बढिरहेको हुँदा विपक्षीको कुनै हक अधिकार हनन् नभएकोले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय तनहुँको लिखित जवाफ ।

मिति २०६३।१।२३ मा निवेदिकाले जाहेरी दिएपछि जिल्ला प्रहरी कार्यालय तनहुँबाट यस कार्यालयमा प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाएकोमा यस कार्यालयको च.नं.२७ मिति २०६४।४।१६ गते आवश्यक अनुसन्धान गर्नु भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय तनहुँलाई निर्देशन नदिएका कारण बाँचन पाउने संविधान प्रदत्त हक कुण्ठित भयो भनी दिएको रिट निवेदन मनासिव नभै पूर्वाग्रहले प्रेरित हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको

जिल्ला सरकारी वकीलको कार्यालय तनहुँको लिखित जवाफ ।

निवेदकले दर्ता गरेको मिति २०६३।१२।२३ गतेको किटानी जाहेरी दरखास्तबाट घटनाको अनुसन्धान गर्नुपर्ने जिम्मेवारी भएको जिल्ला प्रहरी कार्यालय तनहुँले अनुसन्धान कार्य निरन्तर भैरहेको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको र उक्त अनुसन्धान कार्य समाप्त भै जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयमा बुझाएको अवस्थामा कानूनबमोजिम मुद्दा दायर हुने कुरा उल्लेख गरी जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय तनहुँले लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको छ । यसरी कानूनबमोजिमको कारवाहीको जिम्मेवारी भएको सरकारी निकायले निवेदकले दिएको जाहेरी बमोजिमको कार्य गर्न इन्कार गरेको नभै अनुसन्धान जारी रहेको भन्ने लिखित जवाफ समेतको कुरा अन्यथा भएको भन्न सकिने स्थिति मिसिलबाट नपाइएकोले निवेदन बनाइबमोजिम अनुसन्धानको कार्य नगरेको भन्न नमिल्ने हुँदा परमादेश जारी गरी रहनु पर्ने अवस्था देखिएन । निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पोखराको आदेश ।

विपक्षीहरूले मैले दिएको जाहेरी दर्तासम्म गरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ले निर्दिष्ट गरेअनुसार कारवाही अगाडि बढाई दोषी उपर अभियोग पत्र दर्ता गर्नुपर्नेमा नगरी अभियोग कहिले दायर हुने हो, अनिश्चित छ । विपक्षीले अनुसन्धान तहकीकात भैरहेको भने पनि ऐनले निर्दिष्ट गरेअनुसार अनुसन्धान र तहकीकात के भइरहेको छ, लिखित जवाफबाट खुल्दैन । खाली पत्राचार गर्दैमा विपक्षीको दायित्व पूरा हुँदैन । विपक्षीहरूले हालसम्म पनि मेरो जाहेरीमा कारवाही नगरी दोषीउपर कहिले अभियोजन गरिने हो भनी अनिश्चित बनाएको प्रस्ट भइरहेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतबाट निवेदन खारेज गर्ने गरी भएको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी विपक्षीहरूको नाममा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, १३, १४, १५, १६, १७ ले निर्दिष्ट गरेका

प्रक्रियाहरू बमोजिम जे पूरा गर्नुपर्छ गरी सोही ऐनको दफा १८ बमोजिम ३ महिनाभित्र अभियोग पत्र दर्ता गर्नु गराउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा कानूनबमोजिम परेको जाहेरी उपरको कारवाहीमा उचित कारण बेगर निरन्तर रूपमा जाँचबुझ भइरहेको भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय तनहुँबाट लामो समयसम्म मुद्दा दायर नगरी दिएको जवाफलाई आधार बनाई निवेदन खारेज हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पोखराको आदेश फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि विपक्षी भिकार्ई आएपछि, नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

जाहेरीमा नाम उल्लेख भएका नेपाली सेनाका मेजर बावुराम श्रेष्ठ समेतका कर्मचारीहरूउपर नाम किटान गरी जाहेरी परेको देखिएकोले नेपाली सेनाको कर्मचारीहरू नेपाल सरकार मातहतका कर्मचारीहरू रहेकोले उनीहरू सम्पर्कविहीन फरार व्यक्ति भन्न मिल्ने अवस्था पनि देखिँदैन । हत्याको आरोप लागी जाहेरी परेपछि, निजहरूले आरोपित कसूर गरेको हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा शीघ्र कारवाही गरी निस्कर्षमा पुग्नु प्रहरी अनुसन्धान अधिकृत साथै सेनाका सम्बन्धित निकाय, पदाधिकारी र आरोपित व्यक्तिहरूको समेत कर्तव्य हुन आउँछ । नेपाल सरकार मातहत रहेको कर्मचारी प्रहरीको अनुसन्धानमा उपस्थित नभएको भनेर प्रहरीले आफ्नो कानूनी कर्तव्य पन्छाउन मिल्ने देखिँदैन ।

सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ले गरेको व्यवस्थाअनुसार तदारूखताका साथ प्रभावकारी रूपमा अनुसन्धान गरी कानून एवं प्रमाणबाट मुद्दा चलाउनु पर्ने अवस्था देखिएमा मुद्दा चलाउनु पर्ने र चलाउनुपर्ने अवस्था नदेखिए सोही अनुसार कानूनी प्रक्रियालाई अगाडि बढाउनु पर्ने कानूनी कर्तव्य सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ अनुसार विपक्षीहरू जिल्ला प्रहरी कार्यालय र सरकारी वकील

कार्यालयको रहेकोमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय तनहुँ दमौलीको २०६७।१।२३ को पत्रबाट र सो भन्दा अधिका पत्रहरूबाट कारवाही प्रक्रियालाई अनुसन्धानको क्रममा पत्राचार गरेको सम्म देखिए तापनि उक्त जाहेरी सम्बन्धमा अनुसन्धान कारवाही सो भन्दा अगाडि बढेको भन्ने लिखित जवाफबाट खुल्न सकेको नपाइएकोले प्रस्तुत जाहेरी उपरको अनुसन्धान कारवाही तदारूखताका साथ गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ। पुनरावेदन अदालत पोखराबाट निवेदन खारेज गर्ने गरेको इन्साफ नमिलेकोले उल्टी हुन्छ। अपराध अनुसन्धानको कार्यलाई पूरा गरी ३ महिनाभित्र अभियोग पत्र दर्ता गर्नु गराउनु भन्ने परमादेश जारी हुनुपर्छ भन्ने निवेदन मागदावी सम्बन्धमा विचार गर्दा ज्यान सम्बन्धी मुद्दामा निश्चित म्यादभित्र अनुसन्धान पूरा गरी अभियोग दायर गर्नुपर्ने भन्ने सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ लगायत कुनै कानूनमा भएको पाइदैन। त्यसरी कानूनमा नभएको विषयमा अदालतको स्वविवेकले अनुसन्धानका लागि म्याद तोक्न कानूनतः मिल्दैन। अनुसन्धान कारवाही गर्न समय सीमा तोक्दा अनुसन्धान कारवाही फितलो हुनजाने सम्भावनालाई समेत इन्कार गर्न सकिदैन। निवेदकको जाहेरी उपर तदारूखताका साथ कारवाही गरी मुद्दा चल्ने नचल्ने सम्बन्धमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ अनुसार कारवाही गर्नु भन्ने परमादेश जारी हुने ठहर भएको हुँदा ३ महिनाको म्याद तोक्नुपर्ने भन्ने सो हदसम्मको निवेदन दावी पुग्न सक्दैन भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्यायको राय।

प्रस्तुत निवेदकको जाहेरीमा नेपाली सेनाका मेजर बावुराम श्रेष्ठ, जमदार दामोदर अधिकारिको नाम किटान गरी निजहरू र सेनाका अन्य व्यक्तिहरू समेत भई आफ्नो पतिलाई यातना दिई गोली हानी हत्या गरेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ। सेनाका अधिकृत समेतको नाम किटान गरी परेको जाहेरीमा २०६३ सालदेखि हालसम्म अनुसन्धान तहकीकातको कारवाही ठोस रूपमा अगाडि बढेको

देखिएन। सेनाका अधिकृत समेतको नाम किटान भएकोले प्रस्तुत मुद्दा विशेष संवेदनशील समेत देखियो। जाहेरीमा आरोपित व्यक्तिको नाम किटान भएपछि उनीहरू वारदातमा संलग्न छन्, छैनन् वा अन्य को को व्यक्ति संलग्न छन् भन्ने कुरा अनुसन्धान गरी मुद्दा चल्ने नचलाउने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने कर्तव्य विपक्षीहरूको भएकोमा सो कर्तव्य अस्वभाविक रूपले लामो समयसम्म पूरा गरेको देखिएन। अनुसन्धान गर्दैछौं भनी लिखित जवाफ दिइएको तर ठोस रूपमा अनुसन्धानलाई अगाडि बढाइएको देखिएन। यसबाट अनुसन्धान अभियोजनको कार्य अनिश्चित रहेको देखियो। यस्तो अनिश्चितता कायम राख्नु कानून व्यवस्था कायम राख्ने र दण्डहिनताको अन्त्य गर्ने परिप्रेक्षमा वाञ्छनीय हुने देखिदैन। निवेदक देवी सुनार विरूद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय काभ्रेपलाञ्चोक समेत भएको उत्प्रेषण समेतको रिट निवेदनमा (नि.नं. ७८५७ नैकाप ०६४, पृ. ७३८) जाहेरी परी लामो समयसम्म जाहेरीमा कारवाही नगरिएको यस्तै प्रकृतिको निवेदनमा यस सर्वोच्च अदालतबाट “अनुसन्धान तहकीकात प्रभावकारी रूपमा भएको नदेखिँदा यो आदेश प्राप्त भएका मितिले ३ महिनाभित्र अनुसन्धान पूरा गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने” भनी आदेश भएको देखिन्छ। यस अदालतबाट स्थापित उक्त नजीरमा असहमति जनाउनु पर्ने कुनै कारण देखिँदैन। तसर्थ, निवेदन माग बमोजिम निवेदकको जाहेरी उपर सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ अनुसार तदारूखताका साथ अनुसन्धान पूरा गरी आदेश प्राप्त भएका मितिले ३ महिनाभित्र मुद्दा चल्ने वा नचल्ने सम्बन्धमा अभियोजनको कार्य सम्पन्न गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री अवधेश कुमार यादवको राय।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता भोजराज आचार्यले निवेदकको

पतिलाई मिति २०५९।१।१६ को राति आर्मीको पोशाकमा आएका मानिसले पक्राउ गरी लगी गोली हानी मारेको भनी मिति २०६३।१२।२३ मा विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय समक्ष जाहेरी दरखास्त दर्ता भएको छ । हत्याको अभियोगमा जाहेरी परेपछि अनुसन्धान गरी मुद्दा चल्ने वा नचल्ने भन्ने बारेमा निर्णय गर्नुपर्ने गरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ले विपक्षीहरूलाई कर्तव्य तोकेको छ । तर विपक्षीहरूले हालसम्म कुनै अनुसन्धान नै नगरी दण्डहनतालाई प्रश्रय दिएको अवस्था हुँदा विपक्षी निकायहरूलाई निश्चित समयसीमा तोकी अनुसन्धान गर्नु भनी परमादेश जारी हुनुपर्दछ । तसर्थ शुरूले निवेदन खारेज गरेको इन्साफ उल्टी गरी आदेश प्राप्त भएका मितिबाट ३ महिनाभित्र मुद्दा चल्ने वा नचल्ने बारेमा निर्णय समेत गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादवको राय कायम हुनुपर्दछ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता राजेन्द्रकुमार श्रेष्ठले निवेदिकाले जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा कर्तव्य ज्यान मुद्दाको जाहेरी दरखास्त दर्ता गराएकोमा अनुसन्धान नै नभएको अवस्था होइन । द्वन्द्वकालको घटनासँग निजको जाहेरी सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अनुसन्धान गर्ने समयसीमा कानूनले तोकेको पनि छैन । तसर्थ समयसीमा तोकी अनुसन्धान र अभियोजन गर्नु भनी अदालतले बोल्न उपयुक्त नहुने हुँदा माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्यायको राय मनासिव छ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबीच विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय समेतका नाममा परमादेश जारी गर्ने बारेमा कुनै फरक मत नरही सो हदसम्म एक मत रहेको देखिन आएको छ । तर त्यसरी परमादेश जारी गर्दा एक जना माननीय न्यायाधीशले समयसीमा तोक्नु

उपयुक्त नहुने भनी र अर्को माननीय न्यायाधीशले आदेश प्राप्त भएका मितिले ३ महिनाभित्र अनुसन्धान पूरा गर्नु भनी समयसीमा तोकी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी हुने भनी राय व्यक्त गरेको देखिँदा यस इजलासले प्रस्तुत विवादमा समयसीमा तोकी वा नतोकी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी गर्नुपर्ने हो भन्ने मुख्य प्रश्नको मात्र निरोपण गर्नुपर्ने भएको छ ।

२. मिसिल हेर्दा निवेदिकाको पति श्यामसुन्दर कैनीलाई मिति २०५९।१।१६ को राति सैनिक पोशाकमा आएका मानिसहरूले पक्राउ गरी लगेको र हत्या गरेको भनी यिनै निवेदिकाले विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय समक्ष मिति २०६३।१२।२३ मा किटानी जाहेरी दरखास्त दिएको भन्नेमा कुनै विवाद छैन । सो जाहेरी दरखास्तमा नाम किटान गरिएका मेजर बाबुराम श्रेष्ठ, जमदार दामोदर अधिकारी के कुन स्थानमा कार्यरत् छन भन्ने बारेमा खुलाई पठाई दिनु भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तनहुँले समरसुर गुल्म, चापाघाटलाई पत्राचार गरेको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त मृतक श्यामसुन्दर कैनीको मृत्यु के कसरी भएको हो भनी सोही गुल्मसँग जानकारी माग गर्दै मिति २०६४।४।२८ मा एक पत्र लेखिएको देखिन्छ । तत्पश्चात् सो विषयमा अरू कुनै कारवाही भए गरेको देखिँदैन ।

३. सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ४ मा जाहेरी दरखास्त परेपछि वा अपराधको बारेमा कुनै पनि माध्यमबाट जानकारी पाउनासाथ यथाशीघ्र अपराधसँग सम्बन्धित प्रमाण लोप वा नास हुन नदिने र अपराधी भाग्न उम्कन नपाउने व्यवस्था गर्ने र अपराध हुने सम्भावना भएमा अर्को प्रहरी कार्यालयको क्षेत्रमा समेत गई आवश्यक कारवाही गर्न सक्ने गरी प्रहरी कार्यालयलाई अधिकार र कर्तव्य तोकेको देखिन्छ । त्यस्तै सोही ऐनको दफा ५, ६, ७, ८, ९ र १० समेतमा आफूकहाँ कुनै अपराधको सूचना प्राप्त हुनासाथ वा जाहेरी पर्नासाथ अपराध अनुसन्धानका विषयमा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले गर्नुपर्ने अन्य अनुसन्धानात्मक काम,

कारवाही र प्रक्रियाको बारेमा विस्तृत व्यवस्था भएको देखिन्छ।

४. विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालयको मुख्य दायित्व अपराध र अपराधीको बारेमा जुनसुकै माध्यमबाट जानकारी हुन आएमा पनि त्यसबारेमा तुरून्त कारवाही गरी अपराधसँग सम्बन्धित सबूद प्रमाण नष्ट हुनबाट जोगाई अपराधी भाग्न उम्कन नदिने र प्रभावकारी रूपमा अपराधको अनुसन्धान गरी अपराधीलाई कानूनको दायरामा ल्याउनु नै हो। यसो गर्न सके मात्र समाजमा शान्ति र अमन चयन कायम हुन सक्दछ। समयमै अपराध अनुसन्धान भई अपराधीले कानूनबमोजिम सजाय पाएन भने कानून व्यवस्थामाथि जनताको विश्वास उठ्छ र समाजमा शान्ति र सदाचार कायम रहन सक्दैन। विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालयले प्रतिवादीहरू नेपाली सेनाका कर्मचारी भएको हुँदा कार्यालयमा उपस्थित गराई दिनु भनी मिति २०६७।१।२३ मा सम्बन्धित गुल्मलाई पत्राचार गरेको सम्म देखिन्छ भने सो कार्यालयको लिखित जवाफ समेतबाट अनुसन्धानको काम शुरू भएको तर प्रतिवादीहरू नेपाली सेनाका कर्मचारी हुँदा उपस्थित गराउने लगायत अरू कारवाही गर्न नसकिएको भन्ने देखिन्छ।

५. निवेदिकाले दिएको जाहेरीमा उल्लेख भएको मिति २०५९।१।१६ को राति आर्मी पोशाकमा आएका मानिसहरूले निजको पतिलाई लिई गएपछि हत्या गरेको भन्ने घटना सम्बन्धमा मिति २०६३।१।२३ मा दिएको जाहेरीको विषयमा हालसम्म तदारूखता साथ अनुसन्धान गरी मुद्दा चल्ने नचल्ने भन्ने बारेमा निर्णय गरी कानूनद्वारा तोकिएको जिम्मेवारी पूरा गर्नुपर्ने कर्तव्य विपक्षी कार्यालयहरूको रहे भएकोमा कुनै विवाद छैन। तर हालसम्म विपक्षी कार्यालयहरूले सोअनुरूपको कार्य गरी कर्तव्य पूरा गरेको अवस्था देखिएन। जाहेरी दरखास्तमा नाम किटान गरिएका व्यक्तिहरू नेपाली सेनाका कर्मचारी भएको कारणले मात्र विपक्षी कार्यालयहरूले सो जाहेरीको विषयमा अनुसन्धान नगर्नु वा गर्न

नसक्नु चिन्ताको विषय हो। कानून सबैको लागि हो र सबैको हकमा समान आधारमा लागू हुन्छ। सेनाको कर्मचारीलाई पनि ज्यान मुद्दामा अनुसन्धान कार्य गर्न सकिने गरी कानूनले स्पष्ट अधिकार प्रदान गरेको छ।

६. लोकतान्त्रिक राज्य व्यवस्थामा प्रत्येक नागरिक चाहे त्यो सामान्य नागरिक होस् वा सैनिक वा प्रहरी वा अन्य सार्वजनिक वा सरकारी पदमा वा ओहोदामा रहे बसेको नै किन नहोस् देशको संविधान र कानून भन्दा माथि हुन सक्तैन। नेपाली सेना समेत नेपाल राज्यको अखण्डता, एकता, राष्ट्रियता र राष्ट्रिय सुरक्षाको लागि संविधान र प्रचलित कानूनअन्तर्गत खडा भएको एउटा महत्वपूर्ण सुरक्षा संगठन हो। सैनिक ऐन अन्तर्गत कसूर मानिने कुनै कार्यको अनुसन्धान गर्ने कार्यदेखि बाहेक प्रचलित अन्य नेपाल कानून अन्तर्गतको कसूरमा संलग्न भएको सैनिक कर्मचारीउपर त्यस्तो कसूरको अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने अधिकार प्रहरीको हो। सो अधिकारक्षेत्रको प्रयोग प्रभावकारी ढंगले नभएमा दण्डहिन्ताले प्रश्रय पाउँछ। त्यस्तो अवस्थाले सैनिक संगठनको व्यावसायिक छवि बिग्रन्छ। संविधान र कानूनको शासनप्रति नेपाली सेनाको आस्था माथि नै प्रश्न चिन्ह लाग्न सक्तछ। त्यसैकारण, नेपाली सेनामा कार्यरत् कुनै सैनिकले सैनिक ऐन अन्तर्गतको कसूर बाहेक अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम अपराध मानिने कुनै कसूर गरेमा वा सो विषयमा सम्बन्धित निकायमा कसैको जाहेरी परेमा त्यस्तो जाहेरीमा नाम किटिएको वा सो अपराधमा संलग्न रहेको देखिएको जुनसुकै सैनिक कर्मचारीलाई अपराध अनुसन्धान गर्न प्रचलित कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त निकायसमक्ष उपस्थित गर्नु गराउनु सम्बन्धित प्रहरी कार्यालय र सैनिक कार्यालय समेतको दायित्व हुन आउँछ। त्यसैगरी, अपराधको अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने अधिकारप्राप्त कार्यालयले आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने कसूरको अनुसन्धान र अभियोजन गर्दा अपराधमा संलग्न व्यक्तिको हैसियत, ओहोदा वा पदलाई आधार बनाई

अनुसन्धान कार्य वा अभियोजन गर्ने गराउने होइन । अपितु कानूनको पालन र सम्मान गर्दै तथ्य र प्रमाणको आधारमा अपराध अनुसन्धान र अभियोजनको कार्य अगाडि बढाउनु पर्ने हुन्छ । यसलाई सबैले राम्रोसँग हृदयंगम गर्नुपर्छ ।

७. प्रस्तुत विवादमा निवेदिकाले दिएको जाहेरी दरखास्तमा नाम किटिएका व्यक्तिहरू नेपाली सेनामा कार्यरत् रहेको भन्ने एक मात्र कारणले लामो समयसम्म सो जाहेरीको विषयमा प्रभावकारी अनुसन्धान नहुनुलाई सामान्य मान्न सकिँदैन । नेपाल सरकारको मातहतमा रहेको सेनामा कार्यरत् व्यक्तिलाई फरार रहेको व्यक्ति वा अनुसन्धान गर्ने निकायको पहुँच बाहिरको व्यक्ति भनी अर्थ गर्न पनि मिल्दैन । त्यसैले विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालयले अनुसन्धानमा प्रतिवादीहरू उपस्थित नभएको भन्ने मात्र आधार देखाई निवेदिकाले मिति २०६३।१२।२३ मा दर्ता गराएको जाहेरी दरखास्तको विषयमा हालसम्म अनुसन्धान पूरा नगरी यथास्थितिमा राखेको कामकारवाहीलाई उचित मान्न सकिँदैन ।

८. यी निवेदीकाको जाहेरीमा नाम किटान गरिएकोले छिटो र प्रभावकारी ढंगले अनुसन्धान कार्य सम्पन्न भई सक्नु पर्ने थियो । तर यसको विपरीत नाम किटान गरेको कारणले सो जाहेरी दरखास्तउपर अनुसन्धान हुन नसक्नुलाई फौजदारी न्याय प्रणालीमा स्वीकार गर्न सकिँदैन । यस्तो अवस्थाप्रति सबै सम्बद्ध पक्ष संवेदनशील हुनैपर्छ । सेनामा कार्यरत् व्यक्तिहरू अपराधमा संलग्न रहेको भनी परेको जाहेरीमा अनुसन्धान गरी को को व्यक्ति वास्तवमै संलग्न भएका हुन् वा होइन र को कस उपर के कुन तथ्य र प्रमाणका आधारमा मुद्दा चल्नुपर्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय गर्ने प्रयोजनका लागि सो विषयको ठोस रूपमा यथाशीघ्र अनुसन्धान हुनु जरुरी देखिन्छ । सो हुन नसक्ने हो भने संविधानद्वारा प्रदत्त फौजदारी न्यायको हक समेतमा प्रतिकूल असर पर्दछ । त्यसैले यस्तो संवेदनशील विषयमा अनुसन्धान कार्यलाई अनिश्चित

बनाई राख्नु कुनै पनि दृष्टिकोणबाट उचित र तर्कसम्मत मान्न सकिँदैन । अतः निवेदिकाको माग बमोजिम निजको मिति २०६३।१२।२३ को जाहेरीको विषयमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को परिधिभित्र रही यथाशीघ्र अनुसन्धान गरी एउटा निश्चित समयसीमाभित्रै सो विषयमा मुद्दा चल्ने वा नचल्ने के हो ? वस्तुनिष्ठ रूपमा निर्णय गर्नु भनी परमादेश जारी हुनु वाञ्छनीय देखिन आएको छ । विगत पाँच वर्षदेखि अनुसन्धान कार्य सम्पन्न हुन नसक्नु आफैँमा चिन्ताको विषय बन्नु पर्ने हो । तर सम्बन्धित निकायले यसप्रति उदासीनता देखाएको अवस्थामा यस अदालतले उचित कदम चाल्नु पर्ने नै हुन्छ । निवेदक देवी सुनार विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय काभ्रेपलाञ्चोक समेत भएको मुद्दामा यस अदालतले तीन महिनाभित्र अनुसन्धान पूरा गर्नु भनी परमादेश जारी गरी न्यायिक हस्तक्षेप गरिसकेको पनि छ (नेकाप २०६४, नि.नं. ७८५७) ।

९. तर प्रत्येक मुद्दाको स्थिति एक समान हुँदैन । अनुसन्धान गर्न सबै मुद्दामा समान समय लाग्ने पनि होइन । घटनाको प्रकृति र अन्य परिस्थितिजन्य कुराहरूले अनुसन्धानको प्रक्रिया र समय निर्धारित गर्ने हुन्छ । त्यसैले प्रत्येक मुद्दाको अनुसन्धान यो यति समयभित्र सम्पन्न गर्नु भनी अदालतले प्रत्येकमा समान समयवाधि तोक्नु वा निर्धारण गर्नु उपयुक्त हुन सक्दैन । अनुसन्धानको समयवाधि फरक फरक हुन सक्छ ।

१०. तसर्थ, माथि विवेचना गरिएका आधार कारण समेतबाट पुनरावेदन अदालत, पोखराले निवेदन खारेज गरेकोलाई उल्टी गरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ बमोजिम निवेदिकाले दिएको मिति २०६३।१२।२३ को जाहेरी उपर यो आदेश प्राप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र जाहेरी दरखास्तमा लेखिएका व्यक्तिहरू उपर अनुसन्धान कार्य पूरा गरी मुद्दा चलाउनु पर्ने हो होइन भन्ने बारेमा निर्णय गरी मुद्दा चलाउनु पर्ने देखिएमा कानूनबमोजिम मुद्दा चलाउनु र मुद्दा चलाउन नपर्ने देखिएमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २० अनुसार

सोही कुराको सूचना गर्नु भनी विपक्षी कार्यालयहरूको नाममा परमादेश जारी हुन्छ। साथै उक्त तीन महिनाको अवधिभित्र अनुसन्धान कार्य पूरा हुन नसकेको अवस्थामा तब सम्मको प्रगति विवरणसहित थप के कति अवधि लाग्न सक्ने हो, सोको वस्तुगत आधार कारणसहित यस अदालतमा लेखी पठाउनु र त्यसमा यस अदालतबाट हुने आदेशअनुसार गर्नु भन्ने समेत विपक्षीहरूलाई लेखी पठाउनु। सोही आदेशबमोजिम गर्ने गरी अनुसन्धानको अवधि तोक्नेसम्म माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादवको राय उपयुक्त देखिन्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु। उक्त रायमा हामी सहमत छौं।
न्या.प्रकाश वस्ती
न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की
इति संवत् २०६९ साल असार २८ गते रोज ५ शुभम्।
इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८८३८

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
२०६८-WS- ००६४
आदेश मिति: २०६९।३।२८
विषय:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत।
निवेदक: जि. खोटाङ्ग, खोटाङ्गबजार गा.वि.स. वडा नं.
१ घर भई हाल ऋण असूली न्यायाधिकरणमा
रा.प.अनं. प्रथम श्रेणी (विशेष) ना.सु. पदमा
कार्यरत् श्यामकुमार ओझा
विरुद्ध
विपक्षी: सर्वोच्च अदालत, बहुवा समितिको
सचिवालय समेत

- निवेदक कार्यरत् कार्यालय समावेश नभएको भन्ने आधारले मात्रै संविधान र प्रचलित कानूनको अधिकारअन्तर्गत निर्माण भई लागू भएको न्याय सेवा (समूह गठन तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरुवा, बढुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११(२) को खण्ड (क) को व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र २४ तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को प्रावधानविपरीत छ भनी अर्थ गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.६)

- अदालतले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) को असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत कुनै प्रचलित कानूनी व्यवस्था कुनै संवैधानिक प्रावधान वा कुनै नियम आफ्नो मातृ ऐनसँग बाभिएको अवस्थामा मात्र त्यस्तो बाभिएको कानूनलाई अमान्य र बदर घोषित गर्ने हो। तर कुनै नियममा केही कुरा नभएको भन्ने अवस्थामा सो उल्लेख नभएको कारणले उक्त कानून संविधान वा मातृ ऐनसँग बाभिएको भनी बदर वा अमान्य गर्नुपर्ने अवस्था नआउने।

(प्रकरण नं.७)

- एउटै सेवा र एउटै समूहमा पर्ने विभिन्न कार्यालयमा कार्यरत् सबै कर्मचारीहरूले पदोन्नतिको उचित र समान अवसर पाउनु पर्दछ। सोको लागि सम्बन्धित ऐन, नियमद्वारा उचित व्यवस्थापन हुनुपर्नेमा यी निवेदक कार्यरत् रहेको अड्डा बहुवा प्रयोजनका लागि कुनै समूहमा अहिलेसम्म नपरेको अवस्थालाई ठीक मान्न नसकिने।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताहरू हरि उप्रेती, प्रकाश के.सी. र जगन्नाथ महतो

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता विनोद पोखरेल
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३
- न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११(२)(क)
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र २४

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ:-

म निवेदक न्याय सेवा न्याय समूह अन्तर्गत रा.प.अनं. चतुर्थ श्रेणीमा २०३६।५।१२ मा सेवा प्रवेश गरी हाल निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ.१ बमोजिम रा.प.अनं. प्रथम श्रेणी (विशेष) ना.सु. पदमा बहुवा भई कार्यरत् राष्ट्रसेवक हुँ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा ४ र ८ बमोजिम गठित ऋण असूली न्यायाधिकरण र ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणमा न्याय समूहका कर्मचारीहरू कार्यरत् रहेका छन्। सोहीअनुरूप सर्वोच्च अदालतको निर्णयले म निवेदक पनि ऋण असूली न्यायाधिकरणमा सरूवा भई कार्यरत् रहेको छु। ऋण असूली न्यायाधिकरणमा कार्यरत् रा.प. अनं. कर्मचारीहरूको का.स.मू. को सुपरीवेक्षक, पुनरावलोकनकर्ता र पुनरावलोकन समितिको अध्यक्षको बारेमा निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीमा स्पष्ट व्यवस्था नभएको कारण पत्राचार गर्दा सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।२।३ र २०६८।५।२० को पत्रबाट सो सम्बन्धमा व्यवस्था भई का.स.मू. मूल्याङ्कनको कार्य भई आएको छ।

यसै बीचमा लोकसेवा आयोग, मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयको मिति २०६८।१।२९ को पत्रबाट यस अदालतमा रिक्त नेपाल न्याय सेवा, न्याय समूह रा.प. अनं. प्रथम श्रेणी ना.सु. पदसंख्या- १० मध्ये कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा ५ पद र कार्यसम्पादन तथा अनुभवको आधारमा ५ पद समायोजन बहुवाको लागि प्रतिशत निर्धारण भई आएको हुँदा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१, २२ र २४घ.१. अनुसार सेवा सम्बन्धी नियमावलीको नियम ११(२)(क) बमोजिम यस अदालत र अन्तर्गतका न्यायपरिषद् सचिवालय, प्रशासकीय अदालत तथा श्रम अदालतमा दरबन्दी भई कार्यरत् उम्मेदवारहरूले दरखास्त दिन हुन सूचित गरिन्छ भनी सर्वोच्च अदालत बहुवा समितिको सचिवालयको नामबाट सूचना प्रकाशित गरिएको थाहा भयो। सो सूचनाअनुरूप बहुवा समितिको सचिवालयमा सम्पर्क गरी बहुवाको फाराम दर्ता गर्न खोज्दा सो बहुवा समितिका अध्यक्ष रजिष्ट्रारज्यूबाट २०६८।१।२।२२ मा नेपाल न्याय सेवा (गठन समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११ (२)(क) बमोजिम सर्वोच्च अदालतबाट कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनको आधारमा हुने बहुवामा निर्धारित पदसंख्यामा बहुवा हुन पाउने कार्यालयको सूचीमा सर्वोच्च अदालत, न्यायपरिषद् सचिवालय, प्रशासकीय अदालत र श्रम अदालतका कर्मचारीहरू भनी स्पष्ट उल्लेख भएको र निवेदकहरू उल्लिखित कार्यालयमा कार्यरत् उम्मेदवार नभएकोले बहुवा दरखास्त फाराम समावेश गर्न मिलेन भनी निर्णय गरिएको कुरा सोही मितिमा नक्कल जारी थाहा पाउँ।

उक्त कामकारवाही कानूनी त्रुटिपूर्ण भै बदरभागी छ। न्याय समूहमा राजपत्र अनंकित श्रेणीका कर्मचारी जुनसुकै कार्यालयमा कार्यरत् भए पनि बहुवा सूचना बमोजिम निजहरूको फाराम समावेश गर्न मिल्दैन भन्न पाइँदैन।

न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा र बहुवा) नियमहरू, २०५१ मिति २०५१।३।६ देखि लागू भएको हो। म कार्यरत् ऋण असूली न्यायाधिकरण २०६० सालमा मात्र गठन भएको हुँदा सो नियमको नियम ११(२)(क) मा ऋण असूली न्यायाधिकरण समावेश हुन नसकेको हो। उक्त नियमहरू लागू भएपछि गठन भएका श्रम अदालत र प्रशासकीय अदालत समेत मिति २०५३।१।११ मा प्रथम संशोधनबाट समावेश गरिएको हो। म निवेदक कार्यरत् ऋण असूली न्यायाधिकरण समेत सर्वोच्च अदालत मातहतकै न्यायिक निकाय भन्नेमा विवाद छैन। यहाँ कार्यरत् कर्मचारीहरू न्याय समूह भित्रकै हुने भएकाले एउटै समूहका कर्मचारीहरू यस न्यायाधिकरणमा कार्यरत् रहेकै भरमा सो समूहको बहुवामा उम्मेदवार बन्न नपाउने भन्नु पूर्वाग्रहपूर्ण छ। म कार्यरत् न्यायाधिकरणको गठन भएपछि न्याय सेवा सम्बन्धी नियमहरू २०५१ को सम्बन्धित नियम ११(२)(क) मा संशोधन गर्नुपर्ने कर्तव्य सम्बन्धित मन्त्रालय समेतको हो। तर नियमावली संशोधन नभएको कारणले मात्रै बहुवामा उम्मेदवार हुन नपाउने भनी निर्णय गर्नु त्रुटिपूर्ण हुन्छ। सम्बन्धित निकायले आफ्नो जिम्मेवारी र कर्तव्य पूरा नगरेको कारणले बहुवा जस्तो संवेदनशील हकबाटै वञ्चित गर्न मिल्दैन।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र २४ को योग्यता पुगेको अवस्थामा न्याय सेवा नियमहरू २०५१ को नियम ११(२)(क) मा ऋण असूली न्यायाधिकरणको नाम उल्लेख नगरेको हदसम्म न्याय सेवा नियमहरू २०५१ को उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र २४ सँग बाभिएको हुँदा सो हदसम्म नियम ११(२)(क) को वाक्यांश र सो आधारमा भएको विज्ञापनको सूचनाको वाक्यांश समेत बदरभागी छ। यसका अतिरिक्त निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१ बमोजिम हुने बहुवामा ऋण

असूली न्यायाधिकरण अन्तर्गतका रा.प.अनं. कर्मचारीहरूलाई सर्वोच्च अदालत अन्तर्गतकै मानी दरखास्त स्वीकार गरी बहुवा गरिसकिएको छ। तर सोही ऐनको दफा २४ बमोजिम कार्यक्षमताको आधारमा हुने बहुवा एवं समायोजन बहुवामा भने ऋण असूली न्यायाधिकरणको कर्मचारीलाई सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नदिने कामकारवाही र सूचना समेत अन्यायपूर्ण छ।

अतः मेरो बहुवा दरखास्त लिन नमिल्ने भनी विपक्षी बहुवा समितिको सचिवालयको अध्यक्ष रजिष्ट्रारज्यूबाट मिति २०६६।१।२२ मा भएको निर्णय एवं सो निर्णय अधिपछि भएका विज्ञापन सूचनाहरूमा न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा बहुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११(२)(क) मा “ऋण असूली न्यायाधिकरण” को नाम उल्लेख नगरेको हदसम्मको वाक्यांशलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी एवं अमान्य घोषित गरी सो नियमावलीमा न्यायाधिकरणहरूको नाम समेत समावेश गर्नु गराउनु भनी परमादेश समेत जारी गरिपाउँ। साथै निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म उक्त विज्ञापनको कामकारवाही सम्पन्न भइसके प्रबल सम्भावना भएकोले रिट निवेदनको औचित्य नै समाप्त हुने हुँदा निवेदकलाई अपूरणीय क्षति पुग्ने भएकोले उक्त विज्ञापन बमोजिमको बहुवा सम्बन्धी कामकारवाही अगाडि नबढाउनु, यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने मिति २०६६।१।२२ को रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनुनपर्ने हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु साथै निवेदकले ऋण असूली न्यायाधिकरणमा रा.प.अनं. प्रथम श्रेणीको पदमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१ बमोजिम बहुवा पाएको देखियो। मिति २०६६।१।२४ को गोरखापत्रको बहुवा समितिको सचिवालय, सर्वोच्च अदालतको सूचना

अध्ययन गर्दा नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बढुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११(२)(क) मा व्यवस्था भएका सर्वोच्च अदालत, न्याय परिषद् सचिवालय, प्रशासकीय अदालत र श्रम अदालतका कर्मचारीका लागि मात्र सो प्रतिष्पर्धामा उम्मेदवार हुन पाउने व्यवस्था देखियो। २०६० सालमा गठन भएको ऋण असूली न्यायाधिकरण र यसको पुनरावेदन न्यायाधिकरण पनि समावेश हुनुपर्ने भन्ने निवेदकको माग पाइन्छ। बहाल रहेको प्रचलित कानूनमा ऋण असूली न्यायाधिकरण समेत समावेश नभएको स्थिति एकातर्फ देखिन्छ भने अर्कोतर्फ ती न्यायाधिकरणमा कार्यरत् कर्मचारीको वृत्ति विकासको प्रश्न पनि त्यत्तिकै गम्भीर देखिन्छ। सो सूचनाअनुसार दरखास्त दिने अन्तिम म्याद आजै मात्र रहेको अवस्था र ०६८-WS-००६० को रिट निवेदनमा यसै अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट २०६८।१२।२१ मा निवेदककै प्रकृतिका कर्मचारीलाई दरखास्त फाराम भर्न दिन अन्तरिम आदेश जारी भएको पाइन्छ। उक्त निवेदनको निवेदकहरूको माग दावीका सम्बन्धमा मुद्दाको अन्तिम किनारा हुँदा विचार हुने भनी जारी उक्त अन्तरिम आदेशबाट ती पदका लागि उम्मेदवार भएका अन्य कर्मचारीको बढुवा समेत लामो समयसम्म अन्यायग्रस्त रहनु न्यायसंगत देखिँदैन। तसर्थ, यस विषयमा दुवैपक्षको छलफल सुनी अन्तरिम आदेश जारी हुने वा नहुने विषयमा निर्णय हुनुपर्ने हुँदा मिति २०६८।१२।३० को दिन अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा छलफल गर्न विपक्षीलाई भिकाउनु। मिति २०६८।११।२४ को गोरखापत्रको सूचनाले उम्मेदवारले दरखास्त दिन पाउने तीस दिन आजै पुग्ने भएबाट सो अवधिसम्म यी निवेदकको दरखास्त पछि ठहरेबमोजिम हुने गरी सशर्त दर्ता गरिदिन सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ भन्ने मिति २०६८।१२।२३ को आदेश।

निवेदनको विषयवस्तु हेर्दा चाँडो किनारा हुन बाञ्छनीय देखिएको हुँदा लिखित जवाफ परे वा सोको अवधि नाघेको सात दिनभित्र रिट नं. ०६८-WS-००६० समेत साथै राखी पूर्ण सुनुवाइका लागि पेश गर्नु। सो अवधिसम्म प्रस्तुत निवेदनमा एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६८।१२।२३ मा जारी अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता प्रदान गरिएको छ भन्ने मिति २०६८।१२।३० को आदेश।

न्याय सेवामा कार्यरत् कर्मचारीको सेवा, शर्त सम्बन्धमा न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति सरूवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११(२) मा ऋण असूली न्यायाधिकरण र ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणमा कार्यरत् कर्मचारीहरूको हकमा बढुवा सम्बन्धी स्पष्ट कानूनी व्यवस्था नभएको हुँदा ऋण असूली न्यायाधिकरण र ऋण असूली न्यायाधिकरणमा कार्यरत् उम्मेदवारलाई बढुवा प्रक्रियामा सम्मिलित गराउन कानूनी रूपमा मिल्न आउँदैन। न्याय सेवा, न्याय समूहको प्रशासन हेर्ने केन्द्रीय निकायको हैसियतको नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, सरूवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११ को उपनियम (२)(क) मा राजश्व न्यायाधिकरण भन्ने शब्द पछाडि र “ऋण असूली न्यायाधिकरण, ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण, वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, विशेष अदालत र यसपछि गठन हुने न्यायाधिकरण वा अदालतका रिक्त पदहरूको लागि सोही न्यायाधिकरण वा अदालतका कर्मचारीहरू” भन्ने वाक्यांश थप गरी नियम संशोधन गर्न यस अदालतको मिति २०६९।१।४ को निर्णय सहित सोही मितिमा कानून मन्त्रालयमा पत्राचार भई बढुवा सम्बन्धमा उपयुक्त व्यवस्था गर्ने पहल भइरहेको भन्ने सर्वोच्च अदालत, बढुवा समितिको सचिवालय, रजिष्ट्रार र प्रशासन शाखाको संयुक्त लिखित जवाफ।

न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बढुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११ को उपनियम (२) को खण्ड (क) मा बढुवाको लागि संभाव्य उम्मेदवार हुन पाउने

निकायमा ऋण असूली न्यायाधिकरण उल्लेख नभएको हुँदा रिट निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयाथ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरि उप्रेती, श्री प्रकाश के.सी. र श्री जगन्नाथ महतोले बैंक तथा वित्तिय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ मिति २०६०।३।२ बाट लागू भएपछि सो ऐनको दफा ४ र ८ बमोजिम ऋण असूली न्यायाधिकरण र ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण गठन भएका हुन्, तर न्याय सेवा (समूह गठन तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा बढुवा) नियमहरू, २०५१ यी न्यायाधिकरण गठन हुनुभन्दा पहिले नै लागू भएको हुँदा सो नियमहरूको नियम ११(२) (क) मा न्यायाधिकरणहरू समावेश नभएका हुन् । उक्त नियमहरूमा भएको पहिलो संशोधनले नियम ११(२) को देहाय (क) मा संशोधन गरी नियमहरू लागू हुनुभन्दा पछि गठन भएका प्रशासकीय अदालत तथा श्रम अदालतलाई समावेश गरिसकेको छ । तर ऋण असूली न्यायाधिकरणहरूको बारेमा सो नियममा संशोधन गरी हालसम्म नमिलाइएको कारण न्याय समूहका राजपत्र अर्नाकित कर्मचारीहरूको बढुवामा ती न्यायाधिकरणहरूमा कार्यरत् कर्मचारीहरू समावेश हुन नसक्ने भनी बढुवा समितिका अध्यक्ष सर्वोच्च अदालतका रजिष्ट्रारबाट निर्णय भएको छ । त्यसरी एउटै समूहका कुनै कर्मचारीलाई समावेश गर्ने र कुनै कर्मचारीलाई समावेश नगर्ने भन्ने निर्णय भेदभावपूर्ण भई बदरभागी छ । ऋण असूली न्यायाधिकरणमा कार्यरत् कर्मचारीहरू पनि न्याय समूहबाटै रहने हुँदा एउटै समूहका कर्मचारीमध्ये ऋण असूली न्यायाधिकरणमा कार्यरत् कर्मचारीलाई बढुवामा समावेश नगर्ने भन्न मिल्दैन । किनभने निवेदक मात्र बढुवाको सम्भावित क्षेत्रबाट अलग रहन सक्तैनन् । नियम ११(२)(क)

को समूहको प्रकृतिले नै ऋण असूली न्यायाधिकरण सोही समूहमा पर्ने निश्चित छ । यसका साथै ऋण असूली न्यायाधिकरणमा कार्यरत् रविन्द्र ढुंगानालाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१ बमोजिम रा.प.अनं. प्रथम श्रेणी (विशेष) ना.सु.पदमा बढुवा गर्दा सर्वोच्च अदालतको बढुवा समितिले नियम ११(२) (क) अन्तर्गतकै कार्यालयको सूचीमा ऋण असूली न्यायाधिकरणलाई समावेश गरी बढुवा दरखास्त लिई बढुवा गरिएको अवस्था छ । यसरी विशेष बढुवा प्रक्रियामा समावेश गरिसकेपछि समायोजन बढुवातर्फ दरखास्त नलिने गरी निर्णय गर्न पनि मिल्दैन । सर्वोच्च अदालतको बढुवा समितिको लिखित जवाफको प्रकरण ३ मा ऋण असूली न्यायाधिकरण समेतलाई नियम ११(२) (ख) अन्तर्गत थप गर्न निर्णयसहित कानून मन्त्रालयमा लेखी पठाइएको भन्ने उल्लेख छ । तसर्थ, हाल बढुवाको लागि मात्र निवेदकहरूलाई बाहेक गर्न मिल्दैन । तसर्थ, नियम ११(२) (ख) मा ऋण असूली न्यायाधिकरण र ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण समावेश नगरेको हदसम्म उक्त व्यवस्था बदरभागी छ । तसर्थ सो हदसम्मको उक्त व्यवस्था बदर गरी निवेदकको दरखास्त लिई बढुवा गर्नु भनी विपक्षी बढुवा समिति समेत उपर आदेश जारी हुनु पर्दछ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी बढुवा समितिको सचिवालय समेतका तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री विनोद पोखरेलले हाल विद्यमान रहेको न्याय सेवा नियमहरू २०५१ को नियम ११(२) (ख) मा ऋण असूली न्यायाधिकरण समावेश भएको छैन, नियममा समावेश नभएका निकायमा कार्यरत् कर्मचारीहरूको बढुवा फाराम लिन मिल्ने अवस्था छैन । बढुवा समितिका अध्यक्ष सर्वोच्च अदालतका रजिष्ट्रारले नियम ११(२)(ख) मा संशोधन गर्न लेखी पठाएको भन्ने लिखित जवाफ पेश भएको हुँदा सो नियममा संशोधन भएपछि मात्र निवेदकको बढुवा फाराम समावेश गर्न सकिने हुँदा हाल रिट जारी गर्नुपर्ने देखिँदैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुवैतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णय तर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने देखियो:-

१. न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११ को उपनियम (२) को देहाय (क) को व्यवस्थामा ऋण असूली न्यायाधिकरण र ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण भन्ने बाक्यांश समावेश नभएको आधारमा सो व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र २४ तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ सँग बाभिएको मान्न मिल्ने, नमिल्ने के हो ?
२. निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो, होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा यी निवेदक नेपाल न्याय सेवा, न्याय समूहको राजपत्र अर्न्कित प्रथम श्रेणी (विशेष) ना.सु.पदमा कार्यरत् कर्मचारी हुन् । यसमा विवाद छैन । निज हाल ऋण असूली न्यायाधिकरणमा दरबन्दी रही सोही न्यायाधिकरणमा कार्यरत् रहेको भन्नेमा पनि कुनै विवाद छैन । सर्वोच्च अदालत बहुवा समितिको सचिवालयबाट मिति २०६८।११।२४ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना अनुसार नेपाल न्याय सेवा, न्याय समूहको राजपत्र अर्न्कित प्रथम श्रेणी, नायव सुब्बा पदसंख्या १० मध्ये कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनबाट पदसंख्या ५ तथा समायोजन बहुवाबाट पदसंख्या ५ समेतमा बहुवाको दरखास्त आह्वान भएकोमा सो पदको बहुवामा समावेश हुन योग्यता पुगेको हुँदा दरखास्त बुझाउन गएकोमा, सो बहुवा समितिको सचिवालयका अध्यक्ष एवं सर्वोच्च अदालतका रजिष्टारबाट निवेदक ऋण असूली न्यायाधिकरणमा कार्यरत् रहेको र न्याय सेवा (गठन समूह तथा

श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११ को उपनियम (२) को खण्ड (क) मा ऋण असूली न्यायाधिकरण र ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण उल्लेख नभएको हुँदा निवेदकहरू सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नसक्ने हुँदा निजहरूको दरखास्त समावेश गर्न मिल्ने भनी मिति २०६८।१२।२२ मा निर्णय भएको हो । सो निर्णयले निवेदकउपर भेदभाव गरेको भन्दै नियम ११(२) को खण्ड (क) मा ऋण असूली न्यायाधिकरण र ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण भन्ने बाक्यांशसम्म समावेश नगरेको हदसम्म सो व्यवस्था अमान्य गरी निवेदकको दरखास्त लिई बहुवा प्रक्रियामा समावेश गराई पाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर रहेको देखियो ।

३. निवेदकले बदर गर्न माग गरेको न्याय सेवा (समूह गठन तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा बहुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११ को उपनियम (२) को देहाय (क) को व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र २४ तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०४७ को धारा १३ को समानताको हकसँग बाभिएको भन्दै निवेदनमा जिकीर लिएको हुँदा निजामती सेवा ऐनको उक्त दफा २१ र २४ को अवलोकन गर्नुपर्ने देखियो:-

दफा २१: बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन चाहिने न्यूनतम सेवा अवधि र शैक्षिक योग्यता: (१) बहुवाको निमित्त उम्मेदवार हुन बहुवा हुने पदको श्रेणी भन्दा एक श्रेणी मुनीको पदको लागि तोकिएबमोजिमको शैक्षिक योग्यता र देहायबमोजिम न्यूनतम सेवा अवधि पुगेको हुनुपर्नेछ :

- (क) राजपत्र अर्न्कित पदको निमित्त तीन वर्ष,
  - (ख) राजपत्रांकित पदको निमित्त पाँच वर्ष ।
- (२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि महिला, आदिवासी/जनजाति, मधेशी, दलित, अपाङ्ग र पिछडिएको क्षेत्रमा स्थायी बसोवास भएका निजामती

कर्मचारीहरूको उल्लिखित सेवा अवधिमा एक वर्ष कम सेवा अवधि भए पनि बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुनेछ ।

दफा २४: कार्य क्षमताको आधारमा हुने बहुवाको आधार: (१) बहुवा समितिले निजामती कर्मचारीलाई कार्यक्षमतावापत पाएको कूल अङ्कको आधारमा बहुवाको लागि सिफारिश गर्नेछ ।

(२) निजामती कर्मचारीको कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन गर्दा देहायबमोजिम बढीमा एकसय अङ्क दिइने छ:

- (क) कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन वापत चालीस अङ्क
- (ख) जेष्ठता वापत तीस अङ्क
- (ग) शैक्षिक योग्यता वापत बाह्र अङ्क
- (घ) भौगोलिक क्षेत्रमा काम गरे वापत सौह्र अङ्क
- (ङ) तालीम वापत दुई अङ्क ।

(३) सम्भाव्य उम्मेदवारको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन वापत अङ्क गणना गर्दा असार मसान्तसम्मको हिसावले र अन्य अङ्क गणना गर्दा बहुवाको दरखास्त दिने अन्तिम म्यादसम्म हासिल गरेको अङ्क गणना गरिनेछ ।

४. यसरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ मा बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन चाहिने न्यूनतम सेवा अवधि र शैक्षिक योग्यताको विषयमा र दफा २४ मा कार्य क्षमताको आधारमा हुने बहुवाको आधारहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको देखिन आउँछ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थासंग न्याय सेवा (समूह, गठन तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११ को उपनियम (२) को खण्ड (क) को व्यवस्था नभिलेको भन्ने निवेदन जिकीर भएको हुँदा उक्त नियम ११ को व्यवस्था पनि हेर्नुपर्ने देखियो । उक्त नियम ११ मा कार्यक्षमताको

आधारमा हुने बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार भन्ने शीर्षकअन्तर्गत उपनियम (१), (२), (३) र (४) मा सो सम्बन्धमा विस्तृत व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । उक्त उपनियम (२) मा कुनै समूहमा रिक्त राजपत्र अनंकित पदहरूमा कार्य क्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा बहुवा गर्नको निमित्त त्यस्तो रिक्त पदभन्दा एक श्रेणी मुनिको पदमा नियमावलीको नियम ७५ को खण्ड (क) बमोजिमको सेवा अवधि र हाल बहाल रहेको पदमा सेवा प्रवेशको निमित्त निर्धारित न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पुगेका देहायका कार्यालयहरूको लागि देहायबमोजिमका कर्मचारीहरू सम्भाव्य उम्मेदवार हुनेछन् भन्ने व्यवस्था भई त्यसैको देहाय (क) मा- “सर्वोच्च अदालत, न्यायपरिषद् सचिवालय, प्रशासकीय अदालत र श्रम अदालतका कर्मचारीहरू” भन्ने उल्लेख भएको देखियो । यसरी नियम ११(२) ले न्याय सेवा न्याय समूहका राजपत्र अनंकित पदहरूमा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा गरिने बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुने कार्यालयहरूको व्यवस्था गरेको र त्यसैको खण्ड (क) ले सर्वोच्च अदालतबाट कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा गरिने बहुवाको लागि सर्वोच्च अदालत, न्याय परिषद् सचिवालय, प्रशासकीय अदालत र श्रम अदालतका कर्मचारीहरू सम्भाव्य उम्मेदवार हुने भनी व्यवस्था गरेको पाइयो ।

५. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले बनाएको न्याय सेवा (समूह, गठन तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू, २०५१ मिति २०५१।३।३६ को राजपत्रमा प्रकाशित भई सोही मितिदेखि लागू भएको हो । यसको नियम ११ को उप नियम (२) को खण्ड (क) मा मिति २०५३।९।११ मा भएको पहिलो संशोधनद्वारा संशोधन भई उल्लिखित कार्यालयहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरू सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने व्यवस्था भएको देखियो । निवेदक कार्यरत रहेको ऋण असूली न्यायाधिकरण बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली

ऐन, २०५८ को दफा ४ अनुसार मिति २०६०।४।१ मा स्थापना भएको भन्ने निवेदकको निवेदन समेतबाट देखिन्छ। यसरी नियम ११(२) को खण्ड (क) लागू हुँदाका बखत निवेदक कार्यरत् ऋण असूली न्यायाधिकरण अस्तित्वमा नै नरहेको अवस्था हुँदा सो नियम ११(२) को खण्ड (क) मा सो न्यायाधिकरण समावेश नहुनुमा कुनै त्रुटि वा भेदभाव गरिएको देखिँदैन। नियम लागू हुँदाका बखत स्थापना नै नभएका कार्यालयहरू सो नियममा उल्लेख नहुनु कुनै अस्वाभाविक कुरा पनि होइन। यसका अतिरिक्त कुन समूह र कार्यालयका कर्मचारीहरू बहुवा प्रयोजनका लागि नियमको कुन समूहमा समावेश हुनुपर्ने हो भन्ने बारेमा निर्णय वा निर्धारण गर्ने जिम्मेवारी र अधिकार नेपाल सरकारको हो। न्याय सेवा, न्याय समूहको कुनै निकाय वा कार्यालयका कर्मचारीलाई कार्य सम्पादनको मूल्याङ्कनद्वारा हुने बहुवामा कुनै खास समूहमा समावेश हुन पाउने गरी निरपेक्ष रूपमा कानूनी अधिकार प्रदान गरिएको पनि पाइँदैन।

६. यसरी यी निवेदक कार्यरत् रहेको कार्यालय स्थापना नै नभएको समयमा निर्माण गरिएको न्याय सेवा (समूह, गठन तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू २०५१ र त्यसमा भएको पहिलो संशोधन सहितको नियम ११(२) को व्यवस्थालाई कानूनी त्रुटिपूर्ण वा भेदभावपूर्ण भएको भन्न मिल्ने आधार देखिन आएन। यसर्थ उक्त नियमको नियम ११(२) को खण्ड (क) मा यी निवेदक कार्यरत् कार्यालय समावेश नभएको भन्ने आधारले मात्रै संविधान र प्रचलित कानूनको अधिकारान्तर्गत निर्माण भई लागू भएको न्याय सेवा (समूह गठन तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११(२) को खण्ड (क) को व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र २४ तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को प्रावधानविपरीत छ भनी अर्थ गर्न पनि मिल्दैन।

७. यस अदालतले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) को असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत कुनै प्रचलित कानूनी व्यवस्था कुनै संवैधानिक प्रावधान वा कुनै नियम आफ्नो मातृ ऐनसँग बाभिएको अवस्थामा मात्र त्यस्तो बाभिएको कानूनलाई अमान्य र बदर घोषित गर्ने हो। तर कुनै नियममा केही कुरा नभएको भन्ने अवस्थामा सो उल्लेख नभएको कारणले उक्त कानून संविधान वा मातृ ऐनसँग बाभिएको भनी बदर वा अमान्य गर्नुपर्ने अवस्था नै आउँदैन।

८. यी निवेदक न्याय सेवा, न्याय समूहका कर्मचारी भएको र सर्वोच्च अदालतबाट सरूवा भई ऋण असूली न्यायाधिकरणमा कार्यरत् रहेकोले सर्वोच्च अदालत, प्रशासकीय अदालत, श्रम अदालत र न्यायपरिषद्मा कार्यरत् कर्मचारी सरह सर्वोच्च अदालतबाट प्रकाशित बहुवाको लागि बहुवा प्रक्रियामा समावेश हुनुपर्ने भन्ने यी निवेदकको भनाई र तर्क आफैँमा अस्वाभाविक वा असंगत छैन। तर माथिको प्रकरणमा उल्लेख गरिएअनुसार बहुवा प्रयोजनका लागि कुन समूहमा कुन कार्यालयका कर्मचारीलाई समावेश गर्ने हो, सो कुरा नियममा व्यवस्थित हुने गरी नियम बनाउने अधिकार निजामती सेवा ऐन, २०४९ ले नेपाल सरकारलाई प्रदान गरेको छ। सबै निजामती सेवामा सामान्य रूपले लागू हुने वा बेग्ला बेग्लै सेवा वा समूहको लागि पृथक रूपले लागू हुने नियमहरू बनाउन सक्ने अधिकार निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७५ ले नेपाल सरकारलाई प्रदान गरेको छ। सोही प्रत्यायोजित विधायिकी अधिकार (Delegated Legislative Power) अन्तर्गत नेपाल सरकारले बनाएको नियमावलीमा बहुवा प्रयोजनका लागि सर्वोच्च अदालत, न्यायपरिषद्, प्रशासकीय अदालत र श्रम अदालत सरह ऋण असूली न्यायाधिकरणहरूलाई समावेश नगरेको, नगराएकै आधारमा मात्र न्याय सेवा (समूह गठन तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११(२) को खण्ड (क)

को व्यवस्थालाई संविधानको धारा १३ र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र २४ को विपरीत भएको भन्न र अमान्य घोषित गर्न मिल्ने देखिएन ।

९. अब निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने नसक्ने के हो भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदक नेपाल न्याय सेवा, न्याय समूहको राजपत्र अनंकित कर्मचारी भएको र निज सर्वोच्च अदालतको निर्णयले हाल ऋण असूली न्यायाधिकरणमा सरूवा पदस्थापन भई कार्यरत् रहेको देखियो । यसका साथै निवेदक न्याय समूहकै कर्मचारी भई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र २४ तथा न्याय सेवा नियमहरू, २०५१ को नियम ११ बमोजिम राजपत्र अनंकित पदको बहुवामा समावेश हुन योग्यता पुगेको कर्मचारी देखिन्छन् । तर बहुवा समितिको सचिवालय, सर्वोच्च अदालतका रजिष्टारबाट मिति २०६८।१।२२ मा न्याय सेवा नियमहरू २०५१ को नियम ११(२) (क) बमोजिम सर्वोच्च अदालतबाट कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी गरिने बहुवामा निर्धारित पदसंख्यामा बहुवा हुन पाउने कार्यालयको सूचीमा निवेदक कार्यरत् न्यायाधिकरण उल्लेख नभएको कारणले मात्र निजको बहुवा दरखास्त फाराम समावेश नगरेको अवस्था देखिन्छ ।

१०. उक्त नियम ११(२) (क) मा निवेदक कार्यरत् ऋण असूली न्यायाधिकरण कुनै समूहमा उल्लेख नभएकोलाई संशोधन गरी उक्त न्यायाधिकरण समेत समावेश गर्ने गरी सो नियममा संशोधन गर्न मिति २०६९।१।४ को निर्णयअनुसार कानून तथा न्याय मन्त्रालयमा पत्राचार भएको भन्ने पनि सर्वोच्च अदालतका रजिष्टारको लिखित जवाफबाट देखिएको छ । एउटै सेवा र एउटै समूहमा पर्ने विभिन्न कार्यालयमा कार्यरत् सबै कर्मचारीहरूले पदोन्नतिको उचित र समान अवसर पाउनु पर्दछ । सोको लागि सम्बन्धित ऐन, नियमद्वारा उचित व्यवस्थापन हुनु पर्नेमा यी निवेदक कार्यरत् रहेको अड्डा बहुवा प्रयोजनका लागि

कुनै समूहमा अहिलेसम्म नपरेको अवस्थालाई ठीक मान्न सकिँदैन । यस्तो अवस्थामा यथाशीघ्र सुधार गरी यी निवेदक कार्यरत् रहेको कार्यालयलाई पनि बहुवाको प्रयोजनका लागि उपयुक्त समूहभित्र राख्नु आवश्यक देखिएको छ ।

११. तसर्थ न्याय सेवा (सूमह गठन तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११ को उपनियम २ को खण्ड (क) देखि खण्ड (छ) सम्मको कुनै उपयुक्त समूहमा वा छुट्टै समूहमा यी निवेदक र न्याय सेवा, न्याय समूहबाट गई ऋण असूली न्यायाधिकरण र ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणमा काम काज गरिरहेका कर्मचारीहरूको हकमा बहुवा प्रयोजनका लागि उक्त न्यायाधिकरणहरूलाई समावेश गर्ने गरी उक्त नियममा यो आदेश प्राप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र संशोधन गर्नु गराउनु भनी विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालयको नाउँमा परमादेशसम्म जारी हुने ठहर्छ । न्याय सेवा (गठन समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बहुवा) नियमहरू, २०५१, को नियम ११(२) को खण्ड (क) मा संशोधन नभएसम्म ऋण असूली न्यायाधिकरणमा कार्यरत् यी निवेदकलाई सर्वोच्च अदालतबाट हुने कार्य सम्पादनको आधारमा हुने बहुवा प्रक्रियामा समावेश गर्न सक्ने स्थिति नहुँदा मिति २०६८।१।२३ मा यस अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेश निष्क्रिय हुन्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.प्रकाश वस्ती

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

संवत् २०६९ साल असार २८ गते रोज ५ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८८३९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
फौ.पु.नं. २०६४-CR-०५४४
फौ.पु.नं. २०६५-CR-०११२
फौ.पु.नं. २०६६-CR-०३४८
फैसला मिति: २०६९।१।१०।१
मुद्दा: राहदानी, नागरिकता कीर्ते समेत ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: बाग्लुङ्ग जिल्ला, हरिचौर
गा.वि.स.वडा नं.९ बस्ने दुर्गबहादुर बस्नेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङ्गको
पत्र जाहेरीले, नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: बाग्लुङ्ग जिल्ला, बाग्लुङ्ग
न.पा.वडा नं.३ घर भै मकवानपुर जिल्ला
रातोमाटे गा.वि.स.वडा नं. ५ बस्ने
पपिलमान शाक्य
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङ्गको
पत्र जाहेरीले, नेपाल सरकार

जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङ्गको पत्र जाहेरीले,
नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: बाग्लुङ्ग जिल्ला, दुदिलाभाटी
गा.वि.स.वडा नं.३ घर भई बाग्लुङ्ग बजारमा
होटल व्यवसाय गरी बस्ने शेरबहादुर खड्का

शुरु निर्णय गर्ने:

मा.न्या.श्री करुणानिधि शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा

■ एउटै जरियाबाट गरेको फरक-फरक कसूरका सम्बन्धमा एउटै अभियोगपत्र पेश गरिएकोलाई अ.व.७२ नं. प्रतिकूल भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२१)

■ कुनै पनि ऐनमा अगाडिबाट कुनै विशिष्ट शब्दहरूको उल्लेखन भई पछाडिबाट इत्यादि भन्ने गोश्वारा र सामान्य अर्थबोधक शब्दको प्रयोग गरिन्छ भने त्यसबाट अगाडि उल्लेख भए जस्तै गुण, प्रकृति र चरित्र (Analogy) भएका थप अरु पनि विषयहरूलाई समेट्ने विधायिकी आशय रहेको थियो भन्ने अर्थ ग्रहण गर्नुपर्ने ।

■ कानून व्याख्याका विभिन्न सिद्धान्तहरूमध्ये एक Ejusdem Generis Principle का अनुसार कुनै खास शब्दहरू अगाडि प्रयोग भएका छन् र त्यसपछि साधारण शब्दहरू प्रयोग भएका छन् भने ती साधारण शब्दहरूले अगाडिका खास खास शब्दहरूले जनाए जस्तै अर्थ वा विषयलाई जनाउने ।

■ बढी गतिमा असावधानीपूर्वक चलाइएको बस, ट्रक, जीप इत्यादिको ठक्करले मानिस मर्न गएमा ज्यान मार्ने कसूर गरेको ठहर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था गरिन्छ भने बढी गतिमा असावधानीपूर्वक चलाइएको कारको ठक्करबाट मानिस मारेको वारदात ज्यान मार्ने कसूरअन्तर्गत पर्ने कुरा स्वाभाविकै मानिने ।

(प्रकरण नं.२४)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट:विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ताहरू बल्लभ बस्नेत, रमनकुमार श्रेष्ठ, सुभाष पौडेल र ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल
प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता गंगाप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६७, नि.नं.८५०४,
पृष्ठ, १८७६

सम्बद्ध कानून:

- नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५
- मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको १,९,१२
- राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५
- मुलुकी ऐन, अ.व.७२ नं.
- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अन्तर्गत पुनरावेदन अदालत बाग्लुङ्गको मिति २०६४।२।८ को फैसलाउपर वादी र प्रतिवादी दुवैपक्षको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

विदेश कारागारमा रहेका भनिएका कुलबहादुर खत्रीको नामबाट प्रतिलिपि नागरिकता भिकी राहदानी बनाउने प्रयासमा लागेका दुर्गबहादुर बस्नेत, उक्त कार्यमा सहयोग गर्ने शेरबहादुर खड्का र टा.ना.सु.पपिलमान शाक्य समेतलाई कारवाहीको लागि निवेदन कागजातहरू यसैसाथ पठाइएको छ, भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाग्लुङ्गको २०६१।३।१४ को पत्र ।

विदेशमा रहेका कुलबहादुर खत्रीको राहदानी बनाई दिनुपर्ने भनी निजकी दिदी तथा भिनाजुले फोन गरी धनबहादुर हस्ते निज कुलबहादुरको फोटो छोडी दिएको, हर्कबहादुर खत्रीसँग भेट हुँदा उक्त कार्यको लागि शेरबहादुर खड्कासँग सम्पर्क गर्नु भनेकाले सम्पर्क गर्दा शेरबहादुर खड्कामार्फत पपिलमानसँग नागरिकता र राहदानी बनाउने सम्बन्धमा सरसल्लाह हुँदा नागरिकतालगायतका कागजातमा मेरो फोटो टाँसी तथा कुलबहादुर खत्री बनी हस्ताक्षरलगायतका कार्य मैले गरेपछि अभिलेख लगायतका नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पपिलमान शाक्यले निज कुलबहादुर खत्रीको फोटो टाँसी तयार

गरिदिने र सो वापत रु.२०,०००। दिने शर्तमा मेरो फोटो टाँसी दस्तखत समेत मैले गरी कुलबहादुर नामको ५७५५।६८ नं. को नागरिकता समेत तयार भएको र त्यसैका आधारमा राहदानी समेत लिन लागेको हो भन्ने समेत व्यहोराको दुर्गबहादुर बस्नेतले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान कागज ।

कुलबहादुर खत्रीको नामको नागरिकता नं. ५७५५ नं. को प्रमाणपत्र र ३ वटा पासपोर्ट साइजका च्यातिएका १२ वटा टुक्रा फोटो बरामद भएको भन्ने बरामदी मुचुल्का ।

कुलबहादुर खत्रीको नामको ५७५५ नं. को प्रमाण र इ.सं. २४-११-००२ मा १८१२११० नं. को राहदानी लिएको छ, भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाग्लुङ्गको पत्र ।

मलेशिया जेलमा रहेका कुलबहादुर खत्रीको नागरिकता, पासपोर्ट नभएकोले नागरिकताको प्रतिलिपि र राहदानी बनाउन दुर्गबहादुरले सोधेको हुँदा पपिलमानसँग सम्पर्क गर्दा हुन्छ, भनेकाले दुर्गबहादुर समेत भै पपिलमानको डेरामा गई सल्लाह हुँदा नागरिकता र राहदानीको अनुसूची फाराम लगायतमा दुर्गबहादुर बस्नेत कुलबहादुर खत्री बनी आफ्नो फोटो टाँस्ने तथा हस्ताक्षर समेत गर्ने र पछि पपिलमान शाक्यले नागरिकता र राहदानीमा भएको दुर्गबहादुरको फोटो उप्काई उक्त स्थानमा कुलबहादुर खत्रीको फोटो टाँसी नागरिकता र राहदानी तयार गरी दुर्गबहादुर बस्नेतलाई दिने र सोवापत दुर्गबहादुर बस्नेतले पपिलमानलाई रु.२०,०००। दिने र उक्त रकमबाट पपिलमानले केही रकम मलाई दिने सहमति भै नागरिकता तथा राहदानी बनाउने क्रममा अनुसूची फारामहरूमा दुर्गबहादुर बस्नेतको फोटो टाँसी कीर्ते गरी कुलबहादुर खत्रीको नामबाट नागरिकता बनेको हो भन्ने समेत व्यहोराको अभियुक्त शेरबहादुर खड्काले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

कुलबहादुरको नागरिकताको अभिलेख फोटो उप्काइएको देखिन्छ, भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङ्गको पत्र ।

विदेश भएको मानिसको नागरिकता पासपोर्ट बनाउन सकिन्छ कि सकिदैन भनी शेरबहादुर खड्काले सोध्दा सम्बन्धित व्यक्ति नभई हुँदैन भनी जवाफ दिएको थिएँ । मेरो रोहवरमा बरामद भएको फोटो शेरबहादुरले मलाई दिएको थियो । प्रलोभनमा परी नागरिकता बनाएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको अभियुक्त पपिलमान शाक्यले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

कुलबहादुर खत्रीको पूर्व नागरिकता लिएको अभिलेख समेत ल्याई पपिलमान शाक्यले यो मेरो मान्छे हो नागरिकता लेखी दिनुप्यो भनी भनेबाट मैले नागरिकता लेखी दिएको हुँ । अन्य कार्य पपिलमान शाक्यले गरेको हो । अभिलेख केरमेट गर्ने र फोटो उष्काउने कार्य समेत पपिलमानबाट भएको हुनु पर्दछ । कुलबहादुर खत्रीको नामबाट कीर्ते गरी नागरिकता लिनेमा पपिलमान, शेरबहादुर र दुर्गबहादुरको संलग्नता हुनुपर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको देवीप्रसाद गौतमले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको कागज ।

कुलबहादुर खत्रीको नामबाट कीर्ते नागरिकता निकाल्ने कार्यमा दुर्गबहादुर वस्नेत, शेरबहादुर खड्का र पपिलमान शाक्य समेतको संलग्नता छ भन्ने समेत व्यहोराको टेकनारायण शर्माले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको कागज ।

कुलबहादुर खत्रीको नामबाट दुर्गबहादुर वस्नेतको फोटो र सही कीर्ते गरी नागरिकता बनाई राहदानी समेत बनाउनमा को कसको संलग्नता छ भन्ने कुरा मलाई थाहा छैन । कुलबहादुर खत्रीका नामबाट दुर्गबहादुरले फोटो टाँसी कीर्ते नागरिकता र राहदानी बनाउने र सो वापतमा पपिलमान शाक्यलाई रु.२०,०००। दिने भन्ने शेरबहादुर खड्का समेतको सल्लाह भएको भन्ने कुरामा टा.ना.सु.पपिलमान शाक्यले यस भन्दा पहिले यस्तो गैरकानूनी कार्य नगरेकाले मलाई विश्वास लाग्दैन भन्ने समेत व्यहोराको पशुपति राजभण्डारीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

जिल्ला निर्वाचन कार्यालय स्थापना सम्बन्धी कार्यका लागि मिति २०६१।३।१९ मा कार्यालय स्थापना भई का.मु.जि.नि.अधिकृत भै काम गर्दै आएको छु । कुलबहादुर खत्रीको नागरिकता र राहदानी सम्बन्धमा छुट्टै कार्यालयमा काम गर्ने भएकोले सो सम्बन्धमा थाहा जानकारी समेत भएन भन्ने समेत व्यहोराको शेषराज रेग्मीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

दुर्गबहादुर वस्नेत बढी उमेरको पाको जस्तो लागी निजलाई मैले सोधपुछ गर्दा कीर्ते राहदानी लिन लागेको कुरा खुल्न आएको हो । पछि बुझ्दा उक्त कीर्ते नागरिकता लिन बनाउनेमा पपिलमान शाक्य, दुर्गबहादुर वस्नेत र शेरबहादुर खड्काको संलग्नता रहेको भन्ने बुझेको हुँ । कुलबहादुर खत्रीको अभिलेखबाट फोटो फिक्ने, अभिलेख केरमेट गर्ने कार्य गलत नियतले गरेको हो । को कसले गरे खुलाउन सकिदैन भन्ने समेत व्यहोराको विष्णुबहादुर अधिकारीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

दुर्गबहादुर वस्नेत र कुलबहादुर खत्री दुवैलाई मैले चिन्दैन, चिनेको भए सिफारिश पनि गर्ने थिइँन । उक्त निवेदन जानी बुझी सिफारिश गरेको होइन । मलाई भुक्त्यानमा पारी सिफारिश हुन गएको हो भन्ने समेत व्यहोराको गणेशबहादुर खत्रीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको आधारबाट मिति २०६१।३।१४ गतेका दिन अभियुक्त पपिलमान शाक्य, दुर्गबहादुर वस्नेत र शेरबहादुर खड्का समेत भै जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङ्गबाट भूठा विवरण पेश गरी कीर्ते गरी नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि लिएको र सोही आधारमा राहदानी समेत लिन प्रयास गरेको वारदात देखिन आएकोले निजहरू तीनै जना अभियुक्त प्रतिवादीहरूलाई नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ मा वर्णित कसूर अपराधमा सोही ऐनको दफा १५ अनुसार, मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको १।१।१२ मा वर्णित कसूरमा सोही महलको ९ र १२ नं. अनुसार र राहदानी ऐन, २०२४ को

दफा ५ मा वर्णित कसूर अपराधमा सोही ५ नं. अनुसार दण्ड सजाय हुन भन्ने समेत ब्यहोराको अभियोगपत्र ।

शेरबहादुर र दुर्गबहादुरलाई मैले चिन्दिन । म भवन निर्माण कार्यालय वाग्लुङ्गमा कार्यरत् कर्मचारी हुँ । मलाई काजमा तहाँबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालय वाग्लुङ्गमा खटाइएको अवस्थामा राहदानी शाखामा राहदानी बुक लेख्ने कार्यमा मौखिक रूपमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले जानकारी गराएबमोजिम राहदानी शाखामा रही काम गर्दाका अवस्थामा नागरिकता फाँटमा खरीदार टेकनारायण शर्मा र मु.देवीप्रसाद गौतम हुनुहुन्थ्यो । मैले राहदानी तयार गरेको हुँ । सहप्रतिवादी भनिएका शेरबहादुर र दुर्गबहादुर मेरो कोठामा आएका पनि होइनन् । कीर्ते नागरिकता र राहदानी बनाउने आदेश मैले दिएको पनि होइन र काम बनेपछि रु.२०,०००। लिने कुरा समेत केही भएको होइन । मैले प्रलोभनमा परी कीर्ते गरेको होइन । अर्को कार्यालयको कर्मचारी भनी कीर्ते कार्य ममाथि लगाई जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा कार्यरत् कर्मचारी बच्नको लागि मलाई दोषारोपण गर्न खोजिएको हो । म उपरको अभियोग पत्र भूठा हो । प्रहरीले डर धाक देखाई सही गर्न लगाएकाले मैले सहिछाप गरिदिएको हुँ । ती फोटा कसका हुन, सो पनि मलाई थाहा छैन । मैले चिन्दिन भन्ने समेतको प्रतिवादी पपिलमान शाक्यले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

म होटल व्यवसाय गरी काठमाडौँमा बसेकोमा आफ्नो नागरिकता र पासपोर्ट हराएकोले प्रतिलिपि निकाल्नका लागि मिति २०६९।३।१२ गते वाग्लुङ्ग आई २०६९।३।१३ गते जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा आफ्नो नागरिकताको प्रतिलिपिको आवेदन फाराम भरी रहँदाका अवस्थामा प्रतिवादी शेरबहादुरले यो आवेदन फाराम पनि भरी दिनु पर्थ्यो भनी भन्न आउनु भयो । पूर्व परिचय नभए तापनि परिचय गर्दा मेरो गाउँतिरको भएकोले निजले ल्याएको फाराम मैले भरी दिएँ । मैले जिल्ला प्रशासन कार्यालयको कर्मचारीलाई नचिनेको हुनाले

शेरबहादुरसँग सोधो । निजले तपाईंले आफ्नो फोटो दिनुहोस्, सबै काम म गरिदिन्छु भन्नु भएकोले एकै गाउँठाउँका मानिस भएकोले सहयोग सम्भन्धी नागरिकताको प्रतिलिपि र राहदानी फाराम र फोटोहरू शेरबहादुरलाई दिई म खाना खान भनी गएँ । सिफारिशलगायत जो जे गर्नुपर्दछ सबै मैले गरी दिन्छु भन्नु भएकोले म पछ्याडि आएँ । एकै गाउँ ठाउँका शेरबहादुरलाई विश्वास गरी आफ्नो फोटोहरू दिँदा कर्मचारीको भूलले अर्को व्यक्तिको नागरिकता र राहदानीमा मेरो फोटो टाँसी भिडभाडमा मलाई सहिछाप गराउँदा त्यस्तो फरक पर्न गएको हो । टा.ना.सु.पपिलमानसँग मेरो चिनजान र परिचय केही छैन । रु.२०,०००। लिने दिने भन्ने कुनै कुरा भएको होइन । पपिलमानलाई हिरासतमा र शेरबहादुरलाई आषाढ १३ गते मात्र चिनेको हुँ । यस पूर्व परिचित नै नभएका निजहरूसँग मिलेमतो नै नगरेको तथा मेरो फोटोहरू के कसरी कुलबहादुरको नाममा टाँसिन पुगे, मलाई थाहा छैन । आरोपित कसूरको कुनै गल्ती कार्य मैले गरेको छैन । म निर्दोष छु भन्ने समेत प्रतिवादीमध्येका दुर्गबहादुर वस्नेतले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी बनाइएका पपिलमान तथा दुर्गबहादुरलाई मैले चिन्दिन । मैले वाग्लुङ्ग बजारमा होटल गरी बसेकाले निजहरूले मलाई पहिला चिन्नु हुन्थ्यो हुँदैनथ्यो थाहा भएन । हाल यस मुद्दामा सँगै हिरासतमा रहँदा मात्र चिनजान भएको हो । मैले कुनै राहदानी बनाउने काममा लागेको छैन । सँधै म होटलमा व्यस्त भै रहने व्यक्ति हुँ । जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा नै गएको छैन । तिनीहरूले केही गल्ती गरेको भए म जस्तो सोभ्को व्यक्तिलाई दुःख दिन त्यस्तो कागज गरी आफू बच्न खोजेका होलान् । अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयान कागज मलाई बढी वाँची सुनाइएको होइन । तयार पारेर ल्याएको कागजमा स.इ.ले यो कागजमा सही गर भनी डर, धाक, धम्की देखाएकोले मैले नहेरी सहिछाप गरेको हुँ । प्रतिवादी दुर्गबहादुर र पपिलमानसँग पूर्व सल्लाह केही थिएन । बरामद भै

मिसिल संलग्न रहेका नागरिकता राहदानी तथा फोटोहरूको बारेमा मलाइ केही थाहा छैन । आरोपित कसूरको कुनै पनि आपराध मैले नगरेको र म उपरको अभियोग झुठो हुँदा मैले सजाय पाउनु पर्ने होइन । म निर्दोष हुँदा सफाइ पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादीमध्येका शेरबहादुर खड्काले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरू दुर्गबहादुर बस्नेत, शेरबहादुर खड्का र पपिलमान शाक्य समेत जना ३ बाट अ.व.११८ नं. को देहाय दफा ५।१० को कानूनी व्यवस्थाअनुसार जनही रु.२५,०००। (पच्चिस हजार) का दरले नगद वा जेथा जमानत दिए लिई पुर्पक्षका लागि तारिखमा राख्ने र जमानत दिन नसके कानूनबमोजिम गर्ने गरी भएको शुरु अदालतको आदेश ।

प्रतिवादीमध्येका पपिलमान शाक्यका साक्षीहरू वीरेन्द्रप्रसाद शाक्य, राजन शाक्य, युक्तजंग रा.भ., राजेन्द्रप्रसाद शाक्यले पपिलमान शाक्य राम्रो चालचलन भएका मानिस हुँदा निजले नागरिकता तथा राहदानी कीर्ते गरेका होइनन् । राहदानी कीर्ते गर्ने कामको लागि कुनै प्रकारको लेनदेन व्यवहार समेत गरेका छैनन् । नागरिकता फाँटमा रही पपिलमानले कुनै कार्य नगर्ने हुँदा निजले नागरिकता बनाउने कुरा आएन । केवल नागरिकताअनुसार राहदानी बनाउने कार्य गरेका हुन् । जानजान गलत नियतले त्यस्तो काम गरेका होइनन् । नागरिकताको आधारमा नागरिकतामा जुन खालको फोटो छ, राहदानीमा सोही खालको फोटो टाँस गरेका हुन् । पपिलमान शाक्य निर्दोष व्यक्ति हुन् भनी गरेको करिव करिव एकै मिलानको बकपत्र ।

प्रतिवादीमध्येका शेरबहादुरका साक्षी तिलबहादुर खड्का, नारायण खड्का र प्रेमबहादुर खड्काले शेरबहादुर खड्का राम्रो चाल चलन भएका इमानदार मानिस हुन् । अर्को व्यक्तिको फोटो टाँस गरी कीर्ते नागरिकता र राहदानी बनाउने कार्यमा सहयोग गरेका होइनन् । नागरिकता तथा राहदानी मिलाई दिन लिन कुनै रकम समेत लिएका होइनन् ।

वारदात भयो भनिएको दिन शेरबहादुर खड्का विहानदेखि बेलुकीसम्म आफ्नै होटलमा कार्य गरेको देखेको हो भनी गरेको करिव एकै मिलानको बकपत्र ।

प्रतिवादीमध्येका दुर्गबहादुर बस्नेतका साक्षीहरू राजबहादुर थापा, भीमबहादुर बस्नेत, तेजेन्द्र के. सी. र दिनेश पन्त समेतले दुर्गबहादुर बस्नेत आफ्नो नागरिकता हराएकोले नागरिकताको प्रतिलिपि बनाई पासपोर्ट लिनको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाग्लुङमा जानु भएको हो । दुर्गबहादुर बस्नेतले कुनै नेपाली नागरिकता तथा राहदानी कीर्ते गरेको होइनन् कर्मचारी वा अरु कसैले गल्ती वा भिड र कार्य बोझको अवस्था भूलबाट प्रतिवादी दुर्गबहादुरको फोटोहरू अर्कै व्यक्तिको राहदानी तथा नागरिकतामा टाँस हुन गएको हुनुपर्दछ । यी प्रतिवादीउपरको अभियोग झुठो हो भनी गरिदिएको करिव एकै मिलानको बकपत्र ।

वारदातको दिन नागरिकता फाँटमा मुखिया देवीप्रसाद गौतम र राहदानी फाँटमा पपिलमान शाक्यले काम गरेका थिए । प्रतिवादीमध्येका पपिलमान शाक्यको संलग्नतामा अरु प्रतिवादीहरू मिली विदेशमा रहेको व्यक्तिको नाउँबाट प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेत कुलबहादुर खत्री बनी प्रतिलिपि नागरिकता लिई राहदानी बनाउने प्रयास गरेका हुन् भनी अ.व. ११५ नं. बमोजिम बुझिएका प्रतिवेदक प्र.जि.अ.प्रेमनारायण शर्माले गरेको बकपत्र ।

अ.व. ११५ नं. बमोजिम बुझिएका अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने वादी पक्षका स्थानीय विकास अधिकारी गणेशबहादुर खत्री, जिल्ला निर्वाचन कार्यालयका ना.सु.शेषराज रेग्मी, जिल्ला प्रशासन कार्यालयका खरीदार पशुपति राजभण्डारी, खरीदार टेकनारायण शर्मा, मुखिया देवीप्रसाद गौतम समेतले अनुसन्धानका क्रममा लेखाएको कागजको समर्थनमा गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

तीनै जना प्रतिवादीहरू उपर अनुसन्धानको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङबाट प्रतिवेदन सहित पठाई अनुसन्धान भएको भन्ने देखिन आए

पनि यी तीन जना प्रतिवादीहरूको कसूरको सम्बन्धमा के कस्तो कानूनविपरीत कुन कुन कार्य भै अभियोग लगाइएको भन्ने व्यक्तिपिच्छेको कसूर कायम नगरी गोश्वारा कसूरमा गोश्वारा अभियोग कायम गरी अभियोग पेश भएको देखियो । वादी पक्षका साक्षीहरूको बकपत्र एवं लगाइएको अभियोग र सम्बन्धित कानून, मुद्दाको तथ्य र न्यायको रोहबाट विचार गर्दा प्रतिवादीमध्येका दुर्गबहादुर बस्नेतले अभियोग मागदावी अनुसार नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ एवं राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ को कसूरसम्म गरेको ठहर्छ । तथ्युक्त दावी एवं प्रमाणको अभावमा निजउपरको मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको १,९,१२ नं. तर्फको नेपाल सरकारको अभियोग माग दावी पुग्न नसकी त्यस तर्फको अभियोगबाट यी प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतले सफाइ पाउने ठहर्छ । अतः निजलाई नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ को कसूरमा सोही दफाअनुसार तजविजी रु.१०,०००। र राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ को कसूरमा सोही दफा अनुसार अनुसन्धानको सिलसिलामा हिरासतमा रहेको दिन २३ कैद तथा रु.५००। जरीवाना समेत हुन्छ । प्रतिवादीहरू शेरबहादुर खड्का एवं पपिलमान शाक्यको हकमा निजहरू उपरको अभियोग मागदावी तथ्युक्त कानूनी आधारमा आधारित देखिन नआएकोले वादी पक्षका साक्षीको बकपत्रबाट पनि निजहरू उपरको कसूर कानूनतः पुष्टि हुन नआई प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतलाई सहयोग र गलत सल्लाह दिएको भन्ने देखिएको, निजहरूका साक्षीहरूले निजलाई सफाइ दिई बकपत्र गरेको समेत देखिन आएबाट तथ्युक्त कानूनी आधार र न्यायको रोहबाट समेत हेर्दा प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतलाई गलत सल्लाह दिएको एवं अप्रत्यक्ष रूपले सहयोग गरेको भन्ने आधारमा अभियोग दायर हुँदा निजहरू उपरको अभियोग मागदावी पुग्न नसकी अभियोग पत्रमा आरोपित कसूरबाट प्रतिवादीहरू शेरबहादुर खड्का तथा पपिलमान शाक्यले सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु बाग्लुङ जिल्ला अदालतको फैसला ।

प्रतिवादीहरूले अभियोग माग दावीबमोजिमको कसूर गरेको भन्ने यथेष्ट सबूद प्रमाण मिसिलमा विद्यमान रहँदा रहँदै बाग्लुङ जिल्ला अदालतले हचुवा तर्क गरी प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतलाई तजविजी सजायमा कम सजाय गरी कीर्ते तर्फ सफाइ दिएको तथा प्रतिवादीहरू पपिलमान शाक्य र शेरबहादुर खड्कालाई पूर्णतः सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला बदर गरी तीनै जना प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत बाग्लुङमा दायर भएको पुनरावेदनपत्र ।

विदेश मलेशियामा रहेका कुलबहादुरसँग आफ्नो कुनै सम्बन्ध नभएको, आफ्नो नागरिकताको प्रतिलिपि तथा राहदानी लिन जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङ गएको अवस्थामा भिडभाडका कारण कर्मचारीको असावधानिले गर्दा मेरो फोटो कुलबहादुरको फाराममा टाँसी दिएकै कारणबाट मलाई सजाय गरी भएको शुरु अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सम्पूर्ण कसूरबाट सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा कुलबहादुर खत्रीका नाउँबाट नागरिकताको प्रतिलिपि पाउन निवेदन दिई कुलबहादुर खत्रीको नागरिकता प्रतिलिपिमा प्रतिवादीमध्येका दुर्गबहादुरको फोटो टाँसिएको र कुलबहादुर खत्रीको नाउँबाट राहदानी लिन कार्य गर्दा निज प्रतिवादी दुर्गबहादुरको फोटो टाँसिएको कागजातहरूबाट देखिन आएको तथ्य जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङको पत्रबाट देखिन आईरहेको परिप्रेक्ष्यमा प्रतिवादीहरू पपिलमान शाक्य र शेरबहादुर खड्कालाई सफाइ दिने गरी भएको बाग्लुङ जिल्ला अदालतको फैसला विचारणीय भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई भिकाउनु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत बाग्लुङको आदेश ।

यसमा प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको साविती बयानको व्यहोरा दरखास्त फाराम, नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि, राहदानी, बरामद भएको कुलबहादुरको फोटो र सहअभियुक्तको पोल समेतका स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट समर्थित भएको देखिँदा अभियोग मागदावी बमोजिम नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ बमोजिम रु.१०,०००। जरीवाना र छ महिना कैद, राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ बमोजिम रु.५००। जरीवाना र छ महिना कैद तथा सरकारी कागज कीर्ते गरेतर्फ कीर्ते कागजका महलको ९ नं. बमोजिम रु.५०। जरीवाना र ऐजन १२ नं. बमोजिम थप एक वर्ष कैद हुने ठहर्छ।

प्रतिवादीमध्येका पपिलमान शाक्य जिल्ला प्रशासन कार्यालय बागलुङ्गको राहदानी फाँटमा कार्यरत रहेको र निजकै स्वहस्ताले राहदानी तयार गरेको भनी अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको बयान गर्दा सावित रहेको, कार्य सम्पन्न भएमा पपिलमानलाई रु.२०,०००। दिने सल्लाह भएको र निजलाई भेटेको भनी सहअभियुक्त दुर्गबहादुरले पोल गरेको समेतका तथ्य प्रमाणबाट भूठा विवरण र व्यहोराको आधारमा कीर्ते तवरबाट नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि तथा राहदानी दिने, दिलाउने कार्यमा निज प्रतिवादीको प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको पुष्टि भएको हुँदा अभियोग मागदावी बमोजिम नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ बमोजिम रु.५,०००। जरीवाना र छ महिना कैद, राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ बमोजिम रु.५००। जरीवाना र छ महिना कैद तथा मुलुकी ऐन कीर्ते कागजका महलको ९ नं. बमोजिम रु.५०। जरीवाना र ऐजन १२ नं. बमोजिम थप दुई वर्ष कैद हुने ठहर्छ।

अर्का प्रतिवादी शेरबहादुर खड्काले कसूर स्वीकार गरेको नभई घटनासँग सम्बन्धित केही तथ्यसम्म प्रहरी समक्ष बयान गर्दा स्वीकार गरेको आधारमा निजलाई कसूरदार ठहर गर्नु मनासिव नदेखिएकोले निज उपरको अभियोग दावी पुग्न

सक्दैन। निजले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ।

अतः माथि उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादीमध्येका दुर्गबहादुर बस्नेतलाई नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ तथा राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ बमोजिम कसूरदार ठहर गरेको र अर्का प्रतिवादी शेरबहादुर खड्कालाई सफाइ दिएको हदसम्म शुरु बागलुङ्ग जिल्ला अदालतको फैसला मनासिव देखिँदा सो हदसम्म सदर हुन्छ। सो बाहेक प्रतिवादी पपिलमान शाक्यलाई आरोपित कसूरबाट सफाइ दिने गरी तथा प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतलाई कीर्तेतर्फको दावीबाट सफाइ दिँदै राहदानी र नागरिकता तर्फ गरेको तजविजी सजाय समेत नमिलेको देखिँदा माथि विवेचना र ठहर भएको हदसम्म शुरु बागलुङ्ग जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत बागलुङ्गको मिति २०६४।२।८ को फैसला।

छुट्टाछुट्टै कसूरमा एउटै अभियोगपत्र दायर गरेको अ.व.७२ नं.प्रतिकूल बदरभागी रहेको छ। त्यसमा पनि म पुनरावेदकले कुनै सरकारी छाप बनाई लगाएको वा सरकारी कर्मचारीको दस्तखत कीर्ते गरेको भन्ने दावी लिन नसकेको हुँदा कीर्ते कागजको महलबमोजिम सजाय हुनै सक्दैन। नागरिकता र राहदानी जस्ता कागजात व्यक्तिसँग रहने कागजात भएकोले सरकारी कागज कीर्ते नामाकरण गरी कीर्ते कागजको ९ र १२ नं. बमोजिम सजाय गर्न मिल्दैन। एकातर्फ नागरिकता एवं राहदानीका कागजात र सोमा भएको छाप दस्तखत समेतलाई सद्धे ठहर गरेको देखिन्छ भने अर्को तर्फ सोही कागजातहरू कीर्ते गरेको भनी परस्पर बाझिएको अभियोग दायर गरी त्यसैको आधारमा फैसला भएको छ। प्रहरी समक्ष गराईएको कथित साविती अन्य कतैबाट समर्थित भएको छैन। त्यसमा पनि आफ्नो नागरिकता र राहदानीको प्रतिलिपि लिन फोटो दिएको भन्ने तथ्यको स्वीकारोक्ति अपराधको स्वीकारोक्ति हुन सक्दैन। म नेपाली

नागरिकले भूठा विवरण दिई नागरिकता लिनुपर्ने अवस्था नभएकोले नागरिकता ऐनले पनि त्यसलाई दण्डनीय बनाएको नहुँदा नागरिकता ऐनको दफा १५ बमोजिम मुद्दा चलाएको र सजाय गरेको पनि मिलेको अवस्था छैन। के कुन आपराधिक मनसायबाट आपराधिक क्रिया भएको भन्ने पनि फैसलामा विश्लेषण हुन सकेको छैन। म पुनरावेदक आफ्नै नागरिकता र राहदानी लिन गएको अवस्थामा भिडका कारण काम गर्ने कर्मचारीले निज कुलबहादुर खत्रीको फर्ममा मेरो फोटो भूलबस टासिन गएको कार्य कदापी पनि अपराध हुन सक्दैन। नागरिकतामा मैले विवरण नभर्नुका साथै ल्याप्चे सही समेत कर्मचारीले नै भराउने गरेको र मेरो फर्ममा गर्नुपर्ने ल्याप्चे सही तथा फोटो निजै कर्मचारीहरूले अरुको फर्ममा पारी टाँसेको कार्यले मैले कीर्ते गरेको भन्न नमिल्ने हुँदा समेत पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। नागरिकता एवं राहदानी कीर्ते जस्तो गम्भीर मुद्दामा कुनै अनुसन्धान तहकीकात नै नगरी हचुवाका भरमा दायर गरेको अभियोग पत्रलाई आधारमानी सजाय गरेको शुरु बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत बाग्लुङ्गको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतको यस अदालत समक्षको पुनरावेदन पत्र।

म पुनरावेदक काजमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङ्गमा कार्यरत् रहेको र मेरो जिम्मेवारी राहदानी भर्ने (लेख्ने) भएकोले कार्यालयको निर्देशनअनुसार नै सो कार्य गरेको भन्ने कुरा मुखिया देवीप्रसाद गौतम, खरीदार टेकनारायण शर्मा, शा.अ.विष्णुबहादुर अधिकारिको अनुसन्धानको क्रममा भएको कागज र वकपत्र तथा प्र.जि.अ.प्रेमनारायण शर्माले अदालत समक्ष गरेको वकपत्र समेतबाट प्रष्ट भैरहेकै छ। कार्यालयको अभिलेख जिम्मा हुने नागरिकता फाँट, अभिलेख भिडाई रुजु गर्ने फाँट कर्मचारी, टिप्पणी उठाउने, नागरिकता प्रमाणपत्र लेख्ने तयार गर्ने, सहिछाप गर्ने र भूठा व्यहोराको नागरिकताको लागि सिफारिश गर्ने अन्य कर्मचारीहरू

उपर कुनै अभियोग नलगाई सफाइ दिई उल्टै वादी पक्षका साक्षीको रूपमा प्रस्तुत गरी सम्पूर्ण दोष मेरो टाउकोमा थोपर्ने प्रयास गरिएकोले पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। नागरिकता फाँटबाट नागरिकताको प्रमाणपत्र तयार भै प्रमाणपत्र प्राप्त गरी सो सक्कलै नागरिकता संलग्न राखी राहदानीको लागि अनुसूची फाराम भरी शा.अ.विष्णुबहादुर अधिकारी समक्ष पेश गरी निजबाट तोक आदेश भैसकेपश्चात् मात्र मेरो जिम्माको राहदानी फाँटमा पेश हुन आएको र तोक आदेश अनुसार राहदानी बुकमा फारामबमोजिमको व्यहोरा भर्नेसम्मको कार्य मबाट भएको हो। नागरिकता र अनुसूची फाराममा नभिड्ने, नमिल्ने फोटो भुलवश पासपोर्टमा टाँसिन नपाउन भनी म सचेत हुनु पर्दथ्यो। दिइएका फोटोस्तिरु आपसमा नभिड्ने हुँदा मैले कहीं पनि नटासेकोले मेरै साथमा रहन गएकोसम्म हो। सो व्यहोरालाई गलत अर्थ लगाई गरिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। म प्रतिवादी कोही कसैको प्रलोभनमा फँसेको समेत होइन। म राहदानी फाँटमा कार्यरत् कर्मचारीले छुट्टै रहेको नागरिकता फाँटमा गई सो कार्य गर्न सक्ने अवस्था पनि छैन। शुरु बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालतले म कर्मचारी भएको कारणले उदारता देखाएको होइन। कानून र तथ्यको सही विवेचना गरी निर्दोष देखिएकोले सफाइ दिएको अवस्था छ। कानूनको ठोस विवेचना नगरी आदेशात्मक शब्द प्रयोग गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। अतः संकलन भै आएका कागजातको व्यहोराबाट जे जस्तो देखिन्छ, सोहीबमोजिम राहदानीमा अक्षरसम्म भर्ने निम्नस्तरको कर्मचारी मलाई कसूर ठहर गर्न नमिल्नेमा कसूदार ठहर्‍याई कैद र जरीवाना समेत गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला गम्भीर त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग मागदावीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने समेत पुनरावेदक प्रतिवादी पपिलमान शाक्यको पुनरावेदनपत्र।

यसमा पुनरावेदन अदालत बाग्लुङ्गको मिति २०६४।२।२८ को फैसलाले प्रतिवादीमध्येका शेरबहादुर

खड्कालाई सफाइ दिएउपर समेत वादी नेपाल सरकारलाई पुनरावेदनको म्याद दिएको मिसिलबाट नदेखिँदा सो म्याद जारी गरी पुनरावेदन परे पुनरावेदन साथ र नपरे अवधि नाघेपछि फौ.पु.नं.११२ को पुनरावेदन समेत साथै राखी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।४।३२ को आदेश ।

विदेशमा थुनामा रहेका कुलबहादुर खत्रीको राहदानी बनाउने कुरा सोची रहेको समयमा प्रतिवादी शेरबहादुरका साहू हर्कबहादुरले यस्तो काम शेरबहादुरले मिलाइ दिन्छन् भनेबाट शेरबहादुरले सम्पर्क गरी दुवैजना प्रतिवादीहरूले ना.सु.पपिलमानसँग सम्पर्क गरी निजहरू तिनजना भै सल्लाह गरी सोही अनुरूप प्रतिवादीमध्येका दुर्गबहादुर बस्नेतले कुलबहादुर खत्रीका नामको ५७५५/६८ को मिसिल संलग्न नागरिकताको प्रमाणपत्र मलेशियामा रहेका कुलबहादुरका नामबाट सहिछाप गरी निकाल्ने काम गरेको । सो काम गर्न गराउन प्रतिवादीमध्येका शेरबहादुर खड्काले प्रतिवादी पपिलमान समेतलाई रु.२०,०००। बुझाएको समेतका तथ्य निजहरूले गरेको बयानबाट एकापसमा मिल्न गएका छन् । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादी शेरबहादुर खड्काले अदालतमा इन्कारी बयान गरेको आधारमा मात्र निज निर्दोष छन् भन्न कदापि मिल्दैन । सहअभियुक्तका हकमा लिइएका आधार प्रमाणहरू निज प्रतिवादीका हकमा समेत अभियोग स्थापित गर्ने समान प्रमाणलाई ग्रहण नगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादी शेरबहादुर खड्काले नागरिकताको अनुसूची फाराम लगायतका कागजात तयार गर्ने, मिलाउने समेतका कार्य गरेको स्पष्ट देखिएको र नागरिकता तथा राहदानीमा प्रयोग गरिने फोटाहरू प्रतिवादी दुर्गबहादुरसँग मागेर यी प्रतिवादीले आफ्नो साथमा राखेको वस्तुगत आधार प्रष्ट देखिएको छ ।

अतः प्रतिवादी शेरबहादुर खड्का अभियोग दावीको कसूरमा प्रारम्भदेखि नै संलग्न भएको तथ्य मिसिल संलग्न निज प्रतिवादीको बयान,

सहअभियुक्तहरूको एक आपसमा पोल गरी भएको बयान, मिसिल संलग्न कीर्ते राहदानी एवं नागरिकताका कागजपत्रहरू र बरामद फोटाहरू समेतबाट पुष्ट भएको अवस्थाको विद्यमानता हुँदाहुँदै प्रतिवादीको अदालत समक्षको एकमात्र कपोलकल्पित बयानको आधारमा शंकाको सुविधा प्रतिवादीले पाउने भनी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी निज प्रतिवादीलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पेश भएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादी पपिलमान शाक्यलाई राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ बमोजिम समेत सजाय भएको देखिएको तर निजले सो दफा ५ बमोजिम राहदानी प्राप्त गरेको वा गर्ने प्रयत्न गरेको समेतको कसूरजन्य कार्य गरेको अभियोगपत्रबाट नदेखिएको अवस्थामा सो दफा ५ बमोजिम निजलाई सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत बाग्लुङ्गको फैसला नमिली फरक पर्न सक्ने देखिएकोले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेशीको सूचना दिई लगाउका फौ.पु.नं.०५४४ र ०३४८ का मिसिल समेत साथै राखी नियमानुसा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६८।४।२५ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ता श्री बल्लभ बस्नेतले अभियोगको आधार बनाइएका ऐनहरू प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुन सक्ने अवस्था छैन । कीर्तेको वारदात पुष्ट भएको छैन । प्रतिवादी दुर्गबहादुर सरकारी कर्मचारी होइनन् । कुलबहादुरका नातेदार पनि होइनन् । कुलबहादुरको नामको नागरिकता र राहदानीमा आफ्नो फोटो टाँसी भूठा विवरणका आधारमा नागरिकता र राहदानी लिनुपर्ने कुनै कारण छैन । कसैको हक वा जीउ ज्यान जाने कार्य भएको छैन । कुनै लाभ लिएर खाएको अवस्था पनि देखिँदैन ।

अनुसन्धानबाट अपराधको कारण नै स्थापित गर्न नसकेकोमा कसूर ठहर गर्न मिल्दैन । त्यसैले पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी निजलाई सफाइ दिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पुनरावेदक प्रतिवादी पपिलमान शाक्यको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रमनकुमार श्रेष्ठ, श्री सुभाष पौडेल र श्री ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेलले प्रमुख जिल्ला अधिकारीले दिएको जाहेरीबाट मुद्दाको उठान भएको छ । जाहेरीमा सबै काम यिनै प्रतिवादीले गरेको भन्ने छ । तर जाहेरवालाले गरेको वकपत्रमा दुर्गबहादुरलाई पपिलमानले गलत सल्लाह दिएको भन्नेसम्म उल्लेख छ । वकपत्रबाट समर्थित नभएको जाहेरीलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० र १८ नं. बमोजिम प्रमाणमा लिन मिल्दैन । त्यसमा पनि यी प्रतिवादीले दावीको कुनै पनि कसूर गरेको अवस्था छैन । नागरिकता फाँट र राहदानी फाँट अलग अलग छ । नागरिकताको सिफारिश दिने, टिप्पणी उठाउने, सदर गर्ने लगायत कसैलाई पनि अभियोग लगाइएन । सम्पर्क गराउने भनिएका शेरबहादुरलाई सफाइ दिएपछि पुनरावेदकलाई सजाय गर्न मिल्ने अवस्था छैन । अर्कै कार्यालयबाट काजमा गएका यी प्रतिवादीलाई मात्र सम्पूर्ण कसूरको दोषारोपण गरिएको पूर्वाग्रही छ । नागरिकता तयार पार्ने कुरामा यी प्रतिवादीको संलग्नता रहन सम्भव नै छैन । अधिकृतले तोक निर्देशन दिएबमोजिम राहदानी फाँटको कर्मचारी भएकोले राहदानी बुक भर्ने कार्यसम्म पुनरावेदकबाट भएको हो । मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको १ र १२ नं. को कसूर वारदात भएकै छैन । राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ को कसूर पनि भएको अवस्था समेत नहुँदा पुनरावेदकलाई सजाय गरी भएको फैसला उल्टी गरी सफाइ दिइनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री गंगाप्रसाद पौडेलले तीनवटा ऐन अन्तर्गतको कसूर भएको अवस्था छ । एउटाको नामबाट अर्को

व्यक्तिको फोटो टाँसी नागरिकता लिएको कार्य मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको १ नं. विपरीत सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते र नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा १५ विपरीत भूठा विवरण दिई नागरिकता लिएको कसूर हो भन्नेमा शंका छैन । त्यस्तो नागरिकताको आधारमा राहदानी बनाउनको लागि दरखास्त गरेको कार्य राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ को कसूर हो । सो कार्य पूरा हुन नपाएको भए पनि कसूर गर्न प्रयत्न गर्नुलाई नै पूर्ण कसूर मानेको अवस्था छ । विदेश मलेशियास्थित जेलमा रहेका कुलबहादुरको नामको नागरिकताबाट दुर्गबहादुरको फोटो टाँसी प्रतिलिपि लिने र सोही आधारमा राहदानी बनाउने योजना बनाई प्रतिवादी दुर्गबहादुरले सम्पर्क सूत्रको खोजी गरेकोमा प्रतिवादी शेरबहादुरले जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा कार्यरत् कर्मचारी पपिलमानमार्फत् सो कार्य गर्न सहयोग र परिपञ्च मिलाएको अवस्था छ । प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको बयान, किटानी जाहेरी र जाहेरवालाको वकपत्र तथा मौकामा कागज गर्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालयका कर्मचारीहरूको वकपत्र, बरामद भएको फोटो समेतबाट कसूर पुष्टि भएको अवस्था हुँदा प्रतिवादी शेरबहादुर खड्कालाई समेत अभियोग माग दावी बमोजिम सजाय हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बहस जिकीर मनन् गरी पुनरावेदन पत्र सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा मूलतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनु पर्ने देखिन आएको छः-

१. प्रस्तुत मुद्दाको वारदातको प्रकृति र त्यसमा प्रतिवादीहरूको संलग्नताको अवस्था के कस्तो देखिन्छ ?
२. अभियोजन पक्षले प्रस्तुत गरेको वारदातको प्रकृतिमा दावीको कानून आकर्षित हुन सक्ने स्थिति विद्यमान छ, छैन ?

३. पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदक वादी र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएका उपरोक्त प्रश्नहरूमध्ये पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा विदेश मलेशियाको जेलमा रहेका कुलबहादुर खत्रीका नामबाट राहदानी बनाउन भूठा विवरण पेश गरी प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतको फोटो टाँसी कुलबहादुरको नामको नागरिकताको प्रतिलिपि लिएको र सोही आधारमा राहदानीको फाराम भरी राहदानी लिने प्रयास गर्दागर्दै पक्राउ परेका प्रतिवादीहरू पपिलमान शाक्य, दुर्गबहादुर बस्नेत र शेरबहादुर खड्कालाई नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ को कसूर अपराधमा सोही दफा १५, मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको १,९,१२ अनुसारको कसूरमा सोही ९ र १२ नं. तथा राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ को कसूरमा सोही दफा ५ अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत अभियोग माग दावी रहेको देखिन्छ ।

उपरोक्त अभियोगको दावी रहेको परिप्रेक्ष्यमा शुरु बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतले नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ को कसूर गरेको भनी सोही दफाअनुसार रु.१०,०००/- जरीवाना र राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ को कसूरमा सोही दफाबमोजिम २३ दिन कैद र रु.५००/- जरीवाना हुने सजाय ठहर गरी कीर्ते तर्फको दावी नपुग्ने एवम् प्रतिवादीहरू पपिलमान शाक्य र शेरबहादुर खड्काले सम्पूर्ण अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्‍याई फैसला गरेको देखियो ।

३. शुरुको उक्त फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतलाई नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ बमोजिम रु.१०,०००/- जरीवाना र छ महिना कैद, राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ बमोजिम रु.५००/- जरीवाना र छ महिना कैद तथा सरकारी कागज कीर्ते गरेतर्फ कीर्ते कागजका महलको १२ नं. बमोजिम थप एक वर्ष कैद हुने

तथा अर्का प्रतिवादी पपिलमान शाक्यलाई नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ बमोजिम रु.५,०००/- जरीवाना र छ महिना कैद, राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ बमोजिम रु.५००/- जरीवाना र छ महिना कैद तथा मुलुकी ऐन कीर्ते कागजका महलको ९ नं. बमोजिम रु.५००/- जरीवाना र ऐन १२ नं. बमोजिम थप दुई वर्ष कैद हुने ठहर्‍याई फैसला भएको देखिन आउँछ ।

पुनरावेदन अदालतको सो फैसलाउपर सजाय ठहर भएका प्रतिवादीहरू दुर्गबहादुर बस्नेत र पपिलमान शाक्यको तथा शेरबहादुर खड्कालाई सफाई दिएको शुरुको सदर गरेउपर वादी नेपाल सरकारको छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन परेको रहेछ ।

४. पुनरावेदक दुर्गबहादुर बस्नेतको पुनरावेदनपत्रमा मुख्यतः सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते, भूठा विवरण दिई नागरिकता लिएको र राहदानी ऐन अन्तर्गतका छुट्टाछुट्टै कसूरमा एउटै अभियोग दायर गरिएको अ.व.७२ नं.विपरीत त्रुटिपूर्ण भएको, नेपाली नागरिकलाई नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ बमोजिम भूठा विवरण पेश गरी नागरिकता लिएको भन्ने अभियोग लगाउन र सजाय गर्न नमिल्ने, राहदानी ऐन अन्तर्गतको कसूर नै नभएको तथा उपरोक्त कसूरमा आफ्नो कुनै संलग्नता नरहेको अवस्था रहेकोले पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी सफाई पाउनु पर्ने भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ ।

५. पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेत बाग्लुङ्ग जिल्ला हरिचौर गा.वि.स.वडा नं.९ मा स्थायी घरबास भई काठमाडौंको सुन्धारामा होटल व्यवसाय गर्दै आएका व्यक्ति हुन् भन्ने कुरा निजकै बयानबाट देखिन्छ । निज प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा मलेशियामा रहेका बाग्लुङ्गकै कुलबहादुर खत्रीले निजको नामको नागरिकता र राहदानी आवश्यक परेकोले बनाई दिनुप्यो भनी पटक पटक फोन गरेको, जापानमा रहेकी निजकी दिदी जमुनाले पनि भाइको राहदानी र नागरिकता बनाई दिनुप्यो भनी फोन गरेकी,

कुलबहादुर खत्रीको मान्छे, धनबहादुरले कुलबहादुरको तीन प्रति फोटो र नागरिकता ल्याई होटलमा छाडी दिएकोले को मार्फत् काम गरिदिने होला भनी विचार गरी रहेको बेलामा वैदेशिक रोजगारको लागि खाडी जान बाग्लुङ्ग हरिचौरको हर्कबहादुर बस्नेत आफ्नो होटलमा बस्न आएको र निजले बाग्लुङ्गमा होटल व्यवसाय गरी बस्ने निजको साँढु शेरबहादुर खड्काले सबै कुरा मिलाई दिन्छन् भनेको र शेरबहादुरलाई फोन सम्पर्क गर्दा हुन्छ, भनी बोलाएकोले शेरबहादुरमार्फत् जिल्ला प्रशासन कार्यालयका ना.सु.पपिलमान शाक्यसँग भेट गराई दिएको, निजसँग सरसल्लाह हुँदा कुलबहादुरको नागरिकता र राहदानी लिने दरखास्तमा मैले कुलबहादुर बनी सहिछाप गरी मेरै फोटो टाँसी कुलबहादुर बनी मैले हस्ताक्षरलगायतका कार्य गरी नागरिकता र राहदानी लिने, पछि मेरो फोटो उक्काई कुलबहादुरको फोटो टाँस्ने तथा सोवापत काम सम्पन्न भएपछि पपिलमानलाई रु.२०,०००। दिने कुरा भई सोहीबमोजिम बरामद भएको दोस्रोप्रति नागरिकताको प्रतिलिपि बनाएको र राहदानीको समेत फाराम भरी राहदानी तयार गर्ने क्रममा अधिकृतलाई शंका लागि पक्राउ गरेको हो भन्ने समेत उल्लेख गरेको देखिन्छ।

६. कुलबहादुर खत्रीको तीन थान फोटो र नागरिकताको पहिलो प्रतिलिपि, कुलबहादुरको नागरिकताको दोस्रो प्रतिलिपि लिनको लागि यी पुनरावेदक दुर्गबहादुर बस्नेतको फोटो टाँसी निजले कुलबहादुर बनी सहिछाप गरी दिएको दरखास्त, सो बमोजिम लिएको नागरिकताको दोस्रो प्रतिलिपि तथा उक्त नागरिकताको आधारमा राहदानीका लागि दिएको निवेदन र दुर्गबहादुरको फोटो टाँसिएको कुलबहादुरका नाम भरिएको राहदानी बुक समेत बरामद भएको देखिएकोले पुनरावेदक प्रतिवादीले अनुसन्धानका क्रममा गरेको उपरोक्त बयान समर्थित भएको पाइन्छ।

७. सहअभियुक्त शेरबहादुर खड्काले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयानमा मेरो साँढु

हर्कबहादुर खत्री दुवईमा जाने सिलसिलामा काठमाडौँ सुन्धारास्थित याक होटलमा बसेछन्, सो होटलको मालिक दुर्गबहादुर बस्नेतसँग कुराकानी चल्दा निज दुर्गबहादुरले गल्कोट हरिचौर घर हुने कुलबहादुर खत्री मलेशियामा थुनामा छन्, निजको नागरिकतामा अधि राहदानी लिँदा राहदानी नं. हानेकोले पुनः नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि र राहदानी समेत तयार पारी पठाई दिनु परेको छ यो काम कसरी गर्ने होला भनेपछि बाग्लुङ्गमा विन्दू होटल सञ्चालन गर्ने मेरा आफन्त शेरबहादुर खड्कासँग सम्पर्क राखेमा काम हुन सक्छ भनी मेरो फोन नं.दिएछन्, दुर्गबहादुरले मलाई मेरो नं.२००३९ को फोनमा सम्पर्क गरेकाले हुन्छ भनी, सो बारेमा मैले जिल्ला प्रशासन कार्यालयका टा.ना.सु.पपिलमान शाक्यसँग कुरा गर्दा हुन्छ, मिलाई दिन्छु भनेकाले दुर्गबहादुरलाई लिएर निजको क्वाटरमा गयौँ, पपिलमान शाक्यले रु.२५,०००। दिनुपर्छ भनेकोमा काम सम्पन्न भएपछि दिने गरी रु.२०,०००। मा कुरा मिल्यो। कुलबहादुर खत्रीको फोटो तीन प्रति र निजको नागरिकता समेत पपिलमानलाई दिएको थिएँ। पपिलमानले सिकाए अनुसार नागरिकता र राहदानीका फाराममा आफ्नो फोटो टाँसी भने, कुलबहादुर बनी फाँटमा गई नागरिकता लिने राहदानीको प्रक्रिया अधि बढाउने लगायतका सम्पूर्ण काम निज दुर्गबहादुरले नै गरेका हुन भन्ने समेत व्यहोरा लेखाएको देखिन्छ।

८. त्यसै गरी नागरिकताको प्रतिलिपि लिनको लागि सिफारिश गर्ने स्थानीय विकास अधिकारी गणेशबहादुर खत्रीको अनुसन्धानको क्रममा भएको कागज हेर्दा मिति २०६१।३।१४ गतेका दिन मैले नचिनेका दुई जना व्यक्ति आई मेरो नागरिकता हराई प्रतिलिपि निकाल्नु परेकोले सिफारिश गरिदिनु पर्‍यो भनेको हुँदा निवेदन हेरी कुलबहादुर खत्री को भनी भन्दा निवेदनमा फोटो टाँसेको हाल दुर्गबहादुर बस्नेत भनी नाम खुल्न आएको व्यक्तिले कुलबहादुर खत्री भनेको म हुँ, मेरो घर बाग्लुङ्ग हरिचौर-९ हो भनी भनेकाले

गा.वि.स.सचिवको अनुपस्थितिमा सर्वसाधारण जनताको काममा बाधा अबरोध नहोस् भनी सिफारिश गरिदिएको हो । हाल दुर्गबहादुर बस्नेत भनिएका व्यक्तिले म नै कुलबहादुर खत्री हुँ भनी मलाई भुक्त्यानमा पारी सिफारिश लिएको हो भन्ने समेत ब्यहोरा लेखाएको देखिन्छ । निज गणेशबहादुर खत्रीले मौकामा लेखाएको सो ब्यहोराको समर्थन गरी अदालतसमक्ष बकपत्र समेत गरेको हुँदा कुलबहादुर बनी नागरिकताको सिफारिश माग्न यी पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेत स्वयं गएको भन्ने तथ्य शंकारहित रूपमा पुष्टि भएको देखिन्छ ।

९. निज पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतले अदालतसमक्ष कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको भए पनि विदेशमा रहेका कुलबहादुर खत्रीको नामबाट नागरिकताको प्रतिलिपि लिनको लागि भरेको फाराम र राहदानीको लागि दिएको निवेदनमा कुलबहादुर भनी गरेको सहिछाप तथा टाँसिएको फोटोका साथै नागरिकता र राहदानीमा टाँसिएको फोटो र सहिछाप आफ्नो होइन भन्न सकेको पाइँदैन । जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा आफ्नै नागरिकता र राहदानी बनाउन जाँदा भिडभाडको कारण कुलबहादुरको नाममा भरिएको फाराम र नागरिकता तथा राहदानीमा आफ्नो सहिछाप परेको र फोटो टाँसिएको भन्ने निजको बयान जिकीर रहेको देखिन्छ । तर पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गबहादुरको नामबाट नागरिकता र राहदानी लिनको लागि निवेदन पेश भई कारवाही भएको नदेखिएको र नागरिकताको प्रतिलिपि लिन दिएको दरखास्त, सोबमोजिम तयार भएको प्रतिलिपि नागरिकता तथा सोही नागरिकताको आधारमा राहदानीको लागि भरेको निवेदन र राहदानी लगायतका लिखतमा निज दुर्गबहादुरको फोटो र सहिछाप परेको कुरालाई भिडभाडको कारण भुक्तिएर भएको भन्ने निजको बयान विश्वसनीय देखिन नआई कुलबहादुर खत्रीको नामबाट सहिछाप गरी नागरिकता लिने तथा राहदानी लिने कार्यमा पुनरावेदक प्रतिवादीको

संलग्नता वस्तुनिष्ट एवं तथ्यगत रूपमा प्रमाणित भएको पाइयो ।

१०. अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी पपिलमान शाक्यले नागरिकताको सिफारिश गर्ने, टिप्पणी उठाउने, निर्णय गर्ने लगायतका कर्मचारीलाई अभियोग नै नलगाई अन्य कार्यालयबाट काजमा खटी आएको व्यक्तिलाई मात्र पूर्वाग्रही ढंगबाट आरोपित गरिएको, राहदानी फाँटमा रहेको हुँदा निवेदन र सो साथ पेश भएको नागरिकताको विवरणअनुसार राहदानी बुक भर्नेसम्म कार्य गरेको भए पनि नागरिकता तयार पार्ने कुरामा कुनै संलग्नता नरहेको तथा अन्य प्रतिवादीहरू सँगको मिलेमतोमा लाभ लिने गरी कुनै पनि गैरकानूनी कार्य नगरेको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुनुपर्ने भन्ने समेत पुनरावेदन जिकीर लिएको देखिन्छ ।

११. उक्त पुनरावेदन जिकीरको रोहबाट आरोपित कसूरमा पुनरावेदक प्रतिवादीको संलग्नता रहे नरहेको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादी पपिलमान शाक्यले आफू जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङमा काजमा बसी राहदानी फाँटमा कार्यरत् रहेको कारणले राहदानी बुक भर्ने कार्यसम्म आफूले गरेको भए पनि नागरिकता फाँट छुट्टै रहेको र सो फाँटमा खरीदार टेकनारायण शर्मा र मुखिया देवीप्रसाद गौतम कार्यरत् रहेकोले नागरिकता बनाउने कार्यमा आफ्नो कुनै संलग्नता नरहेको, शेरबहादुर खड्काले केही समयअघि नेपालमा नभएका व्यक्तिको राहदानी बनाउन सकिन्छ की सकिँदैन भनी सोधेकोमा सम्बन्धित व्यक्ति उपस्थित नभई सकिँदैन भनी जवाफ दिएको तथा निज हिरासतमा रहेको कोठाबाट बरामद भएका च्यातिएका फोटाहरू शेरबहादुरले कागजले बेरी आफूलाई दिएकोमा हिरासतमा परेपछि च्याती फालेको हुँ भनी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानमा ब्यहोरा लेखाएको देखिन्छ ।

१२. त्यस्तै नीजले अदालतमा बयान गर्दा अन्य प्रतिवादीहरूसँग मिलेमतो गरी दुर्गबहादुर बस्नेत कुलबहादुर बनी नागरिकताको प्रतिलिपि र

राहदानी लिने दिने कार्य नगरेको, नागरिकता फाँट छुट्टै रहेको र उक्त फाँटमा टेकनारायण शर्मा र देवीप्रसाद गौतम कार्यरत् रहेको तथा राहदानी फाँटमा कार्यरत् रहेको कारण पेश भएको विवरणअनुसार राहदानी बुक भर्ने कार्यसम्म आफूले गरेको भनी लेखाएको देखिन्छ।

१३. प्रतिवादीहरू दुर्गबहादुर बस्नेत र शेरबहादुर खड्काले अनुसन्धानको क्रममा गरेको माथि उद्धृत बयान ब्यहोराबाट काम भएपछि रु.२०,०००। लिने गरी दुर्गबहादुर बस्नेत कुलबहादुर खत्री बनी नागरिकताको प्रतिलिपि र राहदानी लिने सम्बन्धमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयका टा.ना.सु.पुनरावेदक प्रतिवादी पपिलमानसँग सल्लाह भई कार्यालयका तर्फबाट गर्नुपर्ने सम्पूर्ण कार्य निजले नै गरिदिएको भन्ने खुल्न आएको छ। साथै पुनरावेदक प्रतिवादी पपिलमान शाक्यले निजको बयानमा उल्लेख गरेका नागरिकता फाँटमा कार्यरत् मुखिया देवीप्रसाद गौतमले अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागज तथा सोको समर्थनमा अदालतसमक्ष गरेको वकपत्र हेर्दा पपिलमानले मेरो साथीको नागरिकता लिएर राहदानी बनाउनु पर्नेछ भनी नागरिकताको दरखास्त र अभिलेख रजिष्टर ल्याई छाडि गएको, केही समयपछि नागरिकता लेखिदिनु भयो भनी सोध्न आउँदा रजिष्टरमा कुलबहादुरको फोटो नदेखिएकोले फोटो रहेनछ भनेकोमा स्थानीय विकास अधिकारीले प्रमाणित गरी सकेकोले अभिलेखअनुसार नागरिकता लेखिदिनुस् बाँकी काम मै आफैँ गराउँछु भन्नु भयो। एउटै कार्यालयमा काम गर्ने साथीले भनेकाले विश्वासमा परी मैले नागरिकता लेखी दिएँ। लेखिसकेपछि सहिछाप गराउने र फोटो टाँस्ने कार्य आफैँ गराउछु भनी लिई गई कुलबहादुर खत्रीको नागरिकतामा फोटो टाँस्ने, स्टिकर लगाउने, ल्याप्चे लगाउने, र दस्तखत गराउने सबै काम पपिलमान शाक्यले नै गरेको हो भनी ब्यहोरा लेखाएको देखिन आउँछ। कुलबहादुर खत्रीको तीन थान च्यातिएका फोटाहरू प्रतिवादी पपिलमान शाक्यलाई हिरासतमा राखिएको कोठाको

फल्याक मुनीबाट बरामद भएको समेतका मिसिल संलग्न उपरोक्त तथ्य र सबूदप्रमाणबाट राहदानी र नागरिकता बनाउने कार्यमा आफ्नो कुनै संलग्नता नभएको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी पपिलमान शाक्यको बयान ब्यहोरा खण्डित भै अभियोग माग दावीबमोजिमको कार्य निजले गरेको रहेछ भन्ने कुरा पुष्टि भएको देखियो।

१४. त्यस्तै पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्रमा प्रतिवादी दुर्गबहादुरलाई गलत तरिकाले नागरिकता र राहदानी लिनको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालयका कर्मचारी पपिलमान शाक्यसँग सम्पर्क गराई दिने व्यक्ति शेरबहादुर खड्का नै भएको, प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको बयानबाट सो तथ्य समर्थित भएको अवस्था हुँदाहुँदै अदालतसमक्ष इन्कारी बयान गरेको भन्ने आधारमा अन्य प्रतिवादीलाई कसूरदार ठहर गर्न ग्रहण गरिएका आधारहरूलाई यी प्रतिवादीको हकमा अबलम्बन नगरी सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइन्छ।

१५. प्रतिवादी शेरबहादुर खड्का र दुर्गबहादुर बस्नेतले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान ब्यहोराबाट दुर्गबहादुरलाई पपिलमान शाक्यसँग परिचय गराइदिने कार्यसम्म यी प्रतिवादी शेरबहादुर खड्काले गरेको भन्ने खुल्न आएको छ। परन्तु त्यसरी सम्पर्क गराउने बाहेक नागरिकता तथा राहदानीको फाराम भर्ने, फोटो टाँस्ने, सहिछाप गर्ने लगायतका अन्य कुनै पनि कसूरजन्य क्रियामा प्रतिवादी शेरबहादुरको संलग्नता रहेको पुष्टि हुने ठोस आधार अनुसन्धानबाट खुल्न आएको देखिएन।

१६. अब, आरोपित कसूरका सम्बन्धमा रहेको प्रतिवादीहरूको उपरोक्त बमोजिमको संलग्नतालाई दावीको कानूनले समेट्ने स्थिति हो, होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ।

१७. आरोप पत्र हेर्दा तीनै जना प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको महलको १, ९ र १२ नं. को कसूरमा सोही ९ र १२ नं., नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ को कसूरमा सोही दफा १५ र राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ को कसूरमा सोही दफा ५ बमोजिम सजाय हुन मागदावी लिइएको देखिन्छ।

१८. पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिवादीमध्येका शेरबहादुर खड्कालाई सफाई दिएको शुरुको फैसला सदरै भएको र पुनरावेदक प्रतिवादीहरू दुर्गबहादुर बस्नेत र पपिलमान शाक्यका हकमा आंशिक कसूर ठहर गरेको शुरु फैसला केही उल्टी गरी अभियोग माग दावीबमोजिम नै कसूर र सजाय ठहर भएको देखिन आउँछ।

१९. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले तीन पृथक पृथक ऐन अन्तर्गतको कसूर गरेको भनी एउटै अभियोग पेश गरिएको अ. वं. ७२ नं. प्रतिकूल भएको, कुलबहादुर खत्रीका नामबाट नागरिकता प्रतिलिपि लिइएको समेत कार्य मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको १ नं. को परिभाषाअन्तर्गत समेटिन नसक्ने, नेपाली नागरिकले नागरिकता लिएको विषयलाई भूठा विवरण दिई नागरिकता लिएको भनी नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ अनुसार मुद्दा चलाउन नमिल्ने तथा राहदानी लिने कार्य सम्पन्न नभएकोले राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ को कसूर नै नभएको भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइन्छ।

२०. तीन वटा ऐन अन्तर्गतका तीन पृथक-पृथक कसूरमा एउटै अभियोग पत्रबाट मुद्दा चलाइएको मुलुकी ऐन, अ.वं. ७२ नं. को प्रतिकूल भएको भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेकोले सो सम्बन्धमा स्पष्ट हुनुपर्ने देखियो। मुलुकी ऐन, अ.वं. ७२ नं. मा अन्य कुराका अतिरिक्त फिरादपत्र लिँदा देवानी र फौजदारी मुद्दाको छुट्टाछुट्टै लिनुपर्छ। सो बाहेक एउटै फिरादपत्रमा एउटै मानिसले एउटै मानिसउपर जतिसुकै भ्रगडाका विषयको कुरा लेखी ल्याएको र जतिसुकै मानिसले जतिसुकै मानिसउपर एउटै

भ्रगडाका विषयको कुरा लेखी ल्याएको भए पनि लिई सो बमोजिम सबै कुराको सोही फिरादपत्रबाट इन्साफ गर्नुपर्छ ... भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ। ऐनमा प्रयुक्त पहिलो वाक्यले मूलतः देवानी र फौजदारी मुद्दाको एउटै फिराद दिन नहुने अर्थात् देवानी र फौजदारी मुद्दाको छुट्टाछुट्टै फिराद दिनुपर्ने भनी स्पष्ट गरेको छ। सो देखि बाहेक एउटै मानिसले एउटै मानिसउपर जतिसुकै विवादका विषय उठाई एउटै मुद्दा दिन र धेरै मानिसले धेरै मानिसउपर एउटै विवादको विषयवस्तुको मुद्दा दिन मिल्छ भन्ने दोस्रो वाक्यांशको आसय रहेको देखिन्छ।

२१. पुनरावेदक प्रतिवादीहरू उपर लगाइएका सरकारी छाप दस्तखत लागेका कागजात कीर्ते गरेको, भूठा विवरण दिई नागरिकता लिएको र भूठा विवरणका आधारमा राहदानी लिने प्रयास गरेको भन्ने तीनवटै कसूरहरू सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ अन्तर्गत पर्ने सरकार वादी भै चलाइने फौजदारी मुद्दा हुन् भन्ने देखिएकोले देवानी र फौजदारी विषयका मुद्दालाई एउटै अभियोग पत्रमा समावेश गरी दावी लिएको भन्ने अवस्था देखिएको छैन। उल्लिखित कार्यहरू एकै दिन एउटै वारदातका रूपमा शृङ्खलाबद्ध रूपमा गरिएका र दुवै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको त्यसमा संलग्नता रही सो सम्पूर्ण कार्यको उद्देश्य र अन्तिम परिणती विदेशमा रहेका कुलबहादुर खत्रीका नामको राहदानी बनाउने नै भएको हुँदा एउटै जरियाबाट उनै प्रतिवादीहरूले गरेको फरक फरक कसूरका सम्बन्धमा एउटै अभियोगपत्र पेश गरिएकोलाई अ.वं. ७२ नं. प्रतिकूल भन्न मिल्ने देखिएन।

जहाँसम्म सो कार्य कीर्ते कागजको १ नं. को परिभाषा अन्तर्गत नसमेटिने भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको छ त्यसको लागि सोही कानूनी व्यवस्था दृष्टिगत गर्नु सान्दर्भिक देखिन आउँछ। मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको १ नं. मा देहायबमोजिम उल्लेख भएको पाइन्छ:-

१ नं.॥ हस्ताक्षर वा औलाको ल्याप्चे सही निशाना र छाप इत्यादि भूङ्गा बनाई गरी वा ऐनबमोजिम रीतपूर्वकको सहिछाप भइरहेको अर्कै विषयको सच्चा लिखतमा लेखिएको व्यहोरा कुनै तरकीवसँग उडाई अर्कै मतलब निस्कने व्यहोरा पारी मिलाई लेख्ने र एउटा कामलाई भनी सहिछाप गरेको लिफा कागज वा छाप लिए दिएकोमा सो काममा नलगाई अर्कै व्यहोराको लिखतमा लगाई वा अर्कै व्यहोराको लिखत लेख्ने इत्यादि काम गरेकोबाट अर्काको जीउ धन वा हक जाने नोक्सान हुने वा फाइदा केही नभए पनि भूठा काम गर्ने मानिस आफैलाई वा अरु कसैलाई फाइदा प्रमाण हुने गरी काम गरेको रहेछ भने त्यस्ता भूठा कागजबाट काम गरी भइसकेको हवस् वा नहवस् कीर्ते गरेको ठहर्छ। त्यस्तो कीर्ते गर्ने गराउनेलाई र जानी बुझी कीर्ते कागजमा बस्ने साक्षी मतियारलाई समेत बात लाग्छ।

२२. उक्त १ नं. मा वर्णित कीर्तेका विभिन्न अवयव वा तत्वहरूमध्ये पहिलो वाक्यांशमा प्रयुक्त “हस्ताक्षर वा औलाको ल्याप्चे सही निशाना र छाप इत्यादि भूङ्गा बनाई गरी” भन्ने उल्लेखनबाट तीन तरिकाबाट कीर्ते हुन सक्ने भन्ने पूर्वावस्थालाई ईंगित गरिएको देखिन्छ। कानूनमा नै यो यस्तो कार्य भएगरेमा कीर्ते हुने भनी विशेष रूपमा किटानी साथ उल्लेख भएको सो विषयका सम्बन्धमा अलमल हुनुपर्ने वा द्विविधामा पर्नुपर्ने कुनै कारण छैन। परन्तु उक्त हस्ताक्षर वा औलाको ल्याप्चे सही निशाना र छापको लगत्तै पछाडि प्रयुक्त भएको इत्यादि भन्ने शब्दले अन्य के-कुन थप विषयहरूलाई जनाउन खोजेको हो र इत्यादि भन्ने शब्दभित्र अर्काको नामबाट विवरण भरी, सहिछाप गरी, आफ्नो फोटो टाँसी नगरिकता र राहदानी लिने क्रिया समेटिन सक्ने हो, होइन भन्ने विषय भने व्याख्याको विषय देखिन्छ।

२३. सामान्यतः कुनै पनि कानूनमा अगाडिबाट प्रष्ट बुझिने वा छुट्टिने गरी उल्लेख भएका नामयोगी वा क्रियायोगी खासखास शब्दहरूको लगत्तै पछाडि आदि, इत्यादि भन्ने सामान्य वा विस्तारक शब्दहरूको प्रयोग गरिन्छ भने त्यस अन्तर्गत थप के कस्ता थप विषयहरू समेट्ने विधायिकी मनसाय रहेको हुनसक्छ भनी पत्ता लगाउने विषय त्यति सरल हुँदैन। कारण विधायिकाले कानून निर्माण गर्दाका वखत प्रष्ट रूपमा उल्लेख गर्न नसकी खाली छोडिदिएको विषयका सम्बन्धमा न्यायिक विवेकबाट निश्कर्षमा पुगी विधायिकी रिक्ततालाई पूर्ति गर्ने कार्य ज्यादै संवेदनशील कार्य समेत हो। कानून निर्माण हुँदाको समय र परिवेशमा स्वभाविक मान्न सकिने विषयहरू पनि कालान्तरमा असान्दर्भिक हुनसक्ने स्थितिले गर्दा समेत कानूनको रिक्तता पूर्ति गर्ने कार्य थप चुनौतीपूर्ण बन्न पुग्दछ।

२४. वस्तुतः कुनै पनि ऐनमा अगाडिबाट कुनै विशिष्ट शब्दहरूको उल्लेखन भई पछाडिबाट इत्यादि भन्ने गोश्वारा र सामान्य अर्थ बोधक शब्दको प्रयोग गरिन्छ भने त्यसबाट अगाडि उल्लेख भए जस्तै गुण, प्रकृति र चरित्र (Analogy) भएका थप अरु पनि विषयहरूलाई समेट्ने विधायिकी आशय रहेको थियो भन्ने अर्थ ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ। कानून व्याख्याका विभिन्न सिद्धान्तहरूमध्ये एक Ejusdem Generis Principle का अनुसार कुनै खास शब्दहरू अगाडि प्रयोग भएका छन् र त्यसपछि साधारण शब्दहरू प्रयोग भएका छन् भने ती साधारण शब्दहरूले अगाडिका खास खास शब्दहरूले जनाए जस्तै अर्थ वा विषयलाई जनाउदछ। दृष्टान्तको लागि अमुक कानूनमा बढी गतिमा असावधानीपूर्वक चलाइएको बस, ट्रक, जीप इत्यादिको ठक्करले मानिस मर्न गएमा ज्यान मार्ने कसूर गरेको ठहर्छ भने कानूनी व्यवस्था गरिन्छ भने बढी गतिमा असावधानीपूर्वक चलाइएको कारको ठक्करबाट मानिस मारेको वारदात ज्यान मार्ने कसूरअन्तर्गत पर्ने कुरा स्वभाविक मानिन सक्दछ। कारण बस,

ट्रक, जीप र कारको प्रकृति एकै खालको हुने हुँदा इत्यादि अन्तर्गत समेटिने कुरा बोधगम्य नै हुन्छ ।

२५. प्रस्तुत विवादमा कुलबहादुर खत्रीका नामबाट पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतले नागरिकताको प्रतिलिपि र राहदानी लिनको लागि फाराम भरी आफ्नो फोटो टाँसी दरखास्त दिएको र नागरिकताको प्रतिलिपि र राहदानीमा कुलबहादुरको सहिछाप आफैले गरेको तथा फोटो समेत टाँसेको अवस्था छ । सो कार्य गर्नको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय बागलुङ्गा टा.ना.सु.पुनरावेदक प्रतिवादी पपिलमान शाक्यले कार्यालयमा गर्नुपर्ने कार्य गर्न पूर्णत सहयोग गरेको देखिन्छ । यस प्रकार सरकारी छाप लागेको दरखास्त फाराममा अर्काको नामबाट विवरण भरी आफ्नो फोटो टाँस्ने र सहिछाप गर्ने तथा नागरिकताको प्रतिलिपिमा समेत अर्काको नामको सहिछाप गरी आफ्नो फोटो टाँस्ने क्रिया स्पष्ट रूपमा कीर्ते हुँदा कीर्ते कागजको १ नं. मा उल्लेख भएको इत्यादिको परिभाषाभित्र पर्ने नै देखियो ।

२६. सवारी चालक अनुमति पत्रमा आफ्नो फोटो टाँसेको कार्य कीर्तेको परिभाषाअन्तर्गत पर्ने हो वा होइन भन्ने प्रश्न उठेको पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार वि.चित्रबहादुर वसेल सार्की समेत प्रतिवादी भएको संवत् २०६५ सालको फौ.पु.नं.०२२२ को सरकारी छाप दस्तखत मुद्दामा Eiusdem Generis को उपरोक्त सिद्धान्त समेतलाई आधार लिई यस अदालतबाट मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको महलको १ नं. को पहिलो हरफमा उल्लिखित “हस्ताक्षर वा औलाको ल्याप्चे सही निशाना र छाप इत्यादि...” भन्ने वाक्यांशमा उल्लेख भएको सामान्य शब्द “इत्यादि” ले सो भन्दा अगाडिका विशिष्ट शब्दहरू (हस्ताक्षर वा औलाको ल्याप्चे सही निशाना र छाप) को प्रकृतिको अन्य कार्यको अर्थबोध हुने र सोहीबमोजिम व्याख्या गरिनुपर्ने देखिँदा प्रतिवादीहरूमध्येका चित्रबहादुर वसेल सार्कीले अर्काको नाममा जारी भएको सवारी चालक अनुमतिपत्रको फोटो उफ्काई आफ्नो फोटो टाँस्ने

गरेको कार्य पनि कीर्ते कागजको महलको १ नं.अन्तर्गतकै कीर्तेको परिभाषाभित्र पर्न आउने देखियो” भन्ने समेत व्याख्या गरेको देखिन्छ ।

२७. त्यसैगरी उपरोक्त सिद्धान्त समेतको अबलम्बन गर्दै पुनरावेदक प्रतिवादी हरिकृष्ण लेकाली वि.नेपाल सरकार प्रत्यर्थी भएको कीर्ते नागरिकता पेश गरी बैक ठगी गरेको भन्ने संवत् २०६४ सालको फौ.पु.नं.०६४-CR-००६९ को मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीले अर्काको नामको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्रमा आफ्नो फोटो टाँस गरेको कार्य मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको १ नं. अनुरूपकै कीर्तेजन्य कार्यको परिधिभित्रै पर्ने भन्ने समेत व्याख्या भई सिद्धान्त प्रतिपादन भएको (नेकाप २०६७, नि.नं.८५०४, पृष्ठ, १८७६) देखिन आउँछ ।

२८. प्रस्तुत मुद्दामा पनि विदेश मलेशियामा रहेका कुलबहादुर खत्रीका नामबाट नागरिकताको प्रतिलिपि लिनको लागि निजको नामबाट आफ्नो फोटो टाँसी, सहिछाप समेत गरी पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतले जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा दर्खास्त दिई नागरिकताको प्रतिलिपि लिएको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन । उक्त काम कुरा गर्नको लागि सोही कार्यालयमा कार्यरत टा.ना.सु.पुनरावेदक प्रतिवादी पपिलमान शाक्यले सहयोग पुऱ्याएको भन्ने कुरा पनि पुष्टि भैरहकै छ । यसरी अर्काको नामबाट आफूले दर्खास्त दिई सहिछाप गरी आफूले फोटो टाँसी नागरिकताको प्रतिलिपि लिने कार्य मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको १ नं. ले परिभाषित गरेको इत्यादि भन्ने परिभाषाभित्रै पर्ने देखिएको हुँदा उपरोक्त सिद्धान्तहरूसँग असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण देखिएन ।

२९. नेपाली नागरिकले नागरिकता लिएको विषय नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ अन्तर्गतको कसूर हुन नसक्ने भन्ने पनि प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ मा देहायबमोजिम कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ:

भूठो विवरण वा बयान दिई नेपालको अंगिकृत नागरिकता वा जन्म वा वंशजको नाताले नागरिकता प्राप्त गर्ने गराउने व्यक्ति वा सो गर्ने गराउने उद्देश्यले जानी जानी भूठो विवरण वा बयान दिई सिफारिश गर्ने व्यक्ति वा सो गर्ने उद्देश्यले भूठो विवरण वा लस्वयान दिई आवेदन पत्र दिने व्यक्तिलाई पाँच वर्षसम्म कैद वा दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ ।

३०. उक्त दफा १५ मा भूठो विवरण वा बयान दिई नेपालको अंगिकृत, जन्म वा वंशज जुनसुकै प्रकृतिको नागरिकता प्राप्त गर्ने वा गराउने कार्यलाई कसूरको रूपमा राखी सजायको व्यवस्था भएको प्रष्ट देखिन्छ । त्यस्तो कार्य गर्ने विदेशी नागरिकलाई मात्र सजाय हुने र नेपाली नागरिकलाई भने सजाय नहुने भन्ने पुनरावेदन पत्रमा जिकीर लिएबमोजिमको कुनै व्यवस्था ऐनको दफा १५ ले गरेको अवस्था पनि देखिँदैन । विदेशमा रहेका कुलबहादुर खत्रीको नामबाट नागरिकताको प्रतिलिपि लिन पुनरावेदक प्रतिवादीमध्येको दुर्गबहादुर बस्नेतले कुलबहादुरको विवरण भरी, निजकै नामबाट सहिछाप गरी फोटो भने आफ्नो टाँसी दरखास्त दिएको र सोबमोजिम नागरिकताको प्रतिलिपि लिएको भन्नेमा विवाद छैन । त्यस्तो भूठो विवरणको आधारमा नागरिकताको प्रतिलिपि लिनको लागि कार्यालयका तर्फबाट गर्नुपर्ने सम्पूर्ण कार्य जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा कार्यरत् अर्का प्रतिवादी पपिलमान शाक्यले गराएको तथ्य शंकारहित रूपमा पुष्टि भैरहेको अवस्था हुँदा प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य दफा १५ ले निषेध गरेको कसूरजन्य कार्य हो भन्ने स्पष्ट देखिन आएकोले पुनरावेदन जिकीर आधारहित देखियो ।

३१. राहदानीमा सम्बन्धित अधिकृतले सही गर्नु अगावै शंका भई राहदानी लिने कार्य सम्पन्न हुन नपाएको अवस्थामा भूठो विवरण दिई राहदानी

प्राप्त गरेको भन्ने कसूर नै नभएकोले राहदानी ऐनको दफा ५ बमोजिम सजाय गरेको मिलेन भन्ने पनि जिकीर रहेको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा स्पष्ट हुनको लागि राहदानी ऐन, २०२४ को दफा २४ को कानूनी व्यवस्था नै दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन आउँछ । उक्त ऐनको दफा ५ मा देहायबमोजिमको कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ:-

कसैले भूठो बयान वा विवरण दिई राहदानी प्राप्त गरेमा वा प्राप्त गर्न प्रयत्न गरेमा वा दफा ३ को विपरीत विदेशको भ्रमण गरेमा वा गर्ने प्रयत्न गरेमा वा नेपाल सरकारले दिएको आदेश वा निर्देशनको पालना नगरेमा वा जुन उद्देश्यको लागि राहदानी जारी गरिएको हो सो बाहेक अन्य उद्देश्यको लागि राहदानीको प्रयोग गरेमा वा आफ्नो नाउँको राहदानी अरुलाई प्रयोग गर्न दिएमा वा अर्काको राहदानी प्रयोग गरेमा वा यो ऐन र यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियम बखिलाप अन्य कुनै कामकारवाही गरेमा निजलाई एक वर्षसम्म कैद वा पाँचसय रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन सक्नेछ ।

“कसैले भूठो बयान वा विवरण दिई राहदानी प्राप्त गरेमा वा प्राप्त गर्न प्रयत्न गरेमा” भन्ने ऐनको पहिलो वाक्य खण्डमा प्रयुक्त पदावलीबाट भूठो बयान वा विवरण दिई राहदानी लिएको कार्यलाई मात्र नभई त्यस्तो भूठो विवरणका आधारमा राहदानी लिने प्रयास गरेमा पनि सो दफा अन्तर्गतको पूर्ण कसूर मानिने व्यवस्था भएको देखियो । अर्थात् भूठो विवरण पेश गरी राहदानी लिने वा सोको उद्योग गर्ने दुवै अवस्थालाई ऐनले समान अवस्थाको कसूरका रूपमा राखी एकै सजाय हुने व्यवस्था भएको देखिएको हुँदा राहदानी लिन नपाएको भन्नेसम्मकै आधारमा कसूर कायम नहुने वा सजाय गर्न नमिल्ने भन्ने स्थिति देखिएन ।

३२. अब, पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अन्तिम

प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने भएको छ। पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा माथि प्रकरण प्रकरणहरूमा गरिएको मिसिल संलग्न तथ्य प्रमाणको विश्लेषणबाट पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गबहादुर बस्नेतले विदेशमा रहेका कुलबहादुर खत्रीको नामबाट राहदानी लिने उद्देश्यले अर्का प्रतिवादी पपिलमान शाक्यसँगको मतसल्लाह र सहयोगमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा दरखास्त दिई आफ्नै फोटो टाँसी नागरिकताको प्रतिलिपि लिएको र सोही नागरिकताको प्रतिलिपिको आधारमा सोही व्यहोराबाट राहदानीको लागि निवेदन गरी राहदानीमा अधिकृतले प्रमाणित गर्ने अवस्थामा पक्राउ परेको भन्ने तथ्य संकारहीत तवरबाट पुष्टि भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूले गरेको उक्त कार्य मुलुकी ऐन कीर्ते कागजका महलको १ नं., नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ र राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ द्वारा निषेधित कसूर अपराध देखिएको हुँदा आंशिक कसूर र सजाय ठहर गरेको शुरु अदालतको फैसला केही उल्टी गरी क्रमशः सपठित मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको ९ र १२ नं., नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ र राहदानी ऐन, २०२४ को दफा ५ बमोजिम प्रतिवादीहरू दुर्गबहादुर बस्नेत र पपिलमान शाक्यलाई अभियोग माग दावीअनुरूप सजाय हुने ठहर्‍याएको समेत पुनरावेदन अदालत बाग्लुङको मिति २०६४।२।८ को फैसला मनासिव देखिँदा सो हदसम्म सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या. कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ साल बैशाख १० गते रोज १ शुभम्।

इजलास अधिकृत : नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८८४०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

०६७-WO-०९०८

आदेश मिति: २०६९।३।१४।५

विषय: उत्प्रेषण समेत।

निवेदक: जिल्ला सप्तरी, भारदह गाउँ विकास समिति
वडा नं. ८ बस्ने रामदेव यादव समेत
विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला सप्तरी भारदह गाउँ विकास
समिति वडा नं. ८ बस्ने विशेश्वर यादव
समेत

- परिणाममा तात्त्विक फरक नपारी फैसलाको लेखाइमा कि.नं. ३ उल्लेख हुनुपर्नेमा कि.नं. १ उल्लेख भएका कारणले भएको सामान्य त्रुटि सच्याउनको लागि फैसला संशोधनको आदेश भएको अवस्थामा उक्त आदेश जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ५१ र ५२ को शब्द र मनसायविपरीत भएको नदेखिने।

(प्रकरण नं. ५)

- फैसलामा लेखाई वा टाईपको सामान्य भूल सच्याउने गरी भएको संशोधन आदेशले फैसलाको परिणाममा कुनै अन्तर पार्न नहुने हुनाले त्यसबाट मुद्दाको अर्को पक्षको हक र अधिकारमा कुनै असर नपर्ने, निजलाई थप दायित्व नलगाइने, सजाय नगरिने वा सामाजिक रूपले लाञ्छित नगरिने हुँदा सुनुवाइको मौका दिनुपर्छ भन्नुको कुनै औचित्य वा प्रयोजन नहुने।

(प्रकरण नं. ६)

- फैसला भैसकेको मुद्दामा कानूनबमोजिम पुनरावेदनको रोहबाट विचार गरिने हुनाले

अ.व. १७ नं. को रोहबाट विचार गर्ने
अवस्था नै नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता सुरेन्द्र खड्का
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता सुरेशकुमार कार्की
अवलम्बि नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अ.व. १७ नं.
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को
नियम ५१, ५२(१)

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम
यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई पेश हुन
आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर
यस प्रकार छ:-

मधुकरको दुई छोरा जेठा स्व. बैरसु, कान्छा
स्व. हरिलाल हुन् । बैरसुका तीन छोरा हामी
निवेदकहरू हौं । हरिलालको दुई छोरा जेठा गणेशी,
कान्छा विशेश्वर हुन् । गणेशीको पत्नी मिनीदेवी
यादव हुन् । सप्तरी जिल्ला अदालतमा हरिलालको
हाँगाको मिनीदेवीले दे.नं. १९११ को अंश दर्ता
मुद्दा-१ र विपक्षी विशेश्वरले दे.नं. १७८५ को अंश
दर्ता मुद्दा-१ गरी दुई मुद्दा हामी निवेदकहरूलाई
प्रतिवादी बनाई मुद्दा दायर गर्नु भएकोमा एकै
लगावमा रही दुवै मुद्दामा विपक्षीहरूको पिता,
ससुरा र हाम्रा पिताहरू अघि नै घरसार मै छुट्टि
सकेकोले हामीबाट तायदाती नलिने, विपक्षी विशेश्वर
मिनीदेवी हरिलालको हाँगाको हुँदा निजबाट तायदाती
माग भई दुवै मुद्दामा विपक्षीहरूबाट तायतादी आई
तायदाती बमोजिमको सा.कि.नं. १ समेतको जग्गा
विशेश्वरले र मिनीदेवीले पाउने, तर हामी निवेदकको
पिता कै पालामा छुट्टी भिन्न भएको हुँदा निजले
हामीबाट अंश नपाउने गरी २०६६।१।२४ मा सप्तरी
जिल्ला अदालतबाट दुवै मुद्दा एकै दिन फैसला भई

अन्तिम भएर बसेको छ । विपक्षी विशेश्वरले
फैसलामा उल्लेख भएको जिल्ला सप्तरी, मौजा
भलुवा, भगवानपुरको सा.कि.नं. १ को ०-१-११
को घर समेत फैसलामा कित्ता नं. भुलले कि.नं. ३
नं. हुनुपर्नेमा कित्ता नं. १ लेखिन गएकोले फैसला
संशोधन गरिपाऊँ भनी दे.नं. १७८५ को अंश
मुद्दामा दिएको निवेदनमा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट
प्रमाण बुझी २०६७।४।२८ मा उक्त जग्गाको कित्ता
नं. संशोधन गरी दिने गरी सो मुद्दामा हामीलाई
नबुझी आदेश भएको रहेछ । अंश मुद्दाको हामी
पनि पक्ष भै हामीबाट अंश नपाउने ठहरी अन्तिम
फैसला भएको र बाजे मधुकर मंडरको नाउँको
उक्त सा.कि.नं. ३ मा हामी निवेदकको घर बसोवास
भएको र विपक्षीको तायदातीमा सो जग्गा उल्लेख
नभई कि.नं. १ उल्लेख भएको हुँदा तायदाती बमोजिम
फैसला भएको अवस्थासम्म हामीले सो फैसलाउपर
पुनरावेदन गर्नुपर्ने अवस्था नै विद्यमान थिएन ।

यसरी साविक कित्ता नं. ३ र तायदाती र
फैसलाबाट पाउँदै नपाएको जग्गा विपक्षी विशेश्वर
र मिनीदेवी समेतको हुने गरी सामान्य त्रुटिको
आधारमा गरिएको फैसला संशोधन वेरीतको हुँदा
बदर गरिपाऊँ भनी पुनरावेदन अदालत राजविराजमा
निवेदन दिएकोमा विपक्षी नं. ३ ले गाउँ विकास
समितिबाट ४ किल्ला समेत बुझी २०६७।४।२८
को फैसला संशोधन आदेश जिल्ला अदालत
नियमावली, २०५२ को नियम ५२(२) बमोजिम
अंश मुद्दाको अभिन्न अङ्ग भएकोले उक्त आदेशलाई
मुलुकी ऐन अ.व. को १७ नं. को रोहमा हेर्न नमिल्ने
हुँदा उक्त आदेश बदर गराउन अन्य उपचारको
अवस्था रही नै रहेकोले उक्त जिल्ला अदालतको
आदेश परिवर्तन गर्न मिलेन भनी मिति २०६७।१०।२७
मा आदेश भएको हुँदा फैसलाबमोजिम अंश छुट्याउने
क्रममा वेरीतसँग विपक्षी नं. २ ले गरेको आदेश
बदर गर्नुपर्नेमा सदर गरेको हुँदा र विपक्षीहरूको
आदेश अन्तिम भई कुनै वैकल्पिक उपचारको अवस्था
नभएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को
धारा १३, १९, १२ (३) को (ड) र (च) बमोजिमको

हक अधिकार कृण्ठित भएकोले उक्त अन्तरिम संविधान कै धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम निवेदन गर्न आएको छु ।

जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ५१ बमोजिम फैसलामा सामान्य त्रुटि फैसला लेखाई वा टाईपमा भूल हुन गएको रहेछ सो सम्बन्धमा मात्र निवेदन दिन पाउने व्यवस्था छ । तर दुई वटा अंश मुद्दामा आएको तायदातीमा सा.कि.नं. १ उल्लेख भएको, सोही बमोजिम फैसलामा पनि साविक कित्ता नं. १ भनी उल्लेख भएको हुँदा फैसलामा लेखाई वा टाईपको भूल होइन भन्ने प्रष्ट छ । सा.कि.नं. १ बारे फैसला अन्तिम भई बसेको मुद्दामा पुनः हाम्रो परोक्षमा प्रमाण बुझी संशोधन गरिन्छ भने मुद्दाको सम्बन्धित सबै पक्षहरूलाई सूचना दिई सुनुवाइ गरिनुपर्ने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त हो । सोको विपरीत हुने निर्णय न्यायिक निर्णय हुन सक्दैन । प्राकृतिक न्याय सिद्धान्त विपरीत भएको निर्णय बदरको भागी छ । अंश मुद्दाको पक्ष भए पनि अंश मुद्दाको फैसलालाई हामीले स्वीकारेको र हामीबाट अंश नपाउने ठहर भएको छ । सो फैसला सामान्य त्रुटि बाहेक फैसलामा असर पर्ने काम गर्नको लागि सम्बन्धित सरोकारवाला पक्ष हामी मधुकर मण्डरको सन्तानलाई नबुझी गरेको निर्णय बदरभागी हुँदा उत्प्रेषणलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरी संवैधानिक र मौलिक हकको संरक्षण गरी आदेश गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी सूचना पठाई लिखित जवाफ आए पछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

निवेदक समेत उपर मैले सम्मानीत सप्तरी जिल्ला अदालतमा दायर गरेको अंश दर्ता मुद्दाको फैसलाबमोजिम अंश पाउने ठहरी निर्णय भएको

कुरामा कुनै विवाद रहेको देखिएन । उक्त मुद्दामा विपक्षीहरूबाट अंशको तायदाती फाँटवारी दाखिल हुन नसकेको अवस्थामा म निवेदक समेतले उक्त मुद्दामा तायदाती फाँटवारी दाखिल गरेकोमा सोही तायदाती फाँटवारीको आधारमा भएको फैसलाबमोजिम बण्डा छुट्याउने कार्य पनि सम्पन्न भैसकेको छ । निवेदकले उल्लेख गरेको अंश दर्ता मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन भई मुद्दाको कार्य फछ्यौट भई न्याय निरोपण सम्पन्न भैसकेको छ । यस्तो अवस्थामा रिट क्षेत्रबाट हेर्न नमिल्ने भएकाले रिट खारेज गरिपाऊँ । निवेदकले उल्लेख गरेको सा.कि.नं. १ र सा.कि.नं. ३ को चौहदी समेत मिली आएको, उक्त जग्गाको बन्द नं. १ उल्लेख भएको हुँदा कि.नं.को सट्टा बन्द नं. उल्लेख भई लेखाईको त्रुटिले कि.नं. ३ हुनुपर्नेमा कि.नं. १ हुन गएको कुरालाई मात्र विवाद उत्पन्न गरेको प्रस्तुत मुद्दामा सा.कि.नं. ३ को जग्गामा वादी अर्थात् म प्रत्यर्थी विशेश्वर यादवको हक लाग्न नसक्ने कुनै प्रमाण प्रस्तुत नगरेको र तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख गरेको साविक चौहदी समेतमा कुनै विवाद नरहेको हुँदा रिट निवेदन स्वतः खारेजभागी छ । प्रत्यर्थी मध्येको म विशेश्वर यादवको सा.कि.नं. ३ को जग्गामा अंश हक नलाग्ने भन्न पनि सकेको छैन, बन्द नं. १ को जग्गा नै सा.कि.नं. ३ को जग्गा भएकोले फैसला संशोधन सम्बन्धी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ५२(२) बमोजिम फैसला संशोधन गर्दा विपक्षी रिट निवेदकलाई सूचना दिनुपर्ने र सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने कुनै कानूनी व्यवस्था समेत नभएकोले सो कुरालाई अधिकारको रूपमा दावी गरेको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको विशेश्वर यादवको लिखित जवाफ ।

मधुकर मण्डर नाउँको सेस्ता उतारमा बन्द नं. ३ कि.नं. १ भनी फैसलामा उल्लेख हुन गएको सो नभै बन्द नं. १ कि.नं. ३ भएको हुँदा सोही बमोजिम हुने गरी फैसला संशोधन गरिपाऊँ भनी वादी विशेश्वर यादवको द.नं. ८७५२ मिति

२०६७।३।२२ को निवेदन हेरियो । मालपोत कार्यालय सप्तरीबाट प्राप्त मधुकर मंडर नाउँको साविक सेस्ता हेर्दा कि.नं. ३ बन्द नं. १ मा मधुकर मंडरको नाउँमा ज.वि. ०-१-११ जग्गामा घरवास भनी उल्लेख भएको भनी लेखी आएको देखिँदा मिति २०६६।१।२४ गतेको फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लिखित सा.कि.नं. १ को सट्टामा कि.नं. ३ बन्द नं. १ कायम हुने गरी मिति २०६६।१।२४ को फैसला जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ५२ बमोजिम सच्चाइ दिने गरी यो आदेश भएको र प्रस्तुत आदेश पर्चालाई उक्त फैसलाको अभिन्न अङ्ग मानी मिसिल सामेल राख्नु भनी मिति २०६७।४।२८ मा आदेश भएको हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सप्तरी जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा समावेश भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता सुरेन्द्र खड्काले बहसको प्रारम्भ गर्दै शुरु जिल्ला अदालतबाट एक पटक फैसला भैसकेपछि त्यसको परिणाममा तात्त्विक अन्तर पर्ने गरी फैसला संशोधन गर्न नहुनेमा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट कित्ता नं. फरक पारी परिणाममा नै फरक पर्ने गरी संशोधन गरिएको छ । तायदातीमा उल्लेख गरिएको कित्ता नं. उल्लेख गरी भएको फैसलामा यथार्थमा कुनै त्रुटि नै छैन । तायदातीमा भएको त्रुटि फैसला भैसकेपछि फैसला संशोधन गरेर हुँदैन । शुरु जिल्ला अदालतबाट संशोधन गर्न नमिल्ने फैसला संशोधन गर्ने गरी भएको आदेश र सो उपर परेको निवेदनलाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको आदेशबाट निवेदकको सम्पत्ति सम्बन्धी हकमा असर परेको हुँदा निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी विशेश्वर यादवको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता सुरेशकुमार कार्कीले अंश मुद्दामा तायदाती पेश हुँदा सेस्ताबमोजिम बन्द नं. १

सा.कि.नं. ३ उल्लेख हुनुपर्नेमा भूलबाट बन्द नं. १ लाई कि.नं. ३ भई पेश भएको अवस्था हो । मूल फैसलामा कि.नं. १ भनी उल्लेख भएको बन्द नं. १ को ०-१-११ घर जग्गा नै बण्डा लाग्ने फैसला भएको हो, सो बाहेक उक्त कि.नं. को अरु कुनै जग्गा छैन । निवेदकले फैसलाबमोजिम बण्डा लाग्ने ठहर भएको अर्कै घर जग्गा छ भनी देखाउन पनि सक्नु भएको छैन । उक्त घर जग्गाबाट अंश मुद्दाका वादी विशेश्वर यादवले अंश पाउने भन्ने ठहर निर्णयमा कुनै तात्त्विक अन्तर नपर्ने गरी शुरु जिल्ला अदालतबाट गरिएको संशोधनको आदेश कानूनसम्मत छ । त्यसरी फैसलामा भएको सामान्य त्रुटि संशोधन गर्दा विपक्षीलाई सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने भन्ने कुनै कानूनी व्यवस्था छैन । शुरु अदालतबाट फैसला भैसकेको विषयमा अ.व. १७ नं. को निवेदनको रोहबाट पुनरावेदन अदालतले हेर्न नमिल्ने प्रष्ट भएकोले पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेशमा समेत कुनै त्रुटि नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीबास्करूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी पेश भएको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो । इन्साफतर्फ विचार गर्दा निवेदकको माग अनुसार आदेश जारी हुन्छ, हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

विपक्षी विशेश्वर यादव र मिनी यादवले दायर गर्नु भएको अंश मुद्दामा सा.कि.नं. १ समेतको घर जग्गाबाट विशेश्वर र मिनीदेवीले अंश पाउने गरी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१।२४ मा फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भई बसेकोमा विपक्षी विशेश्वरले फैसलामा सा.कि.नं. ३ उल्लेख हुनुपर्नेमा भूलबाट सा.कि.नं. १ उल्लेख भई त्रुटि भएकोले सा.कि.नं. ३ बनाई संशोधन गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकोमा जिल्ला अदालतबाट हामीलाई नबुझी निजको निवेदन बमोजिम फैसला संशोधन भएको रहेछ । सो कुरामा चित्त नबुझी पुनरावेदन अदालतमा अ.व. १७ नं. बमोजिमको निवेदन दिएकोमा जिल्ला अदालतको आदेश परिवर्तन नहुने

भनी आदेश भएकोले कानूनविपरीत भएका जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतका उक्त आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मुख्य निवेदन माग रहेको देखियो ।

२. निर्णय सम्बन्धमा विचार गर्दा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट विशेश्वर यादव वादी विपक्षी बातर यादव भएको दे.दा.नं. १७८५ को अंश दर्ता मुद्दामा मिति २०६६।१।२४ मा भएको फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा जाँदा फैसलाबमोजिम बण्डा हुनुपर्ने मधुकर मंडरको नामको जग्गा स्रेस्तामा बन्द नं. १ सा.कि.नं. ३ भएकोमा फैसलामा कि.नं. १ भई त्रुटि हुन गएकोले कार्यान्वयन हुन नसकेको हुँदा उक्त फैसलाको सो अंश संशोधन गरिपाउँ भनी विशेश्वर यादवले दिएको निवेदनमा कारवाही हुँदा मालपोत कार्यालयबाट प्राप्त भएको स्रेस्तामा कि.नं. ३ बन्द नं. १ मा मधुकर मंडरका नाउँमा ज.वि. ०-१-११ जग्गामा घरवास उल्लेख भएकोले मिति २०६६।१।२४ मा भएको फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लिखित सा.कि.नं. १ को सद्दामा कि.नं. ३ बन्द नं. १ कायम हुने गरी जिल्ला अदालत नियमावली को नियम ५२ अनुसार सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।४।२८ मा संशोधनको आदेश भएको पाइन्छ ।

३. सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१।२४ मा भएको फैसलामा मधुकर मंडरका नाममा रहेको ०-१-११ घर जग्गाबाट उक्त मुद्दाका वादी यस निवेदनका विपक्षी विशेश्वर यादवले अंश पाउने भनी ठहर भएको तथ्यमा विवाद देखिदैन । उक्त मितिको फैसलामा कि.नं. १ उल्लेख भएकोले फैसलाको परिणाममा तात्त्विक अन्तर पर्ने गरी कि.नं. ३ बाट अंश दिने गरी निवेदकलाई नबुझी गरिएको संशोधनको आदेश त्रुटिपूर्ण छ भन्नेसम्म निवेदकको जिकीर रहेको देखियो । तर निवेदकले फैसलामा अंश मुद्दाका वादीले अंश पाउने भनी उल्लिखित मधुकर मंडरका नामको ०-१-११ को घर जग्गा विवादित कि.नं. ३ को घर जग्गा नभई अर्कै घर जग्गा हो भनी देखाउन सकेको पाईदैन ।

यसरी फैसलाबमोजिम अंश पाउने ठहर भएको जग्गाको भूलवस कित्ता नं. फरक उल्लेख हुन गएको हुँदा सो कुरालाई संशोधनको आदेशद्वारा सच्चाईएको देखिन आयो ।

४. जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ५१ मा सरोकारवाला पक्ष विपक्ष वा निजको वारेसले फैसलाको लेखाईमा वा टाईपमा कुनै भूल हुन गएको रहेछ भने त्यस कुराको जिकीर लिई निवेदन पत्र दिन सक्ने व्यवस्था रहेको र सोही नियमावलीको नियम ५२(१) मा “नियम ५१ बमोजिम परेको निवेदन पत्र स्रेस्तेदारले अधि मुद्दा फैसला वा आदेश गर्ने न्यायाधीश समक्ष पेश गर्नेछ । सो न्यायाधीश अनुपस्थित भएमा अदालतमा उपस्थित रहेका न्यायाधीश समक्ष सो निवेदन पेश गरिनेछ र भूल सुधार हुनुपर्ने देखिएसम्म सो न्यायाधीशले छुट्टै पर्चा गरी सच्याउने छ ।” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार फैसलाको परिणाममा तात्त्विक अन्तर नपर्ने गरी लेखाईमा वा टाईपमा भएको भूल वा त्रुटिलाई जिल्ला अदालतबाट छुट्टै पर्चा खडा गरी संशोधन गर्न सकिने देखिन्छ । सामान्यतया: एक पटक सुनुवाइ गरेर अदालतले आफ्नो ठहर निर्णय दिई सकेपछि माथिल्लो तहको अदालतले पुनरावेदनको रोहबाट वा सोही तहको अदालतले कानूनबमोजिम पुनरावलोकन गरेकोमा बाहेक आफैले गरेको ठहर निर्णयलाई पुनः आफै सच्याउने वा हेरफेर र संशोधन गर्न हुँदैन । त्यसरी परिवर्तन गरी रहने हो भने न्यायिक निर्णयको अन्तिमताको सिद्धान्त विपरीत हुन्छ । त्यसैले फैसला भैसकेपछि त्रुटिपूर्ण निर्णय भएको देखिन्छ भने पनि फैसलाको परिणाममा फरक पर्ने गरी आफैले गरेको निर्णयलाई आफै सच्याउन मिल्दैन । तर फैसलाको लेखाई वा टाईपमा मानवीय वा मेशीनका कारणले हुन गएको सामान्य त्रुटिलाई संशोधन गर्दा फैसलाको परिणाममा कुनै अन्तर नपर्ने हुनाले अनायास हुन गएको त्यस्तो त्रुटिलाई छुट्टै पर्चा खडा गरी संशोधनको आदेश गर्न सकिने र त्यस्तो आदेश मूल फैसलाको अभिन्न अङ्ग हुने अदालतको स्थापित प्रचलन हो ।

जिल्ला अदालत नियमावलीमा भएको उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको मूल आशय पनि यहि हो ।

५. प्रस्तुत मुद्दाको प्रसंगमा हेर्दा जिल्ला अदालतबाट भएको संशोधनको आदेशले अदालतले अंश दिनु भनी ठहर गरेको कुरालाई अर्थात् मधुकर मंडरका नाममा रहेको ०-१-११ को घर जग्गाबाट अंश दिनुपर्ने निर्णय वा त्यसको परिणामलाई कुनै अन्तर पारेको देखिदैन । फैसलाको लेखाईमा कि.नं. ३ उल्लेख हुनुपर्नेमा कि.नं. १ उल्लेख भई भूलवस गलत कि.नं. उल्लेख गरिएको कारणले फैसलाको कार्यान्वयनमा परेको समस्यालाई निराकरणको लागि मात्र जिल्ला अदालतबाट फैसला संशोधनको आदेश भएको पाइन्छ । उल्लिखित कित्ता नं. १ बाट नै विपक्षीले अंश पाएको हो कि भन्नलाई पनि सो कित्ता नं. अंश दिनुपर्ने व्यक्ति मधुकर मंडरको नाममा वा निजको स्वामित्वमा रहेको देखिदैन । यसरी अंशदाताको स्वामित्वमा नभएको र अस्तित्वमा नरहेको कित्ता नं. बाट विपक्षीले अंश पाउने ठहर निर्णय भएको भनी अर्थ गर्न मिल्ने भएन । फैसलामा त्रुटिवस उल्लेख भएको कित्ता नं. संशोधन नगरी दिँदा अंश मुद्दाबाट अंश पाउने ठहर भएको हकबाट सम्पत्तिको अंश मुद्दाबाट अंश पाउने ठहर भएका व्यक्तिले वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था समेत हुने देखियो । यस्तो तथ्यगत अवस्थामा परिणाममा तात्त्विक फरक नपारी फैसलाको लेखाईमा कि.नं. ३ उल्लेख हुनुपर्नेमा कि.नं. १ उल्लेख भएका कारणले भएको सामान्य त्रुटि सच्याउनको लागि सप्तरी जिल्ला अदालतबाट फैसला संशोधनको आदेश भएको देखिँदा उक्त आदेश जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ५१ र ५२ को शब्द र मनसाय विपरीत भएको देखिन आएन ।

६. आफूलाई सुनुवाइको मौका नदिई संशोधनको आदेश भएको भन्ने निवेदकको जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा फैसलामा लेखाई वा टाईपको सामान्य भूल सच्याउने आदेश गर्दा विपक्षीलाई भिकाई बुझ्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइदैन ।

त्यसरी भएको संशोधनको आदेशले फैसलाको परिणाममा कुनै अन्तर पार्न नहुने हुनाले त्यसबाट मुद्दाको अर्को पक्षको हक र अधिकारमा कुनै असर नपर्ने, निजलाई थप दायित्व नलगाईने, सजाय नगरिने वा सामाजिक रूपले लाञ्छित नगरिने हुँदा सुनुवाइको मौका दिनुपर्छ भन्नुको कुनै औचित्य वा प्रयोजन पनि हुने भएन । अतः सुनुवाइको मौका नदिई फैसला संशोधनको लागि भएको आदेश त्रुटिपूर्ण छ भन्ने निवेदकको जिकीर र निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताको बसह जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

७. जहाँसम्म १७ नं. बमोजिमको निवेदनमा पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश समेत त्रुटिपूर्ण छ भन्ने निवेदकको जिकीर सम्बन्धमा हेर्दा पुनरावेदन सुन्ने अड्डामा विचाराधिन मुद्दाको कामकारवाहीमा कानूनको रीत मिले नमिलेको हेरी वेरीत भएको देखिएमा कानूनबमोजिम गर्न लगाउने मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको १७ नं. को कानूनी व्यवस्था हो । फैसला भैसकेको मुद्दामा कानूनबमोजिम पुनरावेदनको रोहबाट विचार गरिने हुनाले अ.वं. १७ नं. को रोहबाट विचार गर्ने अवस्था नै हुने भएन । त्यसको साथै माथि विवेचना गरिएअनुसार शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशमा कानूनको कुनै त्रुटि नदेखिएकोले जिल्ला अदालतको आदेशलाई परिवर्तन गर्नु नपर्ने ठहराई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनविपरीत भन्न मिल्ने भएन ।

८. तसर्थ विशेषर यादव वादी र प्रतिवादी यिनै निवेदक वातर यादव समेत प्रतिवादी भई चलेको दे.दा.नं. १७८५ को अंश दर्ता मुद्दामा मिति २०६६।१।२४ मा भएको फैसलाको लेखाईमा जग्गाको कि.नं. उल्लेख हुँदा भएको सामान्य त्रुटि संशोधन गर्ने गरी शुरु जिल्ला अदालत सप्तरीबाट मिति २०६७।४।२८ मा भएको आदेश र सो उपर अ.वं. १७ नं. बमोजिम परेको निवेदनमा पुनरावेदन अदालतबाट शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश परिवर्तन गर्नु नपर्ने ठहराई मिति २०६७।१०।२७ मा

भएको आदेश कानूनविपरीत नदेखिएकोले निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी गरिरहन परेन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ असार १४ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: कमलप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं. ८८४१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६४ सालको WO-१०१०
आदेश मिति: २०६९।२।२३।३

विषय: उत्प्रेषणमिश्रित परमादेश समेत ।
निवेदक: काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं. १० बानेश्वर
स्थित ड्युसफ्ट ओभरसिज नेपाल
प्रा.लि.को तर्फबाट ऐ.को अधिकारप्राप्त
धनकुमार राई

विरुद्ध

विपक्षी: राजस्व अनुसन्धान विभाग समेत

- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ को समूह ७ ले मुद्रण भैसकेको (Printed) कितावलाई समेटेको देखिएपनि Online सेवामार्फत् कारोवार हुने E-book लाई समेटेको देखिन नआएकोले E-book को बिक्री कारोवारलाई मूल्य अभिवृद्धि कर छूट हुने कारोवार मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- करसम्बन्धी प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम नेपाल सरकारको निर्णयानुरूप कर

अधिकृतको रूपमा तोकिएको राजस्व अनुसन्धान अधिकृतले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ मा तोकिएका कानूनी प्रावधानबमोजिम करदाताले तिर्नुपर्ने कर निर्धारण गर्नसक्ने नै देखिएकोले राजस्व अनुसन्धान विभागका राजस्व अनुसन्धान अधिकृतबाट मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनबमोजिम लाग्ने कर निर्धारण गरेको कार्यलाई कानूनी क्षेत्राधिकारविहीन रहेको भनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- म्यादभित्र बुझाउनु पर्ने कर कुनै करदाताले नबुझाएमा करदाताको चल अचल सम्पत्ति कब्जामा लिई कर असूल गर्नसक्ने गरी मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २१(१)(ख), र दफा २३(घ) तथा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११० (१)(ख) ले कर अधिकृतलाई अधिकार दिएको देखिँदा उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार निवेदकको चल सम्पत्तिको रूपमा रहेको खाताको नगद रकम रोक्का राख्न र त्यसबाट निर्धारित कर रकम असूलउपर गर्न कुनै कानूनी बाधा नरहेको अवस्थामा खाता रोक्का राख्ने कार्यलाई कानूनविपरीत भएको भनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू अनिलकुमार सिन्हा र नारायण नेपाल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ताहरू तेजनारायण पौडेल र हरिप्रसाद रेग्मी
अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६७, अङ्क ५, नि.नं. ८३६५, पृष्ठ ७१३

सम्बद्ध कानून:

- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ५(१)(क) र (ख), २१(१)(ख), २३(घ)
- आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(कम), ७३, ८८(१), ९०(२), ११० (१)(ख)

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत निवेदन सम्बन्धी संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छः-

निवेदक ड्युसफ्ट ओभरसिज नेपाल प्रा.लि., कम्पनी ऐन, २०५३ बमोजिम सम्बन्धित निकायको स्वीकृति लिई विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ को सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी उद्योग विभागको सहमतिका आधारमा विदेशी लगानीमा स्थापित कम्पनी हो। यो कम्पनीले नेपालमा इन्टरनेटमार्फत् कम्प्युटर शिक्षा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुको साथै इन्टरनेटमार्फत् कम्प्युटर शिक्षा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुको साथै इन्टरनेटमार्फत् विभिन्न शैक्षिक सामग्री कितावहरू (Online Books) बिक्री गर्ने कारोवार गर्दै आएको थियो। निजीक्षेत्रबाट विश्वव्यापी रूपमा प्रचलित इन्टरनेट शिक्षा एवं ज्ञान सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरी नेपालमा Software education, Software Industry का लागि चाहिने जनशक्तिलाई प्रशिक्षण प्रदान गर्ने, Educational website मार्फत् शैक्षिक सेवा प्रदान गर्ने, विद्यार्थीहरूलाई घरमा नै बसी कम्प्युटर तालीम दिने जस्ता सेवा प्रदान गर्ने यसको उद्देश्य हो। यो कम्पनीले नेपाली नागरिकलाई रोजगारी प्रदान गरी राष्ट्रको राजस्वमा यथोचित योगदान गर्दै आएको छ। नेपालको कम्पनी कानून, राजस्व सम्बन्धी कानूनहरू, विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन एवं औद्योगिक व्यवसाय ऐनको पालना गर्दै उक्त ऐनहरूले तोकेको कर्तव्य र दायित्वको अधिनमा रही प्रस्तुत कम्पनीले आफ्नो कारोवार सञ्चालन गरेको छ। यस कम्पनीले तत्काल नेपालमा धेरै प्रचलनमा नरहेको Educational Website, Software Education जस्ता प्रविधि नेपाल भित्र्याई जनतालाई सरल सुगम सेवा उपलब्ध गराएको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३५(१२) मा विदेशी पूँजी र प्रविधिलाई

आकर्षित गर्ने राज्यको नीति रहेको छ भने अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८९(१) ले कानूनबमोजिम बाहेक कुनै कर लगाइने र उठाइने छैन भनी प्रत्याभूति प्रदान गरेको छ।

प्रस्तुत कम्पनीले कारोवार गर्दा प्रचलित आयकर ऐन एवं मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनले तोकेको कर्तव्य र दायित्वको पालना गर्दै कारोवारको क्रममा खरीद गरेका वस्तु र सेवाको खरीद विल दुरुस्त राखी खरीद खाता व्यवस्थित गरेको र बिक्री विजकद्वारा मात्र बिक्री कारोवार गरी बिक्री विजक र बिक्री खाता व्यवस्थित गरेको छ। कारोवारको क्रममा रहन गएको मौज्जात समेत स्टक खातामा दुरुस्त राखेको छ। कम्पनीले कारोवारका क्रममा भुक्तानी दिनुपर्ने रकम कानूनले तोकेको प्रक्रिया अवलम्बन गरी कानूनले तोकेको दररेटअनुसार अग्रिम कर कट्टी गरी भुक्तानी प्रदान गरेको छ भने कम्पनीले कारोवारका क्रममा सम्बन्धित निकायमा तिर्नुपर्ने कर, दस्तूर शुल्क र महसुल समेत कानूनले तोकेको प्रक्रिया र समयावधि भित्र तिरी बुझाई आएको छ। राजस्व सम्बन्धी कानूनले करदातालाई मात्र होइन, कर प्रशासन र कर अधिकृत समेतलाई कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने र कानूनबमोजिम मात्र कारवाही उठाउनु पर्ने कर्तव्य र दायित्व निर्धारण गरेको छ। यस्तो अवस्थामा विपक्षी मध्येका राजस्व अनुसन्धान विभागले अनाधिकार रूपमा राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ को दफा ७ को पूर्वावस्था बेगर उक्त ऐनको दफा ४ ले तोकेको कुनै पनि कसूर र पूर्वावस्थाको अभावमा एक्कासी कारोवार स्थलमा मिति २०६४।३।५ मा आकस्मिक निरीक्षण गरी पटक पटक डर त्रास देखाई विभागमा बोलाउने र दवावमुलक ढंगले बयान लिने अन्यथा पक्राउ गर्ने, थुन्ने भन्दै बारम्बार त्रास दिएको थियो।

राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ ले तोकेको विभागको क्षेत्राधिकार विना उक्त ऐनले निर्दिष्ट गरेको कुनै पनि कसूरको अभाव रहेको स्थितिमा एक्कासी निवेदक कम्पनीको

मिति २०६४।४।२४ मा खाता रोक्का गरी कारोवार सञ्चालन नै अवरुद्ध गरिएको छ। यहाँनेर यो उल्लेख गर्न आवश्यक छ की, यस अघि पनि निवेदकको विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागबाट खाता रोक्का गर्ने कार्य भएकोमा सो उपर सम्मानीत राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौँमा निवेदन दिएको र खाता रोक्का गर्ने विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागको कामकारवाही कानूनविपरीत भएको ठहर गरी मिति २०६३।१२।११ को खाता रोक्का गर्ने पत्रलाई मिति २०६४।६।१७ मा सम्मानीत राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौँबाट बदर गरी दिएको थियो। यसरी विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागले निवेदक कम्पनीको विभिन्न बैंकमा रहेको रकम रु.८,७९,३६,७२६।- को खाता रोक्का गरेबाट निवेदक कम्पनी धरासायी भै निवेदकको व्यापार व्यवसाय अवरुद्ध भएको छ। जसबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१), धारा १२(३) र धारा ८९(१) ले प्रदान गरेका संवैधानिक हक कुण्ठित भएको छ। यस्तो अवस्थामा विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागबाट बैंक खाता रोक्का गरे पश्चात एक्कासी मिति २०६४।९।९ मा आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम अग्रिम कर कट्टी गरी दाखिला गरेको नदेखिएको भन्दै आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(क)(ख) ७२, ८७, ८८, ८९, ९०, ९२, १००, १०१, १०२, ११४, ११५ र १३५ को विपरीत एकमुष्ट रु.३,३७,८४०८३।- नगद धरौटी दाखिल गर्न माग गर्नु भएको थियो। यसरी गरिएको माग क्षेत्राधिकारविहीन एवं अनाधिकार रहेको छ, भने हचुवा आधारमा कुनै पनि कानून अधिकारको स्रोत, हिसाव र आधार नखुलाई एकमुष्ट रकम माग गरिएको गैरकानूनी छ। यद्यपी निवेदकले कारोवारको प्रकृति अनुसार E-Book खरीद गर्दा स्रोतमा कर कट्टी गर्नुपर्ने कानूनी प्रावधान नरहेको कुरा प्रष्ट गरेको थियो। साथै हाम्रो कारोवारको प्रकृति अनुसार भारतबाट गरेको खरीदका सम्बन्धमा भुक्तानी गर्दा नेपाल र भारत सरकार बीच भएको दोहोरो कर मुक्ति तथा वित्तीय छल निरोध सम्झौता

बमोजिम अग्रिम कर कट्टी गर्नु नपर्ने र यस्तो कारोवारमा उक्त सम्झौताबमोजिम दोहोरो कर मुक्ति हुने कुरा सविस्तार जवाफ समेत पेश गरेका छौं। हाम्रो जवाफको वेवास्ता गरी तथ्य प्रमाण नबुझी एकातर्फि अनाधिकार रुपमा नगद धरौटी दाखिलाका लागि विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागबाट भएको निर्णयले संवैधानिक एवं कानूनी हक अधिकारमा आघात परेको छ। यसै बीच पुनः मिति २०६४।१०।७ मा विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागले मूल्य अभिवृद्धि अन्तिम कर निर्धारण आदेश जारी गरी कर, जरीवाना, थप दस्तूर र व्याज गरी एकमुष्ट रु.१०,६०,९६,२२२।- माग गरी पत्र पठाउनु भएको छ, जवकि राजस्व अनुसन्धान विभागलाई अनुसन्धान तथा तहकीकात गर्नेसम्मको अधिकार राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ ले प्रदान गरेको छ। कर निर्धारण आदेश गर्ने क्षेत्राधिकार प्रदान गरेको छैन। मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ३१ बमोजिम अदालत सरहको अधिकार प्रयोग गरी कर निर्धारण आदेश गर्ने क्षेत्राधिकार आन्तरिक राजस्व कार्यालय/विभागका कर अधिकृतलाई मात्र प्रदान गरिएको छ। कर अधिकृतले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २०(१)(२),(३),(४),(५) तथा मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम २९ बमोजिमको पूर्वावस्था र प्रक्रिया अवलम्बन गरी मात्र कर निर्धारण आदेश गर्ने क्षेत्राधिकार राख्दछन्। मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २१(घ) बमोजिम कर असूली गर्ने अधिकार राख्न सक्छन्। राजस्व अनुसन्धान विभागलाई मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ लाई हस्तक्षेप गर्ने वा सो ऐनले तोकेको कामकारवाही उठाउने क्षेत्राधिकार छैन। यसरी राजस्व अनुसन्धान विभागबाट अनाधिकार रुपमा मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण आदेश भएबाट सो उपर कानूनी उपचारको लागि निर्धारित कर रकमको एक तिहाई रकम मात्र धरौटी राखी मात्र प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि आन्तरिक राजस्व विभाग समक्ष निवेदन

दिनुपर्ने व्यवस्था भएबाट निवेदकको सो भन्दा बढी रकमको खाता विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागबाट रोक्का गरेको हुँदा सोही व्यहोरा जनाई कानूनबमोजिम न्यायका खातिर आन्तरिक राजस्व विभागसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन गरेको र जो हाल विचाराधिन रहेको छ ।

राजस्व अनुसन्धान विभागबाट मूल्य अभिवृद्धि अन्तिम कर निर्धारण आदेश भएपश्चात् सोउपर चित्त नबुझी प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिनका लागि कानूनबमोजिम निर्धारित करको एक तिहाई रकम रु.३,५३,६५,४०७/- मात्र धरौटीस्वरूप रहन सक्ने हुँदा विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागले हाम्रो बैंक खाताबाट रोक्का गरेको रु.८,७९,३६,७२६/- मा रु.३,५३,६५,४०७/- कट्टा गरी बाँकी रकम रु.५,२५,७९,७२६/- फुकुवा गर्नुपर्नेमा उल्टै मिति २०६४।१०।१८ मा एक्कासी हाम्रो बैंक खातामा रहेको मौज्दात रकम रु.८,७९,३६,७२६/- मध्येबाट नपुग मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फ रु.५,४९,५२,६४३/- र अग्रिम आयकर नलाग्नेमा पनि सो वापतको धरौटी रकम माग गरेको भन्दै रु.३,३७,८४,०८३/- सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पठाइएको भनी जानकारी गराउनु भयो, जो सरासर अधिकारविहीन गैरकानूनी रहेको छ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९०(८) ले अग्रिम कर निर्धारण आदेश गर्नुपूर्व प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम १५ दिने सबूद प्रमाण पेश गर्ने सफाइको मौका प्रदान गर्नुपर्ने कुरा किटान गरेको छ । अग्रिम कर रकम माग गर्नको लागि अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट मात्र निर्णय आदेश हुनुपर्ने स्पष्ट व्यवस्था छ । राजस्व अनुसन्धान विभागको धरौटी माग गर्ने निर्णयले कर निर्धारणको स्वरूप ग्रहण गर्न सक्दैन । आजसम्म कुन आधार प्रमाण कारण र कानूनबमोजिम अग्रिम कर माग गर्ने निर्णय भएको छ, सो विपक्षीहरूले खुलाउन सकेका छैनन र हामीलाई जानकारी पनि छैन । गैरकानूनी तवरबाट राजस्व अनुसन्धान विभागले विपक्षी आन्तरिक राजस्व कार्यालयलाई अग्रिम

आयकरको नाममा पठाएको निवेदकको रकम राख्ने कार्यबाट सरकारलाई अन्यायिक सम्बृद्धि हुन पुगेको छ । जो Principle of Unjust enrichment को सिद्धान्तबमोजिम मान्य हुन सक्दैन ।

राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ को अधिकार प्रयोग गर्ने विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागले उपरोक्त धरौटी भनी हाम्रो सम्पत्ति कब्जामा राख्ने कार्यको वैधानिकता परीक्षण गर्दा धरौटी माग गर्ने अधिकार यस ऐनको दफा ९(४) ले दिएको भन्ने अनुमान गरेपनि दफा ८ बमोजिम ३० दिनभित्रै अनुसन्धान तथा तहकीकात गरी कारवाही चलाउनु पर्ने र त्यस्तो कारवाही दफा २० बमोजिम चलाउँदा ३५ दिनभित्रै मुद्दा दायर गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसरी समष्टिगत रूपमा अनुसन्धान तथा तहकीकात शुरू गरेको मितिले बढीमा ६५ दिनभित्र कुनै मुद्दा दर्ता नभए पछि हाम्रो सम्पत्ति धरौटी भनी रोक्का राख्ने विपक्षीहरूको अधिकारले निरन्तरता पाउन सक्दैन ।

अतयवः उपरोक्त दफा दफामा उल्लिखित आधार बुँदामा विपक्षीहरूको कामकारवाही माथि प्रकरणहरूमा उल्लिखित ऐन कानूनविपरीत भै अनाधिकार गैरकानूनी भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागले मिति २०६४।४।२४ मा खाता रोक्का गर्ने गरी जारी गरेको पत्र सोसँग सम्बन्धित आदेश पत्राचार भए सो समेत, विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागको मिति २०६४।१।१९ को नगद धरौटी दाखिला गर्ने पत्र र सोसँग सम्बन्धित निर्णय र राजस्व अनुसन्धान विभागले निवेदकको बैंक खाताको रकम आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पठाएको भनी मिति २०६४।१०।१८ मा जानकारी गराएको पत्रलगायत यस विषयमा विभिन्न बहानामा हाम्रो रकम कब्जा गरी राख्ने कार्यलगायतका पत्र, आदेश, निर्णय समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ साथै प्रशासकीय पुनरावलोकन वापत धरौटी दाखिला गर्नुपर्ने भन्ने मिति २०६४।१०।१७ को मूल्य अभिवृद्धि

कर निर्धारण आदेश बमोजिम निवेदकको रोकका गरेको बैंक खाताको रकमबाट निर्धारित मूल्य अभिवृद्धि कर रकमको एक तिहाई रकम रु.३,५३,६५,४०७/- धरौटीमा नै राखी बाँकी रकम अग्रिम आयकरको नामबाट कब्जा भएको रकम समेत रु.५,२५,७१,७२६/- निवेदकलाई अविलम्ब फिर्ता गर्नु भनी विपक्षीमध्ये आन्तरिक राजस्व कार्यालय, क्षेत्र नं. १ बबरमहल, काठमाडौं र आन्तरिक राजस्व विभाग लाजिम्पाट काठमाडौंको नाममा परमादेश समेतको आदेश जारी गरी न्याय इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत निवेदकको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।३।५ को आदेश ।

रिट निवेदकले निवेदनमा राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ ले तोकेको विभागको क्षेत्राधिकार विना बैंक खाता रोकका, आयकर ऐन २०५८ विपरीत धरौटी दाखिला तथा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ विपरीत कार्य भए गराएको भन्ने निजको रिट निवेदन जिकीर सम्बन्धमा राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ को दफा ६ मा कुनै व्यक्तिबाट भएको राजस्व चुहावट सम्बन्धी कसूरको अनुसन्धान तथा तहकीकात र तत् सम्बन्धी अन्य कारवाही विभागले गर्नेछ भनी स्पष्ट व्यवस्था भएकोले यस सम्बन्धमा विभागबाट भए गरेको कामकारवाहीमा क्षेत्राधिकार नभएको भनी विपक्षीको तर्क कानूनसम्मत देखिदैन । यस विभागबाट रिट निवेदक ड्युसफ्ट ओभरसिज

नेपाल प्रा.लि. को कारोवारको अनुसन्धान तथा छानबीन पश्चात् प्रा.लि. ले आयकर ऐन, २०५८ अनुसार अग्रिम करकट्टी गरी ऐनले तोकेको म्यादभित्र दाखिला गर्नुपर्नेमा नगरी राजस्व चुहावट गरेको देखिएको र त्यस्तो रकम म्यादभित्र दाखिला नगरेको भनी प्रा.लि. का आधिकारिक प्रतिनिधिले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको बयान समेतमा उक्त कार्यलाई स्वीकार गरी सकेको देखिएकोले प्रचलित आयकर ऐनबमोजिम दाखिला गर्न बाँकी रहेको रकम मात्र विभागले सो वापतको नगद धरौटी रकम माग गरेको हो ।

निवेदकले यस विभागले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ लाई हस्तक्षेप गर्ने वा सो ऐनले तोकेको कामकारवाही उठाउने क्षेत्राधिकार राख्न सक्दैन भनी लिएको जिकीर सम्बन्धमा नेपाल सरकारले आवश्यक संख्यामा कर अधिकृतहरू नियुक्ति गर्न सक्नेछ र नेपाल सरकारले आवश्यक देखेमा नेपाल सरकारको अन्य कुनै अधिकृतलाई पनि कर अधिकृतको कार्य गर्ने गरी तोक्न सक्नेछ भनी मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ३ मा उल्लेख भएको र सोही ऐनबमोजिम नेपाल सरकारको मिति २०६४।४।२९ र २०६४।५।१३ को निर्णयानुसार तोकिएका कर अधिकृतबाट नै प्रस्तुत प्रा.लि. को मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फको कर निर्धारण भएको हो । उक्त प्रा.लि. ले राजस्व चुहावट गरेको प्रमाण कर निर्धारण गर्न लिएका आधार र प्रमाणहरूबाट कर निर्धारण गर्दाका वखत खडा गरेको निर्णय पचासा स्पष्ट उल्लेख भएको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ३ अनुसार नेपाल सरकारबाट कर अधिकृत तोकिएको अधिकारीबाट भएको कर निर्धारणउपर राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्ने कानूनी उपचार हुँदाहुँदै उक्त मार्ग अवलम्बन नगरी सम्मानीत अदालतको असाधारण क्षेत्र गुहार्नु न्यायसंगत नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन स्वतः खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत राजस्व अनुसन्धान विभागको लिखित जवाफ ।

मिसिल संलग्न निवेदकको रिट निवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम प्रशासकीय पुनरावलोकन वापत धरौटी दाखिला गर्नुपर्ने मिति २०६४।१०।०७ को मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण आदेशबमोजिम निवेदकको रोक्का गरेको बैंक खाताको रकमबाट निर्धारित मूल्य अभिवृद्धि कर रकमको एक तिहाई रकम रु.३,५३,६५,४०७।- धरौटीमा नै राखी बाँकी रकम अग्रिम आयकरको नामबाट कब्जा भएको रकम समेत रु.५,२५,७१,७२६।- निवेदकलाई अविलम्ब फिर्ता गर्नु भन्ने विषयमा प्रचलित आयकर ऐन र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको प्रावधानबमोजिम दाखिला हुनुपर्ने राजस्व रकम कानूनी प्रक्रियाअनुरूप दाखिला भएको हुँदा फिर्ता दिई रहन नपर्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं. १ को लिखित जवाफ ।

राजस्व अनुसन्धान विभागको मिति २०६४।१०।०७ को निर्णयउपर रिट निवेदकले यस विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दायर गरी कानूनी उपचारको प्रक्रिया अधि बढी रहेको तथ्य रिट निवेदकले स्वीकार गरी रहेको देखिँदा सो कानूनी उपचारको प्रक्रिया टुङ्गे नलाग्दै सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा असाधारण उपचारको गुहार माग गर्न रिट निवेदन गएको देखिन्छ । यसरी कानूनी उपचार र असाधारण उपचारको मार्ग एकै पटक अवलम्बन गर्न पाउने होइन । आन्तरिक राजस्व विभाग समक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन परे सम्बन्धमा मिति २०६५।१।३१ मा इन्टरनेटमार्फत् कम्प्युटर शिक्षा प्रदान गर्ने गरेकोमा सोको सम्पूर्ण कारोवारलाई सेवा कारोवार मानी राजस्व अनुसन्धान विभागले मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण गरेकोमा करदाताले उक्त कारोवारभित्र सेवा बिक्रीअन्तर्गत किताव (Books) को कारोवार भएकोले E-books को बिक्री मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची-१ को समूह ७ अन्तर्गत किताव (Books) को कारोवार भएकोले मूल्य अभिवृद्धि कर छूट हुनुपर्ने भनी लिएको जिकीर सम्बन्धमा Online मार्फत सेवा प्रदान गरेको र सो क्रममा

उपलब्ध गराईने Electronic documents लाई कितावको परिभाषा भित्र पार्न मिल्ने नदेखिएकोले करदाताको जिकीर पुन नसक्ने भन्ने विभागीय निर्णय भैसकेको र सो निर्णयमा चित्त नबुझे पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी उपचारको बाटो विद्यमान रहे भएकोले रिट निवेदन स्वतः खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत आन्तरिक राजस्व विभागको लिखित जवाफ ।

यसमा यिनै निवेदकले राजस्व न्यायाधिकरणको मिति २०६६।४।२० मा गरेको निर्णयउपर यस अदालतमा मिति २०६७।६।४ मा अनुमतिको निवेदन ०६७-LE-००३ देखि ००७ सम्मका निवेदनहरू दिई विचाराधीन रहेकोले उक्त निवेदनहरू सँगै यो रिट निवेदन पनि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१२।२८ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरियो । निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू अनिल कुमार सिन्हा र नारायण नेपालले कर निर्धारण नहुँदै निवेदकको खाता रोक्का राख्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई कुनै कानूनले दिएको छैन । कर निर्धारण हुँदैमा पनि कम्पनीले व्यापार व्यवसाय नै गर्न नपाउने गरी खाता रोक्का राख्ने अख्तियारी विपक्षीहरूलाई छैन । निवेदक कम्पनीले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भई विवरण पेश गरेको छ । यस्तो अवस्थामा मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यालयको अधिकृतले प्रयोग गर्ने कर निर्धारण सम्बन्धी अधिकार राजस्व अनुसन्धान विभागले प्रयोग गर्न पाउने होइन । यस्तोमा कर असूल गर्ने अधिकार राजस्व अनुसन्धान विभागलाई हुँदैन । कर असूल गर्न कानूनले तोकेको प्रक्रिया अक्षरस पालना गरिनु पर्दछ । कानूनी प्रक्रिया बाहिर गई भएको कामकारवाहीले वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने भएकोले विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागले खाता रोक्का राख्न लेखेको मिति २०६४।४।२४ को पत्रहरू उत्प्रेषणद्वारा बदर गरी अग्रिम आयकरको नामबाट

कब्जा भएको रकम समेत रु.५,२५,७१,७२६।- निवेदकलाई फिर्ता गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी हुनुपर्दछ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ताहरू तेजनारायण पौडेल र हरिप्रसाद रेग्मीले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ३ मा नेपाल सरकारले आवश्यक देखेमा नेपाल सरकारको अन्य कुनै अधिकृतलाई पनि कर अधिकृतको कार्य गर्ने गरी तोक्न सक्ने व्यवस्था रहेकोले ऐनको उक्त व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकारको मिति २०६४।४।२९ र २०६४।५।१३ को निर्णयानुसार मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको दफा ३ र २० को अधिकार समेत प्रयोग गर्ने गरी राजस्व अनुसन्धान विभागलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको हुँदा आधिकारिक निकायबाट नै निवेदक कम्पनीको कर निर्धारण भएको छ । निवेदकले आफ्नो सेवा बिक्री गरे वापत १५ करोड भन्दा बढी कमाएका छन । सेवा बिक्री वापत कर विजक जारी गरी E-books भनेर उल्लेख गर्दैमा राजस्व तिर्ने दायित्वबाट निवेदकले उन्मुक्ति पाउने अवस्था छैन । निवेदक कम्पनी स्पष्ट रुपमा करको दायरामा पर्दछ । कर निर्धारण सम्बन्धमा निवेदकले २ तहबाट वैकल्पिक उपचार प्राप्त गरिसकेको र कर विवाद Settle भैसकेको हुँदा रिट जारी हुने अवस्था नरहेकोले निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको वहस जिकीर समेत सुनी इन्साफ तर्फ विचार गर्दा निवेदक Deo Soft Overseas कम्पनीले नेपालमा खासगरी इन्टरनेटमार्फत् E-Book बिक्री सम्बन्धी कारोवार गर्ने भएकोले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची-१ को समूह ७ अन्तर्गत किताव (Books) को कारोवार गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर छूट हुनेमा सोको विपरीत कानूनले अख्तियारी नै नदिएको विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागले कर अधिकृतको अधिकार प्रयोग गरी बलपूर्वक कम्पनीले विभिन्न कर तिर्नुपर्ने गरी कर निर्धारण गरेको र सो असूल

गर्ने सन्दर्भमा निवेदक कम्पनीको बैक खाता नै रोक्का राखी निवेदकलाई व्यापार व्यवसाय गर्ने हकबाट नै वञ्चित गरिएकोले विपक्षीहरूबाट भएको कर निर्धारण र बैक खाता रोक्का राख्ने लगायतका कामकारवाहीहरू उत्प्रेषणद्वारा बदर गरी निवेदकको रोक्का खाता फुकुवा गरिदिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । साथै निवेदकले दोहोरो कर मुक्तिसम्बन्धी नेपाल भारतबीच भएको DTAA सम्झौताबमोजिम आफूलाई कर नलाग्ने भन्ने समेत निवेदन जिकीर लिएकोमा विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा निवेदकले कानूनबमोजिम तिर्नु बुझाउनु पर्ने करहरू सरकारलाई नबुझाई राजस्व छली गरेको कारण राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ को दफा ६ बमोजिम अनुसन्धानको सिलसिलामा निवेदकको खाता रोक्का भई सरकारको मिति २०६४।४।२९ र २०६४।५।१३ को निर्णयानुरूप प्राप्त अख्तियारी बमोजिम निवेदकले तिर्नु बुझाउनु पर्ने कर निर्धारण गरी निर्धारित कर रकम सो रोक्का खाताबाट कट्टा गरी दाखिला गरिएको भन्ने उल्लेख गरिएको र कर निर्धारणउपर चित्त नबुझेमा सो सम्बन्धमा निवेदकलाई वैकल्पिक उपचारको मार्ग उपलब्ध रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको पाईयो । निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुने हो होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनु पूर्व निम्न प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपर्ने देखियो:

- (१) निवेदक कम्पनीको व्यवसाय करको दायरा भित्र पर्छ, पर्दैन ?
- (२) राजस्व अनुसन्धान विभागका राजस्व अनुसन्धान अधिकृतलाई कर निर्धारण गर्ने अख्तियारी रहेको छ, छैन ?
- (३) नेपाल भारत बीच भएको दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता (DTAA) बमोजिम निवेदकले नेपालमा करमुक्ती पाउने अवस्था रहेको छ, छैन ?

- (४) निवेदकका नामको बैंक खाता रोक्का राखी निवेदकले तिर्नु बुझाउनु पर्ने कर सो रोक्का खाताबाट असूलउपर गर्न सक्ने अधिकार विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागलाई रहेको छ, छैन ?
- (५) निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदक ड्युसफ्ट ओभरसिज नेपाल प्रा.लि. विदेशी लगानीमा कम्पनी ऐन, २०५३ बमोजिम मिति २०६०।१।३१ मा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता भई मिति २०६०।२।६ मा उद्योग विभागमा कम्प्युटर तथा भाषा प्रशिक्षण दिने सेवामूलक उद्योगको रूपमा दर्ता भएको दर्ता प्रमाण पत्रबाट देखिन्छ। साथै निवेदक प्रा.लि. मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नं. १ मा दर्ता रहेको समेत देखिन्छ। निवेदक प्रा.लि. ले दर्ता प्रमाणापत्रमा उल्लिखित उद्देश्यका अलावा Online Internet मार्फत् Software education लगायतका विविध सेवा दिनुका साथै आफ्ना ग्राहक सदस्यहरूलाई विश्वविद्यालयको Course मा आधारित E-book हरू समेत उपलब्ध गराउँदै आएको भन्ने कुरा निवेदन व्यहोरा तथा अनुसन्धान सम्बन्धी मिसिलबाट देखिएको छ। यसरी निवेदकले नेपालमा रहेका आफ्ना ग्राहकहरूलाई विविध Online सेवाको बिक्री कारोवार गर्दै आएको भन्नेमा विवाद देखिदैन। मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ५(१)(क) र (ख) ले नेपालभित्र आपूर्ति वा आयात भएका वस्तु वा सेवाको कारोवारमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्नेछ भनी उल्लेख गरेको देखिएकोले निवेदकको बिक्री कारोवार गर्दै आएको सेवा मूल्य अभिवृद्धि करको दायराबाट बाहिर पर्न जाने देखिदैन। निवेदकले E-Book को कारोवार गर्ने हुँदा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची-१ को कर छूट हुने वस्तु तथा सेवाहरू अन्तर्गत समूह ७ मा पर्ने कितावको परिधिभित्र पर्ने भएकोले

कर छूटको जिकीर लिएको देखिन्छ। उक्त ऐनको अनुसूची १ को समूह ७ ले मुद्रण भैसकेको (Printed) कितावलाई समेटेको देखिएपनि Online सेवामार्फत् कारोवार हुने E-book लाई समेटेको देखिन नआएकोले E-book को बिक्री कारोवारलाई मूल्य अभिवृद्धि कर छूट हुने कारोवार मान्न मिल्ने देखिएन।

३. साथै निवेदक ड्युसफ्ट ओभरसिज नेपाल प्रा.लि. ले भारतीय कम्पनी ड्युसफ्ट इण्डिया प्रा.लि. र भारतकै MADS कम्पनीमार्फत् अनलाईन सेवा प्याकेजमा प्राप्त गरेवापत विभिन्न मितिमा सेवा शुल्कको रूपमा रकम भुक्तानी गरेको भन्ने राजस्व अनुसन्धान विभागबाट प्राप्त अनुसन्धानसम्बन्धी मिसिलबाट देखिन्छ। निवेदक कम्पनीले भारतीय कम्पनीहरूलाई Online सेवा प्राप्त गरेवापत भुक्तानी गरेको रकम आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(क म) बमोजिम सेवा शुल्कभित्र पर्ने देखिएकोले उक्त ऐनको दफा ८८(१) मा सेवा शुल्क रकम भुक्तानी गर्दा कुल भुक्तानी रकमको पन्ध्र प्रतिशतका दरले अग्रिम रूपमा कर कट्टी गर्नुपर्ने तथा त्यस्तो अग्रिम कर कट्टी गरिएको रकम प्रत्येक महिना समाप्त भएको २५ दिनभित्र राजस्व अनुसन्धान विभागमा दालिखा गर्नुपर्ने गरी उक्त आयकर ऐनको दफा ९०(२) मा व्यवस्था भएको देखिँदा निवेदक प्रा.लि. ले भारतीय कम्पनीहरूलाई Online सेवा प्राप्त गरेवापत सेवा शुल्क भुक्तानी गर्दा अग्रिम रूपमा कट्टा गर्नुपर्ने आय कर तथा आफ्ना ग्राहक उपभोक्ताहरूलाई अनलाईन सेवा बिक्री कारोवार गरेवापत निजहरूबाट लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर असूलउपर गरी सरकारी कोषमा दाखिला गर्नुपर्ने कानूनी जिम्मेवारीबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने नदेखिँदा निवेदक कम्पनी मूल्य अभिवृद्धि कर र आयकरको दायरा भित्रै रहेको देखियो।

४. राजस्व अनुसन्धान अधिकृतलाई कर निर्धारण गर्ने अख्तियारी रहेको छ, छैन भन्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ३ मा सो ऐनको प्रयोजनको

निमित्त नेपाल सरकारले आवश्यक संख्यामा कर अधिकृतहरू नियुक्त गर्न सक्ने र नेपाल सरकारले आवश्यक देखेमा नेपाल सरकारको अन्य कुनै अधिकृतलाई पनि कर अधिकृतको कार्य गर्ने गरी तोक्न सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप नेपाल सरकारको मिति २०६४।४।२९ र मिति २०६४।५।१३ को निर्णयबमोजिम उक्त ऐनको दफा २० अनुरूप कर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि राजस्व अनुसन्धान अधिकृतलाई पनि कर अधिकृतको रूपमा काम गर्ने गरी अख्तियारी प्रदान गरेको मिसिल संलग्न निर्णय फाईलबाट देखिन्छ। यसरी करसम्बन्धी प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम नेपाल सरकारको निर्णयअनुरूप कर अधिकृतको रूपमा तोकिएको राजस्व अनुसन्धान अधिकृतले उक्त मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ मा तोकिएका कानूनी प्रावधानबमोजिम करदाताले तिर्नुपर्ने कर निर्धारण गर्न सक्ने नै देखिएकोले निवेदकका हकमा राजस्व अनुसन्धान विभागका राजस्व अनुसन्धान अधिकृतबाट मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनबमोजिम लाग्ने कर निर्धारण गरेको कार्यलाई कानूनी क्षेत्राधिकारविहीन रहेको भनी मान्न मिल्ने देखिएन।

५. नेपाल भारतबीच सम्पन्न दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता (Double Taxation Avoiding Agreement) बमोजिम निवेदकले नेपालमा कर मुक्ति पाउने अवस्था रहेको छ, छैन ? भन्ने तेश्रो प्रश्नमा विचार गर्दा निवेदक ड्यु सफ्ट ओभरसिज नेपाल प्रा.लि. का सञ्चालकहरू ऋषि सहदेव तथा जगजीत सहदेव भारतीय नागरिक भएको कारण निवेदकले दोहोरो करमुक्ती सम्बन्धी जिकीर लिएको देखियो। कुनै एउटा देशको व्यक्तिले सो देशको करदाता भई अर्को देशमा पनि लगानी गर्‍यो वा त्यही आयवर्षमा एकभन्दा बढी देशमा कारोवार गरेको अवस्थामा निजले आफू वासिन्दा रहेको देशमा एवं लगानी गरेको देशमा एउटै आय वा सम्पत्तिमा एउटै नामको वा एकै प्रकारको कर एकपटक भन्दा बढी तिर्नु नपरोस भन्ने उद्देश्यले अन्तर्राष्ट्रिय कर प्रणाली बमोजिम

दुई देश बीच दोहोरो कर नलाग्ने सम्झौता गर्ने गरिन्छ। यस्तो सम्झौताले खासगरी करदातालाई दोहोरो करको भारबाट मुक्ति दिई वैदेशिक लगानीलाई प्रोत्साहित गर्न मद्दत पुग्ने भएकोले नेपालको आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७३ ले पनि सरकारले विभिन्न देशसँग यस्ता खालका दोहोरो कर मुक्तिसम्बन्धी सम्झौता गर्न सक्ने गरी कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुरूप नेपाल र भारत सरकारबीच दोहोरो कर नलाग्ने सम्झौता DTAA भएको देखिन्छ। नेपाल र भारतबीच सन् १९८८ मा भएको DTAA सम्झौताको खण्ड ३ को दफा ७ र सन् २०११ मा सम्पन्न सोसम्बन्धी परिमार्जित सम्झौताको दफा २३(२)(ii)(a) मा उल्लेख भएअनुसार कुनै भारतीय नागरिक वा कम्पनीले नेपालमा लगानी गरी गरेको आयमा तिरेको आयकर रकम भारतमा निजले सोही आयवर्षमा तिर्नुपर्ने ठहरिएको आयकरमा घटाई तिर्न पाउनेसम्म हुन्छ भने भारतमा लगानी गर्ने नेपाली व्यक्ति वा कम्पनीले पनि सोही अनुरूपको आयकर छुट नेपालमा पाउने हुन्छ। नेपालमा व्यवसाय गर्ने भारतीय व्यक्ति वा कम्पनीले नेपालमा नेपालको कानूनबमोजिम आयकर नै तिर्नु नपर्ने भन्ने व्यवस्था उक्त दोहोरो कर मुक्तिसम्बन्धी सम्झौतामा उल्लेख भएको देखिदैन। त्यस्तै आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) मा सेवा शुल्कवापत रकम भुक्तानी गर्दा भुक्तानीकर्ताले भुक्तानी रकमको स्रोतमा नै १५ प्रतिशत आयकर कट्टा गरी सरकारी कोषमा दाखिला गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोमा नेपाल भारत बीच सम्पन्न उल्लिखित दोहोरो कर मुक्ति सम्बन्धी सम्झौता (DTAA) मा त्यस्तो स्रोतमा नै आयकर कट्टा गर्नुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था लागू नहुने गरी कुनै प्रावधान रहेको नदेखिएकोले निवेदक कम्पनीले ड्यूसफ्ट इण्डिया प्रा.लि. र MADS नामक भारतीय कम्पनीलाई सेवा शुल्क वापत भुक्तानी गरेको रकमबाट अग्रिम रूपमा १५ प्रतिशत आयकर कट्टा गर्नुपर्ने नै देखियो। यस्तो अवस्थामा निवेदक कम्पनीले नेपालको आयकर सम्बन्धी कानूनबमोजिम लाग्ने आयकर तिर्ने तथा निवेदकले भारतीय

कम्पनीहरूलाई सेवा शुल्क वापत भुक्तानी गरेको रकमबाट अग्रिम रुपमा आयकर कट्टा गरी नेपालमा दाखिला गर्नुपर्ने दायित्वबाट मुक्त रहेको नदेखिँदा सो तिर्न बुझाउन नपर्ने भन्ने निवेदन जिकीर मनासिव देखिन आउँदैन ।

६. निवेदकका नामको बैंक खाता रोक्का राखी निवेदकले तिर्नु बुझाउनु पर्ने कर सो रोक्का खाताबाट असूलउपर गर्नसक्ने अधिकार विपक्षी राजस्व अनुसन्धान विभागका राजस्व अनुसन्धान अधिकृतलाई छ, छैन ? भन्ने चौथो प्रश्नका सन्दर्भमा हेर्दा माथि प्रश्न नं. १, २ र ३ मा भएको विवेचनाबाट निवेदक कम्पनीले गरी आएको Online सेवा सम्बन्धी कारोवार मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आयकरको दायरामा रहेको भन्ने स्पष्ट भएकोले निवेदकले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा आयकर ऐन, २०५८ ले तोकेको प्रक्रिया र मापदण्डअनुरूप तिर्नुपर्ने कर सरकारी कोषमा दाखिला गर्नुपर्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । निवेदक ड्युसफ्ट नेपाल ओभरसिज प्रा.लि. ले मूल्य अभिवृद्धि गरेको निमित्त दर्ता भएपछि मिति २०६०।८।८ देखि २०६२ आषाढ मसान्तसम्मको बिक्री कारोवारमा करयोग्य बिक्री देखाई नियमित रुपमा कर विवरण पेश गरी सम्पूर्ण मूल्य अभिवृद्धि कर दाखिला गरी आएकोमा सो प्रा.लि. ले गरी रहेको सोही कारोवारमा २०६२ साउनदेखि कानूनबमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन र दाखिला गर्ने कार्य नगर्नुका साथै निवेदक कम्पनीले ड्युसफ्ट इण्डिया प्रा.लि. र MADS नामक भारतीय कम्पनीलाई अनलाईन प्याकेज सेवा प्राप्त गरी सो सेवा प्राप्त गरेवापत विभिन्न मितिमा रु.१५ करोड भन्दा बढी सेवा शुल्क वापत भुक्तानी गरेकोमा सो भुक्तानीबाट अग्रिम रुपमा आयकर कटाई दाखिला गर्नुपर्नेमा नगरेको भन्ने समेतका कारणबाट निवेदक उपर राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ बमोजिम राजस्व अनुसन्धान विभागबाट अनुसन्धान भएको भन्ने प्राप्त अनुसन्धानसम्बन्धी मिसिलबाट देखिन्छ । अनुसन्धानबाट निवेदकले तिर्नु बुझाउनु पर्ने गरी निर्धारण गरिएको कर रकम निवेदक कम्पनीका

सञ्चालक विदेशी नागरिक रहेको कारण राज्य छाडी जान सक्ने वा आफ्नो सम्पत्ति अरु कसैलाई हस्तान्तरण गर्ने, हटाउने वा लुकाउने सम्भावना भई कर असूली हुन नसक्ने अवस्थालाई मध्यनजर राखी निवेदकको खाता रोक्का राखेको भन्ने अनुसन्धान सम्बन्धी मिसिलबाट देखियो । म्यादिभित्र बुझाउनु पर्ने कर कुनै करदाताले नबुझाएमा करदाताको चल अचल सम्पत्ति कब्जामा लिई कर असूल गर्नसक्ने गरी मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २१(१)(ख), र दफा २३(घ) तथा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११० (१)(ख) ले कर अधिकृतलाई अधिकार दिएको देखिँदा उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार निवेदकको चल सम्पत्तिको रुपमा रहेको खाताको नगद रकम रोक्का राख्न र त्यसबाट निर्धारित कर रकम असूलउपर गर्न कुनै कानूनी बाधा रहेको नदेखिँदा निवेदकको खाता रोक्का राख्ने कार्यलाई कानूनविपरीत भएको भनी मान्न मिल्ने देखिएन ।

७. अव निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुने हो, होइन ? भन्ने पाँचौं तथा अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि प्रश्न नं. १ देखि ४ सम्म गरिएको विवेचनाबाट यी निवेदक ड्युसफ्ट ओभरसिज नेपाल प्रा.लि. ले नेपालमा गर्दै आएको Online सेवा बिक्रीसम्बन्धी कारोवार मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम गरेको दायराभित्र पर्ने कारोवार हो भन्ने देखियो । यस्तो करको दायराभित्र पर्ने कारोवार गरे वापत निवेदकले तिर्नुपर्ने कर रकम २०६२ साउनदेखि नतिरी कर छली गरेको भन्ने विषयमा राजस्व अनुसन्धान विभागबाट निवेदकउपर छानविन र अनुसन्धान भई मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ३ बमोजिम नेपाल सरकारले कर निर्धारण गर्न पाउने गरी मिति २०६४।४।२९ र मिति २०६४।५।१३ को निर्णयबमोजिम दिएको प्रत्यायोजित अख्तियारी बमोजिम राजस्व अनुसन्धान विभागका अनुसन्धान अधिकृतबाट निवेदक ड्युसफ्ट ओभरसिज प्रा.लि. ले तिर्नुपर्ने कर निर्धारण भई निर्णय भएको देखियो । यसरी नेपाल सरकारले प्रत्यायोजन गरी दिएको

अख्तियारी बमोजिम कर अधिकृतको हैसियतबाट राजस्व अनुसन्धान अधिकृतले गरेको कर निर्धारण सम्बन्धी निर्णयमा चित्त नबुझेकोले निवेदकले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ को दफा ३१(क) र आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५(१) बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागसमक्ष निवेदन दिई सो विभागको निर्णयउपर पनि चित्त नबुझाई उक्त मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको दफा ३२ तथा आयकर ऐनको दफा ११६ बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणसमक्ष पुनरावेदन दिई सोउपर राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौँबाट निवेदकका हकमा भएको कर निर्धारणसम्बन्धी निर्णय सदर हुने ठहरी मिति २०६६।४।२० मा निर्णय भएकोमा सो राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौँबाट भएको निर्णयउपर पुनरावेदनको अनुमतिका लागि यस अदालतमा दायर भएका लगाउका ०६७-LE-०००३, ०६७-LE-०००४, ०६७-LE-०००५, ०६७-LE-०००६ र ०६७-LE-०००७ समेतका निवेदनमा आजै यसै इजलासबाट अनुमति प्रदान नहुने गरी निर्णय भई निवेदकलाई प्राप्त साधारण उपचारको वैकल्पिक मार्ग अवलम्बन भई अन्तिम टुङ्गो लागी सकेको कर निर्धारण सम्बन्धी सोही विषयमा नै राजस्व अनुसन्धान विभागले अधिकारक्षेत्र भन्दा बाहिर गई गैरकानूनी रूपमा कर निर्धारण गरेको भन्ने जिकीर लिई प्रस्तुत विवादको अन्तिम टुङ्गो लाग्नु अगावै यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत प्रस्तुत निवेदन परेको देखियो। “न्यायिक वा अर्धन्यायिक अधिकारिको निर्णय वा आदेश अधिकारक्षेत्रविहीन छ वा निजले प्रयोग गरेको कानून नै संविधानसम्मत छैन वा अधिकार नभएको निकायले अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरेको छ अथवा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त वा कानूनविपरीत मर्का पर्ने पक्षलाई प्रतिवाद गर्ने मौका नै नदिई निर्णय भएको भन्ने जिकीर लिएर सम्बन्धित पक्ष त्यसको उपचारको लागि यस अदालतको असाधारण अधिकारमा आएको छ र निजको जिकीर उचित देखिन्छ भने त्यस अवस्थामा मात्र यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अनुरूप विचार गर्न सकिने हुन्छ” भनी (नेकाप २०५२, नि.नं. ६०३२, प्रदिपकुमार अग्रवाल

वि. कर कार्यालय मोरङ, सुनसरी समेत) भएको उत्प्रेषण मुद्दामा नजीर सिद्धान्त कायम भएको सन्दर्भमा माथि प्रश्न १, २, ३ र ४ मा गरिएको विवेचनाबाट यी निवेदकका हकमा भएको कर निर्धारण समेतका कामकारवाहीमा अधिकारक्षेत्रविहीन अधिकारीबाट कर निर्धारण भएको वा गैरकानूनी रूपमा कर निर्धारण भएको तथा सुनुवाइको मौकाबाट निवेदकलाई वन्चित गरिएको भन्ने समेत नदेखिएको अवस्थामा कानूनी रूपमा अख्तियार प्राप्त कर अधिकृतबाट कानूनानुरूप निवेदकका हकमा भएको कर निर्धारण समेतका कामकारवाही यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट बढेर हुनुपर्ने भन्ने निवेदन जिकीर मनासिव देखिन आएन।

८. उल्लिखित आधार कारण र विवेचना समेतबाट यी निवेदकको नाममा रहेको बैंक खाता रोक्का राखी निवेदकले तिर्नुपर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर र आयकर निर्धारण सम्बन्धमा राजस्व अनुसन्धान विभागबाट भएको निर्णयमा कुनै कानूनी तथा प्रक्रियागत त्रुटि नदेखिएको र कर निर्धारण सम्बन्धमा भएको आदेशउपर निवेदकलाई मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ३१(क) र दफा ३२ एवं आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५ र दफा ११६ र राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ को दफा ८ बमोजिम प्राप्त उपचारको वैकल्पिक मार्ग बमोजिम निवेदकले चलाएको कारवाही स्वरूप यस अदालतमा यसै विषयमा परेका ०६७-LE-०००३ समेतका निवेदनमा पुनरावेदनको अनुमति प्रदान नहुने गरी आजै यसै इजलासबाट आदेश भई अन्तिम टुङ्गो लागेको विषयमा नै पर्न आएको प्रस्तुत निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ जेठ २३ गते रोज ३ शुभम् ...

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद शर्मा

निर्णय नं. ८८४२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की
रिट नं. ०६३-WO-०९२१
आदेश मिति: २०६८।१२।१९
विषय: अधिकारपृच्छा, उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: बैतडी जिल्ला मल्लादेवी गा.वि.स. वडा
नं. ५ घर भै हाल जिल्ला प्रशासन कार्यालय
कञ्चनपुरको खरिदार पदमा कार्यरत्
पद्मराज जोशी

विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, दार्चुलाका प्रमुख
जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षमा गठित बहुवा
समिति, मुकाम बहुवा समितिको
सचिवालय जिल्ला प्रशासन कार्यालय
दार्चुला समेत

- रजिष्ट्रारको अनुपस्थितिमा सोही अदालतको
उपरजिष्ट्रारले रजिष्ट्रारको निमित्त भई
रजिष्ट्रारले गर्नुपर्ने सबै काम, कर्तव्य गर्नुपर्ने
र सो क्रममा रजिष्ट्रारलाई प्राप्त सबै
अधिकारको प्रयोग समेत गर्नसक्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फारामको
निर्देशिकाको दफा ९ र ११ मा अङ्क घटाउन
सकिने व्यवस्था भए पनि कुनै कर्मचारीको
कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनवापत अङ्क प्रदान
गर्दा सोको कारण उल्लेख नगरेको अवस्थामा
त्यत्तिकै आधारमा एकपटक प्राप्त गरेको
अङ्क घट्ने वा अन्यथा हुने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

- सम्बन्धित सुपरिवेक्षक, पुनरावलोकनकर्ता
र पुनरावलोकन समितिले कुनै कर्मचारीलाई

कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान
गर्दा कारण नखोली अङ्क प्रदान गरेको
कारणले मात्र प्राप्त गरिसकेको अङ्कले
मान्यता नपाउने भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- एक पटक आफैले गरेको निर्णय माथिल्लो
निकायबाट बदर भै पुनः निर्णयार्थ प्राप्त
भएको अवस्थामा सम्बन्धित बहुवा
समितिले पहिले आफूले अङ्क गणना गर्दा
भएको त्रुटि सच्चाई कानूनबमोजिम पुनः
अङ्क गणना गरी पहिले भएको बहुवा
परिणामलाई परिवर्तन समेत गर्नसक्ने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री
रेवतीराज त्रिपाठी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- पुनरावेदक अदालत नियमावली, २०४८
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा
२४क

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम
दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य
र ठहर यस प्रकार छ:-

जिल्ला शिक्षा कार्यालय दार्चुलामा नेपाल
प्रशासन सेवा प्रशासन समूहको रा.प.अनं. प्रथम
श्रेणीको एक पद कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनबाट पदपूर्ति
गर्न प्रतिशत निर्धारण भै आएअनुसार सो पदपूर्ति
गर्न बहुवा समितिको सचिवालयले सूचना प्रकाशन
गरेकोमा सो पदमा दरखास्त पेश गर्न योग्य भएको
नाताले मैले दरखास्त पेश गरेको थिएँ । बहुवा
समितिको मेरो आ.व. २०५८/०५९ को
कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन नै नगरी त्यसवापत अङ्क

नदिई प्रत्यासीमध्येको सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गरेका हरकसिंह कुँवरलाई बहुवा गर्ने भनी मिति २०६१।८।२९ मा निर्णय गर्‍यो । सो निर्णय बदर गर्न मैले पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारसमक्ष उजूरी गरेकोमा त्यहाँबाट मिति २०६३।४।२५ मा बहुवा समितिको निर्णय बदर हुने ठहर्‍याई पुनः निर्णय गर्नु भनी बहुवा समितिमा पठाएको थियो । त्यसपछि बसेको बहुवा समितिले मिति २०६३।८।२० मा हरकसिंह कुँवरलाई निजले पाएको ९३.५० मा २ अङ्क थप गरी ९५.५० पुर्‍याई निजलाई नै बहुवाको सिफारिश गर्ने निर्णय गर्‍यो । सो निर्णयमा समेत मेरो चित्त नबुझी रजिष्ट्रारसमक्ष उजूरी गर्दा रजिष्ट्रारबाट सो निर्णय सदर गरी मिति २०६३।१२।१८ मा निर्णय भयो । रजिष्ट्रारको सो निर्णय कानूनसम्मत नभै अन्यायपूर्ण छ ।

बहुवाको उजूरी सुन्ने अधिकार पुनरावेदनको रजिष्ट्रारलाई लोकसेवा आयोगले तोकेको हो । त्यस्तो अधिकार निमित्त रजिष्ट्रार (उपरजिष्ट्रार) लाई छैन । अधिकार नै नभएको व्यक्तिले गरेको निर्णय अनधिकृत हुँदा बदरयोग्य छ । त्यसैगरी, विपक्षीको का.स.मू. मा अति उत्तम अङ्क प्रदान गरी पुष्ट्याइँ समेत दिएको छैन । विद्यमान निजामती सेवा ऐन र नियमावलीमा ९५ प्रतिशतभन्दा बढी अङ्क दिँदा कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा स्पष्ट कारण खुलाउनु पर्ने अनिवार्य र बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको छ । त्यसको अर्थ पुष्ट्याइँ नदिएमा ९५ प्रतिशतभन्दा बढी अङ्क दिएको मान्यता हुँदैन भन्ने नै हो । यस्तो स्थितिमा विपक्षीको पुष्ट्याइँ नभएको का.स.मू. लाई पूरा अङ्क दिएकोलाई मान्यता दिई मेरो पुष्ट्याइँसहितको मूल्याङ्कन फाराममा आ.व. २०५७/५८ को का.स.मू. मा पुष्ट्याइँ छैन भन्ने अर्थ गरी मलाई बहुवाबाट वञ्चित गर्ने गरी भएको बहुवा समितिको निर्णय सदर गरेको रजिष्ट्रारको निर्णय कानूनसम्मत छैन ।

बहुवा समितिबाट मिति २०६१।८।२९ मा बहुवा सिफारिश गरी प्रकाशित मिति २०६१।८।३०

को सूचनामा विपक्षी हरकसिंह कुँवरको जम्मा प्राप्ताङ्क ९३.५० रहेको र निजले सो कुरा स्वीकार गरेका थिए । एक पटक स्वीकार गरेको अङ्कलाई अन्यथा भन्न पाउँदैनन् । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले विबन्धित हुन्छ । मिति २०६१।८।३० को सूचनामा ९३.५० अङ्क भएकोमा सोही बहुवा समितिले प्रकाशन गरेको मिति २०६३।८।२० को बहुवा सिफारिश निर्णयमा विपक्षी हरकसिंह कुँवरको ९५.५० अङ्क कसरी भयो ? रजिष्ट्रारको मिति २०६३।१२।१८ को निर्णयमा समेत केही खुल्दैन । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७७ र ७८ अनुसार पनि कार्य क्षमताको मूल्याकन १०० अङ्कको हुने व्यवस्था छ । मिति २०६१।८।२९ को बहुवा सिफारिशमा ९३.५० अङ्क मूल्याङ्कन भएकोमा त्यसमा विवाद र उजूरी थिएन । त्यसमा पछिल्लो बहुवा समितिले परिवर्तन गर्न मिल्दैन । यस्तो स्थितिमा हरकसिंह कुँवर लगायत सबैभन्दा बढी ९३.५० प्राप्त गर्ने म निवेदकले बहुवा पाउनु पर्नेमा मभन्दा कम अङ्क पाएका विपक्षी हरकसिंह कुँवरलाई जेष्ठताको आधारमा बहुवा सिफारिश गर्ने बहुवा समितिको निर्णय र सो निर्णय सदर गरेको निमित्त रजिष्ट्रारको निर्णय गैरकानूनी छ ।

अतः उल्लिखित आधारमा बहुवा समिति र रजिष्ट्रारको निर्णय गैरकानूनी हुँदा सो निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी अनधिकृत निर्णय गर्ने निमित्त रजिष्ट्रारको नाममा अधिकारपृच्छासहित रजिष्ट्रार समक्ष परेको उजूरीमा कार्यक्षमता मूल्याङ्कनमा बढी अङ्क पाउने निवेदकलाई बहुवा सिफारिश गरी, संशोधित नामावली प्रकाशित गरी बहुवा नियुक्ति दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊँ । यो निवेदनमा अन्तिम निर्णय नहुँदासम्म विपक्षी हरकसिंह कुँवरलाई बहुवा नियुक्ति नदिनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने पदमराज जोशीको मिति २०६४।१।७ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सूचना पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । अन्तरिम आदेश समेतको माग भएको र निवेदकले उजुरी सुन्ने अधिकार रजिष्ट्रारलाई भएकोमा निमित्त रजिष्ट्रारले निर्णय गरेको अधिकारक्षेत्रविहीन भएको भन्ने मुख्य जिकीर लिएकोले पछि लिखित जवाफ परेपछि पुनर्विचार गर्ने गरी हाल निवेदकले उल्लेख गरेको पदमा बढुवा नियुक्ति दिने कार्य सम्पन्न नभएको भए निवेदकले उल्लेख गरेको नायब सुब्बा पदमा बढुवा नियुक्ति नदिई यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षी कार्यालयहरूलाई लेखी पठाउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ । सोको सूचना विपक्षीहरूलाई तामेल गरी नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।१।१० को आदेश ।

आफ्नो का.स.मू. पुष्ट्याइँसहितको भएको र विपक्षी हरकसिँह कुँवरको का.स.मू. पुष्ट्याइँ नभएको भन्ने मुख्य आधार लिई उजुरी गरेकोमा दुवै पक्षका का.स.मू. हेर्दा हरकसिँह कुँवरको तीनवटै वर्षका का.स.मू. मा अतिउत्तम अङ्क प्राप्त गरेको देखियो भने उजुरीकर्ता पद्मराज जोशीको २०५७/०५८ को एउटा का.स.मू. पुष्टि सहितको र अन्य का.स.मू. हरूमा पुष्ट्याइँ नभै अति उत्तम अङ्क प्राप्त गरेको देखिएबाट निवेदकको दावीमा पूर्ण सत्यता देखिएन । मूल्याङ्कनकर्ताहरूले का.स.मू. फाराम भर्दाको अवस्थामा कारण नखुलाएको भए उम्मेदवारहरूले प्राप्त गरेको ९५ प्रतिशत भन्दा बढी अङ्कलाई मान्यता नदिने भनी विद्यमान निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीमा व्यवस्था भएको नपाइएको समेतका कारणबाट कारण नखोले पनि का.स.मू. मा अति उत्तम अङ्क दिएको अवस्थामा पूरा अङ्क पाउने हुँदा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको पूरा अङ्क गणना गर्दा बढुवा समिति, जिल्ला प्रशासन

कार्यालय, दार्चुलाले खरिदार पद्मराज जोशी र खरिदार हरकसिँह कुँवरको जम्मा प्राप्ताङ्क बराबर देखिएबाट निजहरूको खरिदार पदमा नियुक्ति मितिलाई आधार मानी अर्थात् पद्मराज जोशी मिति २०३५।७।५ को र खरिदार हरकसिँह कुँवर मिति २०३४।१।२३ को खरिदार देखिँदा जेष्ठ खरिदार हरकसिँह कुँवरलाई ना.सु. पदमा बढुवा गरी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, दार्चुलामा पदस्थापन गरेको मिति २०६३।८।२० को निर्णय मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गर्नु परेन । मिति २०६८।८।२० को बढुवा निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने उजूर दावी पुग्न सक्दैन भनी मिति २०६३।१।२।१८ मा यस अदालतका तत्कालीन निमित्त रजिष्ट्रारले गरेको निर्णयले विपक्षी पद्मराज जोशीको हक हनन नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको रजिष्ट्रारको मिति २०६४।३।१७ को लिखित जवाफ ।

प्र.जि.अ. लोकराज रेग्मीको अध्यक्षतामा बसेको बढुवा समितिको बैठकले ९३.५० अङ्क प्राप्त गर्ने हरकसिँह कुँवरलाई मिति २०६३।८।२९ मा बढुवा गर्ने निर्णय गरेको थियो । सो निर्णयउपर पद्मराज जोशीको उजूर पर्दा पुनरावेदन अदालतका रजिष्ट्रारले २०६३।८।२९ को बढुवा सिफारिशको निर्णय बदर गरी पुनः निर्णय गर्न पठाएको थियो । सोही बढुवामा मिति २०६३।८।२० मा बढुवा समितिको बैठक बसी का.स.मू. मा कारण नदिई ९५ प्रतिशतभन्दा बढी अङ्क दिएको स्थितिमा अङ्क कट्टा गर्न पर्ने नपर्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था नभएकोमा पहिले अङ्क कट्टा गरेको नभएको भनी पुनरावेदन अदालतका रजिष्ट्रारबाट निर्णय भएको आधारमा अङ्क कट्टा नगरी प्राप्त अङ्कको मूल्याङ्कन गरी निर्णय गरेको हो । यसरी कानूनबमोजिम मूल्याङ्कन गर्दा पद्मराज जोशीको र हरकसिँह कुँवरको ९५.५० अङ्क भै बराबर अङ्क प्राप्त भएकोले समान अङ्क प्राप्त गरेको अवस्थामा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७७ बमोजिम जेष्ठताको आधारमा बढुवा हुने भनी व्यवस्था

भएको हुँदा हरकसिंह कुँवरको रा.प.अनं. द्वितीय श्रेणी, खरिदार पदमा मिति २०३४।११।२३ र पदमराज जोशीको २०३५।७।५ मा नियुक्त भएको देखिँदा हरकसिंह कुँवरलाई बढुवा गर्ने निर्णय गरेको हो । निजामती सेवा ऐन र नियमावलीमा का.सु.मु. मा ९५ प्रतिशत भन्दा बढी र ७५% भन्दा कम अङ्क प्रदान गरेकोमा सोको स्पष्ट कारण खुलाउनु पर्ने व्यवस्था छ । स्पष्ट कारण नखुलाएको अवस्थामा पूरै अङ्क नदिएको भए पनि पछि पूरै अङ्क दिदा २ अङ्क बढेकोसम्म हो । थप अङ्क दिएको छैन । यो निर्णय रजिष्टारबाट सदर समेत भै सकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालयका प्र.जि.अ. को मिति २०६४।३।२६ को लिखित जवाफ ।

लोकसेवा आयोगको रा.प.अनं. कर्मचारीको बढुवा सिफारिशको निर्णयउपरको उजुरी सुन्ने अख्तियारी पुनरावेदन अदालतको रजिष्टारलाई प्रदान गरेको हो । यस्तो अधिकार निमित्त रजिष्टारले प्रयोग गर्न पाउँदैन भन्न मिल्दैन । पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम १३क(ग) मा उपरजिष्टारले रजिष्टारको अनुपस्थितिमा निजको अधिकार प्रयोग गर्न पाउने भन्ने व्यवस्था गरेबाट उपरजिष्टारले रजिष्टारको अधिकार प्रयोग गर्न पाउँदैन भन्न मिल्दैन । त्यही निमित्त रजिष्टारले मिति २०६३।४।२५ मा निर्णय गर्दा कानूनी हुने र २०६३।१२।१८ मा निर्णय गर्दा अनधिकृत भएको भनी तर्क गर्न मिल्दैन । मिति २०६१।८।२९ मा बढुवा सिफारिश गर्दा हरकसिंहको ९३.५० अङ्क भएकोमा २०६३।८।२० मा निर्णय गर्दा ९५.५० कसरी भयो भन्ने प्रश्नका सन्दर्भमा का.स.मू. को मूल्याङ्कन गर्दा ९५ प्रतिशत भन्दा बढी र ७५ प्रतिशतभन्दा कम अङ्क दिँदा कारण खोल्नुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्थाअनुसार कारण नखोलेको कारण २ अङ्क घटाई गणना गरेकोमा पुनरावेदन अदालतको रजिष्टारबाट कारण नखोले पनि अङ्क कट्टा गर्ने व्यवस्था नहुँदा पूरै अङ्क पाउने भनी निर्णय भए अनुसार मिति २०६३।८।२० मा निर्णय गर्दा २ अङ्क

बढ्न गै हरकसिंहको पनि ९५.५० अङ्क भएको हो । विना आधार त्यसै अङ्क थप गरेको होइन । निजामती सेवा ऐन, नियमको व्यवस्थाअनुसार मैले का.स.मु सतप्रतिशत अङ्क पाउँदा विपक्षीको कुनै संवैधानिक हकमा आघात पुग्दैन । जहाँसम्म बढुवा समितिले हरकसिंहलाई ९३.५० अङ्क दिएकोमा निज चित्त बुझाई बसेको भन्ने प्रसंग छ, मैले सबभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गरेको स्थितिमा मैले नै उजुर गर्ने भन्ने प्रश्न नै उठ्दैन । ९३.५० अङ्क दिएको कार्य त्रुटिपूर्ण भएको ठानी आफैँ बढुवा समितिले ९५.५० अङ्क प्रदान गरेकोमा मैले अन्यथा भन्ने अवस्था नै छैन । अतः बढुवा समितिले गरेको मिति २०६३।८।२० को बढुवा सिफारिश र त्यसउपर परेको उजुरीमा रजिष्टारबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत रहे भएको र सो निर्णयपश्चात् मैले जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट मिति २०६४।१।१३ मा नियुक्ति पाई कामकाज गरी आएको हुँदा निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने हरकसिंह कुँवरको मिति २०६४।४।१० को लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयमा रिक्त रहेको रा.प.अनं. प्रथम श्रेणी ना.सु. पद खाली रहँदा यस कार्यालयबाट २०६०।६।१२ मा मागको आकृति फाराम भरी पठाएकोमा सो पद बढुवा प्रक्रिया मिलाई पदपूर्ति गर्न प्रकाशित गरेको सूचनामा भएको सिफारिशबमोजिम मालपोत कार्यालयका खरिदार हरकसिंह कुँवरलाई मिति २०६४।१।१३ मा रिक्त ना.सु. पदमा नियुक्ति गरेको र निजले कामकाज गरी आएका छन् । बढुवा सिफारिशअनुसार गरेको नियुक्ति कानूनसम्मत हुँदा बदर हुन सक्दैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालय, दार्चुलाको मिति २०६४।३।२६ को लिखित जवाफ ।

पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम १३क को उपनियम (ग) मा रजिष्टारको अनुपस्थितिमा निजको अधिकार प्रयोग गर्ने भन्ने व्यवस्था भएको हुँदा रजिष्टारको अनुपस्थितिमा

निजको अधिकार उपरजिष्ट्रारले प्रयोग गर्ने कानूनी व्यवस्थाअनुसार बहुवा समितिले २०६३।२० मा गरेको निर्णयउपरको उजूरी मैले सुनी कानूनबमोजिमको निर्णय गरेको हो । सो निर्णय कानूनसंगत भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने रजिष्ट्रार धुवकुमार शाहको मिति २०६४।८।१३ को लिखित जवाफ ।

यसमा बहुवा सम्बन्धी कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन सहितको फायल र यी निवेदक अहिले रा.प. अनं. द्वितीय श्रेणीबाट रा.प.अनं. प्रथम श्रेणीमा बहुवा भए नभएको बारे अद्यावधिक जानकारी समेत सम्बन्धित जिल्ला शिक्षा कार्यालय, दार्चुला र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, दार्चुलाबाट भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।२५ को आदेश ।

हरकिसँह कुँवर सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको मिति २०६५।१।२।३० को निर्णयअनुसार ना.सु. (रा.प. अनं. प्रथम श्रेणी) पदमा मालपोत कार्यालय दार्चुलामा सरुवा भएको भन्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालय, दार्चुलाको च.नं. ८८६ मिति २०६७।१०।१८ को पत्र ।

नियम बमोजिम पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले निमित्त रजिष्ट्रारले बहुवा निर्णयउपरको उजूरीमा निर्णय गर्न पाउदैन भन्ने व्यवस्था नभएको, कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा ९५ प्रतिशतभन्दा बढी अङ्क दिँदा कारण नखोलेमा अङ्क घटाउनु पर्ने व्यवस्था पनि नभएको तथा हरकिसँह कुँवरले ना.सु. पदमा बहुवा नियुक्ति लिई काम गरिरहेको स्थितिमा प्राप्त भएको सम्पूर्ण अङ्क गणना गरी गरेको बहुवा समितिको सिफारिश र रजिष्ट्रारको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको वहस सुनियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा म निवेदकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा अति उत्तम अङ्क प्राप्त हुनुको साथै त्यसको कारण समेत खोलिएको छ ।

विपक्षीको का.स.मू. मा कारण खोलिएको छैन । कारण नखोली पूरा अङ्क प्रदान गरेको अवस्थामा निजामती सेवा ऐन र नियम बमोजिम पूरा अङ्क गणना हुन सक्दैन । एक पटक बहुवा समितिले विपक्षीको अङ्क ९३.५ प्राप्त गरेको भनी सूचना प्रकाशन गरेकोमा विपक्षीले त्यसउपर कुनै उजूर नगरी स्वीकार गरी बसेका छन् । त्यस अवस्थामा सो अङ्कलाई परिवर्तन गर्न विबन्धनको सिद्धान्तले मिल्दैन । त्यसैगरी बहुवा समितिको बहुवा सिफारिशको निर्णयउपर उजूर सुन्नलाई लोकसेवा आयोगले पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारलाई तोकेको छ । त्यस अवस्थामा निमित्त रजिष्ट्रारले निर्णय गर्न पाउदैन । निमित्त रजिष्ट्रारबाट अनधिकृत रूपमा र नियम मिचेर गरेको निर्णय कानूनसम्मत नहुँदा बहुवा समितिको सिफारिश तथा उपरजिष्ट्रारबाट भएको अनधिकृत निर्णय समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई बहुवा गरी नियुक्ति दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन र निजामती सेवा नियममा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनकर्ताले ९५ प्रतिशतभन्दा बढी अङ्क प्रदान गर्दा कारण खोल्ने व्यवस्था गरेपनि कारण नखोलेमा के गर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको छैन । ९५ प्रतिशतभन्दा बढी अङ्क दिएको, तर कारण नखोलेको हुँदा २ अङ्क कटौती गरी बहुवा समितिले बहुवाको निर्णय गरेकोमा पुनरावेदन अदालतका रजिष्ट्रारबाट सो कार्य बदर गरी पूरा अङ्क दिई पुनः निर्णय गर्नु भन्ने निर्णय भएअनुसार बहुवा समितिले पछिल्लो पटक का.स.मू. मा पूरै अङ्क प्रदान गरी बहुवा सिफारिश निर्णय गरिएको हो । लोकसेवा आयोगले राजपत्र अर्नाकित कर्मचारीको बहुवाको उजूरी सुन्ने अख्तियारी पुनरावेदन अदालतका रजिष्ट्रारलाई दिएको छ । पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ मा रजिष्ट्रार नभए उपरजिष्ट्रारले सो कार्य गर्न पाउने व्यवस्था रहेको हुँदा सोही बमोजिम उपरजिष्ट्रारले गरेको निर्णय अनधिकृत छैन । अङ्क गणना गरी सिफारिश निर्णय हुने भएकोले अङ्क फरक पन्यो भन्दैमा विबन्धन

आकर्षित हुँदैन । अन्तरिम आदेश प्राप्त हुनुपूर्व नै नियुक्ति भै काम गरिरहेको र बहुवा समितिको निर्णय तथा रजिष्ट्रारको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने लिखित जवाफ भएको प्रस्तुत निवेदनमा मूलतः निम्न प्रश्नहरूको निराकरण गरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो:-

- (क) जिल्ला बहुवा समिति, दार्चुलाको निर्णयउपरको उजूरी सुनी पुनरावेदन अदालतको निमित्त रजिष्ट्रार (उपररजिष्ट्रार) ले गरेको निर्णयमा अधिकारक्षेत्रको त्रुटि छ, छैन ?
- (ख) जिल्ला बहुवा समिति, दार्चुलाको मिति २०६३।८।२० को निर्णयमा भएको अङ्क गणना त्रुटिपूर्ण छ, छैन ?
- (ग) निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने हो, होइन ?

२. सर्वप्रथम निरोपण गर्नुपर्ने पहिलो प्रश्नको बारेमा विवेचना गरौं । लोकसेवा आयोगले जिल्ला बहुवा समितिको बहुवा सिफारिश गर्ने निर्णयउपर उजूरी सुन्ने अधिकारीमा सम्बन्धित क्षेत्रको पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारलाई तोकेको अवस्थामा त्यस्तो उजूरीउपर पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारले स्वयं निर्णय गर्नुपर्दछ, निजको अनुपस्थितिमा निमित्त रजिष्ट्रार अर्थात्, उपररजिष्ट्रारले निर्णय गर्न मिल्दैन भन्ने निवेदकले मुख्य निवेदन जिकीर लिएको देखिन्छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च. को उपदफा (१) मा “दफा २० बमोजिम बहुवा समितिले गरेको बहुवाको सिफारिशमा चित्त नबुझ्ने सम्बन्धित निजामती कर्मचारीले त्यस्तो सिफारिश गरेको मितिले पैंतीस दिनभित्र लोकसेवा आयोगमा उजूरी दिन सक्नेछ र त्यसरी परेको उजूरीमा उजूरी गर्ने म्याद नाघेको मितिले साठी दिनभित्र टुङ्गो लगाइनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप बहुवा समितिले गरेको बहुवाको सिफारिशउपर कुनै

उजूरी परेमा त्यस्तो उजूरी लोकसेवा आयोगले हेरी निर्णय गर्नुपर्ने भन्ने देखिएता पनि जिल्ला स्थित बहुवा समितिले गरेको बहुवा सिफारिश उपरको उजूरी सुनी निर्णय गर्ने लोकसेवा आयोगको अधिकार भने मिति २०५३।१।१३ को नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सम्बन्धित क्षेत्रको पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारलाई सुम्पेको देखिन आउँछ । यसरी उक्त राजपत्रको सूचनाअनुसार जिल्ला स्थित बहुवा समितिको बहुवा सिफारिशउपरको उजूरी सुन्ने अधिकार सम्बन्धित क्षेत्रको पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारमा प्रत्यायोजन भएकोमा विवाद रहेन ।

३. पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम १२ मा रजिष्ट्रारको अधिकारको बारेमा विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको देखिन्छ भने सोही नियमावलीको नियम १३क. मा उपररजिष्ट्रारको काम, कर्तव्य र अधिकार उल्लेख गरिएको देखिन्छ । सो नियम १३क. को देहाय (ग) मा “रजिष्ट्रारको अनुपस्थितिमा निजको अधिकार प्रयोग गर्ने” भनी छुट्टै व्यवस्था पनि गरिएको देखिन आउँछ । सो व्यवस्थाअनुसार पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारको अनुपस्थितिमा रजिष्ट्रारले गर्नुपर्ने दैनिक काम, कर्तव्यहरू सम्पादन गर्नुका साथै रजिष्ट्रारलाई प्राप्त भएका सबै अधिकारहरू रजिष्ट्रारको निमित्त भई कार्य गर्ने सोही अदालतको उपररजिष्ट्रारले प्रयोग गर्न सक्ने देखियो ।

४. पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ ले पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारको अनुपस्थितिमा निजको अधिकार उपररजिष्ट्रारले प्रयोग गर्न सक्ने भनी गरेको उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाले मिति २०५३।१।१३ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार जिल्लास्थित बहुवा समितिको बहुवा सिफारिशउपर उजूरी सुन्ने पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारको अधिकारलाई कहिकतै बाहेक गरेको वा अपवादित गरेको अवस्था पनि छैन । मूलतः पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारको पद न्याय सेवा, न्याय समूहको

राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको पद हुने भएतापनि कुनै पुनरावेदन अदालतको सो पदमा राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको अधिकृतभन्दा तल्लो तहको अधिकृत रहन नसक्ने गरी निषेधित गरिएको अवस्था पनि छैन । सामान्यतः राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको रजिष्ट्रार रहेको पुनरावेदन अदालतमा न्याय सेवा, न्याय समूहकै राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीको अधिकृत उपरजिष्ट्रारको पदमा रहने हुनाले रजिष्ट्रारको अनुपस्थितिमा रजिष्ट्रारले गर्नुपर्ने अदालतको दैनिक प्रशासनका अतिरिक्त रजिष्ट्रारलाई तोकिएका सबै काम, कर्तव्य पूरा गर्न र रजिष्ट्रारलाई प्राप्त अन्य अधिकारहरूको प्रयोग गर्न सक्ने गरी पुनरावेदन अदालत नियमावलीको नियम १३क. को देहाय (क)(ख) र (ग) ले स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन आयो । यस्तो अवस्थामा सम्बन्धित क्षेत्रको जिल्लास्थित बहुवा समितिले गरेको बहुवाको सिफारिशउपर परेको उजूरीमा निर्णय गर्ने पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रार अनुपस्थित रहेको अवस्थामा सोही अदालतको उपरजिष्ट्रारले रजिष्ट्रारको निमित्त भई रजिष्ट्रारको हैसियतबाट सो विषयमा निर्णय गर्न कुनै बाधा पर्ने अवस्था देखिँदैन ।

५. प्रस्तुत विवादमा मिसिलको अध्ययन गर्दा जिल्ला बहुवा समिति, दार्चुलाको मिति २०६१।८।२९ को बहुवाको सिफारिशउपर पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरमा यी रिट निवेदकले नै उजूरी गरेको र सो उजूरीउपर सो अदालतका उपरजिष्ट्रार (निमित्त रजिष्ट्रार) ध्रुवकुमार शाहवाट जिल्ला बहुवा समिति, दार्चुलाको मिति २०६१।८।२९ को सो बहुवा सिफारिश बदर भई पुनः निर्णय गर्नु भनी फायल समेत फिर्ता पठाएकोमा जिल्ला बहुवा समिति, दार्चुलाले मिति २०६३।८।२० मा पुनः निर्णय गरेको देखिन्छ । सो निर्णयउपर पनि यिनै रिट निवेदकले पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको रजिष्ट्रारसमक्ष उजूरी गरेको र सो उजूरीउपर पनि सो अदालतका उपरजिष्ट्रार ध्रुवकुमार शाहले निमित्त रजिष्ट्रारको हैसियतमा नै मिति

२०६२।१२।१८ मा दोस्रो पटक निर्णय गरेको देखिन आयो । यसरी पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको निमित्त रजिष्ट्रार (उपरजिष्ट्रार) ले पहिले मिति २०६३।४।२५ मा जिल्ला बहुवा समितिको सिफारिश उपर उजूरी सुनी गरेको निर्णयलाई यिनै निवेदकले स्वीकार गरेको भए पनि सोही पदाधिकारीले पछि मिति २०६२।१२।१८ मा एउटै हैसियतबाट गरेको निर्णयलाई भने अधिकारक्षेत्रको प्रश्न उठाई प्रस्तुत रिट निवेदन मार्फत् बदर गरिपाऊँ भन्ने माग गरेको अवस्था देखिन आयो । यसरी एक पटक उही पदाधिकारीले गरेको निर्णय स्वीकार गरी आफ्नो अनुकूल निर्णय नभएको अवस्थामा मात्र सोही पदाधिकारीले गरेको निर्णयमा अधिकारक्षेत्रको अभाव छ भन्ने प्रश्न उठाई यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिँदा निवेदकले सफा हातले रिट निवेदन दिएको भन्न सकिएन । पुनरावेदन अदालतको रजिष्ट्रारको अनुपस्थितिमा सोही अदालतको उपरजिष्ट्रारले रजिष्ट्रारको निमित्त भई रजिष्ट्रारले गर्नुपर्ने सबै काम, कर्तव्य गर्नुपर्ने र सो क्रममा रजिष्ट्रारलाई प्राप्त सबै अधिकारको प्रयोग समेत गर्न सक्ने हुँदा जिल्लास्थित बहुवा समितिले गरेको बहुवा सिफारिशउपर दिएको उजूरीमा समेत उपरजिष्ट्रारले रजिष्ट्रारको निमित्त भई निर्णय गर्न कुनै कानूनी अवरोध नदेखिँदा मिति २०६२।१२।१८ मा पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको निमित्त रजिष्ट्रार (उपरजिष्ट्रार) बाट भएको निर्णय समेत कानूनको अख्तियारीअन्तर्गत नै भएको देखिन आउँछ । तसर्थ, निमित्त रजिष्ट्रारले गरेको उक्त मिति २०६२।१२।१८ को निर्णयमा अधिकारक्षेत्रको अभाव रहे भएको मान्न मिलेन ।

६. अब निर्णय गर्नुपर्ने दोस्रो प्रश्न जिल्ला बहुवा समिति, दार्चुलाको मिति २०६३।८।२० को निर्णय र सो निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको निमित्त रजिष्ट्रारको मिति २०६३।१२।१८ को निर्णयमा का.स.मू. वापत अङ्क गणना गर्दा कुनै कानूनी त्रुटि रहेको छ, छैन

भन्नेतर्फ विचार गर्दा मिति २०६३।८।२० को जिल्ला बहुवा समितिको निर्णयमा विपक्षी हरकसिंह कुँवरले पहिले प्राप्त गरेको का.स.मू. वापतको ९३.५० अङ्कमा पछिबाट २ अङ्क थप गरी कुल ९५.५० अङ्क पुऱ्याई निजलाई नै बहुवा गरेको र त्यसैलाई पुनरावेदन अदालतको निमित्त रजिष्ट्रारले सदर गरेको मिति २०६३।१२।८ को निर्णय त्रुटिपूर्ण छ भन्ने निवेदकको जिकीर रहेको छ । कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनवापत अङ्क प्रदान गर्दा ९५ प्रतिशतभन्दा बढी वा ७५ प्रतिशतभन्दा घटी अङ्क दिनु परेमा सोको स्पष्टिकरण दिनुपर्ने अन्यथा त्यस्तो मूल्याङ्कन कानूनसम्मत नहुने भन्ने प्रश्न पनि रिट निवेदकले उठाएको देखियो ।

७. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४क. को उपदफा (७) मा “कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनवापत सुपरिवेक्षक वा पुनरावलोकनकर्ताले ९५ प्रतिशत भन्दा बढी वा ७५ प्रतिशत भन्दा कम अङ्क प्रदान गरेकोमा सोको स्पष्टिकरण खुलाउनु पर्छ” भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७८ को उपनियम (८क) मा समेत “पुनरावलोकन समितिले कुनै निजामती कर्मचारीलाई कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन वापत ९५ प्रतिशतभन्दा बढी र ७५ प्रतिशतभन्दा घटी अङ्क प्रदान गर्नु परेमा सोको स्पष्ट कारण खुलाउनु पर्छ” भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । त्यसैगरी कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फारामको खण्ड (ख) को पानामा र मूल्याङ्कनकर्ताको दस्तखत हुने स्थानपछि पनि कारण खुलाउनु पर्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । साथै कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फारामको निर्देशिकाको दफा ९ र ११ मा अङ्क घटाउन सकिने व्यवस्था भए पनि कुनै कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनवापत अङ्क प्रदान गर्दा सोको कारण उल्लेख नगरेको अवस्थामा त्यत्तिकै आधारमा एकपटक प्राप्त गरेको अङ्क घट्ने वा अन्यथा हुने अवस्था भने देखिँदैन ।

८. मूलतः कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनवापत कुनै कर्मचारीलाई अङ्क प्रदान गर्दा ९५ प्रतिशतभन्दा

बढी वा ७५ प्रतिशतभन्दा कम हुने गरी विना आधार कसैलाई अति उत्तम अङ्क र कसैलाई अति कम अङ्क प्रदान गरी कर्मचारीको वृत्ति विकासमा नै नकारात्मक असर पर्न जाने असमान र भेदभावपूर्ण अवस्था सिर्जना हुन नआओस् भनी निजामती सेवा ऐन र नियमावलीले कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको एउटा वस्तुपरक मापदण्ड बनाउन खोजेको देखिन्छ । सोही अनुरूप सम्बन्धित सुपरिवेक्षक, पुनरावलोकनकर्ता र पुनरावलोकन समितिले आफू मातहतको कर्मचारीको बार्षिक कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी वस्तुनिष्ठ, पारदर्शी एवं भेदभावरहित तवरले अङ्क प्रदान गरी वृत्ति विकासको आधार प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ । सम्बन्धित सुपरिवेक्षक, पुनरावलोकनकर्ता र पुनरावलोकन समितिले कुनै कर्मचारीलाई कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गर्दा कारण नखोली अङ्क प्रदान गरेको कारणले मात्र प्राप्त गरिसकेको अङ्कले मान्यता नपाउने भन्ने हुँदैन ।

९. निजामती कर्मचारीको बहुवाको निर्णय गर्दा पनि सम्बन्धित बहुवा समितिले कानूनबमोजिम कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी निजामती कर्मचारीले प्राप्त गरेको अङ्कको गणना गर्न सक्ने र त्यसरी बहुवा समितिले गरेको अङ्कको गणनामा कुनै कर्मचारीलाई अङ्क दिने र कुनैलाई नदिने गरी कानूनविपरीत भेदभावपूर्ण वा कानून विपरीतको कार्य गरेको अवस्थामा सो बहुवा समितिको निर्णयउपर उजुरी सुन्ने अधिकारप्राप्त निकायबाट त्यसमा सुधार गरी निर्णय गर्न वा कानूनको त्रुटि गरी गरिएको बहुवा सिफारिश बदर गरी पुनः कानूनबमोजिम अङ्क गणना समेत गरी निर्णय गर्नु भनी लेखी पठाउन सक्ने नै देखिन्छ । त्यसरी एक पटक आफैँले गरेको निर्णय माथिल्लो निकायबाट बदर भै पुनः निर्णयार्थ प्राप्त भएको अवस्थामा सम्बन्धित बहुवा समितिले पहिले आफूले अङ्क गणना गर्दा भएको त्रुटि सच्चाई कानूनबमोजिम पुनः अङ्क गणना गरी पहिले भएको बहुवा परिणामलाई

परिवर्तन समेत गर्न सक्ने नै देखिन्छ। त्यसैले एकपटक जिल्ला बहुवा समिति, दार्चुलाले विपक्षी हरकसिंह कुँवरको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनवापत अङ्क गणना गरिसकेको अवस्थामा पछि अर्को निर्णय गर्दा पहिलेको अङ्कमा परिवर्तन हुने र अर्को परिणाम आउने गरी गणना गर्न मिल्दैन भन्नु कानूनसम्मत देखिदैन। अतः विपक्षी हरकसिंह कुँवरले बहुवा समिति, दार्चुलाले मिति २०६१।८।२९ मा निर्णय गर्दा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनवापत जोडेको अङ्कलाई स्वीकार गरिसकेको हुँदा पछि मिति २०६३।८।२० मा सोही बहुवा समितिले निजको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन वापत प्राप्त गरेको कुल अङ्कमा परिवर्तन हुने गरी गणना गरेको त्रुटिपूर्ण छ भन्ने निवेदन जिकीरसँग सहमत हुने अवस्था देखिएन।

१०. अब निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथि विवेचना गरिए अनुरूप जिल्ला बहुवा समिति, दार्चुलाको मिति २०६३।८।२० को बहुवा सिफारिशउपर परेको उजूरीमा पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको निमित्त रजिष्ट्रार (उपरजिष्ट्रार) ले मिति २०६३।१२।१८ मा गरेको निर्णयमा अधिकारक्षेत्रको त्रुटि नदेखिनुका साथै उक्त निर्णयहरूमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको अङ्क गणना गरेको काम कारवाहीमा समेत कुनै कानूनी त्रुटि नदेखिँदा माग बमोजिमको आदेश जारी हुने देखिएन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।
न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति सम्बत् २०६८ कात्तिक २० गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत: लीलाराज अधिकारी

निर्णय नं. ८८४३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
२०६७-WO-१०७७
आदेश मिति: २०६९।३।१२
विषय :- उत्प्रेषण, परमादेश।

निवेदक: जिल्ला सिरहा, सोनमती मझौरा गा.वि.स.
वडा नं. ३ घर भई जिल्ला वन कार्यालय
सिरहा लाहानमा वन कार्य सहायक
(रा.प.अनं. द्वितीय प्रा.) पदमा कार्यरत
रहेको बखत गैरकानूनी तवरले सेवाबाट
हटाइएको मो. मुस्तकीम राइन
विरुद्ध

विपक्षी: प्रशासकीय अदालत समेत

- कानूनले स्पष्ट रूपमा अख्तियारी दिएकोमा बाहेक कार्यालय प्रमुखले मात्र गर्न पाउने कार्य र निर्णयहरू निमित्त भई काम गर्ने कार्यालय प्रमुखले स्वतः गर्न पाउने हुन्छ भन्न नमिल्ने।
- जुन तहका अधिकृतलाई सेवाबाट हटाउन पाउने गरी सजाय गर्न तोकिएको छ, सो सजाय सोही तहका अधिकृतले प्रचलित कानूनको कार्यविधि पूरा गरी निर्णय गर्नुपर्ने।
- सजाय गर्न पाउने निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्न मिल्ने कानूनी व्यवस्थाको अभावमा सो सजाय गर्न पाउने गरी तोकिएको अधिकृत वा कार्यालय प्रमुख कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको अवस्थामा निजभन्दा मुनिका कुनै कर्मचारी निमित्त भै काम गरिरहेको अवस्थामा निजले कार्यालयको नगरी नहुने अत्यावश्यक र

दैनिक प्रशासनिक कार्य सञ्चालन मात्र गर्नुपर्ने ।

- विभागीय कारवाही र सजाय गर्न पाउनेलगायतका कार्य कानूनबमोजिम तोकिएका अधिकृत वा कार्यालय प्रमुखले मात्र गर्नुपर्ने हुन्छ । सो कार्य निमित्त भई काम गर्ने सहायक कर्मचारीले गर्न मिल्ने हुँदैन, गरे अधिकारविहीन भइ बदरभागी हुने ।

(प्रकरण नं.३)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय हरिप्रसाद उप्रेती र जगन्नाथ महतो

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता विनोद पोखरेल

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६७, अङ्क ५, नि.नं. ८३६५, पृष्ठ ७९३

सम्बद्ध कानून:

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १० (१), ६२, ६९(१)(छ)
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ११२(३)

आदेश

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

म निवेदक मिति २०५५/१०/१३ को पत्रानुसार वन विभाग अन्तर्गत वन सेवा जनरल फरेष्ट्री समूहको वन कार्य सहायक (रा.प.अनं. तृतीय प्रा.) पदमा सेवा प्रवेश गरेको र मिति २०६३/३/९ को पत्रानुसार वन कार्य सहायक (रा.प.अनं. द्वितीय प्रा.) को पदमा बढुवा नियुक्ति पाई विभिन्न कार्यालयमा सरुवा हुँदै एक इमानदार एवं कर्तव्यनिष्ठ कर्मचारीको हैसियतले कार्यरत् रहँदै आएको थिएँ ।

यसै क्रममा जिल्ला वन कार्यालय सिरहा लाहान अन्तर्गत ढोढना रेञ्जपोष्टमा कार्यरत् रहेका वखत मिति २०६४/७/१३ गते घरमा अचानक मेरो बायाँ खुट्टाको घुँडामा (जोड्नी) दुख्न शुरु भई पछि Swelling हुँदै जाँदा दर्दले सहन नसकेको र हिँडडुल गर्न समेत अप्ठ्यारो हुन लागेकोले चाँडो इलाज गराउनु पर्ने हुँदा भारतको दरभङ्गामा इलाज गराउन गएको र तत्कालै चेक अप गराई औषधी खाँदा दुख्न अलि कम भएकोले त्यसको भोलिपल्ट अर्थात् मिति २०६४/७/१४ मा नै आफू कार्यरत् कार्यालयको नाममा उपचार गराउन गएकोले निको नहुन्जेल सम्म विरामी विदा स्वीकृत गरीपाउन निवेदन त्यहीको हुलाक मार्फत जिल्ला वन कार्यालय सिरहा र रेञ्जपोष्टको नाममा जानकारी पठाएकोमा सो निवेदन उपर कुनै कारवाही भए नभएको बारेमा कुनै जानकारी गराएको थिएन ।

त्यसपछि मेरो रोग निको हुन नसकेकोले डाक्टरको सल्लाह अनुसार अझै केही दिन बेड रेष्टमा बस्नु भनेकोले निको नहुन्जेल सम्म कार्यरत् कार्यालयमा उपस्थित हुन असमर्थ रहेको हुँदा निको नहुन्जेल सम्मको लागि विरामी विदा पाउन पुनः मिति २०६५/४/३ मा हुलाक मार्फत रजिष्ट्री गरी जिल्ला वन कार्यालय सिरहामा पठाएकोमा सो पत्र मिति २०६५/५/४ मा कार्यालयमा दर्ता भई सो निवेदनमा आवश्यक कारवाही गर्न तोक आदेश समेत भैसकेको अवस्थामा सो विरामी विदा स्वीकृत वा अस्वीकृत भएको बारेमा कुनै जानकारी मलाई एवं घर ठेगानामा पठाएको पाइएन । साथै उपचारकै क्रममा मलाई जण्डीस रोग समेत लागेकोले सोको पनि उपचार गराइएको र जण्डीसको कारणले मेरो शारीरिक अवस्था समेत भन कमजोर भएको व्यहोरा निवेदन गर्दछु ।

म पूर्ण रूपमा निको नभए पनि कार्यालयको काम गर्न सक्ने अवस्थामा पुगेकोले २०६६/८/१५ मा आफू कार्यरत् कार्यालय रेञ्जपोष्टमा हाजीर हुन जाँदा यहाँ हाजीर गराउन मिल्दैन, जिल्ला वन कार्यालयमा नै सम्पर्क गर्नुहोस भनेकाले जिल्ला

वन कार्यालयमा सम्पर्क गर्दा तपाईं लामो समय सम्म बिना सूचना अनुपस्थित रहेकोले तपाईंमाथि कारवाहीको लागि विभागमा पठाएको छु, विभागबाट कारवाहीको टुङ्गो लागेपछि मात्र तपाईंलाई हाजीर गराउन मिल्ने वा नमिल्ने भन्ने सम्बन्धमा जानकारी गराउने छु, अहिले केही गर्न मिल्दैन भन्दै मलाई हाजीर गराउन इन्कार गरियो ।

यसै बीचमा एकाएक मिति २०६६/८/२८ को जिल्ला वन कार्यालय सिरहा लाहानको सेवाबाट हटाउने बारेको पत्र हुलाक मार्फत मेरो घर ठेगानामा पठाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१(१) (छ) को कसूरमा सोही ऐनको दफा ५९(ख)(१) बमोजिम भविष्यमा सरकारी सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाइएको व्यहोरा यसै पत्र मार्फत जानकारी गराइन्छ भन्ने व्यहोराको पत्र मिति २०६६/९/८ मा मेरो घर ठेगानामा प्राप्त भई जानकारी हुन आएकोले निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ११२(४) बमोजिम उक्त विभागीय सजायको आदेशको नक्कल माग गर्दा पनि नदिएकोले सो सेवाबाट हटाउने सजाय उपर प्रशासकीय अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा प्रशासकीय अदालतबाट उक्त पुनरावेदन उपर सुनुवाइ भई जिल्ला वन कार्यालय सिरहा, लाहानबाट सेवाबाट हटाउने गरेको मिति २०६६/८/२८ को पत्र एवं निर्णय अधिकार प्राप्त अधिकारीले अनुसूची-१७ बमोजिम सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरेर न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्णय गरेको अवस्था नभई विभागीय सजायको आदेश निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ११२ र सुशासन (व्यवस्था तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ को दफा १७ एवं कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्त (नेकाप २०४०, पृष्ठ ४८५, नि.नं. १७३४, ने.का.प (२०४७, अङ्क १०, पृष्ठ ६६६, नेकाप २०४८, अङ्क १२, पृष्ठ ८७२, स.अ. पुनरावलोकन नं. ००३/२०६६ रामप्रसाद भट्टराई विरुद्ध अर्थ मन्त्रालय समेत निर्णय मिति २०६६/११/२०) समेतको प्रतिकूल भएकोले सेवाबाट हटाउने गरी गरिएको जिल्ला वन कार्यालय

सिरहा, लाहानको मिति २०६६/८/२८ को पत्र बदर हुने ठहर्छ र विभागीय सजाय आदेश गर्ने पदाधिकारीबाट आफूले अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्ने कानूनी अधिकारक्षेत्रको जानी बुझी इन्कारी गरी गरेको मिति २०६६/८/२८ को पत्र बदर हुने ठहरेकोले पुनरावेदक मो.मुस्तकिम राइन उपर थालनी गरिएको विभागीय सजायको कारवाहीले पूर्णता पाइ नसकेको अवस्था हुँदा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६२ बमोजिमको अधिकारीबाट विभागीय सजायको आदेश सम्पन्न गर्न भनी सम्बन्धित मिसिल फाइल जिल्ला वन कार्यालय सिरहा लाहानमा पठाई दिनु । पुनरावेदकले पुनरावेदनमा माग गरेका अन्य विषयहरूको सन्दर्भमा अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट विभागीय कारवाही सम्पन्न भई पुनरावेदन परेमा सोही बखत विचार हुने नै हुँदा हाल केही बोली रहनु परेन भनी प्रशासकीय अदालतका बहुमत सदस्यद्वयको राय भएको र उक्त फैसलाबाट मलाई अन्तरिम संविधानको धारा १२(३)(च), १३(१)(२), १९(१) र २७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक एवं माथि निजामती सेवा ऐन र निजामती सेवा नियमावली तथा प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ द्वारा प्रदत्त कानूनी हकहरूको समेत हनन् हुन गएको र ती हकहरू प्रचलन गराउने अन्य कुनै वैकल्पिक एवं प्रभावकारी उपचारको बाटो समेत नभएको हुनाले अन्तरिम संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन लिई सम्मानीत अदालत समक्ष उपस्थित भएको छु ।

अतः सम्मानीत अदालतबाट अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी जिल्ला वन कार्यालय सिरहाको मिति २०६६/८/२८ को पत्र र सम्मानीत प्रशासकीय अदालतको बहुमत सदस्यबाट विभागीय सजाय आदेशको निमित्त अख्तियार प्राप्त अधिकारी समक्ष लेखी पठाउने गरी मिति २०६६/१/२९ मा भएको फैसला लगायत त्यसको अघिपछि विपक्षीहरूबाट मलाई प्रतिकूल असर पार्ने गरी गरे

भएका यावत कामकारवाही, निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई साविक पदमा पुनर्वहाली गरी सेवाबाट हटाएको मितिदेखि सेवामा पुनर्वहाली भएको बीचको अवधिको तलब भत्ता लगायत अन्य सुविधा समेत दिनु दिलाउनु भन्ने परमादेश लगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरी पूर्ण न्याय पाऊँ भन्ने रिट निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी नहुनु पर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए सोको कारण र आधार खुलाई सबूद प्रमाण सहित यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी सूचना पठाउनु र अन्तरिम आदेशको मागको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम १०(३) तथा यस अदालतबाट प्रतिपादन भएको सिद्धान्त (नेकाप २०६७, अङ्क ५, पृष्ठ ७१३ निर्णय नं. ८३६५) समेतको सन्दर्भमा विपक्षी प्रशासकीय अदालतको मिति २०६८/१/२९ को फैसला त्रुटिपूर्ण भएको भनी निर्णयलाई नै (Issue) बनाएको निवेदन माग दावीबाट देखिन आएकोले उक्त फैसलालाई कार्यान्वयन गर्दा निवेदकलाई पुग्न सक्ने क्षति अथवा सुविधा र सन्तुलनको दृष्टिकोणबाट पनि अन्तरिम आदेश जारी गर्न उपयुक्त हुने भएकोले यो निवेदनको टुंगो नलागेसम्म सो मिति २०६८/१/२९ को फैसला यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिइएको छ । सोको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेश गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश ।

विपक्षी निवेदक मिति २०६४/७/१३ गतेदेखि मिति २०६६/८/२८ गतेसम्म बिना जानकारी कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन । सो अवधिमा विपक्षी निवेदकको घर ठेगानामा पटक-पटक पत्राचार भई गोरखापत्र

समेतमा दुई पटक सूचना प्रकाशित भएको छ । यसरी विपक्षी ९० दिनभन्दा बढी बिना जानकारी कार्यालयमा अनुपस्थित रहेकोमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ (१)(छ) बमोजिमको कसूरमा सोही ऐनको दफा ६६ बमोजिम सफाइ पेश गर्ने मौका पटक-पटक दिइएकोमा सोको वेवास्ता गरी विपक्षी निवेदक बसेको कारण सोही ऐनको दफा ६८ बमोजिम लोकसेवा आयोगको परामर्श समेत प्राप्त भई निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ११२ बमोजिम सम्पूर्ण सबूत प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी स्पष्ट रूपमा कारण खुलाई सोही ऐनको दफा ५९(ख)(१) बमोजिम भविष्यमा सरकारी सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने गरी मिति २०६६/८/२८ गतेमा निर्णय भएको हुँदा तोकिएको आचरण र अनुशासन पालन नगर्ने तथा आफ्नो दायित्व पालना नगर्ने विपक्षी निवेदकको निवेदन माग भूठा भएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय सिरहाको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐनको दफा ४१ मा निजामती कर्मचारीले नेपाल सरकारबाट निर्धारित समयमा नियमित रूपले कार्यालयमा हाजीर हुनु पर्छ र सकेसम्म पहिले विदाको स्वीकृति नलिई कामबाट अनुपस्थित हुनु हुँदैन भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको छ । त्यस्तै ऐ. ऐनको परिच्छेद ९ मा निजामती कर्मचारीलाई हुने विभागीय सजायको सम्बन्धमा उल्लेख भएको र ऐ. ऐनको दफा ६१ मा कसूरको सम्बन्धमा उल्लेख छ । त्यस्तै ऐ. ऐनको दफा ६१ खण्ड (घ) मा विदा स्वीकृत नगराई लगातार ९० दिनसम्म आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहेमा त्यस्तो निजामती कर्मचारीलाई भविष्यमा सरकारी सेवाको निमित्त अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउन सकिने छ भन्ने स्पष्ट प्रावधान देखिन्छ । निवेदक मिति २०६४/७/१३ मा बिरामी हुनु भएको, मिति २०६४/७/१४ मा हुलाक मार्फत बिरामी विदा स्वीकृत गराउन निवेदन दिनु भएको तर निवेदनको कार्यवाही बारे जानकारी नलिनु भएको र मिति

२०६६/८/१५ मा मात्र आफू कार्यरत् कार्यालय रेञ्जपोष्टमा हाजीर हुन जानु भएको समयमा हाजीर नगराएको अवस्था निवेदकले नै निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको छ । यसरी आफ्नो पदीय जिम्मेवारीको वेवास्ता गरी विदा स्वीकृत नगरी लगातार ९० दिनभन्दा बढी निवेदक आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहनु भएको हुँदा निवेदकलाई प्रक्रिया पुऱ्याई विभागीय सजाय गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी वन विभागको लिखित जवाफ ।

यस मन्त्रालयको के कस्तो कामकारवाही र निर्णयबाट रिट निवेदकको कुन कुन मौलिक र कानूनी हक अधिकारको हनन् भएको हो ? सो स्पष्ट नखोली तथा विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै स्पष्ट कारण समेत नखुलाई यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दायर भएको हुँदा प्रारम्भतः उक्त रिट निवेदन खारेजयोग्य छ । रिट निवेदक जिल्ला वन कार्यालय, सिरहा अन्तर्गत ढोढना रेञ्जपोष्टममा कार्यरत् रहेको बखत मिति २०६४/७/१३ देखि दुई वर्ष भन्दा बढी समय सम्म कार्यालयलाई कुनै जानकारी नदिई, विदा स्वीकृत नगराई अनुपस्थित रहेकोले निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ को उपदफा (१) को दण्ड (छ) को कसूरमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (ख) को उपखण्ड (१) बमोजिम भविष्यमा सरकारी सेवाको निमित्त अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाइएको र सो उपर निजले प्रशासकीय अदालतमा पुनरावेदन गरी अदालतबाट ओदश समेत भएको हुँदा रिट निवेदकको दावी आधारहीन छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

यसमा प्रशासकीय अदालतबाट यिनै निवेदकले दायर गरेको ०६६ सालको पुनरावेदन नं. २८ को मुद्दामा मिति २०६८/१/२९ मा भएको फैसला सहितको सक्कल मिसिल प्रशासकीय अदालतबाट र रिट निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी भएको निर्णय सहितको फाइल सम्बन्धित

कार्यालयबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत भिकाई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश ।

विपक्षी प्रशासकीय अदालतका तर्फबाट लिखित जवाफ नपरेको ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता द्वय हरिप्रसाद उप्रेती र जग्गनाथ महतोले निवेदकलाई निजामती सेवा ऐन एवं नियमावली बमोजिमको विधि र प्रक्रिया पूरा नगरी अनधिकृत व्यक्तिले कारवाही गरी सेवाबाट हटाए उपर सो बदर गर्नका लागि प्रशासकीय अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा सो अदालतबाट निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरेको जिल्ला वन कार्यालय सिरहाको मिति २०६६/८/२८ को पत्र बदर गरे पनि बहुमत सदस्यहरूबाट निवेदक उपर थालनी गरिएको विभागीय सजायको कारवाहीले पूर्णता पाइनसकेको भनी निजामती सेवा ऐन, २०४९ बमोजिम विभागीय सजायको आदेश सम्पन्न गर्नु भनी फाइल जिल्ला वन कार्यालय सिरहामा पठाई दिने गरी निर्णय गरेको र सो निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण हुनुका साथै त्यसबाट निवेदकको संवैधानिक एवं कानूनी हकमा आघात पर्न गएको हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको उत्प्रेषण सहितको आदेश जारी गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

त्यसै गरी विपक्षीका तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता विनोद पोखरेलले निवेदकलाई सेवाबाट हटाउँदा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा नगरी हटाएको देखिएको हुँदा त्यस्तो निर्णय बदर गरी पुनः कानूनको प्रक्रिया पूरा गरी निर्णय गर्नु भनी सम्बन्धित निकायमा फाइल पठाउने गरी प्रशासकीय अदालतबाट भएको निर्णयमा कुनै त्रुटि नभएको, निवेदक उपर चलाइएको कारवाही अन्तिम नभै अपरिपक्व रहेको र त्यसबाट निवेदकको कुनै पनि हक अधिकारमा असर नपरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

माथि उल्लिखित विद्वान कानून व्यवसायीले गर्नु भएको बहस समेत सुनी निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निवेदकले कानूनले तोकेको अख्तियारवाला व्यक्ति बाहेकका अनधिकृत अधिकारी अर्थात् निमित्त वन अधिकृतले विभागीय कारवाही र सजाय गरे उपर प्रशासकीय अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा मलाई सेवाबाट हटाउने गरी जिल्ला वन कार्यालय सिरहाको निर्णय बदर गरे पनि पुनरावेदनमा मैले माग नै नगरेको विषयमा मलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी थालनी गरिएको विभागीय सजायको कारवाहीले पूर्णता पाइनसकेको अवस्था हुँदा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६२ बमोजिमको अधिकारीबाट विभागीय सजायको आदेश सम्पन्न गर्नु भनी सो अदालतका बहुमत सदस्यद्वारा व्यक्त राय सहितको निर्णयबाट मेरो सवैधानिक एवं कानूनी हकमा प्रत्यक्ष आघात परेको हुँदा सो हदसम्म प्रशासकीय अदालतको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दावी देखिन्छ । विपक्षी प्रशासकीय अदालतको तर्फबाट लिखित जवाफ पर्न आएको छैन भने विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय समेतका तर्फबाट निवेदक ९० दिनभन्दा बढी बिना जानकारी कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको हुँदा निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० बमोजिमको प्रक्रिया पुन्याई निवेदकलाई भविष्यमा सरकारी सेवाका लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा भूठा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले आफुलाई अधिकार विहीन अधिकारीले सेवाबाट हटाउने निर्णय गरेको सम्बन्धमा पुनरावेदन गरेकोमा त्यसरी हटाउने निर्णय त्रुटिपूर्ण भनी बदर गर्ने सर्वसम्मत रूपमा निर्णय भए पनि प्रशासकीय अदालतका बहुमत सदस्यले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६२ बमोजिमको अधिकारप्राप्त

अधिकारीबाट विभागीय सजायको आदेश सम्पन्न गर्नु भनी फाइल जिल्ला वन कार्यालय सिरहामा पठाइदिनु भनी गरेको निर्णयमा व्यक्त उक्त रायलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी मुख्य निवेदन माग दावी लिएको पाइन्छ । यी रिट निवेदक विपक्षी मध्येको जिल्ला वन कार्यालय सिरहा अन्तर्गतको ढोढना रेञ्जपोष्टमा वन कार्य सहायक (रा.प.अनं. द्वितीय श्रेणी प्रा.) को पदमा कार्यरत कर्मचारी रहेको तथा निज मिति २०६४/७/१३ देखि खटाएको रेञ्जपोष्टमा नगै यस कार्यालयलाई समेत कुनै जानकारी नदिई आफूखुशी लगातार ९० (नब्बे) दिनभन्दा बढी समयसम्म कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको भन्ने आधारमा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ११२(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेख भएको मितिदेखि लागू हुने गरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ को देहाय (१)(छ) को कसूरमा सोही ऐनको दफा ५९(ख) (१) बमोजिम भविष्यमा सरकारी सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाइएको भनी जिल्ला वन कार्यालय सिरहाका निमित्त जिल्ला वन अधिकृतले मिति २०६६/८/२८ च.नं. ५८१ को पत्रद्वारा जानकारी दिएको पाइन्छ । सो पत्राचार उपर यी निवेदकले प्रशासकीय अदालतमा पुनरावेदन गरेको देखिन्छ ।

३. प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष सहितका सवै सदस्यहरूले निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी निमित्त वन अधिकृतले दिएको मिति २०६६/८/२८ को जिल्ला वन कार्यालय सिरहाको पत्र अधिकारविहीन व्यक्तिबाट दिएको भनी सो पत्र समेत बदर हुने ठहर गरेको छ । तर सो पत्र सर्वसम्मतबाट बदर हुने ठहराए पनि सो अदालतका अध्यक्ष बाहेक बहुमत सदस्यहरूले यी निवेदक मुस्तकीम राइन उपर थालनी गरिएको विभागीय सजायको कारवाहीले पूर्णता पाइनसकेको अवस्था हुँदा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६२ बमोजिमको अधिकारीबाट सजायको आदेश सम्पन्न गर्नु भनी फाइल जिल्ला वन कार्यालय सिरहामा

पठाइ दिने गरी छुट्टै राय व्यक्त गरी बहुमतबाट सो निर्णय गरेको पाइन्छ । प्रशासकीय अदालतको यस निर्णयबाट निवेदकलाई निमित्त जिल्ला वन अधिकृतले पत्र मार्फत सेवाबाट हटाएको कार्य निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को प्रतिकूल भएकोमा कुनै विवाद छैन । साथै सेवाबाट हटाउन पाउने अधिकार सम्पन्न अधिकारीबाट निज निवेदकलाई हटाउने निर्णय वा कार्य भएको नभई अधिकार विहीन व्यक्तिबाट सेवाबाट हटाएको र सो कार्य एवं पत्र बदर गर्ने समेत निर्णयमा प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष र सदस्यहरू बीच मतैक्य नै रहेको देखिन्छ । तर पुनः अधिकार सम्पन्न अधिकारीबाट कानूनबमोजिम निर्णय गर्न वन कार्यालयमा पठाइएको प्रशासकीय अदालतको निर्णय कानूनसंगत नभएको भन्ने रिट निवेदकको कथन छ । यी निवेदकलाई कार्यालयमा ९० दिनभन्दा बढी समय सम्म अनुपस्थित रहेको भनी निमित्त वन अधिकृतले सेवाबाट हटाइएको भन्ने बेहोराको जानकारी मिति २०६६/८/२८ को पत्रबाट दिएको भन्ने फाइल संलग्न उक्त पत्रबाट देखिन्छ । सो पत्रमा उल्लेख भए अनुसार निजलाई सेवाबाट हटाउने गरी अख्तियारप्राप्त कुनै सक्षम अधिकारीबाट छुट्टै निर्णय भएको छ भन्ने लिखित जवाफबाट देखिँदैन र त्यस्तो निर्णय पछि पनि पेश हुन सकेको पाइँदैन । कार्यालय प्रमुख अनुपस्थित रही निमित्त भई काम गर्ने अधिकृत वा कर्मचारीले कार्यालयको दैनिक तथा सामान्य प्रशासनिक कार्यमात्र सञ्चालन गर्न पाउने हुन्छ । कानूनले स्पष्ट रूपमा अख्तियारी दिएकोमा बाहेक कार्यालय प्रमुखले मात्र गर्न पाउने कार्य र निर्णयहरू निमित्त भई काम गर्ने कार्यालय प्रमुखले स्वतः गर्न पाउने हुन्छ भन्न मिल्दैन । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६२ बमोजिम कुन तहका निजामती कर्मचारीलाई के कुन अख्तियारवालाले सेवाबाट हटाउन पाउने गरी सजाय गर्न सक्छ भनी तोकिएको छ । जुन तहका अधिकृतलाई सेवाबाट

हटाउन पाउने गरी सजाय गर्न तोकिएको छ सो सजाय सोही तहका अधिकृतले प्रचलित कानूनको कार्यविधि पूरा गरी सो सजाय गर्ने निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । सजाय गर्न पाउने निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्न मिल्ने कानूनी व्यवस्थाको अभावमा सो सजाय गर्न पाउने गरी तोकिएको अधिकृत वा कार्यालय प्रमुख कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको अवस्थामा निजभन्दा मुनीका कुनै कर्मचारी निमित्त भइ काम गरी रहेको अवस्थामा निजले कार्यालयको नगरी नहुने अत्यावश्यक र दैनिक प्रशासनिक कार्य सञ्चालन मात्र गर्नुपर्ने हुन्छ र विभागीय कारवाही र सजाय गर्न पाउने लगायतका कार्य कानूनबमोजिम तोकिएका अधिकृत वा कार्यालय प्रमुखले मात्र गर्नुपर्ने हुन्छ । सो कार्य निमित्त भई काम गर्ने सहायक कर्मचारीले गर्न मिल्ने हुँदैन, गरे अधिकार विहीन भइ बदरभागी हुन्छ । यसै सन्दर्भमा यस अदालतबाट निवेदक रामप्रसाद भट्टराई विपक्षी प्रमुख भन्सार अधिकृत, कैलाली भन्सार कार्यालय समेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा “कार्यालय प्रमुख वा विभागीय प्रमुखको अनुपस्थितिमा कार्यालयको दैनिक रूपमा भैपरी आउने प्रशासकीय काम सम्पन्न गर्नका लागि निजभन्दा तल्लो तहका कर्मचारीले निमित्त भई अति आवश्यक प्रशासकीय कामकारवाहीसम्म गर्न पाउने हुन्छ र यसरी निमित्तको जिम्मेवारी तोकिएको पदाधिकारीलाई अर्धन्यायिक प्रकृतिको निर्णय गर्ने अधिकार कानूनतः नहुने” (नेकाप २०६७, अङ्क ५, नि.नं. ८३६५, पृष्ठ ७१३) भनी नजीर सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको अवस्था छ ।

४. यी निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी निमित्त भई काम गर्ने वन सहायक अधिकृतले मिति २०६६/८/२८ मा पत्र दिएको छ तर सो बमोजिम सेवाबाट हटाउने निर्णय गरेको देखिँदैन । उक्त पत्रबाट सेवाबाट हटाउने गरी जानकारी दिएकोसम्म हो । यसर्थ कानूनले तोकिएको अख्तियारवाला बाहेकका व्यक्ति निमित्त जिल्ला वन अधिकृतले विना निर्णय निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने

गरी दिएको मिति २०६६/८/२८ को पत्र एकमतले बदर गर्ने प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष लगायत सबै सदस्यहरूको राय भएको देखिएकोले सो निर्णय त्यस हदसम्म मनासीब नै देखिएको छ।

५. अब यी निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी जिल्ला वन कार्यालय सिरहाको पत्र बदर गरी पुनः निजामती सेवा ऐन, २०४९ बमोजिम विभागीय सजायको कार्यले पूर्णता पाइनसकेको भनी दफा ६२ बमोजिमको अधिकारीबाट बाँकी कारवाही गर्न फाइल उक्त कार्यालयमा पठाउने गरी प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष बाहेक बहुमत सदस्यले दिएको निर्णय कानूनसम्मत छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम १० को उपनियम (१) मा “..... दर्ता भएको पुनरावेदनबाट विभागीय सजाय दिने अधिकारीले अपनाएको कार्यविधि सम्बन्धी त्रुटिले वा अन्य कुनै कारणले गर्दा पुनरावेदकलाई मर्का परेको छ भन्ने देखिएमा सोको कारण समेत दर्शाई अदालतले अरु जाँचबुझ गर्न सजाय दिने अधिकारीलाई आदेश दिन सक्नेछ...” भनी व्यवस्था रहेको छ। त्यस्तै उपनियम (३) मा “अदालतले प्राप्त कागजातको आधारमा सजाय हुनु पर्ने अवस्थाको औचित्यको समेत विचार गरी विभागीय सजाय दिने अधिकारीले दिएको सजाय सदर वा बदर गर्न वा सजाय घटाउने वा लाससफाइ दिने गरी पुनरावेदनमा अन्तिम निर्णय दिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ।

६. प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष बाहेक बहुमत सदस्यहरूबाट उक्त नियम १० को उपनियम (१) बमोजिम विभागीय सजायको बाँकी कारवाही गर्न फाइल जिल्ला वन कार्यालय सिरहामा पठाउने गरी आदेश दिँदा विभागीय सजाय दिने अधिकारीले निर्णय गर्दा उक्त नियम १०(१) बमोजिम अपनाएको कार्यविधि, सम्बन्धी त्रुटि (Procedural Error) देखिनु पर्ने हुन्छ वा अन्य कुनै कारणले पुनरावेदकलाई मर्का परेको देखिनु पर्ने हुन्छ तबमात्र प्रशासकीय अदालतले ती कारणहरू समेत दर्शाई

अरु जाँचबुझ गर्ने आदेश सो सजाय गर्ने अधिकारीलाई दिन सक्ने देखिन्छ। अर्थात् कार्यविधिगत त्रुटि गरी गरेको निर्णयबाट पुनरावेदकलाई मर्का परेको देखिन आए सो कार्यविधि सच्याई वा पूरा गर्न अरु जाँचबुझ गर्न सम्म आदेश दिन सकिने हुन्छ। तर सो नभई प्रशासकीय अदालत समक्ष आएको प्रस्तुत पुनरावेदकको पुनरावेदनबाट यी निवेदकलाई अख्तियारवाला वन अधिकृतले विभागीय सजाय गर्न पाउनेमा जिल्ला वन कार्यालय सिरहाका निमित्त भई काम गर्ने सहायक वन अधिकृतले हटाउने गरी सजाय गरेको देखिन्छ। यी निमित्त वन अधिकृत निजामती सेवा ऐन, २०४९ एवं निजामती सेवा नियमावली, २०५० ले तोकेको विभागीय सजाय गर्न पाउने अख्तियारवाला अधिकारी नभएको र ती ऐन एवं नियमावलीले व्यवस्था गरेका सारवान कानूनका व्यवस्था समेत पालना नगरी अधिकारविहीन अधिकृतबाट अधिकारविहीन तवरबाट निवेदकलाई सेवाबाट हटाएको देखिन्छ। सो तथ्यमा प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष र सम्पूर्ण सदस्यहरूको मतैक्य रही निर्णय भएको पाइन्छ। अधिकारविहीन पदाधिकारीबाट सारवान कानून (Substantive Law) को त्रुटि गरी सेवाबाट हटाउने गरी सजाय गरिएको सो पत्रबाट देखिएको र सो पत्रको पृष्ठभूमिमा त्यस्तो निर्णय नभएको सन्दर्भमा पत्रबाट मात्र हटाएको कार्य कार्यविधिगत त्रुटिमात्र हो भन्न मिल्दैन। यस्तो स्थितिमा उक्त नियम १० को उपनियम (१) बमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था रहेको भन्ने देखिँदैन।

७. अर्कोतर्फ निज निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने कार्य पूरा भई निजलाई सो व्यहोराको पत्र दिएको तथ्य जिल्ला वन कार्यालयले स्वीकार गरेको लिखित जवाफ समेतबाट देखिएको तथा प्रशासकीय अदालत नियमावली, २०५१ को नियम १० को उपनियम (३) बमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी यी निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरेको जिल्ला वन कार्यालय सिरहाको मिति २०६६/८/२८ को पत्र

बदर गर्ने ठहर गरी प्रशासकीय अदालतबाट सर्वसम्मत निर्णय भएको परिप्रेक्ष्यमा यी निवेदक “मुस्तकीम राइन उपर थालनी गरिएको विभागीय सजायको कारवाहीले पूर्णता पाइ नसकेको अवस्था हुँदा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६२ बमोजिमको अधिकारीबाट विभागीय आदेश सम्पन्न गर्नु भनी फाइल जिल्ला वन कार्यालय सिरहामा पठाइ दिनु” भनी प्रशासकीय अदालतका बहुमत सदस्यको निर्णयमा उल्लिखित व्यहोरा आफैमा अस्पष्ट र विरोधाभाषपूर्ण देखिदा उक्त निर्णय सो हदसम्म कानूनसम्मत देखिन आएन ।

८. अतः माथि गरिएको विवेचनाबाट निवेदकलाई सेवाबाट हटाउँदा कुनै कार्यविधिगत त्रुटि देखिएको नभई निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० बमोजिम विभागीय सजाय गर्न पाउने अख्तियारवालाले सजाय नगरी निमित्त जिल्ला वन अधिकृतले कुनै निर्णय नगरी च.नं. ५८१ मिति २०६६।२।२८ को पत्रद्वारा अधिकारविहीन रूपमा निवेदकलाई सेवाबाट हटाएको देखिएको तथा विपक्षीहरूको सो कार्यलाई अधिकारविहीन ठहराइ सो कार्य प्रारम्भमा नै बदर गरी सकेपछि पुनः निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६२ बमोजिमको अधिकारीबाट विभागीय सजायको आदेश सम्पन्न गर्नु भनी प्रशासकीय अदालतका बहुमत सदस्यहरूबाट व्यक्त राय (निर्णय) कानूनसंगत नहुँदा सो हदसम्मको प्रशासकीय अदालतको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।
उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. प्रा. डा. भरतबहादुर कार्की
इति संवत् २०६९ साल असार १२ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:- पुष्पराज थपलिया

निर्णय नं. ८८८८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
२०६४-CR -०७३१
फैसला मिति: २०६९।१।४।२
मुद्दा : जवरजस्ती करणी ।

पुनरावेदक वादी: नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला धनकुटा, महाभारत
गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भई हाल ऐ.
धनकुटा नगरपालिका वडा नं ४ बस्ने
शंकर विश्वकर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.मु.न्या.श्री कामानन्द प्रसाद देव
मा.न्या.श्री दीपकराज जोशी
मा.न्या.श्री फणिन्द्रदत्त शर्मा

- राय कितावमा व्यक्त भएको रायविपरीत फैसला तयार गर्न मिल्दैन । राय कितावमा व्यक्त भएको राय भन्दा फरक राय व्यक्त गरी लिखित फैसला तयार गर्दा फैसलाको स्थिरता वा निर्णयको अन्तिमताको सिद्धान्तमा वाधा पुग्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- न्यायाधीशले मुद्दाको सुनुवाइ गरी राय कितावमा राय व्यक्त गरी सही समेत गरिसकेपछि सो राय स्वयं निर्णयकर्तालाई पनि बन्धनकारी हुन्छ, अन्यथा राय नै कायम रहन नसक्ने र निर्णयहरू अविश्वसनीय, अभ्रपदो तथा जतिखेर पनि दुरुपयोग गर्न सकिने किसिमको हुन जान्छ । त्यस्तो प्रश्न अनुशासनको हिसावले गम्भीर हुने ।

(प्रकरण नं. ३)

- नावालिका १६ वर्ष भन्दा मुनिको स्वास्नी मानिसलाई सहमतिले नै करणी गरे पनि मुलुकी ऐन, जवर्जस्ती करणीको महलको १ नं. को कसूरभित्र पर्ने हुँदा सहमतिया करणी भएको जवर्जस्ती करणी हुँदैन भन्ने कस्डिन्कारी जिकीर स्वीकार्य नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
शंकरबहादुर राई
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट:
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अन्तर्गत पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर वादी पक्षबाट पुनरावेदन दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:

विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारवाहीमा पक्षको गोपनीयता कायम राख्ने सम्बन्धी कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ बमोजिम प्रस्तुत मुद्दाको जाहेरवालीको परिचयात्मक विवरण गोप्य राखिएको छ ।

मिति २०६२।३।२८ गते राति अन्दाजी ९ बजेको समयमा धनकुटा नगरपालिका वडा नं. ४ स्थित धनमाया वि.क.को घरबाट यातना टेलिफिल्म हेरी फर्कदै गर्दाको अवस्थामा बाटो ढुकी वसेका शंकर विश्वकर्माले विरोध गरेमा सिध्याउने धम्की दिई छुरी देखाई जवर्जस्ती करणी गरी हिडेको हुँदा निज शंकर विश्वकर्मालाई आवश्यक कानूनी कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पीडित जाहेरवालाको जाहेरी दरखास्त ।

धनकुटा नगरपालिका ४ स्थित भएको घटनास्थल वरिपरि रहेको भारपात माडिएको, मानिसको खुट्टाको डोव पाइएको भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

पीडितको योनीको हाईमेन जाली च्यातिएको भन्ने समेत व्यहोराको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन ।

बाटो ढुकी वसेको शंकर विश्वकर्माले मलाई समाती लडाई एक हातले मुख थुनी हल्ला गरेमा मार्ने धम्की दिई उत्तेजित लिंग मेरो योनीभित्र छिराई स्खलन गरेको हुँदा सो कुरा आमालाई जानकारी गराई जाहेरी गरेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको पीडित जाहेरवालीको कागज ।

यातना टेलिफिल्म हेर्न आएको सुनितालाई घर फर्कदा बाटामा शंकर विश्वकर्माले करणी गरेछन् भन्ने सुनी थाहा पाएको हो भन्ने व्यहोराको धन कुमारी वि.क. को अनुसन्धान अधिकृत समक्षको कागज ।

सुनितालाई जवर्जस्ती करणी गरेको होइन । राजी खुशीले नै निजकै घरमा करणी गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शंकर विश्वकर्माको अधिकार प्राप्त अधिकारी समेतको बयान कागज ।

मिति २०६२।३।२८ गते राति टेलिफिल्म हेरेर फर्कदा शंकर विश्वकर्माले छोरीलाई जवर्जस्ती करणी गरेको कुरा छोरीले भनेपछि थाहा पाएका हौ भन्ने व्यहोराको पीडितको वावु र आमाले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरी दिएको कागज ।

प्रतिवादी शंकर विश्वकर्मा खराब आचरण भएका मानिस हुन् । निजले पीडितलाई ज्यान मार्ने सम्मको धम्की दिई जवर्जस्ती करणी गरेकोमा विश्वास लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्का मानीसहरू लक्ष्मण विश्वकर्मा, सावित्री विश्वकर्मा, टंककुमारी विश्वकर्मा र कुलबहादुर विश्वकर्माले लेखाई दिएको कागज ।

शुरु जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का, बुझिएका व्यक्तिहरूको कागज, वस्तुस्थिति मुचुल्का, पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन समेतका सक्कल सबूद प्रमाणका आधारमा प्रतिवादी शंकर विश्वकर्माले मिति २०६२।३।२८ गते राति अन्दाजी ९ बजे पीडित सुनितालाई जवर्जस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादी शंकर विश्वकर्मालाई मुलुकी ऐन जवर्जस्ती करणीको

महलको १ नं. को कसूरमा ऐ. ३ को देहाय (२) बमोजिम सजाय गरी ऐ.१० नं. बमोजिम करणी गर्ने निज प्रतिवादीको आधा अंश समेत पीडितलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र ।

अभियोग माग दावी भूठा हो । मैले पीडितलाई २०६२।३।२८ मा जवर्जस्ती करणी गरेको छैन । निजको सहमतिले निजकै सल्लाहअनुसार २०६२ वैशाखदेखि नै हामी बीच करणी लिनुदिनु भएको हो । मिति २०६२।३।२८ गते होइन । सो भन्दा अघिल्लो राति करणी गरेको हो । सुनिताले नै राति आफ्नो घरमा बोलाउने र विहान ४ बजे अरुले देख्लान भनेर उठाई घर पठाउने गर्दिथिन् । अतः मैले पीडितलाई जवर्जस्ती करणी गरेको नहुँदा अभियोग दावीबाट सफाई पाउनु पर्ने हो भन्ने समेत व्यहोराको शंकर विश्वकर्माको अदालत समक्षको बयान ।

वादीका साक्षी जाहेरवाली, धनकुमारी विश्वकर्मा, लक्ष्मण विश्वकर्मा र कुमारी विश्वकर्मा तथा प्रतिवादीका साक्षी खगेन्द्र विश्वकर्मा र विशाल विश्वकर्माको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी शंकर विश्वकर्माले जाहेरवालीलाई जवर्जस्ती करणी गरेको ठहर्छ र सो ठहर्नाले निज प्रतिवादीलाई जवर्जस्ती करणीको महलको ३(२) नं. बमोजिम ७ (सात) वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको धनकुटा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।७।९ मा भएको फैसला ।

जाहेरवालीको मिति २०६२।४।१० को जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय धनकुटाको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा निजलाई जवर्जस्ती करणी भए नभएको भन्न नसकिने, पीडितको योनीको हाइमेन च्यातिएको (पुरानो) भन्ने उल्लेख भएको साथै शरीरका अन्य कुनै भागमा नीलडाम नभएको भनी स्पष्ट उल्लेख भएको छ । जवर्जस्ती करणी गर्दा स्त्रीको योनीमा अर्थात् शरीरको अन्य भागमा घाउ चोट नीलडाम घस्रिएको चिन्हहरू हुनुपर्ने सो नभएको साथै योनीमा वा योनीको वरीपरी र कपडामा वीर्य (sperm) देखिनु पर्ने सो कुराहरू कहाँकतै नदेखिएको अवस्थामा

शुरु जिल्ला अदालतबाट जवर्जस्ती करणी गरेको कुरा ठहर्न्याई भएको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदन जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शंकर विश्वकर्माको पुनरावेदन पत्र ।

अभियुक्तलाई मुलुकी ऐन जवर्जस्ती करणीको महलको ५ नं. को कसूरमा ऐ. ३(३) बमोजिम कैदमा आधासम्म कैद हुने देखिएको र पीडितको उमेर सम्बन्धमा जिल्ला अदालत धनकुटाबाट कायम गरेको आधार न्यायोचित नहुँदा शुरुको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीलाई कैद वर्ष तीन हुने भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत धनकुटाको फैसला ।

माननीय न्यायाधीशहरूको कुनचाहीं राय पुनरावेदन अदालतको फैसला हो भन्ने स्पष्ट हुन सकेको छैन । माननीय न्यायाधीश दीपकराज जोशीको रायमा माननीय न्यायाधीश फणिन्द्र दत्त शर्माले समेत सहमति जनाई उक्त रायमा सहमति छ भन्ने उल्लेख गरी सहिछाप समेत गरी सकेपछि माननीय न्यायाधीश फणिन्द्रदत्त शर्माले मेरो छुट्टै राय पेज ६ मा छ भन्ने वाक्यांश कलमले थपी पेज ६ मा गएर प्रतिवादीलाई कैद वर्ष ३ हुने ठहर गरी माननीय न्यायाधीश दीपकराज जोशीले व्यक्त गर्नु भएको रायमा राय कितावमा सहमति जनाएको हुँ सो राय कितावमा लेखिएबमोजिम मेरो छुट्टै राय पछ्याडिको पेजमा लेखी व्यक्त गरेको छु भनी छुट्टै राय व्यक्त गरी फैसलाको अन्तिममा गएर शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको देखिएकोले राय कितावमा एउटा राय उल्लेख गरी फैसलामा राय कितावको भन्दा फरक व्यहोरा उल्लेख भै रायवाफ्ती फैसला भएको देखिएको तथा तेस्रो न्यायाधीशको इजलासबाट समेत रीतपूर्वक फैसला नगरी आदेश पर्चामा मुद्दाको निर्णय गरी फैसला भएबाट समेत पुनरावेदन अदालत धनकुटाको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीले अदालतमा दिएको बयानमा पीडितलाई मिति २०६२।३।२८ गते करणी गरेको छैन सोको अघिल्लो दिन सहमतिले नै करणी गरेको हुँ भनी भनेपनि अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष

मिति २०६२।३।२८ गते पनि करणी गरेको हुँ भनी बयान दिएको, पीडितले आफूलाई प्रतिवादीले जवर्जस्ती करणी गरेको भनी जाहेरी दिएको र सोही व्यहोराको अदालतमा समेत किटानी वकपत्र गरेको तथा स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा पीडितको हाइमन च्यालिएको पाइएको, घटनास्थल प्रकृति मुचुल्काबाट घटनास्थलमा माडिएको पाइएको, वारदात रातको समयमा भएको वारदातको केही समय अघि पीडित छिमेकीको घरबाट टि.भी. हेरी बाहिर निस्केको र त्यसको केही समय पश्चात् प्रतिवादी समेत आएको भनी टि.भी. भएको घरको घरधनीले अदालतमा वकपत्र गरेको समेतका प्रमाणबाट जवर्जस्ती करणीको वारदात भएको पुष्ट्याई भएको छ । १६ वर्षभन्दा मुनिको स्वास्नी मानिसलाई सहमतिले नै करणी गरे पनि मुलुकी ऐन, जवर्जस्ती करणीको महलको १ नं. को कसूरभित्र पर्नेमा पीडितको उमेरसम्बन्धी मिसिल संलग्न उल्लिखित प्रमाणहरूको त्रुटिपूर्ण मूल्याङ्कन गरी प्रतिवादीलाई दावी परिवर्तन गरी भएको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त फैसला सो हदसम्म बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरी प्रतिवादीको आधा अंश संर्वस्व गरी पीडितलाई दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा, पुनरावेदन अदालतको राय कितावमा शुरुवाट भएको सजाय केही उल्टी भई प्रतिवादीलाई ३ वर्ष कैद हुने ठहराएको देखिन्छ । तर फैसलामा भने संयुक्त इजलासबाट दुवै न्यायाधीशका बीच राय फरक-फरक व्यक्त भएको पाइयो । यस अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा गम्भीरतम रूपले कार्य प्रक्रिया र निर्णय फैसलाको क्रममा त्रुटि रहेको पाइदा छलफल निमित्त विपक्षी भिकाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल

सरकारका तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राईले पीडित सुनिताको उमेर १६ वर्ष भन्दा मुनि भएको अवस्थामा शुरु जिल्ला अदालतबाट जवर्जस्ती करणी ठहर गरी भएको फैसला मिलेकै हुँदा उक्त फैसला सदर गर्नुपर्नेमा सजाय घटाउने नाममा लाग्दै नलाग्ने दफा लगाई भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी प्रतीवादीलाई सजाय गर्नुपर्दछ भन्ने वहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल कागजातको अध्ययन गरी विद्वान अधिवक्ताको उल्लिखित वहस बुँदा समेत मनन गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन अर्थात् वादी नेपाल सरकारको जिकीर बमोजिम प्रतिवादीलाई अभियोगदावीबमोजिम सजाय हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. पुनरावेदन अदालतमा सुनुवाइको लागि इजलास समक्ष पेश हुँदा इजलासमा रहेका माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी र श्री फणिन्द्र दत्त शर्माले शुरु जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी हुने ठहर गरेको रायमा दीपकराजले मूल राय लेखी माननीय न्यायाधीश श्री फणिन्द्रदत्तले सहमति जनाएको रायकिताबबाट प्रष्ट देखिन्छ । राय कितावमा व्यक्त भएको रायविपरीत फैसला तयार गर्न मिल्दैन । प्रस्तुत मुद्दामा राय कितावमा व्यक्त रायभन्दा उल्टो र फरक हुने गरी माननीय न्यायाधीश फणिन्द्रदत्तले फैसला तयार पारेको देखिन्छ । फैसलामा सजाय ठहर्‍याइएको हुँदा खराब आचरणको आशंका गर्नुपर्ने अवस्था नभए पनि राय कितावमा व्यक्त भएको रायमा फरक राय व्यक्त गरी लिखित फैसला तयार गर्दा फैसलाको स्थीरता वा निर्णयको अन्तिमताको सिद्धान्तमा वाधा पुग्ने देखिन्छ ।

३. न्यायाधीशले मुद्दाको सुनुवाइ गरी राय कितावमा राय व्यक्त गरी सही समेत व्यक्त गरेपछि सो राय स्वयं निर्णयकर्तालाई पनि बन्धनकारी हुन्छ, अन्यथा राय नै कायम रहन नसक्ने र निर्णयहरू अविश्वसनीय, अभ्रपर्दो तथा जतिखेरपनि दुरुपयोग

गर्न सकिने किसिमको हुन जान्छ। त्यस्तो प्रश्न अनुशासनको हिसावले गम्भीर पनि हुन जान्छ। त्यसैले फैसला तयार गर्दा जे जसरी राय कितावमा व्यक्त रायभन्दा भिन्न राय दिएको भए पनि त्यसलाई अमान्य गरी राय कितावको रायअनुसार एकै राय कायम हुने गरी कायम मुकायम मुख्य न्यायाधीशले गरेको आदेशलाई अन्यथा भन्न पर्ने देखिएन। माननीय न्यायाधीश फणिन्द्रदत्तले राय किताव भन्दा फरक राय उल्लेख गरी फैसला तयार पारेको कार्यलाई पनि मान्यता दिन मिलेन।

४. केही उल्टी हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ मिलेको छ, छैन भन्नेतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी शंकर विश्वकर्मा मिति २०६२।३।२८ गते राति अन्दाजी ९ बजे पीडित सुनितालाई जवरजस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादी शंकर विश्वकर्मालाई मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसूरमा ऐ. ३ को देहाय (२) बमोजिम सजाय गरी ऐ. १० नं. बमोजिम करणी गर्ने निज प्रतिवादीको आधा अंश समेत पीडितलाई भराई पाऊँ भन्ने मुख्य अभियोग दावी भएकोमा अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको ठहर्‍याई ७ वर्ष कैद सजाय भएकोमा पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट शुरु जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्ट्याई मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको महलको ३(३) नं. बमोजिम आधि सजाय अर्थात् तीन वर्ष मात्र कैद हुने गरी फैसला भएको देखियो।

५. पुनरावेदन पत्रमा वादी पक्षले मुख्य गरेर प्रतिवादीको उमेरका सम्बन्धमा प्रश्न उठाउँदै असान्दर्भिक दफालाई आधार लिइएको मिलेको छैन भनी जिकीर लिएको देखियो। प्रतिवादीले मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष बयान गर्दा करणी भएको कुरा स्वीकारेका र अदालत समक्ष बयान गर्दा अभियोग बमोजिमको दिनमा नभै अधिल्लो दिन अर्थात् आषाढ २८ गते सहमतिमा करणी भएको, अधिपछि पनि करणी हुने गरेको भनी बयान गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले पीडितलाई करणी नै गरेको छैन भनी

भन्न सकेको देखिँदैन। उनी र पीडितबीच करणीको वारदात घटेको तथ्य पीडितको बाबु आमाको कागज, पीडितको मौकाको कागज तथा अदालतमा भएको बकपत्र, वारदतस्थलको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का तथा पीडितको योनीको हाईमेन जाली च्यातिएको भन्ने पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनबाट समेत पुष्टि भै रहेको अवस्थामा प्रतिवादी र पीडितबीच करणीको वारदात भएको तथ्यमा थप विवेचना गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिँदैन।

६. प्रतिवादीले जवरजस्ती हैन सहमतिमा करणी भएको हो, सहमतिमा भएको करणी अपराध हुने होइन भनी बयानमा लिएको जिकीरको परिप्रेक्ष्यमा जवरजस्ती करणीलाई अपराधिकरण गरेको कानूनी व्यवस्थाको उल्लेखन यहाँ सान्दर्भिक देखिँन्छ। मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको महलको १ नं. मा कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा १६ वर्ष भन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जवरजस्ती करणी गरेको ठहर्‍याई भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिँन्छ। प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाले १६ वर्ष पूरा भएको महिलाको हकमा मञ्जुरीलाई अपराध नहुने कारक तत्वको रूपमा स्वीकारिएको देखिँन्छ भने १६ वर्ष भन्दा कम उमेरको महिलाको हकमा मञ्जुरी हुनु वा नहुनुले करणी कार्यलाई अपराध हुनबाट अलग गरेको देखिँदैन। १६ वर्ष भन्दा कम उमेरकी महिलालाई करणी नै गर्नु नहुने, जुनसुकै तवरले करणी गरेको भए पनि सो अपराध हुने गरी व्यवस्था गरेको देखियो।

७. प्रस्तुत मुद्दाकी पीडितको उमेरको कारणले प्रतिवादीको कार्य अपराध हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निराकरण गर्नुपर्ने देखिएकोले पीडितको उमेरको सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखियो। पीडितले जाहेरी तथा अदालतको बकपत्रमा आफ्नो उमेर १३ वर्ष भनी लेखाएको देखिँन्छ। पीडित पढ्ने वालमन्दिर प्राथमिक विद्यालयको रेकर्डअनुसार निजको जन्म मिति २०४८।५।१२ भनी उल्लेख भएको देखिएको स्थितिमा उक्त मितिबाट वारदातको मिति

२०६२।३।२८ मा निजको उमेर १४ वर्ष पूरा भएको देखिदैन । चिकित्सकबाट पीडितको उमेर सम्बन्धमा परीक्षण गर्दा निजको उमेर १३ देखि १६ वर्ष भनी उल्लेख गरेको पाइयो । प्रतिवादी स्वयंले पीडितको उमेर १४-१५ वर्षको भनी उल्लेख गरेको यस स्थितिमा उल्लिखित आधार प्रमाणबाट उनको उमेर १६ वर्ष नपुगेको देखियो । यस्तो नावालिका १६ वर्ष भन्दा मुनिको स्वास्नी मानिसलाई सहमतिले नै करणी गरे पनि मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसूरभित्र पर्ने हुँदा सहमतिमा करणी भएको जवरजस्ती करणी हुँदैन भन्ने प्रतिवादीको इनकारी जिकीर उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको आधारमा स्वीकार्य देखिन आएन ।

८. पुनरावेदन अदालतबाट शुरु अदालतको फैसला केही उल्टी गरी जवरजस्ती करणीको ५ नं को कसूरमा शुरुले गरेको सजायको आधा मात्र सजाय गरेको सम्बन्धमा मिले नमिलेतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीले सहमतिले करणी गरेको भने पनि जाहेरवालीले सहमति नभनी जवरजस्ती करणी गरेको भनी जाहेरी आफैले दिई अदालतमा बकपत्र समेत गरेको देखिन्छ । माथिका अनुच्छेदमा उल्लिखित विश्लेषणको आधारमा उमेर नपुगेकी नावालिकालाई करणी गरेको तथ्य पुष्टि भै रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीले करणी गरेको भनेको अवस्थामा पीडित नावालिकाको सहमति रहेको जिकीर साँचो भए र उमेर पुगेको भए क्षम्य हुन सक्छ तर उद्योग हुने अवस्था रहदैन । नावालिका भन्ने पीडितको जिकीर भएको अवस्थामा र अन्यथा प्रमाणित नभएमा करणी गरेको रहेछ भने कसूरको गुरुत्व बढ्ने कुरा आउँछ । उमेर पुगे वा नपुगेका महिलाको जवरजस्ती करणी भएको भए सजायको मात्रासम्म फरक पर्न सक्दथ्यो । प्रतिवादी स्वयंले पीडितलाई सहमतिमा करणी गरेको तथ्यलाई स्वीकार गरेको, स्पीडित स्वयंको निजउपर किटानी जाहेरी तथा बकपत्र भै विशेषज्ञको शरीर परीक्षण प्रतिवेदनबाट समेत करणी भएको वारदात पुष्टि भैरहेको अवस्थामा मनोगत आधारमा लाग्नै नसक्ने

दफा लगाई उद्योगको कसूर ठहराउनु कानून र न्यायको दृष्टिकोणले स्वीकार्य देखिएन । यस परिस्थितिमा सो पुनरावेदन अदालतले गरेको केही उल्टीको फैसला कायम रहन नसकी उल्टी भै अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको महलको १ नं को कसूरमा ऐ को ३ नं को देहाय दफा २ बमोजिम सात वर्ष कैद र ऐ को १० नं बमोजिम जाहेरवालीले प्रतिवादीको अंशवाट आधा अंश क्षतिपूर्तिस्वरुप भराइलिन पाउने ठहर्‍याएको शुरु धनकुटा जिल्ला अदालतको इन्साफ सदर हुने ठहर्छ । माननीय न्यायाधीश फणिन्द्रदत्त शर्माले राय कितावमा व्यक्त राय भन्दा फरक राय व्यक्त गरी फैसलाको पूर्णपाठ तयार गरेको देखिएकोले आगामी दिनमा त्यस्तो त्रुटि नदोहोर्‍याउनु भनी फैसलाको प्रतिलिपि समेत साथै राखी निजलाई जानकारी दिनु भनी यस अदालतको प्रशासन महाशाखालाई लेखी पठाउनु । अरु तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत धनकुटाको फैसला उल्टी भै शुरु धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहरेकाले पुनरावेदन अदालतको फैसलाबमोजिम कायम भएको लगत कट्टा गरी धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसलाबमोजिमको लगत कायम गरी कार्यान्वयन गर्नु भनी शुरु धनकुटा जिल्ला अदालतमा लगत दिनु ...१

दायरीको लगत कट्टा गरी फैसलाको जनाउ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु .....२ उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

इति संवत् २०६९ साल वैशाख ४ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत: विष्णुप्रसाद उपाध्याय

निर्णय नं. ८८४५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
पुनरावेदन नं. २०६६- CI-०६१७
फैसला मिति: २०६६।०८।२८।४
मुद्दा : अंश नामसारी ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: रुपन्देही जिल्ला, लुम्बिनी आदर्श
गा.वि.स., वडा नं. ३ पडरिया बस्ने किस्मती
मुराव समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: भारत उत्तर प्रदेश जिल्ला, महाराजगञ्ज
तहसील थाना नौतनवा मौजा शेख गाउँ
फरेना बस्ने भनी पुनरावेदकहरूले उल्लेख
गरेका रुपन्देही जिल्ला, लुम्बिनी आदर्श
गा.वि.स., वडा नं. ३ पडरिया बस्ने
शिवपुजन मुराव

शुरु फैसला गर्ने

मा.न्या.श्री कृष्णकमल अधिकारी

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री तर्कराज भट्ट

मा.न्या.श्री बलराम बिष्ट

- भूमिसम्बन्धी व्यवस्थापनको प्रयोजनको लागि तर्जुमा गरिएको ऐनको कार्यान्वयनार्थ सम्पादन गरिएका कुराहरूले सोलाई समर्थन गर्ने अन्य ठोस प्रमाणका अभावमा अंशियारको अंश हकलाई प्रतिकूल असर पार्न नसक्ने ।
- निर्वाचन प्रणालीलाई सुव्यस्थित गर्न तयार गरिएको मतदाता नामावली निर्वाचनसम्बन्धी कार्यसँग सम्बन्धित देखिएको हुँदा फरक उद्देश्य र कार्यको

लागि तयार गरिएका त्यस्ता लिखत तथा भरिएका फारामलाई अन्य प्रमाणको अभावमा अंश छुट्टिएको निरपेक्ष प्रमाणको रूपमा लिन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- मूल प्रमाणको अभावमा सहप्रमाणले निर्णायक स्थान लिन सक्दैनन् । प्रमाणहरूको शृङ्खलामा संकलित सबै प्रमाणको समान भूमिका हुँदैन । मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने कुरालाई प्रमाणित वा खण्डन गर्ने कुरा प्रमाण हुने प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ द्वारा अभिनिश्चित छ । कुनै प्रमाणले मुद्दामा न्यायकर्तालाई निश्चित अवधारणा बनाउन असंदिग्ध भूमिका खेल्दछ भने कुनै प्रमाण न्यायिक धारणा बनाउन त्यति बढी सन्तुष्टि दिन नसक्ने प्रकृतिको हुन्छ । यही आधारमा मूल प्रमाण र सहप्रमाणको विभेद गरिनु पर्ने ।
- लिखत प्रमाणको वर्गीकरण गर्दा ती कुन कानूनअन्तर्गत के प्रयोजनका लागि खडा भएका हुन् भनी हेरिनु पर्ने हुन्छ । अन्यान्य प्रयोजनका लागि खडा भएका कुराले अंशबण्डाको ३० नं. को प्रयोजनका लागि मूल प्रमाणको स्थान लिन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट:

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, २७(२), (३)
- मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको १, ३० नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत
बुटवलको मिति २०६६।३।२९ को फैसलाउपर
प्रतिवादीको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८

को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

मूल पुरुष जंगी मुरावबाट जन्मेका चार छोराहरूमा जेठा म फिरादीका बाबु गोपी, माहिला चैतु, साहिँला तुलसी, र कान्छा हरिहर मुराव हुन् । तुलसी मुरावको छोरा विपक्षी भोला मुराव हुन् । चैतुका छोरा विपक्षी रामनारायण र बुहारी किस्मती मुराव हुन् । हरिहरको विवाह नहुँदै मृत्यु भइसकेको छ । हामी सबै एकासगोलमा रही बसी आएका छौं । हाम्रो अंशबण्डा भएको छैन । आमाको मृत्युपछि विपक्षीहरूले हेला गरी खानलाउनमा समेत पक्षपातपूर्ण व्यवहार गर्दै आएकाले विपक्षीहरूसँग २०६२ साल भाद्र १ गते अंश माग गर्दा तिमीलाई यो घरमा बस्न पनि दिँदैनौं । सम्पत्ति पनि केही पाउँदैनौं भनी अन्यायपूर्ण जवाफ दिएकाले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंशबण्डाको २०, २१, २२, २३ र २४ नं बमोजिम तायदाती फाँटवारी लिई सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई तीन भाग गरी दुई भाग विपक्षीको पर सारी एक भाग म फिरादीलाई दिलाई नामसारी दर्ता समेत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद पत्र ।

नाता पुस्तावारीमा मेरो कुनै विवाद छैन । गोपी मुराव भारतमा आफ्नो अंश भाग लिई बस्नु भएको हो । तुलसी मुराव र चैतु मुराव नेपाल सरहदअन्तर्गत लुम्बिनी आदर्श गा.वि.स. वडा नं. ३ पडरियामा सगोलमा बसोबास गरी आएको र सगोलमा कमाएको सम्पत्ति बण्डा गरौं भन्दा नमानेकाले २०६२ सालको दे.नं. ८९० को अंश नामसारी मुद्दा दायर भई शुरु रुपन्देही जिल्ला अदालतमा विचाराधीन छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी भोला मुरावको प्रतिउत्तर पत्र ।

फिराद दावीअनुसार बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति हाम्रो जिम्मा एवम् दर्तामा रहेको भनेको गलत हो । वादी शिवपुजन, सहप्रतिवादी भोला तथा हामी रामनारायण समेतका अंशियार सगोलमा बसिआएको पनि होइन । वादीको बसोबास नेपालमा छैन ।

सगोलको सम्पत्ति हाम्रो नाउँमा छैन । सम्पूर्ण कुरा भूट्टा मनोकल्पित हुँदा वादीलाई हामीले अंश दिनुपर्ने होइन । भूट्टा एवं गैरकानूनी दावीबाट फुसद गराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी किस्मती मुराव र रामनारायण मुरावको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

वादीका साक्षी अकवाल मुसलमान र प्रतिवादीको साक्षी छेदी अहिरको वकपत्र तथा शुरु जिल्ला अदालतको आदेशानुसार वादी प्रतिवादीबाट पेश भएको तायदाती फाँटवारी शुरु मिसिल सामेल रहेको ।

यसमा यसै लगाउको आजै यसै इजलासबाट फैसला भएको दे.नं. ८९० को अंश नामसारी मुद्दामा उल्लिखित प्रमाण समेतबाट यी वादी प्रतिवादीहरूको बीचमा अंशबण्डा भइसकेको रहेछ भन्न मिलेन । गोपीको अंश खाने यी वादी शिवपुजन र सोराजमात्र रहेको देखियो । गोपी, चैतु र तुलसी गरी मूलत तीन अंशियार भई गोपीका छोराहरू यी वादी शिवपुजन तथा सोराज, चैतुका छोरा प्रतिवादी रामनारायण र तुलसीका छोरा प्रतिवादी भोला मुराव हुँदा ऋणको हकमा साहूको नालेस परेका बखत ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा पेश हुनआएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाट तीन भाग लगाई सोको एक भाग मध्येबाट दुई भाग लगाई एक भाग यी वादीले अंश पाउने ठहरेछ भन्ने समेत व्यहोराको रुपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१।२२८ को फैसला ।

लगाउको दे.नं. ८९० को अंश मुद्दामा विस्तृत व्यहोरा खुलाई छुट्टै पुनरावेदन गरेका छौं । गोपी मुरावका छोरा लालमनका श्रीमती छोरालाई बुझिएन । वादीहरू कहिल्यै पनि हामीसँग सगोलमा थिएनन् र छैनन् । रामनारायणले राष्ट्र बैकमा नोकरी गरी तलव, भत्ता र सेवा निवृत्त हुँदा प्राप्त भएको रुपैयाँसमेतबाट आर्जित निजी सम्पत्ति समेत बण्डा लाग्ने गरिएको छ । उल्लिखित आधारमा शुरु रुपन्देही जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन अदालतमा परेको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

यसमा रामनारायण मुरावले विभिन्न कित्ता जग्गा उखडामा प्राप्त गरेको भन्ने देखिएको र रामनारायण राष्ट्र बैंकको कर्मचारी भई विभिन्न मितिमा ऋण सहूलियत लिएको भन्ने देखिँदा त्यसतर्फ केही नबुझी भएको शुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थीलाई अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम म्याद सूचना दिई भिकाई उपस्थित भए वा म्यादको अर्वाधि भुक्तान भएपछि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जो जससँग सम्बन्ध छ भनी प्रमाणित गरिदिएकोसम्म देखिँदा रामनारायण मुरावले के कुन मितिमा के कति ऋण सहूलियत बैंकबाट लिएका हुन्। सबै विवरण उल्लेख गरी पठाउनु भनी राष्ट्र बैंकलाई पत्र लेखी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६४।११।२२ को आदेश।

प्रतिवादी रामनारायणले तायदाती फाँटवारीमा उखडाबाट प्राप्त गरेको भनी देखाएका जग्गा र राष्ट्र बैंकबाट अवकाश हुँदा प्राप्त गरेको रकमबाट घर बनाएको भनी उल्लेख गरेको घरवासतर्फको घरजग्गासमेत प्रतिवादी रामनारायणको निजी आर्जन ठहर गरी अरु अंशियारहरूमा बण्डा नलाग्ने गरी फैसला गर्नुपर्नेमा सगोलको सबै अंशियारमा बण्डा लाग्ने सम्पत्ति ठहर गरी गरेको रुपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१२।२८ को फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ। रामनारायणले तायदाती फाँटवारीमा उखडाबाट प्राप्त गरेको भनी देखाएको जग्गा र घरवासतर्फको घरजग्गासमेत प्रतिवादी रामनारायण मुरावको निजी आर्जनको बण्डा गर्नु नपर्ने सम्पत्ति देखिन्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत वुटवलको मिति २०६३।३।२९ को फैसला।

विपक्षीका बाबु गोपी मुराव वादीले प्रस्तुत फिराद दायर गर्नु पूर्व नेपाल नआएको अवस्थामा केवल भूठा फिराद दायर गर्ने प्रयोजनका लागि २०६२।११ सम्म सगोलमै बसिआएको भनेकै आधारमा मौजुदा प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन नै नगरी

सगोलको अंशियार कायम गर्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। हाम्रा बाबु तथा पति रामनारायणले २०२८ सालदेखि नेपाल राष्ट्र बैंकमा जागिर खाएको हुँदा सोबाट आएको तलब एवं सापटी समेतबाट खरीद गरिएको जग्गा हाम्रो पति पिताको निजी आर्जनको सम्पत्ति हो। त्यस्तो निजी आर्जनको सम्पत्ति अंशबण्डाको १८ नं. ले बण्डा गर्न नपर्ने हुँदाहुँदै बण्डा गर्ने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत वुटवलको फैसला उल्टी गरी हाम्रो प्रतिवाद जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन जिकीर सहितका सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी पुनरावेदन अदालत वुटवलको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. यसमा शुरु जिल्ला अदालतले सबै सम्पत्तिलाई तीन भाग लगाई त्यसको एक भागबाट दुई भाग लगाई एक भाग यी वादीले अंश पाउने ठहराएकोमा पुनरावेदन अदालतले रामनारायणले तायदाती फाँटवारीमा उखडाबाट प्राप्त गरेको भनी देखाएको जग्गा र घरवासतर्फको घरजग्गासमेत प्रतिवादी रामनारायण मुरावको निजी आर्जनको बण्डा गर्नु नपर्ने ठहराएको छ। सोउपर वादीको पुनरावेदन परेको नभई केवल प्रतिवादीको पुनरावेदन परी प्रस्तुत मुद्दा विचाराधीन हुन आएको छ।

३. प्रस्तुत मुद्दाका वादी तथा प्रतिवादीका मूल पुरुष जंगी मुराव भएको र निजका चार छोराहरूमा गोपी, चैतु, तुलसी र हरिहर भएको देखिन्छ। प्रमाणबाट गोपीको छोरा यिनै प्रत्यर्थी वादी शिवपुजन र सोराज (पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन अदालतमा पेश गरेको पुनरावेदन पत्रमा सुरज भन्ने उल्लेख गरेको) र चैतुका छोरा पुनरावेदक प्रतिवादी रामनारायण

भएको अवस्थामा निजहरू एकआपसमा अशियार भएको तथ्यमा विवाद देखिएन । पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादी रामनारायणले तायदाती फाँटवारीमा उखडाबाट प्राप्त गरेको भनी देखाएको जग्गा र घरवासतर्फको घरजग्गासमेत प्रतिवादी रामनारायण मुरावको निजी आर्जनको बण्डा गर्नु नपर्ने ठहराएको फैसलाउपर प्रत्यर्थी वादीले चित्त बुझाई पुनरावेदन गरेको नदेखाएकोले तत्सम्बन्धमा प्रस्तुत पुनरावेदनको रोहमा अन्यथा गरिरहन परेन ।

४. पुनरावेदक प्रतिवादीले यी प्रत्यर्थी वादीका बाबु समेतका बीच भारतमै अंशबण्डा भै पछि नेपाल आई छुट्टै बसोबास गरेको र मोहीको लगत विवरण, अलग्गै मतदाता नामावली समेतबाट छुट्टिएको पुष्टि भएको भनी जिकीर लिएको देखिन्छ । वादीका बाबुहरूबीच भारतमा अंशबण्डा भएको प्रतिवादीको जिकीर प्रथमतः अपुष्ट देखिन्छ भने अर्कोतर्फ भारतमा अंशबण्डा भएको रहेछ भने पनि भारतमा भएको सम्पत्ति भारतको कानूनबमोजिम बण्डा हुनुलाई अन्यथा भन्न सकिने हुँदैन । भारतको कानूनबमोजिम भएका काम कुरालाई नेपालको कानूनबमोजिम भएको भनी अर्थ गर्न मिल्ने पनि हुँदैन । भारतको कानून नेपालमा लागू नहुने र नेपालको कानून भारतमा लागू नहुने भएकोले नेपालको सन्दर्भमा अशियारहरू बीच मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको महलको १ नं. र ३० नं. बमोजिम अंशबण्डा भएको पुष्टि हुन अनिवार्य हुन्छ ।

५. अंश अशियारको नैसर्गिक हकको कुरा हो । मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको महलअनुसार अंशबण्डा हुन मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको ३० नं. बमोजिम अंशबण्डाको कागज खडा गर्नुपर्ने र सो रजिष्ट्रेशनको १ नं. बमोजिम पारीत हुनैपर्ने वा २०३४।९।२७ मा भएको सातौँ संशोधन अगाडि घरसारमा नरमगरम मिलाई बण्डापत्र खडा गरी वा नगरी अचल अंशबण्डा गरी छुट्टि आफ्नो-आफ्नो भाग शान्तिबमोजिम लिई दाखिल

खारेजसमेत गराई सकेको वा बण्डाबमोजिम आफ्नो-आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भोग विक्री व्यवहार गरेको प्रमाणबाट देखिनु पर्ने हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा पारीत अंशबण्डाको लिखत छैन । यस अवस्थामा भारतमा वादी पक्षले अंश लिई बसेको भन्ने प्रतिवादी कथनले अंशबण्डाको ३० नं. बमोजिम २०३४।९।२७ को मुलुकी ऐन सातौँ संशोधन पूर्वदेखि नै व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टि भिन्न भएको जिकीर लिएको मान्न मिल्दैन । अहिले आएर पुनरावेदक प्रतिवादीले वादी अंश लिई छुट्टिएको भनी प्रमाणको रूपमा भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम मोहीले भर्नुपर्ने अनुसूची फाराम र मतदाता नामावलीलाई आधार लिएको देखिन्छ । यसबाट वादीका बाबु भारतमै अंश लिई छुट्टिएको प्रतिवाद कथन प्रतिवादीले नै पेश गरेका यी लिखतहरूबाट विस्थापित हुन पुगेको छ ।

६. अब, ती लिखतले अंशबण्डाको ३० नं. को प्रयोजन पूरा गर्दछन् वा गर्दैनन् भन्ने तर्फ विचार गर्नुपर्ने भएको छ । अंशबण्डाको ३० नं. अत्यन्त संयमताका साथ प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । यस कानूनले अशियारबीच अंशबण्डा भएको निष्कर्ष निकाल्न विविध परीक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ । २०३४।९।२७ (सातौँ संशोधन मिति) पछि बण्डापत्र पारीत भएकै हुनुपर्छ भने यस पूर्व बण्डापत्रको लिखत खडा भए पनि वा नभए पनि केही सुनिश्चित आधार देखिएमा अंशबण्डा भएको मानिन सक्दछ । बण्डापत्रको लिखत पारीत हुनै पर्ने मूल कानूनी प्रावधान हो । यो अंशबण्डाको ३० नं. को ऐन प्रारम्भ भएको २०३४।९।२७ पछि भने रजिष्ट्रेशनको १ नं. अनुसार बण्डापत्र पारीत छैन भने जे जस्ता प्रमाण भए पनि कानूनले अशियारबीच बण्डा भएको मानिन सक्दैन । तर, सो ऐन प्रारम्भ हुनुपूर्व भने अंशबण्डाको घरसारी लिखत भएमा वा लिखतै नभएको स्थितिमा पनि बण्डा भएको मानिन सक्ने विधिकर्ताले प्रवन्ध गरेको छ । यो प्रवन्धलाई संक्षिप्तमा संवोधन गर्नु पर्दा व्यवहार प्रमाणबाट अंशबण्डा भएको मानिने स्थिति हो ।

व्यवहार प्रमाणबाट अंशबण्डा भएको मानिन अंशबण्डाको ३० नं. ले निम्न पूर्वावस्था विद्यमान रहनु पर्ने मानेको छः-

- (१) सबै अशियारबीच घरसारमा अचल सम्पत्तिको नरमगरम मिलाई विभाजन भएको छ,
- (२) ती विभाजित सम्पत्ति सम्बन्धित अशियारले लिई पाई निजका नाममा दर्ता दाखिल खारेज भएको छ,
- (३) बण्डाबमोजिम दाखिल खारेज भएको छैन भने पनि आफ्नो भागमा परेको सम्पत्ति छुट्टाछुट्टै भोग विक्री व्यवहार भएको छ ।

७. उपरोक्त अन्तर्वस्तुको विद्यमानता रहेको प्रमाण भार जसले व्यवहार प्रमाणबाट बण्डा भएको छ भन्ने जिकीर लिएको हुन्छ उसैमा नै रहन्छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(२) ले अंश माग गर्ने वादीलाई सो दिई वा बुझाई सकिएको छ भन्ने कुरा प्रतिवादीले प्रमाणित गर्ने भार वहन गर्नुपर्दछ भने सोही ऐनको दफा २८ ले पनि व्यवहार प्रमाणद्वारा अंश दिइएका अन्तर्वस्तुको विद्यमानतामा अदालतलाई विश्वास दिलाउन चाहने पक्षले नै प्रमाण भार वहन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

८. प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादीले प्रमाण दिएको भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम मोहीले भर्नुपर्ने अनुसूची फाराम तथा मोहीको लगत अंशबण्डाको प्रयोजनको लागि भरिने नभै उक्त ऐनको उद्देश्य र लक्ष्य कार्यान्वयन गर्न भरिने हो । भूमिसम्बन्धी व्यवस्थापनको प्रयोजनको लागि तर्जुमा गरिएको तथा उक्त ऐनको कार्यान्वयनार्थ सम्पादन गरिएका कुराहरूले सोलाई समर्थन गर्ने अन्य ठोस प्रमाणका अभावमा अशियारको अंश हकलाई प्रतिकूल असर पार्न सक्ने देखिँदैन । त्यस्तै निर्वाचन प्रणालीलाई सुव्यस्थित गर्न तयार गरिएको मतदाता नामावली निर्वाचनसम्बन्धी कार्यसँग सम्बन्धित देखिएको हुँदा फरक उद्देश्य र कार्यको लागि तयार गरिएका त्यस्ता लिखत तथा भरिएका फारामलाई अन्य

प्रमाणको अभावमा अंश छुट्टिएको निरपेक्ष प्रमाणको रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन ।

९. वादी प्रतिवादीबीच अचल सम्पत्ति नरमगरम मिलाई विभाजित भएको देखिनुपर्ने पहिलो र अनिवार्य शर्त ती लिखतले पुष्टि गर्दैनन्, न त यी लिखत सम्पत्ति लिए पाएको दाखिल खारेज भएका आधार नै मानिन सक्दछन् । छुट्टा छुट्टै भोग विक्री व्यवहारलाई पनि भूमिसम्बन्धी अनुसूची र मतदाता नामावलीले पुष्टि गर्दैन । कसको नाममा के कति अचल सम्पत्ति छ भन्ने कुरा दर्ता सेस्ताले प्रमाणित गर्ने हो । भोग, विक्री र व्यवहारलाई सुनिश्चित र निर्विवाद लिखत समेतले पुष्टि गर्ने हो । अंशबण्डाको ३० नं.मा वर्णित अन्तर्वस्तुको विद्यमानतामा भूमिसम्बन्धी ऐन अन्तर्गतका अनुसूची र मतदाता नामावली जस्ता आधार व्यवहार प्रमाणबाट अंशबण्डा भएको मानिन पुष्टि गर्ने सहप्रमाण हुन सक्दछन् । मूल प्रमाणको अभावमा सहप्रमाणले निर्णायक स्थान लिन सक्दैनन् । प्रमाणहरूको शृङ्खलामा संकलित सबै प्रमाणको समान भूमिका हुँदैन । मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने कुरालाई प्रमाणित वा खण्डन गर्ने कुरा प्रमाण हुने प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ द्वारा अभिनिश्चित छ । कुनै प्रमाणले मुद्दामा न्यायकर्तालाई निश्चित अवधारणा बनाउन असंदिग्ध भूमिका खेल्दछ भने कुनै प्रमाण न्यायिक धारणा बनाउन त्यत्ति बढी सन्तुष्टि दिन नसक्ने प्रकृतिको हुन्छ । यही आधारमा मूल प्रमाण र सहप्रमाणको विभेद गरिनु पर्ने हुन्छ । व्यवहार प्रमाणबाट अंशबण्डा भए नभएको निष्कर्ष निकाल्नु पर्दा दर्ता सेस्ता, अभिलेख, पारीत लिखत र भोग विक्री व्यवहार स्थापित गर्ने प्रकृतिका सार्वजनिक निकायका अभिलेख जस्ता कुरा मूल प्रमाण हुनु भने यी कुरालाई परोक्ष रूपमा समर्थन गर्ने सहप्रमाण हुन् । लिखत प्रमाणको वर्गीकरण गर्दा ती कुन कानून अन्तर्गत के प्रयोजनका लागि खडा भएका हुन भनी हेरिनु पर्ने हुन्छ । अन्यान्य प्रयोजनका लागि खडा भएका कुराले अंशबण्डाको

३० नं. को प्रयोजनका लागि मूल प्रमाणको स्थान लिन सक्दैनन् ।

१०. यी वादी र प्रतिवादीबीच अंशबण्डा भएको लिखत नभएको, एकआपसमा लेनदेन कारोवार वा व्यवहार भएको भन्ने पनि नदेखिएको र प्रत्यर्थी वादीले अंशबण्डाको ३० नं. बमोजिम आफ्नो भाग शान्तिबमोजिम अचल सम्पत्ति लिई छुट्टै भोग व्यवहार गरेको भनी प्रतिवादीले प्रमाण दिन सकेको समेत नदेखिएको समेतका आधार प्रमाणबाट वादीले प्रतिवादीबाट निजी आर्जन र उखडाबाट प्राप्त सम्पत्ति बाहेकको सम्पत्तिबाट अंश पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्यथा भन्ने देखिन नआएकोले तत्सम्बन्धमा थप विवेचना गरिरहन परेन ।

११. अतः शुरु रुपन्देही जिल्ला अदालतले सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई तीन भाग लगाई वादीका वावु गोपीको एक भागमध्येबाट गोपीका वादी र सरोज दुई छोरा भएबाट सोको दुई भाग लगाई एक भाग यी वादीले अंश पाउने ठहर्‍याएको फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादी रामनारायणले तायदाती फाँटवारीमा उखडाबाट प्राप्त गरेको भनी देखाएको जग्गा र घरवासतर्फको घरजग्गा बण्डा नलाग्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६६।३।२९ को फैसलाउपर वादीको पुनरावेदन नपरेको समेतका कारणबाट मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. कल्याण श्रेष्ठ

इति संवत् २०६८ साल मंसिर २८ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत:- दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८८४६

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

०६८-CI- ००७०

फैसला मिति: २०६८।१२।२९।४

मुद्दा: अबण्डा जग्गा बण्डा छुट्ट्याई पाऊँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला पर्सा, गा.वि.स.
हरपतगंज वडा नं ३ वस्ने देवनाथ साह तेली
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला पर्सा, गा.वि.स.हरपतगंज
वडा न. ३ वस्ने नन्दु साह तेली समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री वीरसिंह महारा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री भूपध्वज अधिकारी

मा.न्या.श्री टंकबहादुर मोक्तान

- सामूहिक भोगमा रहेको कुनै सम्पत्तिका हकमा बण्डापत्रमा सामूहिक वा साझा भोगमा रहने जनिएन भन्दैमा त्यो सम्पत्ति जसको नाममा छ उसैको एकलौटी हुने होइन । सम्पत्तिको प्रकृतिले यो पैतृक देखिँदै त्यो बण्डा हुने प्रकृतिको देखिन्छ र अन्य अंशियारको भोगमा समेत छ भने यस्तो सम्पत्तिलाई अंशबण्डाको ३५ नं. अनुसार बण्डाको माग गर्दै नालेस लाग्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- बण्डापत्रमा कुनै सम्पत्तिको सम्बन्धमा केही नबोलिएको अवस्थामा त्यो जसका नाममा छ उसैको मात्र हुने अरु अंशियारको त्यसबाट हक लोप हुने भन्ने अर्थ लाग्न नसक्ने ।

- हकको समाप्ति प्रष्ट रुपमा लेखिएको अवस्थामा मात्र हुन्छ। कुनै सम्पत्तिको विषयमा केही लेखिदैन भने त्यसको प्रकृतिले त्यो बण्डा हुने वा नहुने निर्धारित गर्दछ। सो सम्पत्ति कुनै अंशियारको निजी हुने भन्ने प्रष्ट उल्लेख नभएको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ख) बमोजिम अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म एकाघरसँगका अंशियारहरूमध्ये जुनसुकै अंशियारका नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अनुमान गरिने कानूनी व्यवस्था क्रियाशील हुने।

(प्रकरण नं.५)

निवेदकको तर्फबाट:

विपक्षीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ख)
- मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको ३५ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अन्तर्गत पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर प्रतिवादीबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पत्र दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

स्व.करभिंगन साहको छोरा द्वारिका साह तेली भै द्वारिका साह तथा उहाँकी श्रीमतीको दाम्पत्य जीवनबाट जन्मेका तीन जना छोरोमा क्रमशः म फिरादी नन्दु साह, देवनाथ साह र म फिरादी रामनाथ साह हुँ। आमा बाबु आ-आफ्नो कालगतिले परलोक भै सक्नुभएको छ। तीनै जना दाजु भाइको राय सल्लाहबमोजिम पिता द्वारिका साहको नाउँमा नापनक्सा भएका जिल्ला पर्सा गा.वि.स.हरपतगंज वडा न. ३ गाउ कि .न ५६ को जग्गा र सोमा भएको घर १ विपक्षी देवनाथ साहको नाउँमा

नापनक्सा भएको ऐ गा.वि.स. वडा न. २ मा कि.नं ४८ को ०-०-३ जग्गा र सोमा रहेको गाई भैंसी बाँध्ने गरेको गोठ तथा विपक्षी देवनाथकै नाउँमा दर्ता रहेको ऐ वडा नं २ कि.नं १९२ को ०-१-४ खरियानको रुपमा प्रयोग गरिरहेको जग्गा समेत अबण्डा राखी सगोलमै भोगचलन गर्ने र वाँकी सम्पूर्ण श्रीसम्पत्ति बण्डा गर्ने सहमति भै सोहीअनुरूप मिति २०३६।२।१५मा मालपोत कार्यालय, पर्सामा विधिवत अंशबण्डाको कागज हुँदा उल्लिखित जग्गा बण्डापत्रमा समावेश नगरी अबण्डा नै राखी तीनै जना भाइले बराबर रुपमा भोगचलन गरी आइरहेका थियौं। हामी फिरादीहरूले अटुट रुपमा बराबरी रुपमा भोगचलन गरी आइरहेको, हामीहरूको समेत अंश हक निहीत रहेको विपक्षी नाउँ दर्ताको उक्त १९४ को मोल रु ४९,५००। जाने ०-३-० अबण्डा जग्गामध्ये दक्षिणतर्फबाट म फिरादी नन्दु साहले भोगचलन गरी आइरहेको ०-१-० जग्गा म नन्दु साहको तथा नन्दु साहभन्दा उत्तरतर्फ म फिरादी रामनाथ साहले भोगचलन गरिआइरहेको ज.वि. ०-१-० जग्गा म फिरादी रामनाथ साहको नाउमा दर्ता हुने गरी हामी दुई जनाको अंशभाग छुट्याई हाम्रा नाममा पृथक-पृथक दर्ता हुने गरी इन्साफ दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी दावी।

वादी दावीको कि.नं. १९४ को जग्गामा विपक्षीहरूको भोगचलन नभई उक्त जग्गा साविक देखि हालसम्म मैले नै एकलौटी रुपमा हकभोग चलन गरी आएकोले वादी दावी अंशबण्डाको ३५ नं विपरीतको भै अ.व. १८० नं बमोजिम खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकीर।

मालपोत कार्यालय, पर्साबाट पारीत भएको मिति २०३६।२।१५ र.नं २८०३ को अंशबण्डाको लिखतको प्रमाणित प्रतिलिपि मिसिल संलग्न रहेको।

एकपटक अबण्डा सम्पत्ति यो यति छ भनी फिराद दायर गरिसकेपछि अरु पनि अबण्डा छ भनी उसै वादीले उसै प्रतिवादीउपर दायर गरेको प्रस्तुत फिराद अ.व.७३ नं समेतले दिन नपाउने कानूनले व्यवस्था गरेबाट तथ्यमा प्रवेश गरिरहनु

परेन, अ.व.१८० नं बमोजिम खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पर्सा जिल्ला अदालतको २०६४।१।१० को फैसला ।

शुरु फैसलामा चित्त बुझेन, प्रस्तुत मुद्दामा अ.व. ७३ नं आकृष्ट हुने अवस्था छ भनी विपक्षीले प्रतिवाद गर्न सक्नु भएको छैन, अदालत आफैले प्रश्न उठाई तथ्यभित्र प्रवेश गरी इन्साफ गर्न इन्कार गर्नु न्यायोचित हुँदैन । निजी आर्जनको भन्ने प्रतिवाद जिकीर समेत नरहेको र दावीको जग्गा पैतृक सम्पत्ति भै २०३६ सालमा बण्डापत्र हुँदा बण्डा नभै आजसम्म पनि विपक्षीको नाउँमा दर्ता रहेको र हामी पुनरावेदकले दुई खण्ड र विपक्षीले एक खण्ड आ-आफ्नो अंश भागको रूपमा भोगचलन गर्दैआएको भन्ने मिसिल संलग्न तथ्य र प्रमाणवाट समर्थित हुँदाहुँदै दावीको जग्गावाट हाम्रो दुई खण्ड हक छुट्याई दिने गरी इन्साफ गर्नुपर्नेमा सो नगरी भएको शुरु फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन जिकीर ।

वादी प्रतिवादीहरू तीन अंशियार रहे भएकोमा विवाद देखिँदैन । दावीको जग्गा वादी प्रतिवादीहरू बीच २०३६ सालमा अंशबण्डा हुनुभन्दा पहिलेदेखि नै यी प्रत्यर्थीको नाम दर्तामा रहे भएको देखिएको छ । दावीको जग्गा बण्डा नलाग्ने स्वआर्जनको हो भनी स्वयम् प्रतिवादीले जिकीर लिन सकेको समेत नदेखिएवाट सो जग्गा पैतृक सम्पत्ति रहे भएकै देखियो । यी वादी प्रतिवादीहरू बीच मिति २०३६।२।१५ मा अंशबण्डा हुँदा सो जग्गा बण्डा भएका वा सो बण्डापत्रमा सो जग्गा प्रतिवादीको भोगमा परेको भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिँदैन । पुनरावेदक एवं विपक्षीहरूले आ-आफ्नो भागको सो जग्गामा भागशान्ति भोगचलन गर्दै आइरहेको र सो जग्गा निजी आर्जनको भन्ने प्रतिवादी जिकीर समेत नभएको तथा बण्डा नभई सगोलमा राखी भोगचलन गरी आएको जग्गावाट आफ्नो अंशभागको जग्गा छुट्याई पाऊँ भनी जहिले सुकै माग गर्ने अधिकार अंशियारलाई कानूनले प्रदान गरेको पृष्ठभूमिमा दावीको जग्गावाट यी

वादीहरूले आफ्नो अंशभाग छुट्याई लिन पाउने नै देखिन्छ । तसर्थ उल्लिखित आधार प्रमाण समेतबाट फिराद दावी खारेज हुने ठहर्‍याएको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१।१० को फैसला मिलेको नदेखिँदा बदर भई फिराद दावीको कि.नं. १९४ को अबण्डा जग्गावाट तीन खण्डको दुई खण्ड जग्गा पुनरावेदक वादीहरूले छुट्याई दर्ता गरी लिन पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेर्दाको फैसला ।

वादीले मउपर अबण्डा जग्गा बण्डा छुट्याई पाऊँ भनी वादी भई मुद्दा दिनु भएको छ र इन्कारी प्रतिवाद पनि गरेको अवस्था छ । सर्वप्रथम वादी भई आएको व्यक्तिको फिराद हदम्यादभित्र छ, छैन, वादीको हकदैया छ, छैन भन्ने तथ्यउपर विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २६ मा देवानी मुद्दामा आफ्नो दावी प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुनेछ भनी कानूनी व्यवस्था छ । वादीले दावी लिनु भएको मेरो नाउमा दर्ता रहेकै जिल्ला पर्सा गा.वि.स. हरपतगंज वडा न. २ कि.नं १९४ को ज.वि. ०-३-० अबण्डा जग्गा हो भन्ने कुराको कुनै पनि लिखत प्रमाण वादीले पेश गर्न सक्नु भएको छैन । यसरी वादीले अबण्डाको प्रमाण पेश गर्न नसकेको अवस्थामा दावीको जग्गा बण्डा लाग्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

दावीको कि.नं १९४ को जग्गा मेरो नाउमा दर्ता भएपश्चात् वादी तथा हाम्राबीच अर्थात् हामी तीन जना दाजु भाइहरूबीच अंशबण्डा हुँदा उक्त कि.नं १९४ को जग्गा अबण्डा रहेको कुरा सो बण्डापत्रमा कुनै कतै उल्लेख छैन । उक्त बण्डापत्र मिति २०३६।२।१५ मा भएको छ । सो बण्डापत्रमा वादीको चित्त नबुझेको भए सो बण्डापत्र लिखत पारीत भएको मितिले अंशबण्डाको ३२ नं ले बण्डापत्र खडा भएको मितिले तीन महिनाभित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्ने थियो । तर, वादीले सो तीन महिनाको म्यादभित्रमा उजूरवाजूर नगरी २७ वर्षपछि प्रस्तुत मुद्दा दिएकोले सो मुद्दा खारेज गर्नुपर्नेमा न्यायकर्ताज्यूले दावीको जग्गा बण्डा लाग्ने गरी गर्नु भएको फैसला

त्रुटिपूर्ण छ । पुनरावेदन अदालत हेटौँडाका न्यायकर्ताज्यूले पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१।१० को खारेजी फैसलालाई बदर हुने गरी र फिराद दावीको कि.न. १९४ को जग्गाबाट तीन भागको दुई भाग वादीहरूले छुट्याई दर्ता गरी लिन पाउने ठहर्‍याई मिति २०६५।१०।२०।२ मा गर्नु भएको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टाई पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१।१० को खारेज फैसला सदर हुने गरी र उक्त कि.न. १९४ को ज.वि.०-३-० मा वादीको छुट्याई दर्ता गरी लिन नपाउने गरी न्याय इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसहित शुरु तथा रेकर्ड मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरियो । यसमा २०३६।२।१५ मा बण्डापत्र हुँदा बण्डा नभै अबण्डा रहन गएको कि.नं १९४ को जग्गा तीनै जना दाजु भाइले बराबर भोगचलन गरी आएकोमा हाल सो जग्गामा भोगचलन गर्न दिन्न भनी विपक्षीले भनेकोले सो जग्गाबाट हामी फिरादीहरूको अंशभाग छुट्याई पाऊँ भन्ने मुख्य वादी दावी भएकोमा अ.बं. १८० नं बमोजिम फिराद दावी खारेज हुने ठहर्‍याएको शुरु फैसलाउपर वादीहरूको पुनरावेदन दायर हुँदा शुरु फैसला उल्टी भई दावीको जग्गाबाट तीन भागको दुई भाग पाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त नबुझाई प्रतिवादीबाट प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र दायर भएको स्थितिमा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन अर्थात् प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्छ, पुग्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. इन्साफतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीले मुख्य रूपमा अंशबण्डाको ३५ नं को जिकीर लिँदै पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भनी जिकीर लिएको देखिन्छ । अंशबण्डाको ३५ नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा देहायबमोजिम देखिन्छ :-

३५ नं. अंशबण्डा नै नभएको वा बण्डा हुँदा अबण्डा गोश्वाराको लिखत भएको र लिखत नभए पनि हिसाव शान्ति दुवै थरको भोग भएकोमा जहिलेसुकै पनि र लिखत र भोग नभएकोमा अधि बण्डा भै बाँकी रहेको वा दबाए छपाएको पाऊँ भन्न आएमा भिन्न भिन्न जीउसम्म मात्र नालिस लाग्छ, अबण्डा गोश्वाराको लिखत भएकोमा आ-आफ्नो अंश हक लाग्ने जति अबण्डा आ-आफ्नो खुश हुन्छ ।

३. प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाले गरेको प्रवन्धको अध्ययन गर्दा अंशबण्डा नै नभएको वा बण्डा हुँदा अबण्डा गोश्वाराको लिखत भएको र लिखत नभए पनि हिसाव शान्ति दुवै थरको भोग भएकोमा जहिलेसुकै पनि नालिस लाग्न सक्ने देखिन्छ । भोग नभएकोमा अधि बण्डा भै बाँकी रहेको वा दबाए छपाएको पाऊँ भन्न आएमा भिन्न भिन्न जिउसम्म मात्र नालिस लाग्न सक्ने देखियो । यसबाट अंश बण्डा नभएका, लिखतमा अबण्डा जनिएका, लिखतमा नजनिए पनि सामूहिक भोग भएका र लिखत र भोग नभएकोमा बण्डा बाँकी रहेका चार प्रकृतिका सम्पत्ति पछिबाट पनि बण्डा हुन सक्ने देखियो । यस कानूनी व्यवस्थाबाट बण्डापत्र हुँदा अबण्डा भन्ने जनिएन भन्दैमा सो सम्पत्ति अबण्डा हुनै नसक्ने होइन । कुनै सम्पत्ति पछिबाट बण्डा हुने हो होइन प्रकृति र भोगको अवस्थाबाट निर्धारण गर्नुपर्छ भन्ने अंशबण्डाको ३५ नं. को आशय हो । अशियारबीच एकै पटक सबै सम्पत्ति बण्डा गर्नुपर्छ, भन्ने कानूनी बाध्यता हुँदैन । कुनै सम्पत्ति मात्र पनि बण्डा गर्न सकिन्छ । तर यस्तो खण्डे अंश भएको प्रष्ट किसिमले देखिनु भने पर्दछ । सामूहिक भोगमा रहेको कुनै सम्पत्तिका हकमा बण्डापत्रमा सामूहिक वा साभ्का भोगमा रहने जनिएन भन्दैमा त्यो सम्पत्ति जसको नाममा छ उसैको एकलौटी हुने होइन । सम्पत्तिको प्रकृतिले यो पैतृक देखिई त्यो बण्डा हुने प्रकृतिको देखिन्छ, र अन्य अशियारको भोगमा समेत

छ भने यस्तो सम्पत्तिलाई अंशबण्डाको ३५ नं. अनुसार बण्डाको माग गर्दै नालिस लाग्ने नै अवस्था हुन्छ ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा वादी प्रतिवादीहरू तीन अंशियार रहे भएकोमा दुवै पक्षबीच मुख मिलेकै देखिन्छ । दावीको कि नं १९४ को जग्गाका सम्बन्धमा वादी प्रतिवादीहरू बीच २०३६।२।१५ मा अंशबण्डा हुँदा अबण्डा रहेको भनी लिखतमा परेको पाइँदैन । वादीले कि.नं. १९४ को ०-३-० जग्गामध्ये दक्षिणतर्फबाट आफूले हिसावशान्तिले भोगचलन गरिराइरहेको भनी दावी लिएको देखिन्छ । यसै लगाउको २०६६-RI-०११८ को अबण्डा जग्गा बण्डा छुट्याइ पाऊँ भन्ने मुद्दामा आजै दावीबमोजिम बण्डा छुट्याइ लिन पाउने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा मुद्दा दोहोऱ्याइ हेर्न मिलेन भनी आदेश भएको छ । उक्त मुद्दामा प्रतिवादी दर्ताका कि.नं.५२, ४८ र १९२ का जग्गा पनि बण्डा लाग्ने गरी फैसला भएको देखिन्छ । यी तीन कित्ता जग्गाको हकमा २०६३।३।२ मा फिराद दायर भएको छ भने प्रस्तुत मुद्दाको कि.नं.१९४ को हकमा २०६३।२।१८ मा फिराद दायर भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कि.नं. १९४ को जग्गा पनि २०३६।२।१५ को बण्डापत्र हुनुभन्दा पहिलेदेखि नै प्रतिवादीका नाम दर्तामा रहे भएको देखिन्छ । दावीको जग्गा बण्डा नलाग्ने निजी आर्जनको हो भनी स्वयं प्रतिवादीले जिकीर लिन सकेको देखिँदैन । केवल २०३६ सालमा बण्डा भै सकेको छ, अबण्डाको लिखत छैन भन्ने मात्र जिकीर लिएको देखिन्छ । प्रतिवादीले यो यति कारणले आफ्नो मात्र हक लाग्ने हो, बण्डा गर्नुपर्ने होइन भन्ने जिकीर लिई सोलाई पुष्टि हुने गरी प्रमाण पेश गर्न सकेको देखिँदैन । यी पक्षविपक्षबीच २०३६ सालमा बण्डापत्र हुँदा यो जग्गा बण्डा भएको अर्थात् प्रतिवादीको भागमा परेको भन्ने समेत बण्डा पत्रको व्यहोराबाट देखिँदैन । एकासगोलमा रहँदा जुनसुकै परिवारको नाउँमा रहेको भए पनि सबै अंशियारको समान अंश हक लाग्ने र बण्डापत्र हुँदा सो सम्पत्तिका

सम्बन्धमा नबोलिएको अवस्थामा सबै अंशियारको हक लाग्ने नै हुन्छ ।

५. बण्डापत्र हुँदाको अवस्थामा कुल सम्पत्तिमध्ये के कुन सम्पत्ति कुन अंशियारको भागमा परेको हो स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्दछ । बण्डापत्रमा कुनै सम्पत्तिको सम्बन्धमा केही नबोलिएको अवस्थामा त्यो जसका नाममा छ उसैको मात्र हुने अरु अंशियारको त्यसबाट हक लोप हुने भन्ने अर्थ लाग्न सक्दैन । हकको समाप्ति प्रष्ट रूपमा लेखिएको अवस्थामा मात्र हुन्छ । कुनै सम्पत्तिको विषयमा केही लेखिँदैन भने त्यसको प्रकृतिले त्यो हेस्वण्डा हुने वा नहुने निर्धारित गर्दछ । सो सम्पत्ति कुनै अंशियारको निजी हुने भन्ने प्रष्ट उल्लेख नभएको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ख) बमोजिम अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म एकाघरसँगका अंशियारहरूमध्ये जुनसुकै अंशियारका नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अनुमान गरिने कानूनी व्यवस्था क्रियाशील हुन्छ ।

६. अबण्डा गोश्वाराको लिखत भएकोमा बण्डा नछुट्याई त्यो सम्पत्तिमा अन्तरभूत आफ्नो भाग आफूखूश गर्न अंशबण्डाको ३५ नं. ले अनुमति दिएको छ । यस्तो लिखत नभएको अवस्थामा बण्डाको लिखतले सो सम्पत्तिमा कुनै एक अंशियारको हक प्रष्ट शब्दमा सुरक्षित गरेको अवस्थामा बाहेक प्रमाणद्वारा त्यो सम्पत्ति बण्डा लाग्ने प्रकृतिको देखियो भने अन्य अंशियारको त्यस सम्पत्तिबाट हक लोप हुँदैन । यस्तै अवस्थालाई संम्बोधन गर्न अंशबण्डाको ३५ नं. ले लिखत नभए पनि हिसाव शान्ति दुवै थरको भोग भएकोमा जहिलेसुकै पनि नालिस लाग्ने व्यवस्था गरेको हो । नालिस लाग्ने भन्नुको तात्पर्य त्यस्तो सम्पत्तिमा भोगका नाताले हक प्राप्त हुने भन्ने नै हो ।

७. प्रतिवादीले एकपटक अबण्डाको नालेश दिएपछि पुन अर्को नालेश लाग्न सक्तैन भन्ने जिकीरको सम्बन्धमा विचार गर्दा वादीले अबण्डा जग्गाको दावी गर्दा मुख्य गरेर अंशबण्डाको ३५ नं को आधार लिएको र उक्त नं.मा भएको कानूनी

व्यवस्थाबाट भोग भएकोमा जहिलेसुकै र भोग नभएकोमा पनि जीउजीउ सम्म नालेश लाग्न सक्ने व्यवस्था भै अन्य कुनै शर्तबन्देज लगाएको देखिँदैन । विवादित जग्गा यी पक्ष विपक्षबीच २०३६ सालमा अंशबण्डा हुनु पूर्वदेखि नै पैतृक सम्पत्तिको रूपमा रहेको र वादी प्रतिवादीले आ-आफ्नो भाग हिस्सा भोगचलन गर्दै आइरहेको कथन देखिन्छ । बण्डापत्र मौन रहेको अवस्थामा सामूहिक भोग गरिरहेको भन्ने वादीहरूको कथनलाई प्रतिवादीले इन्कार गरी भरपर्दो प्रमाणबाट त्यसलाई पुष्टि गर्न सकेको अवस्था छैन । पैतृक सम्पत्तिका हकमा एकलौटी भोग गरी आएको भन्ने कथनले त्यो निजको एकलौटी भन्न न्यायसंगत हुँदैन । सो जग्गा निजी आर्जनको भन्ने प्रतिवाद जिकीर समेत नभएको तथा बण्डा नभई सगोलमा राखी भोगचलन गरी आएको सम्पत्तिबाट आफ्नो अंशभाग छुट्याई पाउनु भनी जहिलेसुकै माग गर्ने अधिकार कानूनले अंशियारलाई प्रदान गरेको परिप्रेक्ष्यमा दावीको सम्पत्तिबाट यी वादीहरूले आफ्नो अंश भाग छुट्याई लिन पाउने नै देखिँदा वादीहरूले आफ्नो हिस्सा छुटाई लिन पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत फैसला कानूनसम्मत नै देखियो ।

८. तसर्थ, माथि उल्लिखित आधार प्रमाण समेतबाट फिरोद दावी खारेज हुने ठहर्‍याएको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६४।५।१० को फैसला उल्टी गरी कि.न. १९४ नं को अबण्डा जग्गाबाट तीन भागमध्ये दुई भाग जग्गा वादीहरूले छुट्याई दर्ता गरी लिन पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मुनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. कल्याण श्रेष्ठ

इति संवत् २०६८ साल चैत २२ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत :- विष्णुप्रसाद उपाध्याय

निर्णय नं. ८८४७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
२०६७-WO-११२७

आदेश मिति: २०६९।३।२४।१

विषय :- उत्प्रेषणमिश्रित परमादेश ।

निवेदक: जि.रुपन्देही सिद्धार्थनगर-९ घर भई मल्टीलेटरल
इकोनोमिक एसेट डिभिजन महाशाखामा शाखा
अधिकृत पदमा कार्यरत् रोशन खनाल समेत
विरुद्ध

विपक्षी: परराष्ट्र मन्त्रालय समेत

- ५५ प्रतिशत सिट खुल्ला प्रतियोगिताबाट छनौट हुने र ४५ प्रतिशत समावेशीताका आधारमा छनौट हुने हुनाले एकै तहभित्र लिएको एउटै प्रश्न र पद्धतिको परीक्षामा उत्तीर्ण भएका बीच कोभन्दा को जेष्ठ वा कनिष्ठ भनी केवल विज्ञापन नम्बर र मितिक्रम वा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ मा उल्लेख भएको क्रमको आधारमा निर्णय गर्न उपयुक्त तथा न्यायसंगत नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

- खुल्लातर्फ र समावेशीतर्फ छुट्टाछुट्टै विज्ञापन नम्बर, छुट्टाछुट्टै सिफारिश गर्ने हुनाले एउटाको सूचीअन्तर्गतको व्यक्तिलाई अर्कोको सूचीअन्तर्गत समावेश गर्ने कुरा हुँदैन र एउटा विज्ञापन नम्बर अधिल्लो र अर्को विज्ञापन सोभन्दा पछिल्लो भएको नाताले मात्रै एउटै परीक्षाबाट चयन भएका उम्मेदवारहरू मध्ये ज्येष्ठ वा कनिष्ठ भनी छुट्टयाउने आधार वैज्ञानिक एवं न्यायोचित नदेखिने ।

(प्रकरण नं.६)

- एकैपटक एउटै प्रश्नपत्र तथा पद्धतिबाट चयन भएका परीक्षार्थीलाई विज्ञापन नम्बर तथा सिफारिश मितिका आधारमा नभै सबै विज्ञापन नम्बरमा छनौट भएकाहरूलाई एउटा टोकरीमा हाली निज समावेश भएको परीक्षाको मूल्याङ्कनमा प्राप्त गरेको अङ्कबाट नै तिनीहरूको योग्यताक्रमको निर्धारण हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.११)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बद्रीबहादुर कार्की तथा अधिवक्ताहरू बालकृष्ण नेउपाने, डा.भिमारजुन आचार्य, माधवकुमार बस्नेत र सुवास आचार्य
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरे, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय हरिहर दाहाल, शम्भु थापा तथा अधिवक्ताहरू हरिप्रसाद उप्रेती र दिनमणि पोखरेल
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३
- निजामती सेवा ऐन २०४९ को दफा ७

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७ (२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतदायर भै पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा र आदेश यस प्रकार छ :-

विपक्षी लोकसेवा आयोगबाट मिति २०६६।९।२९ मा नेपाल परराष्ट्र सेवाको शाखा अधिकृत पदको पदपूर्तिको लागि महिला विज्ञापन नं. १३४१/०६६-०६७ सूचना नं. १०५/०६७-६८, आदिवासी/ जनजाति विज्ञापन नं. १३४१/०६६-६७ सूचना नं. १०६/०६७-६८,

मधेशी विज्ञापन मिति १३४१/०६६-६७ सूचना नं. १०७/०६७-६८, दलित विज्ञापन नं. १३४१/०६६-६७ सूचना नं. १०८/०६७-६८, अपाङ्ग विज्ञापन नं. १३४१/०६६-६७ सूचना नं. १०९/०६७-६८, पिछडिएको क्षेत्र विज्ञापन नं. १३४१/०६६-६७ सूचना नं. ११०/०६७-६८, खुल्ला विज्ञापन नं. १३४२/०६७-६८ सूचना नं. १११/०६७-६८ बमोजिमको सूचनाअन्तर्गत हामी निवेदकहरूले क्रमशः महिला, आदिवासी/जनजाति मधेशी, दलित अपाङ्ग, पिछडिएको क्षेत्रअन्तर्गत हुने प्रतियोगिताको लागि नियमानुसार आवेदन गरेपछि मिति २०६७।५।१० मा समावेशी समूहको लिखित परीक्षा र त्यसपछि मिति २०६७।५।११ मा खुल्ला/ समावेशी दुवैतर्फको अन्तर्वार्ता परीक्षा लिएकोमा हामी निवेदकमध्ये केहीले सूचना नं. १११/०६७-६८ विज्ञापन नं. १३४२/०६७-६८ को प्रतियोगिताको लागि समेत आवेदन भरी लिखित परीक्षाबाट उत्तीर्ण भएतापनि समावेशी तर्फको परीक्षामा समेत उत्तीर्ण भई दुवैतर्फ नाम प्रकाशित भएकोमा समावेशीतर्फ मात्र अन्तर्वार्तामा सम्मिलित गराई खुल्लातर्फ सम्मिलित गराइएन । समावेशी समूहतर्फ असफल भएका सीता बस्नेत, सावित्रा ओली तथा हरिकान्त पौडेल खुल्लातर्फ सफल भएकोले खुल्लातर्फ सिफारिश हुने हामी निवेदकहरूभन्दा योग्य भनी अर्थ गर्न समेत मिल्दैन । उम्मेदवारहरू मध्ये प्रमीता अधिकारी, नारायणप्रसाद वाग्ले, उत्तमकुमार शाही, कुलबहादुर मगर, रामसिंह थापाले समावेशी तथा खुल्ला दुवै तर्फको लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण गरी योग्यता प्रमाणित गरेका थिए । समावेशी तथा खुल्ला दुवैतर्फका उम्मेदवारहरूको लागि लिखित परीक्षा एउटै रहेको थियो । लोकसेवा आयोगले उल्लिखित सूचना अनुसारको पदहरूको लागि योग्य उम्मेदवार छनौट प्रक्रिया पूरा गरी निवेदकहरू समेतका उम्मेदवारहरूको योग्यताक्रम कायम गरिएको व्यहोराको सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्दाको क्रम निम्नबमोजिम थियो ।

- (क) विज्ञापन नं. १३४१/०६६-०६७ समावेशी (महिला) पद संख्या ५ को अन्तिम चरणका परीक्षाहरू शैक्षिक योग्यता तथा अन्तर्वार्ता समेतको प्राप्ताङ्कबाट कायम योग्यताक्रमसम्बन्धी सूचना नं. १०५/०६७-६८ प्रकाशित भएको ।
- (ख) विज्ञापन नं. १३४१/०६६-६७ समावेशी (आदिवासी/जनजाति) पद संख्या ३ को ऐ.ऐ. कायम योग्यताक्रम सम्बन्धी सूचना नं. १०६/०६७-६८ प्रकाशित भएको ।
- (ग) विज्ञापन मिति १३४१/०६७-६८ समावेशी (मधेशी) पद संख्या ३ को ऐ.ऐ. सूचना नं. १०७/०६७-६८ प्रकाशित भएको ।
- (घ) विज्ञापन नं. १३४१/०६७-६८ समावेशी (दलित) पदसंख्या -१ को ऐ.ऐ. को सूचना नं. १०८/०६७-६८ प्रकाशित भएको ।
- (ङ) विज्ञापन नं. १३४१/०६७ समावेशी (अपाङ्ग) पदसंख्या १ को ऐ.ऐ. को सूचना नं. १०९/०६७-६८ प्रकाशित भएको ।
- (च) विज्ञापन नं. १३४१/०६६-६७ समावेशी (पिछडिएको क्षेत्र) पदसंख्या १ को ऐ.ऐ. को सूचना नं. ११०/०६७-६८ प्रकाशित भएको ।

विज्ञापन नं. १३४१/०६६-६७ (खुल्ला) पदसंख्या १० को ऐ.ऐ.सूचना नं. १११/०६७-६८ प्रकाशित भएको ।

विपक्षी लोकसेवा आयोग अन्तर्वार्ता सिफारिश शाखाले सिफारिश भएका उम्मेदवारहरूलाई नियमानुसार नियुक्ति दिनु हुन र सोको जानकारी आयोगमा पठाउनु हुन समेत निर्णयानुसार अनुरोध गरिन्छ भनी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई लेखेको पत्रको प्रतिलिपिको अवलोकनबाट समेत माथि प्रकरण २ को (क) देखि (छ) सम्ममा उल्लिखित योग्यताक्रम यथावत उल्लेख गरी पत्र पठाएको देखिन्छ । तत्पश्चात विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले मिति २०६७।१।१४ मा प.सं (क.प्र.क. ४.१) ०६७/६८ च.नं. २५ को

पत्रद्वारा श्री परराष्ट्र मन्त्रालयलाई नियमानुसार नियुक्तिका लागि आवश्यक कारवाहीको लागि अनुरोध छ भनी पत्र पठाएको र सोही सिफारिशपत्रलाई आधार मानी हामी निवेदकहरूमध्ये क्रमशः महिला, आदिवासी, जनजाति, दलित, अपाङ्ग तथा पिछडिएको समूहमा पर्ने निवेदकहरूलाई क्रमशः १ देखि १४ सम्ममा र खुल्ला तर्फका विपक्षी १४ जनालाई हामी निवेदकहरूको नामको क्रमभन्दा पछि लोकसेवा आयोगबाट शुरुमा प्रकाशित सिफारिशक्रम/सिलसिला अनुरूप नै नियुक्ति दिई दैनिक हाजीरकपीमा नाम उल्लेख गरी नियमित हाजीर गराई काममा खटाइएको थियो । तर पछि अचानक मिति २०६८।१।१५ देखि समावेशी/खुल्लातर्फको रिक्त पदमा नियुक्ति लिई कार्यरत रहेको अवस्थामा कानून एवं प्रचलन समेतको विपरीत पछिल्लो क्रममा सिफारिश भई आएका खुल्लातर्फका १४ जनालाई क्रमसंख्या १ देखि १४ सम्म कायम गरी हामी निवेदकहरूलाई क्रमसंख्या १५ देखि २८ भित्र रहने गरी जेष्ठता एवं हाजीर क्रममा राख्ने निर्णय गरिएको र हाजीर कपीमा समेत क्रम परिवर्तन गरेको बुझिन आई के कुन तहको कस्तो निर्णयले हामी निवेदकहरूको कायम भइसकेको जेष्ठता/योग्यताक्रम विपक्षीहरू भन्दा पछि पार्ने गरी निर्णय भएको हो भनी निर्णयको नक्कल माग गर्दा मिति २०६८।२।२६ को पत्रमार्फत रोशन खनाल तथा शाखा अधिकृतहरू समावेशी भनी विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालय, सचिवस्तरको मिति २०६८।१।१५ को निर्णयले कथित जेष्ठतासम्बन्धी निर्णय हामी निवेदकहरूलाई प्राप्त भयो ।

विपक्षीहरूलाई लोकसेवा आयोगद्वारा प्रमाणित योग्यताक्रमको सूचीमा तल-माथि पार्ने गरी निर्णय गर्ने अधिकार प्रचलित कानूनले प्रदान गरेको छैन । हामी निवेदकहरूलाई मिति २०६७।१।१५ मा दिइएको नियुक्तिपत्र अनुसार योग्यताक्रम एवं जेष्ठताक्रम कायम भइसकेको र सो नियुक्तिपत्र बमोजिम नियमित हाजीरकपीमा हाजीरक्रम समेत कायम भइसकेको अवस्था छ । पछि अन्य कारवाही

र निर्णय गरी अधि एक पटक लोकसेवा आयोगद्वारा लिइएको लिखित / मौखिक परीक्षा पश्चात् कायम हुन आएको योग्यताक्रमको सूचीमा हेरफेर गर्ने गराउने अधिकार विपक्षीहरूलाई प्राप्त छैन । निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८४/८९ समेतको व्यवस्था हेर्दा विपक्षी लोकसेवा आयोगद्वारा लिएको प्रतियोगितात्मक परीक्षाको नतीजाअनुसार कायम भएको योग्यताक्रमभन्दा अन्य कुनै आधारमा जेष्ठता कायम गर्न मिल्दैन ।

विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालय एवं लोकसेवा आयोगलगायत कसैलाई पनि एक पटक विधि र प्रक्रिया पूरा गरी भए गरेको प्रमाणित योग्यताक्रमलाई तलमाथि गर्न पाउने गरी कुनै राय/सिफारिश वा निर्णय गर्ने अधिकार प्रचलित कानूनले प्रदान गरेको छैन । विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयबाट हामी निवेदकहरूलाई मिति २०६७।१।५ को निर्णयानुसार नियुक्ति दिई सोही मितिदेखि लोकसेवा आयोगबाट सिफारिश भई आएको योग्यताक्रमअनुसार नै हाजीरकपीलगायत नो करी अभिलेखमा कायम गरिसकेको योग्यताक्रममा हेरफेर गर्नेगरी मिति २०६८।१।५ मा निर्णय गर्ने अधिकार कुनै कानूनले अधिकार नदिएको र समावेशी तर्फको उम्मेदवारलाई विशेष संरक्षण दिने गरी भएको संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाको मर्म र भावनाको समेत विपरीत हुने गरी उल्लिखित गैरकानूनी निर्णय भएको स्पष्ट छ । मिति २०६८।१।५ मा गरेको उल्लिखित गैरकानूनी निर्णय कार्यान्वयन गर्ने क्रममा नियमित हाजीरकपीमा समेत पूरा योग्यता/जेष्ठताक्रमलाई उल्टाई विपक्षी खुल्लातर्फको १४ पदमा सिफारिश भई आएका व्यक्तिहरूलाई क्रमशः जेष्ठता कायम गरेको र सोको परिणाम /दुष्परिणाम स्वरूप परराष्ट्रसेवा अन्तर्गत सेवाकालीन तालिम, पदस्थापन, सरुवालगायतका प्राथमिकतामा आमूल परिवर्तन हुन गई भविष्यमा हुने बढुवा लगायतका वृत्ति विकास प्रक्रिया/सुविधा/हक आदिका कुरामा तत्कालै प्रतिकूल असर पारी निजामती सेवा ऐन,

२०४९ नियमावली २०५० एवं नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ समेतद्वारा प्रदत्त कानूनी एवं नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ समेतद्वारा प्रदत्त कानूनी एवं मौलिक हक उपर गैरकानूनी एवं अनुचित अतिक्रमण भएको हुँदा मिति २०६८।१।५ को निर्णय एवं सो सम्बन्धी सम्पूर्ण/पत्राचार/अभिलेख समेत बदर गरी मिति २०६७।१।५ को नियुक्ति सम्बन्धी निर्णयानुसार कायम पूर्व योग्यता एवं जेष्ठताक्रम यथावत् कायम गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेतको रोशन खनाल समेतका निवेदकहरूको संयुक्त रिट निवेदन ब्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी नहुनु पर्ने हो ? जारी हुन नपर्ने कुनै कारण भए सोको कारण आधार खुलाई सबूद प्रमाणसहित यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी सूचना पठाई लिखित जवाफ पेश भएमा वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु ।

यसमा यस अदालतबाट मिति २०६८।२।२७ मा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउने तथा अन्तरिम आदेशको मागको सम्बन्धमा छलफलको लागि मिति २०६८।३।१ गते उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिनु भनी भएको आदेशानुसार विपक्षीहरूका नाउँमा जारी भएको म्याद तामेल हुँदा परराष्ट्र मन्त्रालयमा कार्यरत विपक्षीहरू घनश्याम भण्डारी, दुरपदा सापकोटा, लक्ष्मण खनाल, शत्रुघनप्रसाद शर्मा पोखरेल, अम्बिका जोशी, प्रथमा उपाध्याय, ललिता सिलवाल, सीता बस्नेत, हरिकान्त पौडेल, विशाल भट्टराई, रञ्जिता दाहाल, ऋषिराज आचार्य, सावित्रा ओली र सिर्जना अधिकारिका नाउँको म्याद सम्बन्धित व्यक्तिलाई नबुभाई परराष्ट्र मन्त्रालयमा बुझाएको देखिँदा ती म्यादहरू रीतपूर्वक तामेल भएको नदेखिँदा उल्लिखित विपक्षीहरूका नाउँको म्याद बदर गरी दिएको छ । अब उल्लिखित प्रतिवादीहरूका नाउँमा पूर्व आदेशानुसार पुनः म्याद

जारी गरी रीतपूर्वक तामेल गरी अन्तरिम आदेश छलफलको लागि मिति २०६६।३।६ गते उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासबाट भएको आदेश ।

अन्तरिम आदेश जारी गर्ने नगर्ने सम्बन्धमा संयुक्त इजलासको राय बाफिइ पूर्ण इजलासमा पठाउने यस अदालतको आदेश मिसिल संलग्न रहेको ।

निवेदकहरूलाई पदस्थापन गर्ने गरी २०६७।५।१५ मा भएको निर्णयमा योग्यताक्रम तोकी निर्णय गरिएको देखिएको र विपक्षीहरूले त्यसबाट जेष्ठता समेत निर्धारण गरेकोमा आफूहरूलाई मर्का पर्न आएको भनी दिएको निवेदनका आधारमा नै २०६६।१।५ मा परराष्ट्र मन्त्रालयको सचिवस्तरबाट विवादित निर्णय भएको समेत परिप्रेक्ष्यबाट विचार गर्दा सुविधा सन्तुलनको दृष्टिकोणबाट समेत अन्तरिम आदेश जारी गर्नु न्यायिक वा वाञ्छनीय देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएका विषयहरूमा रिट निवेदनको अन्तिम किनारा हुँदा ठहरेबमोजिम हुने नै हुनाले हाललाई २०६६।१।५ को उक्त निर्णय क्रियाशील एवं कार्यान्वित नगरी यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गर्ने गरेको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादवको राय मनासिब देखिँदा सोही राय सदर हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको पूर्ण इजलासबाट भएको आदेश ।

विपक्षीहरूलाई अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको धारा २१ एवम् निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा (७) बमोजिमको मौलिकहक एवम् कानूनी हकको हनन् भएको अवस्था छैन । प्रचलित कानूनमा कतै पनि विपक्षीहरूलाई हामी प्रत्यर्थी भन्दा माथिको स्थानमा राखी नियुक्ति दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था नभएको हुनाले कानूनमा नभएको वा कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिमको भन्दा बढी सुविधा माग गर्ने हक निजहरूलाई कुनै

कानूनले पनि प्रदान गरेको छैन । एउटा सामान्य विवेकले पनि जति धेरै संख्यामा प्रतिस्पर्धीहरूबाट उम्मेदवारको छनौट हुन्छ त्यति नै योग्य उम्मेदवार छनौट हुने कुरालाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । दुई जनाका बीचमा भएको प्रतिस्पर्धाबाट प्रथम हुने व्यक्ति र एक हजार जना बीचबाट प्रथम हुने व्यक्तिको गुण, क्षमता योग्यतामा निश्चय नै फरक पर्छ त्यसै सिद्धान्तलाई आधार मानी बढी प्रतिशतका आधारमा छनौट भएको छ त्यही अनुसार योग्यताक्रमको स्थान निर्धारण गर्ने गरी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट खुल्ला प्रतियोगिताका उम्मेदवारलाई पहिलो स्थानमा र समावेशी तर्फका उम्मेदवारहरूलाई त्यस पछिको स्थानमा क्रमशः राख्दै जाने गरी योग्यताक्रम निर्धारण गर्न उपयुक्त हुने महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको रायलाई समेत मध्यनजर राखी परराष्ट्र मन्त्रालयका सचिवबाट मिति २०६६।१।५ मा भएको निर्णय विल्कुलै मनासिब छ । विपक्षीहरूको नाम सिफारिश गर्दा हाम्रो नाम भन्दा माथिल्लो स्थानमा राखी आयोगबाट सिफारिश गरिएको होइन र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको समेत त्यही रूपमा सिफारिश नगरेको अवस्थामा परराष्ट्र मन्त्रालयको भूलवस पहिले देखिको स्थापित परम्परा र तर्क विपरीत त्रुटिपूर्ण ढंगले हाम्रो भन्दा माथिल्लो स्थानमा पार्ने गरी विपक्षीहरूलाई नियुक्ति दिने कारणले विपक्षीहरूको हक सृष्टि हुन सक्दैन ।

यस पूर्व मिति २०६६।५।२८ तथा २०६६।०८।१८ मा क्रमशः शाखा अधिकृत र ना.सु. तहका कर्मचारीहरूको हकमा खुल्ला तर्फको र समावेशी तर्फको उम्मेदवारहरूलाई नियुक्ति दिँदा समेत खुल्ला तर्फकोलाई जेष्ठतामा राखी नियुक्ति दिइएको अवस्थामा विपक्षीहरूलाई नियुक्ति दिँदा सो परम्परा र अभ्यासको विपरीत भएको कारणले नै त्यसलाई सच्याउनु परेको हो । परराष्ट्र मन्त्रालयबाट मिति २०६६।१।५ मा भएको निर्णय कुनै न्यायिक (Adjudicative) निर्णय नभएर प्रशासनिक (Administrative) निर्णय भएको हुनाले

त्यस्तो निर्णयमा सम्मानीत अदालतले हस्तक्षेप गरी अन्यथा गर्न मिल्दैन । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ९, नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ को नियम ५ तथा अनुसूची २ को क्रमसंख्या ८ को देहाय १८ मा नेपाल परराष्ट्र सेवाको सञ्चालनसम्बन्धी कार्य परराष्ट्र मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने र कार्य सम्पादन नियमावली बमोजिम शाखा अधिकृत नियुक्तिसम्बन्धी विषय परराष्ट्र मन्त्रालयका सचिवको अधिकार भित्रको विषय हुनाले उक्त निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । समावेशीतर्फ प्रतिस्पर्धा गर्ने उम्मेदवारले खुल्ला तर्फ प्रतिस्पर्धा गर्ने उम्मेदवारले जस्तो प्रारम्भिक परीक्षा पनि दिनु नपर्ने गरी उनीहरूलाई एक प्रकारले सुविधा प्रदान गरिएको हुन्छ । यसरी प्रारम्भिक परीक्षा विनै सिमित संख्यामा प्रतिस्पर्धा गरी आउने उनीहरूले प्रारम्भिक परीक्षा उत्तिर्ण गरी बृहत संख्यामा प्रतिस्पर्धा गरी उत्तिर्ण भएका खुल्ला तर्फबाट उत्तिर्ण भएकाहरू भन्दा वरिष्ठ हुन पाउँ भन्नु तर्कसंगत नभएको तथ्य स्पष्ट छ । खुल्ला तर्फको लिखित परीक्षामा अनुत्तिर्ण भएका व्यक्तिले प्रारम्भिक परीक्षा समेत उत्तिर्ण गरी बृहत संख्यामा प्रतिस्पर्धा गरी उत्तिर्ण भएका खुल्ला तर्फका भन्दा वरिष्ठ हुन पाउँ भन्न मिल्दैन । हामीले प्रतिस्पर्धा गरेको विज्ञापनमा विपक्षीहरू सबैले प्रतिस्पर्धा गर्न पाउने तर विपक्षीहरूले प्रतिस्पर्धा गरेको विज्ञापनमा हामीले प्रतिस्पर्धा गर्न नपाउने भएकोले हामीले ठूलो संख्यामा प्रतिस्पर्धा गरी छनौट भएका हुनाले नियुक्ति गर्दा योग्यताक्रममा हामीले प्राथमिकता पाउनु पर्ने कुरामा किंचित पनि विवाद हुन सक्दैन ।

विज्ञापन नम्बर वा सूचना नम्बरको संरचनाले उम्मेदवारको विशिष्टता छुट्टयाउने होइन । लोकसेवा आयोगले विभिन्न समूहभित्रको योग्यता मात्र तोकेको तर कुन समूह वरिष्ठतामा अगाडि हुने भनी नतोकेको बरु पछि परराष्ट्र मन्त्रालयबाट यस सम्बन्धमा राय माग्दा “लोकसेवा आयोगले

नेपाल सरकारले नै निर्णय गर्ने” भन्ने राय दिएको छ । तसर्थ संरचनाको आधारमा आफूले योग्यताक्रम माथिल्लो स्थान पाउनु पर्ने भन्ने विपक्षीहरूको माग दावीको कुनै सार्थक सम्बन्ध नै देखिँदैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेतको विपक्षी घनश्याम भण्डारी समेतका तर्फबाट पेश भएको संयुक्त लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १७ को उपनियम १ बमोजिम राजपत्र अनंकित निजामती कर्मचारीलाई सेवा समूह वा सेवा उपसमूहसम्बन्धी मन्त्रालयको सचिवले नियुक्ति दिने व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा लोकसेवा आयोगको सिफारिश बमोजिम नियुक्तिको लागि सेवा समूह सञ्चालन गर्ने परराष्ट्र मन्त्रालयमा लेखी पठाउने सम्मको कार्य यस मन्त्रालयबाट भएको हो । रिट निवेदकले दावी गरेका विषयमा रिट निवेदकलाई मर्का पर्ने गरी यस मन्त्रालयबाट कुनै कामकारवाही नभएकोले विना आधार र कारण यस मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट खारेजयोग्य छ भन्ने समेतको विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

लोकसेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ३७, लोकसेवा आयोग नियमावली, २०६७ को नियम ३३ र लोकसेवा आयोग (कार्यसञ्चालन) निर्देशिका, २०६७ को दफा ५५ बमोजिम अङ्ग पूरा भइसकेको विज्ञापनको हकमा पहिलो विज्ञापन र विज्ञापन भित्रको समावेशी समूहको क्रमानुसार छुट्टाछुट्टै योग्यताक्रम सूची प्रकाशन गरी ऐ दफा ५६ अनुसार सोहीबमोजिम विज्ञापनको क्रमानुसार नतिजा तथा सिफारिश पठाउने व्यवस्था भएअनुरूप आयोगबाट देहायबमोजिमको क्रममा सिफारिश गरिएको हुँदा समावेशी तथा खुल्लातर्फका उम्मेदवारको एकीकृत योग्यताक्रम निर्धारण गरेको विषयमा असंलग्न यस आयोग समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको लोकसेवा आयोगको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

लोकसेवा आयोगको विज्ञापन नं. १३४१।०६६।६७ (समावेशी) तथा विज्ञापन नं. १३४२।०६६।६७ (खुल्ला) प्रतियोगितात्मक परीक्षाबाट समावेशी तर्फ १४ जना खुल्लातर्फ १४ जना शाखा अधिकृतहरू मिति २०६७।१।१५ मा सिफारिश भै परराष्ट्र मन्त्रालयमा नियुक्ति हुन आउनुभएको हो। एउटै मितिमा सिफारिश भई आएका कारण मन्त्रालयले लोकसेवा आयोगको विज्ञापन नं. तथा सिफारिशको सूचना नं. लाई आधार मानी जेष्ठताक्रम कायम गरी मिति २०६७।१।१५ मा नियुक्ति दिई मन्त्रालयमा पदस्थापन गरेको हो।

खुल्लातर्फ १४ जनाले जेष्ठताक्रममा चित्त नबुझी २०६७।१।२८ मा संयुक्त निवेदन दिई यस भन्दा अगाडि यसै किसिमको सिफारिश आउँदा खुल्लालाई जेष्ठताक्रममा अगाडि राखिएको आधारमा यस पटक पनि सोहीवमोजिम कायम गर्न अनुरोध गर्नुभएकोमा सो सिलसिलामा मन्त्रालयको लोकसेवा आयोगसँग स्पष्ट पारिदिन अनुरोध भई गरेकोमा आयोगले मिति २०६७।२।१६ को पत्र मार्फत “यसमा नेपाल सरकारबाट आवश्यक निर्णय हुने नै हुँदा आयोगबाट केही निर्णय गरिरहनु नपर्ने” भन्ने निर्णय जानकारी गराएको हो। सामान्य प्रशासन मन्त्रालयसँग राय माग गरिएकोमा मिति २०६७।१।२९ मा पत्रमार्फत यस मन्त्रालयको धारणा थप स्पष्ट गरी पठाउन अनुरोध गरिनुका साथै मिति २०६८।१।७ को पत्रमार्फत नेपाल प्रशासन सेवा सामान्य प्रशासन समूहका कर्मचारीहरूको पदस्थापनको हकमा लोकसेवा आयोगको सिफारिशक्रमलाई ६० प्रतिशत अङ्गभार दिई तथा स्टाफ कलेजको तालिमबाट प्राप्त योग्यताक्रमलाई ४० प्रतिशत अङ्गभार दिई तेस्रो योग्यताक्रम तयार गरी पदस्थापन गर्ने गरिएको व्यहोरा अवगत गराइएको एवं सो मन्त्रालयले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको रायका लागि अनुरोध गर्दा त्यस कार्यालयबाट मिति २०६८।१।२ च.नं. ७८८० को पत्र मार्फत “खुल्ला तर्फबाट छनौट भएका उम्मेदवारको जेष्ठता कयम

हुनु कानूनसम्मत हुने देखिएको” भन्ने राय प्राप्त भएको थियो। उल्लिखित सिलसिलामा मन्त्रालयअन्तर्गत पदस्थापन, सरुवा, बढुवा, तालिममा मनोनयन जस्ता निर्णयहरू गर्दा जेष्ठताक्रमलाई आधार बनाउने गरिएको सन्दर्भमा एउटै मितिमा सिफारिश भै आएका समावेशी र खुल्लातर्फका शाखा अधिकृतहरूको जेष्ठताक्रम कायम गर्नु आवश्यक देखिएको र परराष्ट्र सेवासँग सम्बन्धित मन्त्रालय पनि परराष्ट्र मन्त्रालय नै भएको हुँदा लोकसेवा आयोग वा नेपाल सरकार सामान्य प्रशासन मन्त्रालय वा अन्य कुनै न्यायिक निकायबाट जेष्ठताक्रम निर्धारणका विषयमा स्पष्ट पार्नेगरी कुनै निर्णय, निर्देशन वा आदेशप्राप्त भएको अवस्थामा सोहीअनुरूप हुने भएको हुँदा वर्तमान सन्दर्भमा परराष्ट्र मन्त्रालयले यस भन्दा अगाडिको सिफारिशमा जेष्ठताक्रम निर्धारण र पदस्थापन गर्दा मिति २०६६।१।२८ को निर्णय क्रमशः खुल्ला, समावेशी र आन्तरिक प्रतियोगितालाई जेष्ठताक्रममा राखेको तथा यस मन्त्रालयबाट रायका लागि आग्रह गर्दा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट समेत खुल्लालाई जेष्ठता कायम गर्नु कानूनसम्मत हुने भन्ने राय प्राप्त भएकोले सोही आधारमा खुल्ला तर्फका १४ जना र समावेशी तर्फका १४ जना शाखा अधिकृतहरूलाई मन्त्रालयमा देहायअनुसारको जेष्ठताक्रममा राख्ने गरी परराष्ट्र मन्त्रालयबाट मिति २०६८।१।१५ मा सचिवस्तरीय निर्णय गरी सो निर्णयको व्यहोरा सम्बन्धित सबै शाखा अधिकृतहरूलाई अवगत गराइएको हो भन्ने समेतको विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालय समेतका तर्फबाट यस अदालत समक्ष परेको लिखित जवाफ।

नियमवमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रीबहादुर कार्की तथा अधिवक्ताहरू श्री बालकृष्ण नेउपाने, डा.श्री भिमार्जुन आचार्य, श्री माधवकुमार वस्नेत र श्री सुवास आचार्यले

मिति २०६८।१।५ मा भएको परराष्ट्र मन्त्रालयको सचिवस्तरीय निर्णय गर्ने अधिकार उक्त मन्त्रालयका सचिवलाई कुनै कानूनले प्रदान गरेको देखिदैन । योग्यताक्रम निर्धारण गर्ने कुरा सचिवको स्वविवेकीय अधिकार होइन । लोकसेवा आयोगबाट सिफारिश भएबमोजिम सिफारिश प्राप्त भएपछि विज्ञापन नम्बरको आधारमा नियुक्ति दिएको अवस्था छ । पछिबाट छुट्टै योग्यता सूची कायम गर्ने कुनै कानूनी प्रयोजन समेत देखिदैन । विपक्षी परराष्ट्र सचिवको खुल्लातर्फका सिफारिश भई गएका उम्मेदवारहरूलाई माथिल्लो सूचीमा राख्नुपर्ने कुनै औचित्यता देखिदैन । सिफारिश गर्दा एउटै सूची जारी भएको छैन । जेष्ठता नछुट्टिएको अवस्थामा मात्र विज्ञापन नम्बरको आधारमा सूची कायम गर्ने हो । मिति २०६७।५।१५ को टिप्पणीको आधारमा नियुक्तिको निर्णय भएको र सो निर्णयउपर कुनै चुनौती परेको समेत छैन र नियुक्तिलाई इन्कार गरेको अवस्था समेत छैन । यस्तो अवस्थामा मिति २०६८।१।५ मा खुल्लातर्फका सिफारिश भई गएका उम्मेदवारहरूलाई यी रिट निवेदकहरू भन्दा माथि राख्नुपर्ने कुनै कानूनी आधार समेत विपक्षी सचिवबाट देखाउन सकेको अवस्था छैन । तसर्थ विपक्षी परराष्ट्र सचिवबाट मिति २०६८।१।५ मा भएको निर्णयमा खुल्ला तर्फका उम्मेदवारहरूको सूची रिट निवेदकहरू भन्दा माथि पार्ने गरी भएको निर्णय समेत त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी निवेदकहरूको माग बमोजिम रिट निवेदकहरूलाई माथिल्लो सूचीमा कायम राख्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश समेत जारी हुनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालय समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी घिमिरेले परराष्ट्र सचिवबाट भएको निर्णय सरकारी वकीलको रायकै आधारमा भएको भनी उल्लेख भएको अवस्था छैन । योग्यताक्रम घोषणा गर्ने वा संशोधन गर्ने लगायतको स्पष्ट व्यवस्था देखिदैन समावेशीतर्फको विज्ञापन पहिला र खुल्लातर्फको

विज्ञापन पछि भएको देखिन्छ । सूचनाको क्रम हेर्दा अधिल्लो सूचना जेठो हुने हुन्छ । अधिल्लो सूचनाको विज्ञापनबमोजिम अधि निर्णय हुने हुनाले परराष्ट्र सचिवको निर्णय के, कुन आधारमा भएको हो सो स्पष्ट छैन । एउटै मितिका विभिन्न विज्ञापनका कुन सूचना अगाडि हुने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट नीति समेत रहेको नहुँदा सम्मानीत अदालतबाट यस सम्बन्धमा आवश्यक नीति बनाउन विपक्षीहरूलाई आदेश दिन सक्ने अवस्था छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी घनश्याम भण्डारी समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री हरिहर दाहाल, श्री शम्भु थापा तथा अधिवक्ताहरू श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री दिनमणि पोखरेलले लोकसेवा आयोगबाट विभिन्न विज्ञापन सूचना नम्बरका विभिन्न नतिजा प्रकाशित गरेकोले विभिन्न सूचनाअन्तर्गत प्रकाशित नामावलीहरू मध्ये कुन ज्येष्ठ भनी खुलाएको अवस्था छैन । लोकसेवा आयोगले योग्यताक्रम तोकेको अवस्था पनि छैन । समावेशी तर्फको जुन वर्गको क्रम निजामती सेवा ऐनमा उल्लेख छ सोही आधारमा विज्ञापनको सूचना प्रकाशित हुने गरेको छ । विज्ञापन एउटै हो या भिन्न भिन्न हो भन्ने प्रश्न मूल रूपमा सन्निहित भएको प्रस्तुत विवादमा विभिन्न वर्गहरू भित्रको प्राप्ताङ्क भिडाएर लोकसेवा आयोगले नतिजा निकाल्न सक्ने अवस्था विद्यमान हुँदा हुँदै लोकसेवा आयोगबाट सो गरिएको अवस्था नहुँदा प्रस्तुत विवाद सिर्जना भएको देखिन्छ । आवश्यक पद मध्ये खुल्लातर्फको पदलाई छुट्टाई बाँकी समावेशीतर्फका पदहरू छुट्टाई पदपूर्ति समेत हुने हुनाले सिद्धान्ततः खुल्लामा छुट्टाइएका पदहरू नै अगाडि राख्नुपर्ने र सोही औचित्यका आधारमा परराष्ट्र सचिवबाट मिति २०६८।१।५ मा उक्त निर्णय गरेको र सो निर्णय विवेकसम्मत हुँदा समेत निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायी तथा सहन्यायाधिवक्ताको बहस समेत सुनी दुवैतर्फबाट पेश भएको बहसनोट समेत अध्ययन गरी आज निर्णय सुनाउने प्रयोजनको लागि पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

रिट निवेदन हेर्दा निवेदनमा मूलतः निवेदकहरूलाई मिति २०६७।५।१५ को निर्णयानुसार नियुक्ति दिई सोही मितिदेखि लोकसेवा आयोगबाट सिफारिश भई आएको योग्यताक्रमअनुसार नै हाजीरकपीलगायत नोकरी अभिलेखमा कायम गरिसकेको योग्यताक्रममा हेरफेर गर्नेगरी विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयका सचिवलाई मिति २०६८।१।५ मा निर्णय गर्ने अधिकार कुनै कानूनले नदिई सो निर्णय गैरकानूनी भएको एवं उक्त मिति २०६८।१।५ मा गरेको उल्लिखित गैरकानूनी निर्णय कार्यान्वयन गर्ने क्रममा नियमित हाजीरकपीमा समेत पूरै योग्यता/जेष्ठताक्रमलाई उल्टाई विपक्षी खुल्लातर्फको १४ पदमा सिफारिश भई आएका व्यक्तिहरूलाई क्रमशः जेष्ठता कायम गरेको र सोको परिणाम स्वरूप परराष्ट्रसेवा अन्तर्गत सेवाकालीन तालिम, पदस्थापन, सरुवा लगायतका प्राथमिकतामा आमूल परिवर्तन हुन गई भविष्यमा हुने बहुवा लगायतका वृत्ति विकास प्रक्रिया/सुविधा/हक आदिका कुरामा तत्कालै प्रतिकूल असर पारी निजामती सेवा ऐन, २०४९ नियमावली २०५० एवं नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ समेतद्वारा प्रदत्त कानूनी एवं मौलिक हकउपर गैरकानूनी एवं अनुचित अतिक्रमण भएको हुँदा मिति २०६८।१।५ को निर्णय एवं सो सम्बन्धी सम्पूर्ण/पत्राचार/अभिलेख समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मिति २०६७।५।१५ को नियुक्तिसम्बन्धी निर्णयानुसार कायम पूर्व योग्यता एवं जेष्ठताक्रम यथावत् कायम गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी देखिन्छ ।

२. विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालय समेतको लिखित जवाफ व्यहोरामा खुल्लातर्फ १४ जनाले जेष्ठताक्रममा चित्त नबुझी २०६७।५।२८ मा संयुक्त निवेदन दिई यस भन्दा अगाडि यसै किसिमको सिफारिश आउँदा खुल्लालाई जेष्ठताक्रममा अगाडि राखिएको र सोही आधारमा यस पटक पनि सोहीबमोजिम कायम गर्न अनुरोध भएकोमा सो सिलसिलामा यस मन्त्रालयको लोकसेवा आयोगसँग स्पष्ट पारिदिन अनुरोध भई गएकोमा लोकसेवा आयोगले मिति २०६७।२।१६ को पत्रमार्फत् “यसमा नेपाल सरकारबाट आवश्यक निर्णय हुने नै हुँदा आयोगबाट केही निर्णय गरिरहनु पर्ने” भन्ने निर्णय जानकारी गराएको तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयसँग राय माग गरिएकोमा नेपाल प्रशासन सेवा सामान्य प्रशासन समूहका कर्मचारीहरूको पदस्थापनको हकमा लोकसेवा आयोगको सिफारिशक्रमलाई ६० प्रतिशत अङ्कभार दिई तथा स्टाफ कलेजको तालिमबाट प्राप्त योग्यताक्रमलाई ४० प्रतिशत अङ्कभार दिई तेस्रो योग्यताक्रम तयार गरी पदस्थापन गर्ने गरिएको व्यहोरा अवगत गराइएको साथै सो मन्त्रालयले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको रायका लागि अनुरोध गर्दा त्यस कार्यालयबाट खुल्ला तर्फबाट छनौट भएका उम्मेदवारको जेष्ठता कायम हुनु कानूनसम्मत हुने देखिएको भन्ने राय प्राप्त भएको थियो । उल्लिखित सिलसिलामा मन्त्रालयअन्तर्गत पदस्थापन, सरुवा, बहुवा, तालिममा मनोनयन जस्ता निर्णयहरू गर्दा जेष्ठताक्रमलाई आधार बनाउने गरिएको सन्दर्भमा एउटै मितिमा सिफारिश भै आएका समावेशी र खुल्लातर्फका शाखा अधिकृतहरूको जेष्ठताक्रम कायम गर्नु आवश्यक देखिएको र परराष्ट्र सेवासँग सम्बन्धित मन्त्रालय पनि परराष्ट्र मन्त्रालय नै भएको हुँदा लोकसेवा आयोग वा नेपाल सरकार सामान्य प्रशासन मन्त्रालय वा अन्य कुनै न्यायिक निकायबाट जेष्ठताक्रम निर्धारणका विषयमा स्पष्ट पार्ने गरी कुनै निर्णय, निर्देशन वा आदेशप्राप्त भएको

अवस्थामा सोही अनुरूप हुने भएकोले वर्तमान सन्दर्भमा परराष्ट्र मन्त्रालयले यस भन्दा अगाडिको सिफारिशमा जेष्ठताक्रम निर्धारण र पदस्थापन गर्दा मिति २०६६।१।२८ को निर्णय क्रमशः खुल्ला, समावेशी र आन्तरिक प्रतियोगितालाई जेष्ठताक्रममा राखेको तथा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट समेत खुल्लालाई जेष्ठता कायम गर्नु कानूनसम्म त हुने भन्ने राय प्राप्त भएकोले सोही आधारमा खुल्ला तर्फका १४ जना र समावेशी तर्फका १४ जना शाखा अधिकृतहरूलाई जेष्ठताक्रममा राख्ने गरी परराष्ट्र मन्त्रालयबाट मिति २०६८।१।१५ मा सचिवस्तरीय निर्णय गरिएको हो भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लिखित व्यहोरा तथा लिखित जवाफ समेत हेर्दा समावेशीतर्फ विज्ञापन नम्बर १३४१ अन्तर्गत सूचना नं. १०५ देखि ११० नम्बर सम्म र खुल्लाको विज्ञापन नं. १३४२ मा सूचना नं. १११ मा सूचना प्रकाशित भै निजामती सेवा ऐन, २०४९ अन्तर्गतको परराष्ट्र सेवाको राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको शाखा अधिकृत पदको लागि एउटै प्रश्नपत्रद्वारा सञ्चालित परीक्षामा एकसाथ सामेल भई प्रकाशित भएको परीक्षाफलको आधारमा नियुक्ति पाएको कुरामा विवाद छैन । यी रिट निवेदक रोशन खनाल समेतका निवेदकहरूले समावेशी कोटा अन्तर्गत र विपक्षी घनश्याम भण्डारी समेतका विपक्षीहरूले खुल्लातर्फको लागि छुट्याइएको सिट संख्याको आधारमा छनौट भएको भन्ने सम्म कुरामा विविधता रहेको देखिन्छ । उल्लिखित विज्ञापन नम्बरहरू परराष्ट्र मन्त्रालयको एकै लटको माग बमोजिम लोकसेवा आयोगबाट प्रतिशत निर्धारण भै निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को प्रावधानबमोजिम विभिन्न वर्ग समुदायमा विभाजन गरी पदपूर्तिको प्रक्रिया अपनाई पदपूर्ति सम्म गरेको पाइयो ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३ बमोजिम र निजामती सेवा ऐन २०४९ को दफा ७ बमोजिम सार्वजनिक सेवालार्इ

वढी समावेशी प्रतिनिधिमूलक बनाउने सिलसिलामा विशेष व्यवस्था भएको देखिन्छ । सोही अनुरूप भिन्नाभिन्नै विज्ञापन नम्बर राखी विज्ञापन हुने र सोको अधिनमा रही तोकिएको वर्गका व्यक्तिहरूले प्रतिस्पर्धा गर्ने गरेको पाइन्छ । तर जुन पद वा तहको लागि लिने परीक्षा हो सो हालसम्म एउटै प्रश्नपत्रमा आधारित देखिन्छ । यस स्थितिमा विभिन्न वर्गका छुट्टाछुट्टै समूहभित्रको प्रतिस्पर्धामा तोकिएको वर्गभित्र फरक नतिजा निस्कन सक्ने भए पनि एउटै पद वा तहको परीक्षाका स्तरको हिसावले विभिन्न स्तरको भन्न मिल्ने देखिदैन । एउटै तहका विभिन्न संख्यामा पदपूर्ति गर्दा गराउँदा मूलतः खुल्ला रूपमा प्रतिस्पर्धा गर्ने सिद्धान्त अपनाई आएको भए पनि संविधानले अनुशरण गरेको समावेशीताको सिद्धान्तले विभिन्न वर्ग वा समुदायको प्रतिनिधित्व गराउने हिसावले रिक्त पदहरूको पदपूर्ति गर्ने तरिकामा विभिन्न वर्ग समुदायको लागि सिट विभाजन गरिने भै सो अन्तर्गतको प्रतिस्पर्धालाई परीक्षाको स्तर र सिद्धान्तको हिसावले विविधता आउन सक्ने कुरालाई स्वीकार गर्नुपर्ने हुन्छ । जहाँसम्म यसरी पदपूर्ति गरिएकोमा के कस्तो सिद्धान्तको आधारमा जेष्ठता वा योग्यताक्रम निर्धारण गर्ने भन्ने कुरा छ यस सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा खास केही उल्लेख भएको देखिदैन । प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले लोकसेवा आयोगको सिफारिश योग्यताक्रम र सेवा प्रवेश तालिमको मूल्याङ्कनको आधारमा छुट्टै योग्यताक्रमको सूची कायम गर्ने गरेको देखियो भने लोकसेवा आयोगबाट नेपाल सरकारबाट आवश्यक निर्णय हुने नै भन्दै स्पष्ट जवाफ पेश गरेको देखिएन । यसबाट लोकसेवा आयोगबाट सिफारिश भएकामध्ये को कसलाई कसरी जेष्ठताको योग्यताक्रम कायम गर्ने भन्ने सम्बन्धमा कानूनमा अस्पष्टता रहेको र व्यवहारमा एकरूपता नरहेको देखिन आयो ।

५. रिक्त पदको पूर्तिको प्रारम्भमा सम्बन्धित मन्त्रालयबाट एकैलटमा लोकसेवा आयोगमा

पदपूर्तिको माग गरी लोकसेवाबाट प्रतिशत निर्धारण गरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को प्रावधान खुल्ला र बहुवाद्द्वारा पदपूर्ति गरिने व्यवस्था गरिएकोमा खुल्लाअन्तर्गत पनि शुद्ध प्रतिस्पर्धा तथा समावेशी प्रतिस्पर्धाको लागि अलग-अलग सिट छुट्टाई विभिन्न विज्ञापन सूचना नम्बर अंकित गरी सूचना प्रकाशित गरी पदपूर्ति प्रक्रिया प्रारम्भ गरिन्छ। लोकसेवा आयोगले पदपूर्तिको लागि विज्ञापन गर्दा जुन जुनको वर्ग समुदायको लागि तोकिएका सिट संख्यामा प्रतिनिधित्व गराउन खोजिएको हो तत्तत् वर्ग समुदायको लागि छुट्टाछुट्टै विज्ञापन सूचना नम्बर दिई छुट्टाछुट्टै फारम भराइ छुट्टाछुट्टै मितिमा अन्तर्वार्ता समेत लिई छुट्टाछुट्टै परीक्षाफल प्रकाशित गर्ने गरेको पाइन्छ। यसरी हेर्दा हरेक वर्ग समुदायको लागि छुट्टाछुट्टै विज्ञापन र छनौट गरिएको भन्ने भान पर्न जान्छ। शुद्ध खुल्ला प्रतिस्पर्धा र समावेशी प्रतिस्पर्धालाई अलग्गै सिट छुट्टाए पनि हालसम्म तिनीहरूको पाठ्यक्रम प्रश्नपत्र तथा परीक्षा प्रणालीमा समेत कुनै विभेद गरेको देखिदैन। यसरी विभिन्न वर्ग समुदायको प्रतिनिधित्व हुने गरी लिइएको परीक्षाको प्रश्नपत्र र स्तर एउटै हुने गरेकोबाट रिक्त पदहरू मध्ये कुनै समुदाय वर्गको लागि प्रतिनिधित्व गर्ने परीक्षा अर्को समुदाय वर्गको भन्दा उत्तम वा कमसल भन्न सकिने अवस्था देखिदैन। जस्तो समावेशीमध्ये नै महिला, आदिवासी जनजाति दलित, मधेसी, दलित, अपाङ्ग वा पिछडिएका क्षेत्रको विभिन्न वर्ग भएकोमा हरेकको कोटा अनुपात र विज्ञापन फरक भएको स्थितिमा कोसँग कसलाई तुलना गरी एक आपसमा जेष्ठता वा कनिष्ठ भनी छुट्टयाउने भन्ने प्रश्न उपस्थित हुन्छ। त्यस्तै गरेर ५५ प्रतिशत सिट खुल्ला प्रतियोगिताबाट छनौट हुने र ४५ प्रतिशत समावेशीताका आधारमा छनौट हुने हुनाले एकै तहभित्र लिएको एउटै प्रश्न र पद्धतिको परीक्षामा उत्तीर्ण भएका बीच कोभन्दा को जेष्ठ वा कनिष्ठ भनी केवल विज्ञापन नम्बर र मितिक्रम वा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ मा

उल्लेख भएको क्रमको आधारमा निर्णय गर्न उपयुक्त तथा न्यायसंगत हुने देखिदैन। विभिन्न वर्ग समुदायलाई राष्ट्रसेवामा समावेश गर्ने ध्येयले सो वर्ग समुदाय छुट्टयाउनका लागि छुट्टाछुट्टै विज्ञापन गर्नु र सोअनुसार अन्तर्वार्ता लगायतको छुट्टै मिति निर्धारण हुनु स्वाभाविक नै हुन्छ। त्यस्तै सिफारिश गर्ने मितिक्रम पनि निर्धारण हुँदै जान्छ। त्यो पनि स्वाभाविक छ। त्यसकै आधारमा कसैको उत्कृष्टता तथा कसैको कनिष्ठता अभिव्यक्त गर्न सकिदैन र गर्नु हुँदैन। यदि विज्ञापन नम्बर वा सिफारिशको निर्णयक्रम मात्रैको यान्त्रिक आधारमा जेष्ठता छुट्टयाउने आधार बनाउने हो भने सिफारिश गर्ने संस्थाले पनि सुविधाको आधारमा कुनै वर्गलाई लक्षित गरी कुनै विज्ञापनको भन्दा अर्काको सिफारिशक्रम अधिल्लो बनाउने कसरत पनि हुन नसक्ने देखिदैन।

६. देशको शासन व्यवस्था सञ्चालनमा कर्मचारीतन्त्रले खेल्ने भूमिका अहम हुन्छ। यसलाई स्थायी सरकार पनि भन्ने गरिन्छ। त्यस्तो जिम्मेवार निकायमा संलग्न हुने जनशक्ति व्यवसायिक हुनु वान्छनीय हुन्छ। यथार्थमा राज्यद्वारा सेवाको स्तर सुधार गर्ने र सुशासन सुनिश्चित गर्ने हो भने सेवा प्रदान गर्ने व्यक्तिहरूको मूल्याङ्कन योग्यता र कार्यक्षमताकै आधारमा गर्नुपर्ने हुन्छ। केवल मितिक्रम वा विज्ञापन नम्बरको आधारमा होइन। यदि यसलाई आधार बनाउने हो भने यो वस्तुपरक नभई ज्यादा प्राविधिक बन्न पुग्दछ जसका कारण योग्यतम् र सक्षम व्यक्तिलाई अन्याय हुनजान्छ। अन्ततः परीक्षा प्रणालीकै मर्म मर्न पुग्दछ। खुल्लातर्फ र समावेशीतर्फ छुट्टाछुट्टै विज्ञापन नम्बर, छुट्टाछुट्टै सिफारिश गर्ने हुनाले एउटाको सूची अन्तर्गतको व्यक्तिलाई अर्काको सूची अन्तर्गत समावेश गर्ने कुरा हुँदैन र एउटा विज्ञापन नम्बर अधिल्लो र अर्को विज्ञापन सो भन्दा पछिल्लो भएको नाताले मात्रै एउटै परीक्षाबाट चयन भएका उम्मेदवारहरू मध्ये ज्येष्ठ वा कनिष्ठ भनी छुट्टयाउने आधार वैज्ञानिक एवं न्यायोचित देखिन आउँदैन। त्यसैले त्यस्तो आधारमा मात्रै

जेष्ठता छुट्याउने मागलाई वैज्ञानिक तथा तर्कसंगत मान्न सकिदैन ।

७. जहाँसम्म लोकसेवा आयोगले एकै तहका एउटै पदका विभिन्न वर्ग समुदायको प्रतिनिधित्व गराउन विभिन्न विज्ञापन गरी छनौट गरी पठाएको सूची छ सोमा सो विज्ञापन नम्बरअन्तर्गत एउटा समूहको अर्को समूह बीचको प्रतिस्पर्धात्मक स्थिति प्रष्ट गर्न नसक्ने देखिन्छ । अर्थात् प्रस्तुत परराष्ट्र सेवा अन्तर्गत शाखा अधिकृत पदमा लिइएका खुल्ला तथा समावेशीतर्फको सिफारिश हेर्दा एक विज्ञापन अन्तर्गत एउटा वर्ग समुदायको व्यक्तिहरू कुन योग्यताक्रममा छन् भन्ने छुट्याइए पनि एक विज्ञापनअन्तर्गतको समूहको व्यक्ति र अर्को विज्ञापन अन्तर्गतको समूहको व्यक्ति, बीचको प्रतिस्पर्धात्मक स्थिति जस्तै खुल्लामा १ नं. मा सिफारिश भएको र समावेशी जस्तै महिला, मधेशी वा अन्य वर्ग १ नं. मा सिफारिश भएका व्यक्तिहरू मध्ये को को कुन योग्यताक्रममा पर्दछन् भन्ने योग्यताक्रम छुट्टयाइएको देखिन आउँदैन । विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयले विज्ञापन नम्बरको क्रमानुसार प्राप्त गरेको सिफारिशको क्रममा हाजिरी कितावमा नाम समावेश गरी काममा लगाएको सम्म देखिने भए पनि त्यसलाई जेष्ठता सूची भन्न मिल्ने देखिदैन । किनभने त्यसमा आपसमा प्रतिस्पर्धात्मक श्रेष्ठता भल्किएको देखिदैन । प्रशासनिक सुविधाको लागि सिफारिश भै आएका व्यक्तिहरूको सिफारिशक्रम अनुसार हाजिरी कितावमा नाम चढाए पनि कम्तीमा विभिन्न विज्ञापनअन्तर्गत सिफारिश गरिएकाहरूका हकमा सो उपयुक्त मापदण्ड मान्न सकिने आधार देखिदैन ।

८. खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट आएकोलाई योग्यताक्रमको पहिलो पङ्तीमा राख्नुपर्छ र समानुपातिक तर्फका प्रतिस्पर्धीबाट आएकाहरूलाई सो भन्दा तलको योग्यताक्रम दिनुपर्छ भन्ने सोच्नु दुवै भ्रामक धारणाहरू हुन् । वर्तमान निजामती सेवा ऐन, २०४९ अन्तर्गत पदपूर्तिको संरचना हेर्दा खुल्ला प्रतिस्पर्धा भएको ५५ प्रतिशत सिट तर्फबाट

छानिएका व्यक्तिहरू सदैव अन्य ४५ प्रतिशतअन्तर्गतको समानुपातिक तर्फको प्रतिस्पर्धाबाट आएकाहरू भन्दा उत्कृष्ट हुन्छन् भन्ने कुनै वैज्ञानिक आधार छैन । समानुपातिक तर्फको प्रतियोगिताभिन्नको विज्ञापनअन्तर्गत प्रतिस्पर्धा गर्नेहरूसँग पनि उत्कृष्टतम् हुने क्षमता रहन सक्तछ, यी सम्भावनाका कुराहरू हुन् । अन्यथा खुल्ला वा समानुपातिक तर्फका प्रतिस्पर्धाबाट छानिएका व्यक्तिहरू तत् तत् वर्गको प्रतिस्पर्धाबाट छानिएकै कारणले वढी योग्य वा कम योग्य भनी अनुचित भेदभावको स्थिति सिर्जना हुने सम्भावना रहन्छ ।

९. सार्वजनिक सेवामा जुन पृष्ठभूमीबाट छनौट भएको भए पनि योग्यताको तत्व अनिवार्य नै हुन्छ । महिला वर्गलाई छुट्याएको सिट मध्येबाट छनौट भएको रहेछ भने सो वर्ग भित्रको प्रतिस्पर्धाबाट योग्यतम् व्यक्ति छानिएको मान्नुपर्ने हुन्छ भने त्यस्तो व्यक्तिको तुलनामा अन्य वर्गबाट छानिएको व्यक्तिसँग तुलनायोग्य हुँदैन भन्ने अवस्था छैन । खासगरी एउटै परीक्षाबाट छनौट भएका अवस्थामा विभिन्न वर्ग समुदायहरूको विभिन्न विज्ञापन नम्बर अन्तर्गत लिइएको एकीकृत परीक्षाको सन्दर्भमा एकै वास्केटमा राखेर योग्यताक्रमको प्रयोजनको लागि सम्म भए पनि एउटै सूची जारी गर्न नसक्ने देखिदैन । त्यसबाट सेवा समूहलाई एकीकृत गर्न र संगठनले पनि उत्कृष्ट सेवा लिने अवसर पाउने देखिन्छ । त्यसरी सेवामा प्रवेश गरी एक पछि निजहरूले गर्ने कामको कार्य सम्पादनको स्तरको मूल्याङ्कनको आधारमा जिम्मेवारी सुम्पने र पदोन्नतिको लागि मूल्याङ्कन गर्ने कुरा कानूनमा आधारित भएकोले त्यसमा असर पार्न सक्ने देखिदैन । पदोन्नतिको लागि मूल्याङ्कन गर्ने आधार कानूनमा नै तोकिएकोले समान मूल्याङ्कन भएको अवस्थामा बाहेक हाल कायम गरिएको तहको जेष्ठताको मात्रै खास महत्व देखिदैन । तर बहुवाका मूल्याङ्कनका आधारबाट कसैको अङ्क बराबर भै अन्य आधारबाट समेत बहुवाको लागि योग्यतम् व्यक्ति छनोट हुन

नसक्ने स्थिति उत्पन्न भएमा लोकसेवा आयोगको सिफारिशको योग्यताक्रमको आधारमा बढुवा गर्नुपर्ने गरी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७७ मा व्यवस्था गरिएको अवस्थामा यसरी सिफारिश भै आउने व्यक्तिको योग्यताक्रम निर्धारण गर्नु बाञ्छनीय देखिन्छ। सिफारिश भई आउँदा एकै तह र एकै पदको लागि हुने उही प्रतियोगितात्मक परीक्षा उत्तीर्ण भएकामध्ये कसको योग्यताक्रम के हुने भन्ने कुरा सिफारिश प्राप्त गर्ने निकायले निर्णय गर्ने विषय नभई सिफारिश गर्ने निकाय अर्थात् लोकसेवा आयोगले निर्णय गर्ने विषय देखिन्छ। त्यसो गर्न संविधान, ऐन कानून र विवेकले समेत बाधा पुऱ्याएको देखिदैन। बरु लोकसेवा आयोग स्वयंको स्वभाविक जिम्मेवारी देखिन्छ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७७ ले पनि सो कुराको संकेत गर्दछ। लोकसेवा आयोगले परीक्षा लिई सिफारिश गरी पठाएको व्यक्तिको हकमा सोही निकायले उम्मेदवारहरूको प्रतिस्पर्धात्मक स्थिति प्राप्त गर्न सक्ने हुनाले अर्को निकायले सो निर्णय गर्नु मनासिव देखिन आउदैन तर यस सम्बन्धमा कुनै नीतिगत स्पष्टता नगरी सिफारिश गरी पठाएकोबाट यो अन्योल उत्पन्न भएको देखिन्छ।

१०. प्रस्तुत मुद्दाको रोहमा विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयले कायम गरेको योग्यताक्रमको सम्बन्धमा विचार गर्दा वस्तुतः परराष्ट्र सचिवले कुनै कानून र औचित्यको आधारमा विवादित योग्यताक्रम निर्धारण गरेको नभई प्रशासनिक स्वविवेकका आधारमा निर्णय गरेको देखिएको र सो निर्णय विवेकसंगत पनि नभएकोले स्वीकार्य देखिन आउँदैन। निवेदक अधिकृतहरू एवं विपक्षी अधिकृतहरू एउटै प्रतियोगितात्मक परीक्षामा सामेल भएकोबाट कुनै पनि समूहको व्यक्ति जेष्ठतम हुन सक्ने हुनाले त्यस्तो अवसर खोस्ने गरी यान्त्रिक संरचना निर्माण गर्नु मनासिव देखिदैन। एउटै तह र पदको लागि समावेशी एवं खुल्ला तर्फको सिट संख्या बाँडफाँड गरी एउटै परीक्षा लिई नतिजा समेत निकाली

सिफारिश गरिएकोमा कुन व्यक्ति जेष्ठ हुने भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने नीतिगत मापदण्ड बनाएको भन्ने समेत विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिन आएन। तसर्थ एउटै तह र पदको लागि समावेशी एवं खुल्ला तर्फको सिट संख्या बाँडफाँड गरी एउटै परीक्षा लिई नतिजा समेत निकाली सिफारिश गरिएकोमा कुन व्यक्ति जेष्ठ हुने भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने नीतिगत मापदण्ड बनाएको नदेखिएकोले विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयका सचिवबाट भएको मिति २०६८।१।५ को निर्णय माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट समेत कानून, न्याय तथा तर्कसम्मत देखिन आएन।

११. अतः खुल्ला र समावेशी तथा आरक्षित वर्गमा छनौट भएका व्यक्तिहरूको के कसरी एकीकृत सिफारिशको योग्यताक्रम कायम गर्न उपयुक्त हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा एकैपटक एउटै प्रश्नपत्र तथा पद्धतिबाट चयन भएका परीक्षार्थीलाई विज्ञापन नम्बर तथा सिफारिश मितिका आधारमा नभै सबै विज्ञापन नम्बरमा छनौट भएकाहरूलाई एउटा टोकरीमा हाली निज समावेश भएको परीक्षाको मूल्याङ्कनमा प्राप्त गरेको अङ्कबाट नै तिनीहरूको योग्यताक्रमको निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ। मूल्याङ्कनमा जो योग्य छ उही ज्येष्ठ हुने मूल्याङ्कनमा कम अङ्क प्राप्त गर्ने योग्यताक्रममा पछि पर्नु स्वाभाविक नै हुन्छ। यसो गर्दा दुवैलाई न्याय हुन्छ। बढि अङ्क प्राप्त गर्नेले अन्याय महसूस गर्नु पर्दैन र कम अङ्क प्राप्त गर्नेले पनि चित्त बुझाउने आधार हुन्छ। परीक्षा सञ्चालन गर्नु वा समावेश हुनु भनेको नै योग्यता प्रणालीलाई आत्मसात गर्नु हो। योग्यता प्रणालीलाई बाहेक गर्ने हो भने परीक्षा प्रणाली परीक्षा प्रणाली रहन सक्दैन। समावेशी प्रणाली स्वीकार गर्नु भनेको योग्यता प्रणालीलाई इन्कार गर्नु होइन। योग्यतम् व्यक्तिको खोजी गर्ने कार्य खुल्ला प्रतिस्पर्धात्मक वा समानुपातिक तर्फका प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षा दुवैमा मूल विषय रहेको हुन्छ। तसर्थ लोकसेवा आयोगबाट सम्बन्धित निकायमा सिफारिश गर्नुपूर्व सिफारिशको योग्यताक्रम

निर्धारण गर्दा समान श्रेणी र पदका विभिन्न विज्ञापन नम्बर वा समूह वर्गका व्यक्तिहरूलाई आयोगले अवलम्बन गरेको परीक्षामा तिनीहरूले प्राप्त गरेको अङ्कको आधारमा बढि अङ्क प्राप्त गर्ने व्यक्तिलाई सिफारिशको योग्यताक्रममा सबै भन्दा माथि अर्थात् एक नम्बरमा राखी सोहीबमोजिम क्रमबद्ध रूपले बाँकीको समेत योग्यताक्रम कायम गरी सिफारिश गर्नु वैज्ञानिक, न्यायोचित र तर्कसंगत हुने देखिन्छ ।

१२. तसर्थ माथि विवेचित आधार कारणबाट परराष्ट्र मन्त्रालयको सचिवबाट मिति २०६८।१।५ मा भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण देखिँदा सो निर्णय र तत्पश्चात भए गरेका कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब विपक्षी लोकसेवा आयोगले माथि विवेचित कुराहरूलाई मध्यनजर राखी सरोकारवाला मन्त्रालय वा सेवा सम्बन्धी निकायसँग समन्वय गरी मापदण्ड बनाई योग्यताक्रम वा जेष्ठता निर्धारण गर्ने व्यवस्था गर्नु र सो गर्दा विज्ञापन नम्बर, सूचना नम्बर र सिफारिशक्रम संख्यालाई योग्यताक्रमको आधार नबनाई अन्य कुराको अतिरिक्त लोकसेवा आयोगले उम्मेदवारको हकमा अवलम्बन गरेको लिखित परीक्षा, प्रयोगात्मक परीक्षा र अन्तरवार्ताको प्राप्ताङ्कलाई आधार बनाउनु, यी निवेदक तथा घनश्याम भण्डारी समेतका विपक्षीहरूका हकमा पनि उपरोक्त बमोजिम मापदण्ड निर्धारण गरी योग्यताक्रम कायम गरिदिनु भनी विपक्षी लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय समेतको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको कार्यान्वयनको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षी लोकसेवा आयोग समेतलाई लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ साल असार २४ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत:- विष्णुप्रसाद गौतम

निर्णय नं. ८८४८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

रिट नं. ०६६-WO-०८४७

आदेश मिति: २०६९।४।१४।१

विषय : उत्प्रेषणयुक्त प्रतिषेध ।

निवेदक: उदयपुर जिल्ला त्रियुगा न.पा. वडा नं.

२ गाईघाट बजार वस्ने सावित्री राई

विरुद्ध

विपक्षी: उदयपुर जिल्ला, त्रियुगा न.पा. वार्ड नं. २

गाइघाट वस्ने एकमाया वस्नेत समेत

- कुनै पनि मुद्दामा अन्तिम निर्णय भए पछिसम्म पनि फैसलाले चाहेको काम, कुरा सम्बन्धित पक्षले पूरा नगरेमा अदालतले सो फैसला कार्यान्वयन गराई सो काम कुरा गर्न लगाउँछ र फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रिया सम्पन्न हुन्छ । तर सम्पत्तिसम्बन्धी विवादमा मुद्दा चल्दाचल्दै विवादित सम्पत्ति खरीद-बिक्री हुँदै गयो भने त्यसपछि हुने फैसला कागजमा मात्र सीमित रहने र सोको कार्यान्वयनको प्रक्रिया प्रारम्भ नै हुन नसक्ने ।
- अन्तिम फैसलापछि मात्र फैसला कार्यान्वयन प्रारम्भ हुन्छ र सो अवधिमा मात्र भएको कारोवारको हकमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) आकर्षित हुन्छ भन्नु सो नियमावलीको संकुचित व्याख्या मात्र नभई अव्यवहारिक र नियमावलीको उद्देश्यविपरीत हुने ।
- मुद्दा परिरहेको सम्पत्तिमध्ये कुनै पनि सम्पत्ति मुद्दा चल्दाचल्दै वा फैसला कार्यान्वयन नहुँदै हक हस्तान्तरण गरे

**गराएमा जिल्ला अदालत नियमावली,
२०५२ को नियम ७८(क) आकर्षित हुने ।**
(प्रकरण नं.५)

निवेदिका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू कुमुदकुमार भट्टराई, शेखरकुमार जोशी, बन्नीबाबु राउत, प्रकाश राउत र श्रीधरा कुमारी
विपक्षीका तर्फबाट: वरिष्ठ अधिवक्ता हरिशंकर निरौला र विद्वान अधिवक्ता भरत राउत
अवलम्बि नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क)
- अ.व. १७ नं.

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ :-

विपक्षी एकमायाको नाउँ तिरो दर्ता हकको उदयपुर जिल्ला गाईघाट गा.वि.स. वडा नं. २(घ) कि.नं. ४० को ०-१०-५, ऐ. ऐ. कि.नं. ६० को क्षेत्रफल ०-१-८, ऐ. ऐ. कि.नं. ६२ को ०-४-१२ समेतको जम्मा ज.वि. ०-१६-५ मैले २०५८।५।२९।६ मा राजीनामा पारीत गरिएको हो । विपक्षी एकमायाले विपक्षी लालबहादुर, नवीन र सो अवस्था जीवित रहनु भएका पति शेरबहादुर समेत उपर उदयपुर जिल्ला अदालतमा दायर गरेको २०५५ सालको दे.नं. १/३७२ को अंश दर्ता मुद्दामा उपरोक्त कि.नं. ४०, ६०, ६२ को जग्गालाई सगोलको बण्डा लाग्ने जग्गा होइन भन्ने मिति २०५८।५।१० मा फैसला भएपछि मात्र सो जग्गाहरू विपक्षी एकमायाले मिति २०५८।५।२९ मा मलाई विक्री गरेको हो । तर पनि सो अंश दर्ता मुद्दाको जानकारी मलाई सो अवस्था थिएन ।

सो तीन कित्ता जग्गाहरू पनि सगोल कायम गरी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६०।३।२२ मा र सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६४।१।१।८ मा फैसला भएपछि विपक्षी लालबहादुरले फैसला कार्यान्वयनको लागि उदयपुर जिल्ला अदालतमा मिति २०६५।८।१५ मा निवेदन दिई त्यसपछि पुनः मिति २०६६।२।१७ मा सोही अदालतमा निवेदन दिएर जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ मा मिति २०५९।४।२० मा भएको तेस्रो संशोधनबाट थप गरिएको नियम ७८ (क) बमोजिम गरी पाउने व्यहोरा उल्लेख गरी निवेदन दिएकोमा सो नियम ७८(क) मा फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको सम्पत्तिको सम्बन्धमा मात्र कानूनी व्यवस्था भएकोले सो कि.नं. ४०, ६०, ६२ को जग्गाहरू मुद्दाकै रोहबाट हेरिनु पर्ने हुँदा यस मुद्दाबाट दर्ता बदर गर्न नमिल्ने भन्ने व्यहोराको आदेश उदयपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।९।३ मा भएकोमा विपक्षी लालबहादुरको उजुरी पछि पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६६।१।१।४ को आदेशले शुरु जिल्ला अदालतको आदेश बदर गरी नियम ७८(क) बमोजिम कार्यवाही किनारा गर्नु भन्ने आदेश भयो ।

उक्त अंश दर्ता मुद्दा जिल्ला अदालतबाट मिति २०५८।५।१० मा फैसला भएपछि एकमायाले मिति २०५८।५।२९ मा मेरो नाउँमा राजीनामा पारीत गरेको हो र सो मुद्दा सर्वोच्च अदालतको मिति २०६४।१।१।८ को फैसलाले अन्तिम भएको हो । विपक्षी लालबहादुरले मिति २०६५।८।१५ तथा मिति २०६६।२।१७ मा फैसला कार्यान्वयनको लागि निवेदन दिएको स्थिति छ । साथै जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को तेस्रो संशोधन मिति २०५९।४।२० देखि लागू भई नियम ७८(क) पूर्ण रूपमा थप गरिएको छ । सो मिति भन्दा पहिले नियम ७८(क) को अस्तित्व थिएन र सो भन्दा अगावै मिति २०५८।५।२९ मा मैले सो जग्गा पारीत गराएकी छु ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) को कानूनी व्यवस्था हेर्दा पनि फैसला

कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै चल अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण भएको स्थितिमा मात्र सो नियम आकर्षित हुन्छ। विपक्षी लालबहादुरले फैसला कार्यान्वयनको लागि निवेदन दिनु भन्दा धेरै वर्ष पहिले सो जग्गा मेरो नाउँमा दर्ता भएको र विपक्षी लालबहादुरको अंशियार म नभएकोले पनि मउपर फिराद परी कानूनबमोजिम फैसलाले ठहर गरेअनुसार नै हुनुपर्नेमा पुनरावेदन अदालत राजविराजले सोको विपरीत गरेको मिति २०६६।११।१४ को आदेश कानूनप्रतिकूल भै त्यसबाट म उपर साह्रै अन्याय भएको र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १९ समेतद्वारा प्रदत्त मेरो हकमा बाधा कुण्ठा अवरोध उत्पन्न गरेकोले धारा १०७ बमोजिम आदेश जारी गराई माग्न समेत आएको छु।

अंश दर्ता मुद्दा अन्तिम नभई, फैसला कार्यान्वयनको लागि कारवाही शुरु हुनु अगावै नियम ७८(क) लागू हुनु अगावै र विपक्षी लालबहादुरको अंशियार म नहुँदा नहुँदै तथा मउपर कुनै मुद्दा नपरेकै अवस्थामा पनि मेरो नाउँ दर्ताको जग्गामा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) बमोजिम कारवाही किनारा गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६६।११।१४ मा भएको वेरीतको आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो आदेशबमोजिम कुनै काम नगर्नु नगराउनु भनी सबै विपक्षीहरूको नाउँमा उत्प्रेषणलगायत प्रतिषेधको आदेशलगायत अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरी पूर्ण न्याय गरी पाउन सादर अनुरोध गर्दछु भन्ने निवेदन पत्र।

निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु। साथै अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा रिट निवेदनमा अन्तिम सुनुवाइ हुँदा विचार हुन सक्ने नै देखिँदा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) को कानूनी व्यवस्था समेतलाई मध्यनजर गर्दा तत्काल अन्तरिम

आदेश जारी गरी रहनु परेन भन्ने यस अदालतको आदेश।

शुरुको फैसला केही उल्टी गरी वादीका नाउँ दर्ताको विवादित कि.नं. ४०, ६० र ६२ को जग्गा तथा प्रतिवादी लालबहादुर बस्नेत नाउँ दर्ताको कि.नं. १०४ को घर जग्गा समेतबाट २ भागको १ भाग अंश वादीले पाउने ठहराएको समेत पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६०।३।२२ को फैसला सर्वोच्च अदालतबाट २०६४।१।१८ मा सदर भएपछि फैसलाले बण्डा छुट्याई पाउने ठहरेको कि.नं. ४०, ६० र ६२ को जग्गा अंश मुद्दा चल्दा चल्दैको अवस्था वादीले सावित्री राईलाई मिति २०५८।५।२९ मा बिक्री गरेको हुँदा उक्त तीनै कित्ता नं. का जग्गाहरूको पश्चिम तर्फबाट आधा जग्गा बण्डा छुट्याई मेरो नाममा दा.खा. दर्ता गरिपाऊँ भनी प्रतिवादी लालबहादुर बस्नेतको यस अदालतमा मिति २०६५।८।१५ को दरखास्त परेकोमा पुनः स.अ. को फैसलाबमोजिम वादीले अंशबण्डा छुट्याई लिई सकेको र वादीबाट प्रतिवादीले बण्डा छुट्याई लिन पाउने ठहरेको कि.नं. ४०, ६० र ६२ का जग्गाहरू वादीले सावित्री राईलाई बिक्री गरेको हुँदा उक्त तीनै कित्ता जग्गाहरू जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) बमोजिम लिखत बदर दर्ता बदर गरी मेरा नाममा दा.खा. दर्ता गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादी लालबहादुर बस्नेतको यस अदालतमा मिति २०६६।२।१७ मा निवेदन परेको थियो।

विपक्षी एकमाया र म समेतबीच अंश मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा विपक्षी नामदर्ताको कि.नं. ४०, ६० र ६२ नं. का जग्गाहरू मिति २०५८।५।२९ मा सावित्री राईलाई बिक्री गरेको हुँदा र हाल स.अ. बाट उक्त ४०, ६० र ६२ नं. का कित्ताहरूबाट समेत २ भागको १ भाग मैले अंश पाउने ठहरी फैसला भएको हुँदा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) बमोजिम उक्त जग्गाको दर्ता बदर भै मेरा नाममा दर्ता समेत गराई पाऊँ भन्ने प्र. लालबहादुर बस्नेतको निवेदन परेकोमा

उक्त बिक्री गरिसकेको जग्गा बदर हुने वा नहुने भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) नं. मा “फैसलाको कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै मुद्दासँग सम्बन्धित चल वा अचल सम्पत्तिको हक कुनै किसिमबाट हस्तान्तरण गरिएको भएमा र मुद्दामा पक्षले निवेदन दिएमा अदालतले त्यस्तो सम्पत्ति लेनदेन गर्ने व्यक्तिलाई ७ सात दिने म्याद जारी गरी बुझी सोही मिसिलबाट कारवाही र किनारा गर्न सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा यहाँ मुद्दा अन्तिम फैसला भै कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको समयमा उक्त कि.नं. ६०, ४०, ६२ नं. का जग्गाहरू बिक्री गरेको नभई मुद्दा पर्दापदैको अवस्थामा बिक्री भएको र सो उपर मुद्दाकै रोहबाट हेरिनुपर्ने अवस्था हुँदा, बिक्री भै सावित्री राईका नाममा गैसकेको कि.नं. ६०, ४० र ६२ नं. का जग्गाहरूको दर्ता बदर भै निवेदक लालबहादुरको अंश हक कायम हुन सक्ने अवस्था रहेन । कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको जिल्ला न्यायाधीशबाट २०६६।१।३ मा आदेश भएको र मिति २०६६।१।३ मा भएका आदेशानुसार निवेदक लालबहादुर बस्नेतको दरखास्त बमोजिम बण्डा छुट्याउन मिलेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी ०६६।१।९ मा यस अदालतका तहसीलदारबाट आदेश भै दरखास्त तामेलीमा रहेको थियो ।

उदयपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।३ को आदेश त्रुटियुक्त भै बदरभागी हुँदा अ.व. १७ नं. अन्तर्गत बदर गरी मेरो निवेदन दावीअनुसार फैसला कार्यान्वयन गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लालबहादुर बस्नेतको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत राजविराजमा निवेदन परी यस अदालतको तर्फबाट पेश भएको कैफियत प्रतिवेदनमा पुनरावेदन अदालत राजविराजको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।१।१४ मा “सर्वोच्च अदालतको अन्तिम फैसलाबमोजिम फैसला कार्यान्वयन गरिपाऊँ भन्ने निवेदन जिकीर भएकोमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क बमोजिम फैसला कार्यान्वयन गर्न बाधा

नरहेको तथा जिल्ला अदालतबाट नै सावित्री राईलाई ७ दिने म्याद जारी गरी कारवाही समेत उठान गरीसकेको परिप्रेक्ष्यमा त्यस अदालतबाट मिति २०६६।१।३ मा गरेको आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ । अब जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क बमोजिम कारवाही किनारा गर्नुहोला” भन्ने व्यहोराको आदेश सहितको प्रतिवेदन यस अदालतमा प्राप्त हुन आएकोले सम्मानीत पुनरावेदन अदालत राजविराजको आदेशानुसार विवादित कि.नं. ६०, ४० र ६२ का जग्गाहरू हाल विभिन्न व्यक्तिहरूका नाउँमा कित्ताकाट भै गएको देखिँदा उक्त जग्गाहरू लेनदेन गर्ने व्यक्तिहरूका नाउँमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क बमोजिम ७ दिने म्याद जारी गर्नु भन्ने आदेश भै सो अनुसार हाजीर भएका व्यक्तिहरूलाई यस अदालतमा तारिखमा राखिएको छ । तसर्थ, यस अदालतको कुनै पनि कामकारवाहीबाट रिट निवेदिकाको सवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारको उल्लंघन भए गरेको नहुँदा यस अदालतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने उदयपुर जिल्ला अदालत र ऐ. का तहसिलदारको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

यस अदालतमा निवेदक लालबहादुर बस्नेत विपक्षी एकमायाँ बस्नेत समेत भएको प्र.द.नं. १५६ को प्रतिवेदन इजलाससमक्ष पेश हुँदा “यसमा त्यहाँबाट मिति २०६६।१।३ मा भएको आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ । कानूनबमोजिम गर्नु” भनी मिति २०६६।१।१४ मा यस अदालतबाट भएको आदेश कानूनसम्मत हुँदा निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध गर्दछु भन्ने पुनरावेदन अदालत राजविराजको लिखित जवाफ ।

मिति २०५८।५।२९।६ मा मालपोत कार्यालयबाट पारीत भएको लिखतअन्तर्गत उदयपुर जिल्ला गाईघाट गा.वि.स. वडा नं. २(घ) कि.नं. ४० को ०-१०-५, कि.नं. ६० को ०-१-८, कि.नं. ६२ को ०-४-१२ गरी जम्मा ज.वि. ०-१६-५

विपक्षी रिट निवेदिकालाई मैले दिएको तथ्यमा विवाद छैन । जिल्ला अदालत नियमावली, (संशोधनसहित) २०५२ को नियम ७८(क) आकर्षित हुनको लागि फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको सम्पत्ति मैले हक हस्तान्तरण गरेर दिएको हुनु पर्दछ । मिति २०५८।५।२९ मा मैले दिएको उल्लिखित कित्ता जग्गा फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा थिएन । मिति २०६४।११।८ सर्वोच्च अदालतबाट फैसला भएपछि मात्र फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको मन्नु पर्दछ । जिल्ला अदालत नियमावलीमा २०५९।४।२० मा भएको तेस्रो संशोधनबाट थप हुन आएको नियम ७८(क) को प्रयोग धेरै पहिले २०५८।५।२९ मा पारीत लिखतका सम्बन्धमा आकर्षित हुने होइन ।

मबाट उल्लिखित जग्गा खरीद गरी लिने क्रेता मेरो कुनै अंशियार होइन । जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८(क) लागू नहुने अवस्थामा कुनै सम्पत्ति कसैले हक हस्तान्तरण गरे मर्का पर्ने पक्षले कानूनबमोजिम नालिस दिई आफ्नो हक कायम गराई लिन सक्नु पर्दछ । अन्य गलत बाटो अवलम्बन गरी मालपोत कार्यालयबाट पारीत लिखत बदर हुने होइन । मेरो हकमा विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने एकमाया बस्नेतको लिखत जवाफ ।

रिट निवेदिकाले लिएको दावी सरासर भूठा हो, किनभने प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी रहेको प्रतिवादी एकमाया बस्नेत र म लालबहादुर बस्नेत एकासगोलमा रहँदाको अवस्थामा एकासगोलको सम्पत्ति मध्ये उल्लिखित कि.नं. का जग्गाहरू एकमायाको नाउँमा दर्ता रहेको थियो । एकमाया बस्नेतले म लालबहादुर बस्नेत समेतलाई प्रतिवादी बनाई मिति २०५५ सालमा उदयपुर जिल्ला अदालतमा दिएको अंश मुद्दाको तायदाती फाँटबारी समेतमा उल्लेख गरेको एकसगोलको हामी सबै अंशियारको अंश भाग लाग्ने सम्पत्ति उक्त अंश मुद्दाको अन्तिम किनारा नभईकन अंश हकबाट विमुख गराउने उद्देश्यले प्रतिवादी एकमाया बस्नेतले

निवेदिका सावित्री राईलाई मेरो मञ्जुरी बेगर विक्री गरेको हो । अंशदर्ता मुद्दा तहतह हुँदै जाँदा मिति २०६४।११।८ मा यस अदालतबाट लालबहादुर बस्नेतले आधा अंश पाउने ठहरी फैसला भएको छ । अंश हक लाग्ने उक्त जग्गाहरू हुन् भन्ने कुराको जानकारी निवेदिकालाई शुरुमा थाहा हुँदाहुँदै सो बारेमा कुनै थाहा जानकारी थिएन भनी अदालत समेतलाई गुमराहमा राखी दायर भएको औचित्यहीन रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

सर्वोच्च अदालतबाट उक्त जग्गाहरूमा मेरो समेतको बण्डा लाग्ने भनी भएको फैसलाअनुरूप म प्रतिवादी लालबहादुर बस्नेतले फैसला कार्यान्वयन सन्दर्भमा उदयपुर जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको थिएँ ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ७८(क) नं. मा भएको व्यवस्थाअनुरूप पनि म प्रतिवादी लालबहादुर बस्नेतले अंश भागमा पाएको उक्त जग्गाहरू मेरो आफ्नो नाउँमा फैसलाबमोजिम दा.खा. दर्ता गर्न नपाउने भन्ने विधायिकी मनसाय होइन । जिल्ला अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ७८(क) नं. को गलत व्याख्या गरी अदालत समेतलाई गुमराहमा पार्न खोजी दायर भएको रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

एकमाया बस्नेत र म लालबहादुर बस्नेतको बीचमा अंश मुद्दा चलिरहेको थाहा जानकारी हुँदाहुँदै पनि थाहा थिएन भनेको र बिना कसूरमा म नवीन बस्नेतलाई दुःख दिने मनसायले प्रतिवादी बनाइएको साथै जिल्ला अदालत नियमावलीको गलत व्याख्या गर्न खोजी दायर भएको औचित्यहीन भएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी लालबहादुर बस्नेत र नवीन बस्नेतको लिखत जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदिका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कुमुदकुमार भट्टराई, श्री शेखरकुमार जोशी, श्री बट्टीबाबु राउत, श्री प्रकाश राउत र श्री श्रीधरा कुमारीले कि.नं. ४०, ६० र ६२ को जग्गा सगोलको बण्डा नलाग्ने भनी

उदयपुर जिल्ला अदालतबाट फैसला भएपछि रिट निवेदिकाले विपक्षी एकमाया बस्नेतबाट राजीनामा पारीत गरिएको हो। सो राजीनामा बदर तर्फ नालिस परेको छैन। विपक्षी एकमाया वादी भै चलेको अंश मुद्दामा रिट निवेदिका पक्ष पनि होइन। फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा बिक्री भएको अवस्थामा मात्र जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) लागू हुने हो। उक्त नियमावलीमा तेश्रो संशोधन २०५९।४।२० देखि ७८(क) थप भएको हो भने रिट निवेदिकाले २०५८।५।२९ मा नै सो जग्गा राजीनामा पारीत गरिएको हुँदा पहिले नै भएको कामको लागि पछि लागू भएको नियमावली आकर्षित हुन सक्दैन। पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट नियम ७८(क) बमोजिम कारवाही गर्नु भनी दिएको आदेश कानूनी त्रुटिपूर्ण भएकाले उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुनुपर्छ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो।

विपक्षी लालबहादुर बस्नेत र नवीन बस्नेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री भरत राउतले अंश मुद्दा चल्दाचल्दै भएको बिक्री सदर हुन सक्दैन। यो अवस्थामा छुट्टै लिखत बदर मुद्दा दिनु पर्ने होइन। कि.नं. ४०, ६० र ६२ समेतको जग्गा बण्डा लाग्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट अन्तिम फैसला भएको छ। अन्तिम फैसला भएपछि मात्र फैसला कार्यान्वयनमा जाने हो। सर्वोच्च अदालतबाट २०६४।१।१८ मा अन्तिम फैसला हुनुभन्दा अघि नै जिल्ला अदालत नियमावलीमा नियम ७८(क) थप भएकाले नियमावलीको सो व्यवस्था फैसला कार्यान्वयनको क्रममा लागू नहुने हुँदैन। पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनबमोजिम भएकाले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो।

विपक्षी एकमाया बस्नेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिशंकर निरौलाले २०६४।१।१८ मा सर्वोच्च अदालतबाट फैसला भएपछि मात्र फैसला कार्यान्वयन हुने अवस्था आएको हो। एकमायाले रिट निवेदिकालाई २०५८।५।२९ मा नै जग्गा राजीनामा गरिएको

हुँदा फैसला कार्यान्वयनको अवस्था भन्दा अघि नै भएको व्यवहारको लागि नियम ७८(क) आकर्षित हुन सक्तैन भन्ने समेत वहस गर्नुभयो।

दुवै तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको उक्त वहस समेतलाई सुनी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदिकाको माग बमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनु पर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विपक्षीमध्येका एकमाया बस्नेत वादी र नवीन बस्नेत समेत प्रतिवादी भएको अंश दर्ता मुद्दामा कि.नं. ४०, ६० र ६२ को जग्गा बण्डा नलाग्ने ठहरी उदयपुर जिल्ला अदालतबाट २०५८।५।१० मा फैसला भएपछि विपक्षीमध्येको एकमाया बस्नेतबाट २०५८।५।२९ मा रिट निवेदिकाले उक्त तीन कित्ता जग्गा राजीनामा गरिएको र अंश दर्ता मुद्दामा पुनरावेदन अदालत राजविराजले २०६०।३।२२ मा फैसला गर्दा उक्त जग्गा समेत बण्डा लाग्ने ठहराई सर्वोच्च अदालतबाट समेत २०६४।१।१८ मा सो फैसला सदर हुने ठहराएको भनी विपक्षीमध्येका लालबहादुर बस्नेतले फैसला कार्यान्वयनको लागि उदयपुर जिल्ला अदालतमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) बमोजिम निवेदन दिँदा सो अदालतले मागबमोजिम गर्न नमिल्ने भनी २०६६।९।३ मा आदेश गरेकोमा पुनरावेदन अदालतले सो आदेश बदर गरी नियम ७८(क) बमोजिम कारवाही गर्नु भनी २०६६।१।१९४ मा आदेश गरेकाले फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको सम्पत्ति सम्बन्धमा मात्र लागू हुने नियम ७८(क) सो भन्दा पहिले नै बिक्री भएको जग्गाको सम्बन्धमा पनि लागू हुने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदिकाको दावी रहेको देखियो।

३. यस सम्बन्धमा प्राप्त भएका सम्बन्धित मिसिल हेर्दा रिट निवेदिकाले विपक्षीमध्येकी एकमाया बस्नेतबाट कि.नं. ४०, ६० र ६२ को तीन कित्ता जग्गा २०५८।५।२९ मा राजीनामा पारीत गरिएको भन्ने कुरामा विवाद देखिएन। विपक्षीमध्येको एकमाया

बस्नेत वादी र लालबहादुर बस्नेत समेत प्रतिवादी भएको अंश दर्ता मुद्दामा उदयपुर जिल्ला अदालतबाट २०५८।५।१० मा फैसला हुँदा उपरोक्त तीन कित्ता जग्गा बण्डा नलाग्ने ठहरेकामा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट उक्त फैसला केही उल्टी भै सो तीन कित्ता जग्गा समेत सगोलको हुँदा बण्डा लाग्ने ठहरी २०६०।३।२२ मा भएको फैसला यस अदालतबाट २०६४।११।१८ मा सदर भएको देखिन्छ ।

४. रिट निवेदिकाले २०५८।५।२९ मा राजीनामा गरिलिनुभन्दा अघि नै उदयपुर जिल्ला अदालतबाट अंश दर्ता मुद्दामा २०५८।५।११ मा फैसला हुँदा उक्त जग्गा बण्डा नलाग्ने ठहर भएको, सो सम्बन्धमा लिखत बदर मुद्दा पनि नपरेको र फैसला कार्यान्वयनको अवस्था पनि नभएकोले पछि संशोधन भएको जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) आकर्षित हुन नसक्ने भन्ने निवेदन जिकीरको हकमा उक्त नियमावलीको व्यवस्था हेर्न सान्दर्भिक हुन्छ । उक्त नियमावलीको नियम ७८(क) (१) मा “फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै मुद्दासँग सम्बन्धित चल वा अचल सम्पत्तिको हक कुनै किसिमबाट हस्तान्तरण गरिएको भएमा र मुद्दाका पक्षले निवेदन दिएमा अदालतले त्यस्तो सम्पत्ति लेनदेन गर्ने व्यक्तिलाई सात दिने म्याद जारी गरी बुझी सोही मिसिलबाट कारवाही र किनारा गर्न सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

५. जिल्ला अदालत नियमावलीमा भएको उक्त व्यवस्थाले फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको मुद्दासँग सम्बन्धित सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण भएको रहेछ भने सो सम्बन्धमा छुट्टै मुद्दा दायर गरिरहनु नपर्ने गरी फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रियालाई सरल र छोटो बनाएको छ । नियमावलीको नियम ७८(क) को उक्त व्यवस्थामा प्रयुक्त “फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै मुद्दासँग सम्बन्धित सम्पत्ति” भन्ने शब्दावलीको अर्थ गर्दा कुनै मुद्दाको अन्तिम फैसला भएपश्चात् फैसला कार्यान्वयनको चरण प्रारम्भ भएपछिको अवस्थालाई मात्र लिने हो वा मुद्दा परी सकेपछिको सम्पूर्ण

समयावधिलाई लिने हो भनी विवेचना गर्नु आवश्यक देखिन्छ । कुनै पनि मुद्दामा अन्तिम निर्णय भएपछिसम्म पनि फैसलाले चाहेको काम, कुरा सम्बन्धित पक्षले पूरा नगरेमा अदालतले सो फैसला कार्यान्वयन गराई सो काम कुरा गर्न लगाउँछ, र फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रिया सम्पन्न हुन्छ । तर सम्पत्तिसम्बन्धी विवादमा मुद्दा चल्दा चल्दै विवादित सम्पत्ति खरीद-बिक्री हुँदै गयो भने त्यसपछि हुने फैसला कागजमा मात्र सीमित रहने र सोको कार्यान्वयनको प्रक्रिया प्रारम्भ नै नहुन सक्ने हुन्छ । त्यसकारण अन्तिम फैसलापछि मात्र फैसला कार्यान्वयन प्रारम्भ हुन्छ र सो अवधिमा मात्र भएको कारोवारको हकमा जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८(क) आकर्षित हुन्छ भन्नु सो नियमावलीको संकुचित व्याख्या मात्र नभई अव्यवहारिक र नियमावलीको उद्देश्यविपरीत हुन्छ । त्यस्तो संकुचित व्याख्या र अर्थबाट न्यायको प्राप्ति हुँदैन । अदालतको प्रत्येक फैसला कार्यान्वयनयोग्य हुन्छ । त्यसकारण मुद्दा परी रहेको सम्पत्तिमध्ये कुनै पनि सम्पत्ति मुद्दा चल्दा-चल्दै वा फैसला कार्यान्वयन नहुँदै हक हस्तान्तरण गरे, गराएमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) आकर्षित हुने देखिन्छ । यसमा कुनै द्विविधा छैन ।

६. नियमावलीको उक्त व्यवस्थाको सन्दर्भमा प्रस्तुत विवादलाई हेर्दा विपक्षी एकमाया बस्नेतले लालबहादुर बस्नेत समेत उपर उदयपुर जिल्ला अदालतमा अंश दर्ता मुद्दा दायर गरी सो मुद्दामा २०५८।५।१० मा सो अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ । उदयपुर जिल्ला अदालतले एकमायाको नाममा रहेको विवादित तीन कित्ता जग्गा बण्डा नलाग्ने ठहर गरेको भए पनि सो फैसलाउपर कानूनबमोजिम पुनरावेदन लाग्ने अवधिभित्रै अर्थात् २०५८।५।२९ मा यी रिट निवेदिकाले अंश मुद्दाको वादीबाटै राजीनामा गरिलिएको भन्ने कुरामा विवाद भएन । उक्त अंशदर्ता मुद्दामा पुनरावेदन अदालतले शुरु फैसला केही उल्टी गरी कि.नं. ४०, ६० र ६२ को जग्गा समेत सगोलको भएकोले अशियारहरूबीच

बण्डा लाग्ने ठहराई फैसला गरेको र सोही फैसला सर्वोच्च अदालतबाट सदर भएको अवस्था छ ।

७. उक्त फैसला अन्तिम भएपछि फैसलाअनुसार बण्डा लाग्ने ठहरेको सम्पत्ति जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) बमोजिम बण्डा लगाई पाउँ भनी विपक्षी लालबहादुर बस्नेतले उदयपुर जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको भन्ने सम्बन्धित मिसिलबाट देखिन्छ । यस अवस्थामा उदयपुर जिल्ला अदालतले मुद्दा अन्तिम फैसला भै कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको समयमा उक्त जग्गा विक्री गरेको नभई मुद्दा पर्दापर्दैको अवस्थामा विक्री भएको भए पनि सोउपर सोही मुद्दाको फैसला कार्यान्वयनको रोहबाट हेरिनुपर्ने हुन आउँछ । त्यसरी हेर्दा उक्त जग्गा मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा विक्री भै सावित्री राईको नाममा गई सकेको देखिएकोले सो जग्गाको दर्ता जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को ७८(क) अनुसार बदर भै त्यसमा लालबहादुरको समेत अंश हक कायम हुन सक्ने नै देखिन्छ । उक्त नियम ७८(क) लागू भएपछिको व्यवहारमा र फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा भएको कारोवारको हकमा मात्र उक्त नियम लागू हुने हो भन्ने निवेदिका तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको वहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

८. तसर्थ, उल्लिखित आधार र कारणबाट पुनरावेदन अदालत राजविराजले गरेको मिति २०६६।११।१४ को आदेश कानूनसम्मत रहेको देखिन्छ । उक्त आदेशबाट रिट निवेदिकाको संविधान र कानूनप्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुगेको नदेखिँदा माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ साल साउन १४ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं. ८८४९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
रिट नं. ०६७-WO-०९९०
आदेश मिति: २०६९।१।१०।४
विषय : उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक: प्यूठान जिल्ला बिजुवार गा.वि.स. वडा नं. ७
स्थायी घर भई हाल ललितपुरस्थित इन्हुरेड
इन्टरनेशनलमा कार्यकारी निर्देशक पदमा
कार्यरत् अधिवक्ता श्रीकृष्ण सुवेदी समेत
विरुद्ध
विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- नेपाली नागरिकहरूको शिक्षासम्बन्धी संवैधानिक एवम् कानूनी हकको निर्वाध प्रचलन गर्ने गराउने तर्फ रिट निवेदकहरूले आफ्नो सरोकार देखाई नेपाली जनताको शिक्षासम्बन्धी मौलिक हकप्रति आफ्नो चिन्ता, चासो र सरोकार देखाउनुलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

- कुनै सार्वजनिक जिम्मेवारी पाएको पदाधिकारीले वा सरकार वा कुनै सरकारी निकायले अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि वा क्षेत्राधिकारसम्बन्धी त्रुटि गरी कुनै निर्णय गरेको वा कानूनी त्रुटिपूर्ण निर्णय गरेको छ र त्यसबाट कुनै व्यक्तिको कानूनी हकहितमा असर परेको छ भने सो त्रुटिलाई सच्याउन र कानूनी हकको प्रचलन गराउन अन्य कानूनी उपचारको व्यवस्था नभएको वा भए पनि प्रभावकारी नभएमा त्यस्तो निर्णय

बदर गरी व्यक्तिको हकहित प्रचलन गराउन र प्रचलित कानून लागू गराउन यस अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- प्राथमिक र माध्यमिक स्तरका अनेक निजी विद्यालयहरूको सञ्चालनबाट दिनहुँ महंगो हुँदै गएको शिक्षा जनताको पहुँच भन्दा बाहिरको वस्तु बन्दै गएको अनुभूति गरिएको हुँदा शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ अनुसार जिम्मेवार सरकारी निकायले प्रभावकारी ढंगले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न सकेको छैन । दिनानुदिन अनुगमन र सामान्य नियन्त्रण, निर्देशनको कामकारवाही अत्यन्त फितलो बन्दै गएकाले तात्कालिक परिवर्तन र सुधारको अत्यन्त आवश्यकताको परिस्थितिलाई ध्यानमा राख्दै नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र शिक्षा मन्त्रालयको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं.१८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्रीकृष्ण सुवेदी, कपिलचन्द्र पोखरेल, डा. भिमार्जुन आचार्य, रमणकुमार श्रेष्ठ

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरे, विद्वान अधिवक्ताहरू पशुराम कोइराला, सूर्य के.सी., खम्बवहादुर खाती

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा २३, २(ट), (ठ), ८, १६घ, १६(१), (२), (३), (५), (६), (७), १४६, १४७
- शिक्षा नियमावली, २०५९ नियम ३१, ३२(१) ३४, ३५, ३६, ३७(१), (२), (३), १४५क(१)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश विवरण यस प्रकार छ :-

हामी निवेदकहरू मानव अधिकार, समानता र सिमान्तीकृत वर्ग एवं क्षेत्रका नागरिकहरूको हक अधिकार संरक्षणका साथै अन्य सार्वजनिक सरोकारका विषयहरूमा वकालत गर्दै आइरहेका छौं । यसैबीच नयाँ शैक्षिक वर्षसँगै देशभरका निजी विद्यालयहरूले शिक्षा ऐन, नियमावली र प्रचलित कानूनविपरीत विद्यालयबाटै पुस्तकहरू विक्री वितरण गरी अभिभावक र विद्यार्थीहरूलाई अनावश्यक दबाव दिई महंगो शुल्क तिर्न बाध्य बनाएको र शैक्षिक सामग्रीहरू समेत खरीद गर्न बाध्य बनाएको भन्ने गत हप्तादेखि नेपालका प्रायःजसो राष्ट्रिय दैनिकहरू र टेलिभिजन लगायतका सञ्चार माध्यममा लगातार समाचारहरू प्रकाशित भएका छन् । तसर्थ सार्वजनिक सरोकारको यो महत्वपूर्ण विषयमा यो रिट निवेदन गर्ने हकद्वैया हामीलाई रहेको छ ।

विपक्षी निजी तथा आवासीय विद्यालयहरूले सरकारी, मापदण्ड र सरकारले बनाएको नीति नियमविपरीत शुल्कहरू उठाइरहेका छन् भने सरकारी अनुमति बेगर आफूखुशी पाठ्यक्रम निर्धारण गर्ने र आफूखुशी प्रकाशन गरी कुनै मापदण्ड बेगर पुस्तकको मूल्य राख्ने तथा पुस्तकको गुणस्तर र शैक्षिक पाठ्यक्रमको गुणस्तर बेगर चर्को पुस्तक मूल्य निर्धारण गरी अभिभावक र विद्यार्थीलाई खरीद गर्न बाध्य बनाएका छन् । अर्कोतर्फ पुरानो शैक्षिक सत्रमा प्रकाशन गरिएको र सोही समयमा निर्धारण गरिएको शुल्कमा स्टीक टाँसी र नयाँ शुल्क समेत राखी पुस्तकहरू विक्री वितरण भइरहेका छन् । विपक्षीहरूले संविधान, कानून तथा नियममा उल्लेख भएबमोजिमको कार्य नगरी संविधान प्रदत्त शिक्षाको हक उपभोग गर्नका लागि निःशुल्क पठन पाठन हुने जनसंख्याको अनुपातमा सार्वजनिक

विद्यालयहरूको स्थापना गर्न तर्फ कुनै कार्य गरेको छैन र आम जनतालाई निजी विद्यालय जान बाध्य बनाई आम जनताको हितका लागि विपक्षीहरूले कुनै कदम चालेका छैनन् । दैनिक रूपमा अभिभावक र विद्यार्थीहरू ठगिएका छन् भने आर्थिक अभावका कारण शिक्षाको मौलिकहक उपभोग गर्नबाट बञ्चित भएका छन् ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, शिक्षा ऐन, २०२८ शिक्षा नियमावली, २०५९ र नेपाल पक्ष रहेको आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९६६ समेतले हरेक नागरिकलाई शिक्षाको हकमा सुनिश्चितता गरेको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ मा समानताको हक र (१७) शिक्षा तथा संस्कृतिसम्बन्धी हकको व्यवस्था छ । शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ४ मा “विद्यालयको सञ्चालन तोकिएबमोजिम हुनेछ र दफा ८ मा विद्यालयले सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक लागू गर्नुपर्छ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ । शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६ मा विद्यालयले पालन गर्नुपर्ने शर्तहरूमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको स्वीकृति बिना थप पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यसामग्री प्रयोग गर्न नहुने, राष्ट्रियताप्रति आँच आउने पाठ्यसामग्री भएको पाठ्यपुस्तक विद्यालयमा अध्यापन गर्न, गराउन नहुने व्यवस्था छ ।

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १६ बमोजिम जिल्ला शिक्षा अधिकारिको काम, कर्तव्य र अधिकारमा ऐन तथा नियमावलीबमोजिम विद्यालयहरू सञ्चालन भए नभएको जाँचबुझ गर्ने तथा त्यस्ता विद्यालयमा शिक्षाको गुणस्तर बढाउन, सुधार गर्न वा विद्यालय बन्द गर्नुपर्ने नपर्ने सम्बन्धमा निरीक्षण गरी विद्यालयको स्तर बढाउनु, सुधार गर्नु वा विद्यालय बन्द गर्नुपर्ने भएमा तत्सम्बन्धी कारवाही गर्ने, निरीक्षकलाई विद्यालय निरीक्षणमा पठाउने र निरीक्षकले विद्यालय निरीक्षण गरे नगरेको यकीन गर्न स्थलगत निरीक्षण गर्ने र विद्यालयमा लागू गरिएको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकका सम्बन्धमा

सुधार गर्नुपर्ने र निःशुल्क पाठ्यपुस्तकको वितरण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने विषयमा व्यवस्थापन समिति तथा शिक्षकको राय लिई पाठ्यक्रम विकास केन्द्रसमक्ष सुझाव पठाउने तथा सो सम्बन्धमा अन्य आवश्यक कार्य गर्ने गराउने, व्यवस्था छ भन्ने नियम ३१ मा विद्यालयले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लागू गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था भई नियम ३७ अन्तर्गत स्वीकृत पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लागू नगरेमा वा पाठ्यपुस्तक खरीद गर्न लगाएमा सजाय गर्न सकिने व्यवस्था अन्तर्गत :-

१. कुनै विद्यालयले स्वीकृत पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लागू नगरेमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीले सम्बन्धित प्रधानाध्यापकलाई त्यस्तो पाठ्यक्रम वा पाठ्यपुस्तक लागू गर्न आदेश दिनु पर्नेछ ।
२. कुनै पनि विद्यालयले विद्यालयबाट पाठ्यपुस्तक खरीद गर्न विद्यार्थीलाई बाध्य गर्न हुँदैन ।
३. उपनियम (१) बमोजिम दिएको आदेशबमोजिम प्रधानाध्यापकले स्वीकृत पाठ्यक्रम वा पाठ्यपुस्तक विद्यालयमा प्रयोग नगरेमा वा विद्यालयबाटै पाठ्यपुस्तक खरीद गर्न विद्यार्थीलाई बाध्य गराएमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीले त्यस्तो प्रधानाध्यापकलाई ऐनबमोजिम सजाय गर्नेछ भन्ने व्यवस्था छ ।

उल्लिखित संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाविपरीत विपक्षीहरूबाट संविधानमा मौलिक हकको रूपमा रहेको शिक्षाको अधिकार उपभोग गर्नबाट बञ्चित गराउने अवस्था भएबाट उक्त अधिकार प्रचलन गराउन र गैरसंवैधानिक कामकारवाही रोकी संवैधानिक तथा कानूनी सर्वोच्चता कायम राख्न विपक्षीहरूका नाममा त्यस्तो गैरसंवैधानिक रूपमा शुरु गरिएको अनियमित शुल्क बृद्धि र विद्यालय हाताबाटै गुणस्तरहीन पाठ्यपुस्तक, शैक्षिक सामग्री बिक्री गर्ने जस्ता कानूनविपरीतका

कार्यहरू तत्काल रोकन सबै विपक्षीहरूका नाममा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ र अन्तिम सुनुवाइका बखत सर्वसाधारण व्यक्तिको मौलिक हकको रूपमा रहेको शिक्षाको हक उपभोग गर्नबाट बञ्चित नगर्न र हरेक व्यक्तिलाई सार्वजनिक तथा सरकारी विद्यालयमा संविधान र कानूनबमोजिम निःशुल्क रूपमा गुणस्तरीय शिक्षाको व्यवस्था गर्न तथा निजी विद्यालयलाई समेत कानूनबमोजिम नेपाल सरकारको प्रत्यक्ष निगरानीमा सञ्चालन गर्नका लागि निजी विद्यालयबाट लिइने चर्को शुल्क र चर्को पाठ्यसामग्रीको मूल्यलाई व्यवस्थित गर्नका लागि ऐन कानून तर्जुमा गरी लागू गर्न तथा निजी विद्यालयहरूलाई विद्यालयको भौतिक र शैक्षिक स्तरका आधारमा वर्गीकरण गरी तथा निश्चित मापदण्डका आधारमा शुल्क निर्धारण गर्ने गराउन र शुल्कमा एकरूपता कायम गरी नेपाल सरकारले तोकेको शुल्क मात्र लिन पाउने व्यवस्था गर्न तथा पाठ्यसामग्रीको हकमा कानूनबमोजिम स्वीकृत पाठ्यसामग्री मात्र प्रकाशन गरी नेपाल सरकारद्वारा तोकिएको मूल्य निर्धारण गरी हरेक नागरिकलाई सर्वसुलभ रूपमा शिक्षाको अधिकार उपभोग गर्ने वातावरण निर्माण गर्न विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषण, परमादेश लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको माग भएको सम्बन्धमा छलफलको लागि मिति २०६८।१।१५ को पेशी तारिख तोकी सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा निजी विद्यालयहरूले स्वीकृत पाठ्यक्रम भन्दा बाहिरका पुस्तकहरू पढाउने र पुस्तकहरू गैरकानूनी ढंगले ती विद्यालयहरूले विक्री बितरण गरेको तथा मनोमानी ढंगले विद्यार्थीहरूबाट

धेरै शुल्क लिएको कार्यलाई तत्काल रोकन अन्तरिम आदेशको माग गरिएको देखिन्छ ।

शिक्षा ऐन तथा शिक्षा नियमावलीले सबै विद्यालयहरूले स्वीकृत पाठ्यक्रम अनुसारका पुस्तक तथा सन्दर्भ पुस्तकहरूको अध्ययन अध्यापन गराउने व्यवस्था गर्नुका अतिरिक्त शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४६ र १४७ ले क्रमशः विद्यालयले लिन पाउने शुल्क तथा धरौटी र शुल्कसम्बन्धी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सो अनुसार पूर्वस्वीकृत शुल्क मात्र लिन र पूर्वस्वीकृत पाठ्यसामग्रीहरूको अध्ययन अध्यापन गर्नु गराउनु सबै विद्यालयहरूको कानूनी कर्तव्य रहेकोले त्यसको उल्लंघन हुने गरी मनोमानी ढंगले अध्ययनरत विद्यार्थीहरूबाट शुल्क लिन र आफूखुशी पुस्तकहरू पढ्न लगाउने देखि विद्यालयबाटै विद्यार्थी वा अभिभावकहरूलाई पुस्तकहरू लिन बाध्य गर्ने-गराउने सम्मका कार्यहरू भएमा ती कानूनविपरीत हुने देखिन्छ ।

यस रिट निवेदनमा उठाइएका अन्य प्रश्नहरूको निरोपण अन्तिम निर्णयबाट हुने भए पनि तत्कालको परिस्थितिमा उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको विपरीत हुने गरी कुनै पनि विद्यालयले विद्यार्थी वा अभिभावकहरूबाट पूर्वस्वीकृत शुल्क भन्दा बढी शुल्क लिएमा वा विद्यालय परिसरमा नै पुस्तकहरू विक्री बितरण गर्दा विद्यार्थी वा अभिभावकहरूले त्यहिँबाट पुस्तक लिन बाध्य हुने स्थिति हुँदा त्यसमा तत्काल रोक नलगाउँदा कानूनविपरीतको काम, कारवाहीले निरन्तरता पाइरहने र यस रिट निवेदनको औचित्य एवम् सार्थकता पनि समाप्त हुन जाने देखिन्छ ।

यसर्थ रिट निवेदनको अन्तिम निर्णय नहुँदासम्म प्रचलित कानूनी प्रक्रियाबमोजिम आधिकारिक निकायबाट पूर्वस्वीकृत शुल्क सीमाभन्दा बढी शुल्क विद्यार्थी, अभिभावकहरूबाट विद्यालयहरूले नलिन, नउठाउन र सम्बन्धित आधिकारिक निकायबाट पूर्व स्वीकृत पाठ्यपुस्तक एवम् सन्दर्भ पुस्तकहरू भन्दा फरक पुस्तकहरू अध्ययन अध्यापन नगर्न, नगराउनका साथै

विद्यालय परिसरभित्रै बाटै विद्यार्थी, अभिभावकहरूलाई पुस्तक लिन बाध्य नगर्न नगराउन कानूनबमोजिमको आवश्यक व्यवस्था गर्नु, गराउनु भनी विपक्षी शिक्षा विभागको महानिर्देशक र विपक्षी शिक्षा मन्त्रालयको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम यो अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ ।

उपरोक्त अनुसारको आदेश र व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न गराउनका साथै जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरू लगायत आफ्ना सम्बन्धित कार्यालय र निकायहरूबाट प्रभावकारी अनुगमनको व्यवस्था समेत मिलाई अनुगमन सम्बन्धमा गरिने व्यवस्था र अनुगमनको प्रतिवेदन यस रिट निवेदनको अन्तिम निर्णय नहुँदासम्म प्रत्येक महिनाको ७ गते भित्र यस अदालतमा पठाउने समेत गर्नु भनी विपक्षी बनाइएका प्रधानमन्त्रीको कार्यालय, शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र निजी तथा आवासीय विद्यालय अर्गनाइजेशन नेपाल (प्याब्सन), राष्ट्रिय निजी तथा आवासीय विद्यालय एशोसिएसन नेपाल (एनप्याब्सन) को नाममा समेत आदेश जारी गरिदिएको छ । यसको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको २०६८।१।१५ को आदेश ।

अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को देहाय (च) को प्रयोजनार्थ निजी विद्यालय स्थापना गर्न नपाउने भन्ने हुँदैन । यसरी स्थापना भएका निजी विद्यालयहरूले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ को पालना भने गर्नुपर्ने हुन्छ । कोही कसैले सो विपरीत हुने गरी कार्य गरेमा कानूनमा निर्धारित प्रक्रिया र कार्यविधिको अबलम्बन गरी सो गर्ने, गराउने व्यक्ति वा विद्यालयलाई शिक्षा ऐन, २०२८ एवं नियमावली, २०५९ बमोजिम अख्तियारी प्राप्त निकाय वा पदाधिकारीबाट कारवाही हुने कुरामा नेपाल सरकार प्रतिबद्ध रहेको व्यहोरा सम्मानीत अदालतलाई अवगत गराउँदछु । प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी निवेदकले कुनै अमुक विद्यालयले विद्यमान नेपाल

कानूनको पालना नगरेको भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्न नसकेको अवस्थामा सबै निजी विद्यालयहरूले कानून उल्लंघन गरेको मानी सजाय गर्न मिल्ने हुँदैन । जहाँसम्म निजी विद्यालयहरू समेत नेपाल सरकारको निगरानीमा सञ्चालन हुने व्यवस्थाका लागि आवश्यक कानून निर्माण गर्नु भनी आदेश जारी गर्न माग गरिएको विषय छ, तत्सम्बन्धमा निजी विद्यालय सञ्चालन र व्यवस्थापन समेत शिक्षा ऐन, २०२८ एवं शिक्षा नियमावली, २०५९ बमोजिम नै भई आएकोले सो सम्बन्धमा अर्को कानून निर्माणको औचित्य देखिँदैन । उपरोक्त आधार र कारण समेतबाट माग बमोजिमको आदेश जारी हुन नसक्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को लिखित जवाफ ।

रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएका जिकीरका बुँदाहरूमध्ये शिक्षा नियमावली (संशोधनसहित) को परिच्छेद ७ नियम ३१, नियम ३३(ज) र नियम ३४ अनुसारका काम पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले गरिरहेको र नेपाल सरकारका थप नीति नियम र आदेश प्राप्त भएमा सोहीअनुसार कार्य गर्ने भएकोले यस केन्द्रको कामकारवाहीबाट विपक्षी रिट निवेदकको कुनै कानूनी तथा संवैधानिक हक हनन नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले यस विभाग समेत उपर सम्मानीत अदालतसमक्ष दायर गरिएको रिट निवेदनमा उठाइएको मुख्य विषयमध्ये पाठ्यसामग्री वा पाठ्यपुस्तक सम्बन्धमा शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ८ तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ (संशोधनसहित) को परिच्छेद ९ र विद्यालयको वर्गीकरण तथा शुल्क सम्बन्धमा शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधन सहित) को दफा १६ ग र १६घ तथा शिक्षा नियमावलीको परिच्छेद २४ र २५ मा विस्तृत व्यवस्था भएकोले कानूनले निर्देशन गरेबमोजिम शैक्षिक सत्र वि.सं. २०६८ को लागि यस विभागको विभिन्न मितिको पत्रबाट सबै जिल्लामा शुल्क

निर्धारण गर्न, शुल्क अनुगमन गरी सिफारिश भई आएका व्यहोराहरू कार्यान्वयन गर्न गराउन र शैक्षिक सत्र २०६८ को लागि विद्यार्थीसँग लिने शुल्क सम्बन्धमा निर्देशन दिएको, विद्यार्थी भर्ना र शुल्कसम्बन्धी नियमानुसार हुन गोरखापत्रमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरिएको, शुल्क व्यवस्थापन तथा केन्द्रीय अनुगमन समितिको मिति २०६७/११/०२ मा बसेको बैठकबाट भएका निर्णयहरू कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयहरूलाई निर्देशन दिएको साथै शिक्षा नियमावली, २०५९ (संशोधनसहित) को परिच्छेद २५ को नियम १४७ को उपनियम ६ ले सामुदायिक विद्यालयले कक्षा ८ सम्मको आधारभूत शिक्षा प्रदान गर्न विद्यार्थीबाट शुल्क लिन सक्ने छैन भन्ने व्यवस्था भएबाट सो तहको शिक्षा निःशुल्क गरिएकोले तथ्य विपरीत र कानूनप्रतिकूलको विपक्षीको निवेदन खारेजभागी छ भन्ने शिक्षा विभागको लिखित जवाफ ।

निजी तथा आवासीय विद्यालय अर्गनाइजेशन (प्याव्सन) निजी तथा आवासीय विद्यालयहरूको सामूहिक हक हितका लागि कार्यहरू गर्ने, सरकार समेतलाई शिक्षा क्षेत्रमा आवश्यक सरसल्लाह उपलब्ध गराउँदै आएको संस्था हो । यो संस्थाले न त कुनै किसिमको शिक्षा शुल्क निर्धारण वा संकलन गर्दछ, न त पूर्व स्वीकृति बिना पाठ्यक्रम निर्धारण एवं सोको पठनपाठन नै गराउँदछ, न त विद्यालयमा पुस्तक नै विक्री गर्दछ । जुन-जुन निजी स्कूल वा विद्यालयहरूले त्यस्ता गैरकानूनी कार्य गरेका होलान् त्यस्ता सम्बन्धित पक्षलाई गैरकानूनी कार्य गरेउपर आवश्यक कानूनबमोजिमको कारवाही गर्न सक्ने सम्बन्धित जिल्ला शिक्षा अधिकारी समेतलाई प्रत्यर्थी नबनाई प्रत्यर्थी नै बनाउन नपर्ने सरोकार नभएको हामी जस्तो संस्थालाई प्रत्यर्थी बनाई परेको रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमा खारेजभागी रहेको छ ।

प्रचलित शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ३७(२) बमोजिम आपसी सहजताका आधारमा विद्यालयबाट कोही कसैलाई बाध्य नपारी पुस्तक

विक्री गर्न कुनै कानूनतः रोक लाएको छैन । यसमा सम्बन्धित निकाय वा अभिभावक स्वयंले कुनै प्रश्न उठाएको छैनन्, यो यस किसिमले सार्वजनिक हक वा सरोकार रहेको वा आफूलाई असर परेको भनी देखाउन र प्रमाणित गर्न रिट निवेदकहरूले नसकेकोले रिट निवेदन हकदैयाको सिद्धान्तको आधारमा समेत खारेजभागी रहेको छ । संस्थागत विद्यालयको सञ्चालनको मूल र एकमात्र स्रोत भनेकै विद्यार्थीबाट उठ्ने शुल्क नै रहेको र यसै शुल्ककै भरमा शिक्षक शिक्षिका, अन्य कर्मचारीको तलब सुविधा एवं स्कूलको भवन आदिको सम्पूर्ण खर्च धान्नु पर्ने भएकाले सरकारी विद्यालयलाई र निजी विद्यालयलाई एउटै कसीमा दाँज्नु नमिल्ने प्रष्ट छ, न त शिक्षा ऐन, २०२८ एवं शिक्षा नियमावली, २०५९ ले नै यसरी एउटै कसीमा बाँधेको छ, जुन कुरामा रिट निवेदकले समेत विवाद गरेका छैनन् ।

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४५ (१) ले अनुसूची २१ मा उल्लिखित आधारमा विद्यालयलाई (क) देखि (घ) सम्म गरी जम्मा ४ श्रेणीमा वर्गीकरण गरी नियम १४५क मा सोही वर्गीकरणको आधारमा शुल्क अनुगमन समितिको व्यवस्था गरेको छ । यस समितिको मुख्य कार्य भनेकै विद्यालयको वर्गीकरण एवं विद्यालयले लिन पाउने शुल्कका सम्बन्धमा मन्त्रालयलाई राय सुझाव दिने र विद्यालयले निर्धारित शुल्क लागू गरे नगरेको सम्बन्धमा अनुगमन गर्न प्रत्येक जिल्लामा संस्थागत विद्यालयको हकमा नियम १४५क(१)(ख) बमोजिम अनुगमन समितिको व्यवस्था गरेको छ भने नियम १४६ ले विद्यालयले लिन पाउने शुल्क तथा धरौटीसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । यस शुल्क अनुगमन समितिमा स्वयं विद्यार्थीका अभिभावक नै रहने हुँदा निजहरू सम्मिलित समितिले गैरकानूनी रूपमा शुल्क उठाउन देलान् भनी सम्भन्धन नमिल्ने प्रष्ट छ ।

नियम १४७ द्वारा व्यवस्थित शुल्क सम्बन्धी व्यवस्थाअनुसार सामान्यतयाः निजी विद्यालयको व्यवस्थापन समितिले शिक्षक अभिभावक संघको

कार्यकारी समितिसँग परामर्श समेत गरी निर्धारण गर्न पाउने शुल्कको अधिकतम सीमाभित्रै रही नियम १४७(३) बमोजिम शैक्षिक सत्र शुरू हुनुभन्दा दुई महिना अगावै जिल्ला शिक्षा कार्यालय समक्ष विद्यार्थीसँग लिने शुल्कको प्रस्तावित दर पेश गरेपछि तत् जिल्ला शिक्षा कार्यालयले जाँचबुझ गरी त्यस्तो दर स्वीकृत गर्ने व्यवस्था उपनियम (४) ले गरेअनुसार नै हालसम्म सामान्यतया: संस्थागत विद्यालयहरूले शुल्कको प्रस्तावित दर समयमै प्रस्ताव गरी त्यस्तो शुल्क उठाउँदै आएकोमा कुनै पनि कानूनतः त्रुटि रहेको छैन। यसमा यदि कुनै निजी विद्यालयले उल्लिखित कानूनविपरीतको कामक्रिया गरी निर्धारित सीमा शुल्क भन्दा बढी उठाएमा शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६घ(५) विपरीतको कार्य भएको मानिई उपदफा (६) बमोजिम अधिकारीले त्यस्तो ऐन विपरीत शुल्क लिने विद्यालयलाई पच्चीस हजारसम्म जरिवाना गर्न सक्ने व्यवस्था भई त्यस्तो बढी शुल्क असूली भएको भए रोक्न सक्ने सम्मको बैकल्पिक उपचार हुँदाहुँदै त्यस्तो तोकिएको निकायमा केही उजूरी समेत नगरी फगत आफ्नो बौद्धिक खुल्दुली मेटाउन गैरसरोकार संस्थालाई प्रत्यर्थी बनाई, हुँदै नभएको र हनन् नै नभएको मौलिक हकाधिकारको प्रश्न उठाई सम्मानीत अदालतमा परेको निवेदन सरासर खारेजभागी रहेको छ।

सामान्यतया: निजी विद्यालयहरूले पठन पाठन गराउने पाठ्यसामाग्री नियम ३४ बमोजिम पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा सूचीकृत पाठ्यक्रम नै हुने भएको भए तापनि कुनै संस्थागत वा निजी विद्यालयले त्यस्तो स्वीकृत पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यक्रम लागू गरे नगरेको विषयमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीलाई निरीक्षण गर्ने गराउने अधिकार प्राप्त नै रहे भएकोमा कोही कसैले त्यस्तो स्वीकृत पाठ्यक्रम वा पाठ्यपुस्तक लागू नगरेको पाइएको अवस्थामा निज जिल्ला शिक्षा अधिकारीले नियम ३७ बमोजिम सम्बन्धित प्रधानाध्यापकलाई त्यस्तो पाठ्यक्रम वा पाठ्यपुस्तक लागू गर्न आदेश दिनुपर्ने भन्ने सारवान

कानूनी व्यवस्था एवं प्रभावकारी कानूनी प्रावधान हुँदाहुँदै सो प्रभावकारी बैकल्पिक उपचारमा नगर्दै सोभै सम्मानीत अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदन कपोलकल्पित भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने निजी तथा आवासीय विद्यालय अर्गनाइजेशन नेपालको लिखित जवाफ।

राष्ट्रिय निजी तथा आवासीय विद्यालय एशोसिएशन नेपाल (एन प्याब्सन) संस्थागत विद्यालयहरूको पेशागत छात्रा संगठन हो। यस संघले रिट निवेदकहरूको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ बमोजिम प्रत्याभूत गरिएको शिक्षा तथा संस्कृतिसम्बन्धी मौलिक हकमा आघात पार्ने कुनै किसिमको कार्य गरेको छैन।

कुनै पनि संस्थागत विद्यालयहरूले शिक्षा ऐन र शिक्षा नियमावलीले तोकेको परिधिभित्र रही आफ्नो कार्य भए गरेको हुन्छ। शिक्षा ऐन र शिक्षा नियमावलीको विपरीत हुने गरी कुनै कार्य भए गरेको ठहरिएमा शिक्षा ऐन, (संशोधनसहित) २०२८ को दफा १७ को उपदफा २(ड) बमोजिम सजाय हुन सक्ने सम्मको कानूनी व्यवस्था हुने रहेको छ। शिक्षा नियमावली, (संशोधन सहित) २०५९ को नियम १४५ मा विद्यालयको वर्गीकरण, १४५(क) मा विद्यालयको वर्गीकरण तथा शुल्क अनुगमन समिति, नियम १४६ मा विद्यालयले लिन पाउने शुल्क तथा धरौटीको व्यवस्था र नियम १४७ मा शुल्क सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। संस्थागत विद्यालयहरूले नियम १४७ को उपनियम (२) बमोजिम अनुसूची २२ मा व्यवस्था भएअनुसार शुल्क निर्धारण गर्ने विधि र प्रक्रियाहरू प्रष्ट व्यवस्था भएको छ। रिट निवेदकले विद्यालयबाट पुस्तक बिक्री बितरण गरेको, महंगो शुल्क लिएको, शैक्षिक सामाग्रीहरू समेत खरीद गर्न बाध्य तुल्याएको व्यहोरा उल्लेख गरी दिएको रिट निवेदनबाट समेत को कसले कुन विद्यालयबाट उक्त कार्य भएको हो सो सम्बन्धमा ठोस प्रमाण पेश गरी आवश्यक कारवाहीका लागि सम्बन्धित निकायमा उजूरी दिई कानूनी उपचारको बाटो अबलम्बन गर्न सक्ने प्रशस्त

बाटो हुँदाहुँदै विभिन्न पत्र पत्रिकामा तथा टेलिभिजन लगायतका सञ्चार माध्यममा प्रकाशित समाचार भन्दै सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रभित्र प्रवेश गरी दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने राष्ट्रिय निजी तथा आवासीय विद्यालय एशोसिएशन नेपाल (एन प्याब्सन) को लिखित जवाफ ।

शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ८ ले विद्यालयले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक लागू गर्नुपर्छ भनी कानूनी व्यवस्था गरेको र शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ३१, ३४, ३५ र ३६ ले स्वीकृत पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लागू गर्न जोड दिएको देखिन्छ । सोही नियमावलीको नियम ३७ ले स्वीकृत पाठ्यपुस्तक लागू नगरेमा सजाय गर्ने व्यवस्था समेत गरेको देखिन्छ । त्यस्तै शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४५ ले विद्यालय वर्गीकरणको व्यवस्था गरेको र १४७ ले शुल्कसम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उल्लिखित व्यवस्थाअनुसार जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूबाट विद्यालयले विद्यार्थीसँग लिने शुल्कको अधिकतम सीमा निर्धारण भएको र विद्यालयहरूले स्वीकृत पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक प्रयोग गरे नगरेको, विद्यालयबाट पाठ्यपुस्तक बिक्री गरे नगरेको र निर्धारित शुल्क भन्दा बढी शुल्क उठाए नउठाएको बारेमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट निरीक्षण टोली खटाई प्रतिवेदन लिई कानूनविपरीत कार्य गर्ने विद्यालयहरूलाई कारवाही समेत गरिएको भन्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट प्राप्त कागजातहरूबाट देखिएकोले यसरी कानूनबमोजिमको व्यवस्था कार्यान्वयन भई नै रहेको अवस्थामा छुट्टै आदेश भैरहनु पर्ने अवस्था नरहेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन अनुरोध गर्दछु भन्ने शिक्षा मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

यसमा यस अदालतबाट २०६८।१।१५ मा भएको अन्तरिम आदेशको कार्यान्वयनका लागि सो आदेशमा प्रक्रिया समेत निर्धारण गरिएको पाइन्छ । सो अनुसार कानूनको सीमाभन्दा बढी शुल्क लिन

नपाउने र विद्यालयबाटै पाठ्यपुस्तक किन्न बाध्य नगर्ने र तोकिएको भन्दा फरक पाठ्यपुस्तक अध्यापन नगराउने समेतका कुराहरूको मासिक प्रगति प्रतिवेदन पठाउनु भन्ने समेत सोही आदेशमा उल्लेख गरिएको छ । सो अनुसार शिक्षा विभागबाट पछिल्लो प्रतिवेदन २०६८।७।६ मा यस अदालतमा पठाएको देखिन्छ । उक्त मितिको प्रतिवेदनमा विभिन्न विद्यालयहरूलाई बढी शुल्क लिने, लिएको सम्बन्धमा विभिन्न प्रकारको कारवाही गरिएको भन्ने समेत उल्लेख भए पनि त्यसको परिणाम बारे केही उल्लेख गरिएको देखिएन । साथै २०६८।१।१५ को यस अदालतको अन्तरिम आदेशको कार्यान्वयन सम्बन्धमा अनुगमन गरी प्रतिवेदन पठाउन विपक्षी निजी तथा आवासीय विद्यालय अर्गनाइजेशन नेपाल (प्याब्सन) र राष्ट्रिय निजी तथा आवासीय विद्यालय एशोसिएशन नेपाल (एन प्याब्सन) लाई पनि आदेश दिएकोमा उक्त दुवै संस्थाहरूबाट कुनै प्रतिवेदन प्राप्त नभएको अवस्थामा निम्नानुसारको कार्य सम्पन्न गरी पेश गर्नु :-

१. निजी विद्यालयहरूले २०६८ पुससम्म के, कुन प्रकारले कति शुल्क लिने गरेका छन्, कानूनले तोकेको भन्दा बढी शुल्क लिएका छन्, छैनन र लिएको भए क-कसले लिएको र त्यस्ताउपर के कारवाही गरिएको, परिणाम समेत खुलाउने गरी १५ दिनभित्र अद्यावधिक प्रतिवेदन पठाउनु भनी शिक्षा विभागलाई लेखी पठाउने ।
२. प्याब्सन र एन प्याब्सन दुवैले अहिलेसम्म प्रतिवेदन नपठाएको उचित कारण भए सो खुलाउनुका साथै यस अदालतको २०६८।१।१५ को आदेश कार्यान्वयनको सम्बन्धमा के, कुन प्रकारको अनुगमन गरेका छन् र ती संस्थाहरूसँग आवद्ध विद्यालयहरूले उक्त मितिको आदेशअनुसारको काम, कारवाही गरे-नगरेबारे आफ्नो धारणा सहित अद्यावधिक प्रतिवेदन १५ दिनभित्र पठाउनु भनी उक्त दुवै संस्थाहरूलाई लेखी पठाउने ।

उपरोक्त लेखी पठाएको म्यादभित्र सम्बन्धित निकाय र संस्थाहरूबाट प्रतिवेदनहरू प्राप्त भएपछि नियमअनुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६६/१०/४ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री श्रीकृष्ण सुवेदी, श्री कपिलचन्द्र पोखरेल, डा. भिमार्जुन आचार्य, श्री रमणकुमार श्रेष्ठ तथा विपक्षी सरकारी पक्षबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी घिमिरे, विपक्षी प्याब्सन तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पशुराम कोइराला र श्री सूर्य के.सी. एवं विपक्षी एन प्याब्सन तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री खम्बवहादुर खातीले बहस गर्नुभयो।

निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ ले शिक्षाको अधिकारलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ। शिक्षा ऐन, २०२८ तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ ले विद्यालयहरूले नेपाल सरकारले तोकेको र स्वीकृत पाठ्यक्रम मात्र लागू गर्नुपर्ने, विद्यालय परिसरबाट पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्री बिक्री गर्न नहुने, विद्यार्थीहरूसँग सरकारले तोकिएको शुल्क मात्र लिन पाउने व्यवस्था छ। त्यस्तै विद्यालयले स्वीकृत पाठ्यक्रम लागू गरे नगरेको सम्बन्धमा निरीक्षण र अनुगमन गर्ने, स्वीकृत पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लागू नगरेमा वा त्यस्तो पाठ्यपुस्तक खरीद गर्न बाध्य पारेमा सजाय गर्ने काम कर्तव्य शिक्षा मन्त्रालय तथा अन्तर्गतका विभाग र कार्यालयको भएको सोही ऐन र नियमावलीमा किटान गरिएको छ। त्यसका अतिरिक्त विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूबाट तोकिए भन्दा बढी शुल्क लिएको सम्बन्धमा नियमित अनुगमन गरी बढी शुल्क लिएको भए त्यस्तो विद्यालयलाई कारवाही गर्न सक्ने पनि ऐन र नियमावलीमा उल्लेख छ। तर निजी विद्यालयहरूले ऐन र नियमावलीविपरीत विद्यार्थीबाट

आफूखुशी मनपरी चर्को शैक्षिक शुल्क असूल गर्ने, चर्को मूल्यमा पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्री बिक्री गरी विद्यार्थी र अभिभावकहरूलाई किन्न बाध्य बनाउने, सरकारले तोकेको मापदण्डविपरीत आफूखुशी गुणस्तरहिन पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्धारण गरी पठन पाठन गराउने, पहिले प्रकाशन भएका पुस्तकमा बढी मूल्यको स्टीकर टाँसी बिक्री गर्ने जस्ता कार्य खुलेआम भै रहेका छन्।

निजी विद्यालयहरूको उक्त क्रियाकलापले सर्वसाधारण नागरिकको सर्वसुलभ रूपमा शिक्षा प्राप्त गर्ने मौलिक हकमाथि प्रत्यक्ष आघात परेको छ। उपर्युक्त कार्यहरूको निरीक्षण, अनुगमन गरी नियन्त्रण र कारवाही गर्नुपर्ने काम कर्तव्य र अधिकार भएका सरकारी निकायहरूले ऐन कानूनले तोकेको कर्तव्य पूरा नगरी मौन भएर बसेकाले सरकारी निकायको उदासीनताले नागरिकको शिक्षाको हकमाथि आघात पारेको छ। मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा, विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय अनुवन्ध र नेपालको अन्तरिम संविधान समेतले शिक्षाको अधिकारलाई आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा स्वीकार गरिएको छ। तर नेपालमा शिक्षालाई व्यापारको रूपमा धन आर्जनको माध्यम बनाई सर्वसाधारण नागरिकले गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसरबाट वञ्चित हुन परेकाले शिक्षा ऐन र नियमावलीमा भएका व्यवस्था पूर्ण रूपले लागू गराउन र ती व्यवस्था अपर्याप्त भए नयाँ ऐन कानूनको तर्जुमा गरी प्रत्येक नागरिकलाई सर्वसुलभ रूपमा शिक्षा प्राप्त गर्न परमादेशलगायतका उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

विपक्षी सरकारी निकायका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले रिट निवेदकले उठाएको विषयवस्तुका सन्दर्भमा शिक्षा मन्त्रालय लगायतका विभाग र कार्यालयहरू संवेदनशील रहेका छन्। निवेदकले सार्वजनिक सरोकारको विषयवस्तु भनी यो रिट दिएकोमा यस अदालतको अन्तरिम आदेश बमोजिम विद्यालयबाट पाठ्यपुस्तक

विक्री वितरण गर्ने कार्य बन्द भैसकेको छ । विद्यालयहरूले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लागू गरे नगरेको र तोकिएको भन्दा बढी शुल्क लिए नलिएको सम्बन्धमा नियमित अनुगमन र निरीक्षण भएको छ । कतिपय विद्यालयलाई कारवाही गरिएको छ । तर कानून भन्दा बाहिर गएर कारवाही गर्ने अधिकार सरकारी निकायलाई नभएको र शिक्षा ऐन र नियमावलीमा तोकिएको काम र कर्तव्यलाई सम्बन्धित सरकारी निकायले पूरा गरिरहेकाले निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

विपक्षी प्याक्सन र एन. प्याक्सन तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले निवेदकले रिट निवेदनमा विपक्षी बनाइएका प्याक्सन र एन प्याक्सनले विद्यार्थीहरूसँग शुल्क उठाउने काम नगर्ने हुँदा विपक्षी बनाउनु पर्ने नै होइन । रिट निवेदनमा कुनै विद्यालयलाई विपक्षी बनाइएको छैन । न त जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई विपक्षी बनाइएको छ । कुन कुन विद्यालयले नेपाल सरकारले तोकेको शुल्क भन्दा बढी शुल्क लिएको भन्ने निवेदनमा उल्लेख छैन । शिक्षा नियमावली, २०५९ ले गरेको विद्यालयको वर्गीकरणको आधारमा शुल्क निर्धारण समितिले निर्धारण र स्वीकृत गरेको शुल्क मात्र विद्यालयले उठाउन पाउने हुन्छ, र सोहीबमोजिम उठाइएको पनि छ । कुनै विद्यालयले स्वीकृत भन्दा बढी शुल्क लिइएमा जरीवाना हुन सक्ने व्यवस्था पनि छ । विद्यालयहरूले पाठ्यक्रम विकास केन्द्रमा सूचिकृत पाठ्यपुस्तक नै अध्यापन गराउने गरिएको र स्वीकृति लिई थप शैक्षिक सामग्री लागू गर्न विद्यालयहरूले पाउने व्यवस्था शिक्षा नियमावलीमा नै छ । रिट निवेदकले उठाएको विषयवस्तु सम्बन्धमा कानूनविपरीत कार्य गरिएको भए सरकारका सम्बन्धित निकायबाट कारवाही चलाउन सक्ने शिक्षा ऐन र नियमावलीमा प्रष्ट व्यवस्था छ । साधारण कानूनी उपचारको बाटो हुँदा हुँदै सार्वजनिक सरोकारको विषय बनाई रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको

निवेदकको निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज हुनु पर्छ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा दुवै पक्षका कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको वहस समेतलाई विचार गरी निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुने हो, होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ मा निजी विद्यालयहरूले नेपाल सरकारले निर्धारण र स्वीकृत गरेको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक मात्र लागू गर्नुपर्नेमा सरकारी अनुमतिवेगर आफूखुशी पाठ्यक्रम निर्धारण र पाठ्यसामग्री प्रकाशन गरी चर्को मूल्यमा विद्यालय हाताबाटै पुस्तक र शैक्षिक सामग्री किन्न अभिभावक र विद्यार्थीलाई बाध्य पार्नुको साथै पुरानो शैक्षिक सत्रमा प्रकाशित पुस्तकको शुल्कमा स्टीकर टाँसी नयाँ शुल्क राखी विक्री भैरहेको छ । निजी विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूबाट शिक्षा ऐन र नियमावलीविपरीत महँगो शुल्क तिर्न बाध्य पारिएकाले संविधानमा प्रत्याभूत गरिएको शिक्षा सम्बन्धी हक उपभोग गर्नबाट सर्वसाधारण वञ्चित हुनु परेकोमा निजी विद्यालयबाट भएका उक्त क्रियाकलाप रोक्न सरकारी निकायले कुनै कदम नचालेकाले निजी विद्यालयहरूलाई विद्यालयको भौतिक र शैक्षिक स्तरका आधारमा वर्गीकरण गरी निश्चित मापदण्डका आधारमा शुल्क निर्धारण गरी नेपाल सरकारले तोकेको शुल्क मात्र लिन पाउने व्यवस्था गर्न र पाठ्यसामग्रीको हकमा कानूनबमोजिम स्वीकृत पाठ्यसामग्री मात्र प्रकाशन गरी नेपाल सरकारद्वारा तोकिएको मूल्य निर्धारण गरी हरेक नागरिकलाई सर्वसुलभ शिक्षाको अधिकार उपभोग गर्ने वातावरण निर्माण गर्न विपक्षी सरकारी निकायका नाउँमा उत्प्रेषण परमादेशलगायत जो चाहिने आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मागदावी लिई निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदन दिएको देखिन्छ ।

३. यस सम्बन्धमा विद्यालयहरूले अध्यापन गराउने पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक सम्बन्धमा शिक्षा

ऐन, २०२८ को दफा ८ मा भएको व्यवस्थालाई हेर्दा “विद्यालयले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक लागू गर्नुपर्छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। “विद्यालय भन्नाले सामुदायिक वा संस्थागत विद्यालयलाई सम्झनुपर्दछ” भन्ने सो ऐनको दफा २३ को परिभाषा खण्डमा उल्लेख भएकाले सामुदायिक र संस्थागत दुवै प्रकारका विद्यालयहरूले र दफा २(ट) एवम् २(ठ) अनुसार शैक्षिक गुठीले सञ्चालन गरेको निजी विद्यालयलगायत सबैले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक मात्र लागू गरी अध्यापन गराउनु पर्ने कुरामा विवाद छैन। त्यस्तै शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६ मा विद्यालयले पालन गर्नुपर्ने शर्तहरूमा शिक्षा ऐन र नियमावलीमा अन्यथा लेखिएदेखि बाहेक विद्यालयहरूले पालन गर्नुपर्ने शर्तहरू देहायबमोजिम हुनेछ, भन्ने उल्लेख भै देहाय (क) मा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक लागू गर्नुपर्ने, देहाय (ख) मा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको स्वीकृति बिना थप पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यसामग्री प्रयोग गर्न नहुने, देहाय (ग) मा राष्ट्रियताप्रति आँच आउने पाठ्यसामग्री भएको पाठ्यपुस्तक विद्यालयमा अध्यापन गर्न, गराउनु नहुने भन्ने समेतका व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

४. शिक्षा नियमावली, २०५९ को परिच्छेद ७ मा विद्यालयले लागू गर्नुपर्ने पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकसम्बन्धी विस्तृत रूपमा व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। जस अन्तर्गत नियम ३१ मा विद्यालयले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लागू गर्नुपर्ने, व्यवस्था गरिएको छ। त्यसको लागि नियम ३२(१) मा पाठ्यक्रम निर्माण तथा मूल्याङ्कन गर्ने सम्बन्धमा नीति निर्धारण गर्नका लागि पाठ्यक्रम विकास परिषद्को निर्माण गरिएको छ। नियम ३४ मा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विद्यालयमा अध्यापन गराउने पाठ्यपुस्तक तयार गर्नुपर्ने र नियम ३५ मा विद्यालयले थप पाठ्यसामग्री

वा पाठ्यपुस्तक अध्यापन गर्न चाहेमा सम्बन्धित जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा निवेदन गर्नुपर्ने र सोबमोजिम परेका निवेदन जाँचबुझ गर्दा थप पाठ्यसामग्री वा पाठ्यपुस्तक अध्यापन गर्ने स्वीकृति दिन मनासिव देखिएमा र त्यसरी माग गरिएको थप पाठ्यसामग्री वा पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले स्वीकृत गरेको सूचीमा पर्ने देखिएमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीले त्यस्तो थप पाठ्यसामग्री वा पाठ्यपुस्तक प्रयोग गर्न स्वीकृति दिइनेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो।

५. त्यस्तै नियम ३६ मा विद्यालयले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम वा पाठ्यपुस्तक तथा अन्य सहयोगी सामग्री लागू गरे वा नगरेको सम्बन्धमा निरीक्षण अनुगमन गर्ने काम निर्देशक तथा जिल्ला शिक्षा अधिकारीको हुने, नियम ३७ मा स्वीकृत पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लागू नगरेको वा पाठ्यपुस्तक खरीद गर्न लगाएमा सजाय गर्न सकिने शीर्षकअन्तर्गत उपनियम (१) मा कुनै पनि विद्यालयले स्वीकृत पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लागू नगरेमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीले सम्बन्धित प्रधानाध्यापकलाई त्यस्तो पाठ्यक्रम लागू गर्न आदेश दिनुपर्ने, उपनियम (२) मा कुनैपनि विद्यालयले विद्यालयबाट पाठ्यपुस्तक खरीद गर्न विद्यार्थीलाई बाध्य गर्न नहुने र उपनियम (३) मा उपनियम (१) बमोजिम दिइएको आदेशबमोजिम प्रधानाध्यापकले स्वीकृत पाठ्यक्रम वा पाठ्यपुस्तक विद्यालयमा प्रयोग नगरेमा वा विद्यालयबाट पाठ्यपुस्तक खरीद गर्न विद्यार्थीलाई बाध्य गराएमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीले त्यस्तो प्रधानाध्यापकलाई ऐनबमोजिम सजाय गर्नेछ, भन्ने समेतको कानूनी व्यवस्था भएको देखियो।

६. अब विद्यालयले विद्यार्थीहरूबाट लिन पाउने शुल्क सम्बन्धमा भएको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६घ मा सो सम्बन्धी व्यवस्था भएको पाइन्छ। उक्त दफा १६(घ) को उपदफा (१) मा सामुदायिक विद्यालयको प्राथमिक तहको शिक्षा निःशुल्क हुनेछ र त्यस्तो

विद्यालयमा भर्ना हुने विद्यार्थीलाई नेपाल सरकारले पाठ्यपुस्तक निःशुल्क उपलब्ध गराउने, उपदफा (२) मा सामुदायिक विद्यालयको निम्न माध्यमिक तह र माध्यमिक तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीसँग लिइने शुल्क तोकिएको आधारमा निर्धारण गरिने तर गरिवीको रेखामुनि रहेका दलित, जनजाति र महिलालगायतसँग अन्य विद्यार्थीलाई सामुदायिक विद्यालयमा निःशुल्क शिक्षा प्रदान गर्ने, उपदफा (३) मा विद्यालयले विद्यार्थीलाई कुनै कक्षामा भर्ना गर्दा एकपटक भर्ना शुल्क लिई सकेपछि पुनः सोही विद्यालयको अर्को कक्षामा भर्ना गर्नको लागि कुनै किसिमको शुल्क लिन नपाउने, उपदफा (४) मा विद्यालयले विद्यालयको भौतिक संरचना निर्माण गर्नका लागि विद्यार्थीसँग कुनै किसिमको शुल्क लिन नपाउने उल्लेख भएको देखिन्छ। सोही दफा १६घ उपदफा (५) मा संस्थागत विद्यालयले विद्यार्थीसँग लिन पाउने शुल्क तोकिएको अधिकारीबाट स्वीकृति गराई निर्धारण गर्नुपर्ने र त्यसरी शुल्क निर्धारण सम्बन्धमा स्वीकृति दिँदा तोकिएको अधिकारीले विद्यालयले उपलब्ध गराएको सुविधाको आधारमा दिनेछ भन्ने उल्लेख भई उपदफा (६) मा कुनै विद्यालयले यस ऐनविपरीत विद्यार्थीसँग कुनै शुल्क लिएमा तोकिएको अधिकारीले त्यस्तो शुल्क सम्बन्धित विद्यार्थीलाई फिर्ता गर्न लगाउनु पर्ने र उपनियम (७) मा यस ऐनविपरीत शुल्क लिने विद्यालयलाई तोकिएको अधिकारीले पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म जरीवाना गर्न सक्ने व्यवस्था भएको पाइयो।

७. विद्यालयले विद्यार्थीसँग लिन पाउने शुल्क सम्बन्धमा शिक्षा नियमावली, २०५९ मा भएको व्यवस्था हेर्दा नियम १४५क को उपनियम (१) मा विद्यालयको वर्गीकरण गर्न, विद्यालयले लिन पाउने शुल्कका सम्बन्धमा मन्त्रालयलाई राय सुझाव दिन र विद्यालयले निर्धारित शुल्क लागू गरे नगरेको सम्बन्धमा अनुगमन गर्न प्रत्येक जिल्लामा विद्यालय वर्गीकरण र शुल्क अनुगमन समिति रहने व्यवस्था भएको देखिन्छ। त्यस्तै

नियम १४६ मा विद्यालयले लिन पाउने शुल्क तथा धरौटीसम्बन्धी व्यवस्था भै नियम १४७ को उपनियम (१) ले सामुदायिक विद्यालय, कम्पनी तथा शैक्षिक गुठीअन्तर्गत सञ्चालित विद्यालयहरूका लागि छुट्टाछुट्टै शुल्क निर्धारणको व्यवस्था गरेको छ भने सोही नियमको उपनियम (२) मा जिल्ला शिक्षा कार्यालयले नियम १४५क बमोजिमको समितिसँग परामर्श गरी आफ्नो जिल्लाभित्रका “क”, “ख”, “ग” वा “घ” श्रेणीको विद्यालयहरूले निर्धारण गर्न पाउने शुल्कको अधिकतम सीमा तोकिएको शैक्षिक सत्र शुरु हुनुभन्दा तीन महिना अगावै सूचना प्रकाशन गर्नुपर्ने, उपनियम (३) मा शैक्षिक सत्र शुरु हुनु भन्दा दुई महिना अगावै आगामी शैक्षिक सत्रको लागि विद्यार्थीसँग लिन शुल्कको प्रस्तावित दर अनुसूची २२ को आधारमा प्रस्तावित गरी जिल्ला शिक्षा कार्यालयसमक्ष पेश गर्नुपर्ने, उपनियम (४) मा उपनियम (३) बमोजिमको शुल्कको दर प्राप्त भएमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयले सो शुल्क अनुसूची २२ को आधारमा प्रस्ताव भए नभएको सम्बन्धमा जाँचबुझ गरी त्यस्तो शुल्कको दर स्वीकृति गर्ने, उपनियम (५) मा उपनियम (४) बमोजिम स्वीकृत शुल्कको दर विद्यालयले आफ्नो सूचना पाटीमा टाँस्नु पर्ने उल्लेख भएको देखियो। त्यस्तै नियम १५० मा विद्यालयले शुल्कको दर, शुल्क बुझाउने अवधि र प्रक्रियासम्बन्धी विवरण विद्यार्थी तथा अभिभावकको जानकारीका लागि सूचना पाटीमा टाँस्नुपर्ने उल्लेख भई नियम १५०क को उपनियम १ मा संस्थागत विद्यालयको शुल्क तथा छात्रवृत्ति व्यवस्थापन सम्बन्धमा नीति निर्माण गर्न, यस्ता विद्यालयको शैक्षिक स्तरमा सुधार गर्न तथा निर्धारित शुल्कको अनुगमन गरी मन्त्रालयलाई राय सुझाव दिने काम समेतको लागि महानिर्देशकको संयोजकत्वमा एक शुल्क व्यवस्थापन तथा अनुगमन केन्द्रीय समिति रहने व्यवस्था भएको देखिन आयो।

८. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद भनी दायर भएको

प्रस्तुत रिट निवेदनमा मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र (Universal Declaration of Human Rights 1948) र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि (ICESCR, 1966) लगायत अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका स्रोतहरूको उल्लेख गर्दै नेपाली नागरिकहरूको शिक्षासम्बन्धी संवैधानिक एवम् कानूनी हकको निर्वाध प्रचलन गर्ने गराउने तर्फ रिट निवेदकहरूले आफ्नो सरोकार देखाई प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको पाइन्छ। निवेदकहरू स्वयम् कानून व्यवसायी अधिवक्ता हुनुको साथै विभिन्न सामाजिक संस्थाहरूसँग आवद्ध रहेको समेत देखिन्छ। यी निवेदकहरूले नेपाली जनताको शिक्षासम्बन्धी मौलिक हकप्रति आफ्नो चिन्ता, चासो र सरोकार देखाउनुलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन। अपितु जागरुक नागरिकको दायित्व निर्वाह गरेको नै मान्नुपर्ने हुन्छ। आम नेपाली जनतासँग सम्बन्धित शिक्षा सम्बन्धी हकको प्रचलनमा देखिएको व्यावहारिक अवरोध, व्यापारीकरण र सरकारी उदासीनता समेतलाई स्पष्ट गर्दै संविधानले प्रदान गरेको हक एवम् शिक्षासम्बन्धी ऐन, नियमले गरेको कानूनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा देखिएको कठिनाई समेतबाट परेको र परिरहेको नकारात्मक असर समेत उल्लेख गरी परेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मुख्यतया दुई किसिमको दावी लिइएको पाइन्छ:

१. शिक्षाको संवैधानिक एवम् कानूनी अधिकारको उपभोग गर्नबाट वञ्चित गर्ने गरी अनियमित शुल्क बृद्धि र विद्यालय हातावाटै अनियमित पाठ्यपुस्तक र शैक्षिक सामग्री बिक्री वितरणलाई रोक्ने गरी सबै विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी हुनुपर्ने।
२. निजी विद्यालयहरूको भौतिक र शैक्षिकस्तरको आधारमा विद्यालयको स्तर निर्धारण गरी नेपाल सरकारले तोकेको शुल्क लिन पाउने र कानूनबमोजिम स्वीकृत पाठ्यसामग्री प्रकाशन गर्नुका साथै तोकिएको मूल्यमा बिक्री वितरण हुने वातावरण निर्माण गर्न नेपाल सरकार

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र शिक्षा मन्त्रालयको नाममा उत्प्रेषण, परमादेश लगायतको चाहिने आदेश जारी हुनुपर्ने।

९. निवेदकहरूको तर्फबाट प्रस्तुत मागदावीको सम्बन्धमा हेर्दा यस अदालतबाट मिति २०६६।१।१५ मा यो रिट निवेदनको अन्तिम निर्णय नहुँदासम्म प्रचलित कानूनी प्रक्रियाबमोजिम आधिकारिक निकायबाट पूर्वस्वीकृत शुल्क सीमाभन्दा बढी शुल्क विद्यार्थी, अभिभावकहरूबाट विद्यालयहरूले नलिन, नउठाउन र सम्बन्धित आधिकारिक निकायबाट पूर्वस्वीकृत पाठ्यपुस्तक एवम् सन्दर्भ पुस्तकहरू भन्दा फरक पुस्तकहरू अध्ययन अध्यापन नगर्न, नगराउनका साथै विद्यालय परिसरभित्रवाटै विद्यार्थी, अभिभावकहरूलाई पुस्तक लिन बाध्य नगर्न नगराउन, कानूनबमोजिमको आवश्यक व्यवस्था गर्नु, गराउनु भनी विपक्षी शिक्षा विभागको महानिर्देशक र विपक्षी शिक्षा मन्त्रालयको नाममा अन्तरिम आदेश जारी भएको छ।

१०. उपरोक्त आदेश र त्यसको अनुगमनको सन्दर्भमा यस अदालतबाट मिति २०६६।१०।४ मा भएको आदेशले सबै विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी हुनुपर्ने भन्ने निवेदकहरूको पहिलो माग सम्बोधन भइसकेको छ। सोही सिलसिलामा विपक्षीमध्ये शिक्षा विभागले मिति २०६६।३।६ र २०६६।१।१६ मा पठाएको पत्र हेर्दा अनेक निजी विद्यालयहरूको अनुगमन गरिएको र निर्धारित भन्दा बढी शुल्क लिन केही विद्यालयउपर कारवाही समेत भएको भन्ने देखिएको छ। यसका साथै विद्यालय हातावाट पाठ्य एवम् शैक्षिक सामग्रीको बिक्री वितरण रोक्न निर्देशन दिएअनुसार विद्यालयहरूको हातावाट बिक्री वितरण गर्ने कार्य बन्द भइसकेको भन्ने समेत देखिएको छ। उक्त तथ्यलाई निवेदक तर्फबाट पनि छलफलको दौरान स्वीकार गरिएको पाइएको छ। यसरी गैरकानूनी ढंगले निर्धारित शुल्क भन्दा बढी शुल्क लिन कार्य नियन्त्रण गर्नेतर्फ कदम चालिएको र गैरकानूनी ढंगले एवम् विद्यार्थी

र अभिभावकहरू माथि बढी आर्थिक भार पर्ने गरी विद्यालय परिसरबाटै त्यहाँ पढाइने पाठ्यसामग्री एवम् शैक्षिक सामग्रीहरू विक्री गरिने कार्य बन्द प्रायः भैसकेकोले यी निवेदकहरूले यसतर्फ देखाएको सरोकार सार्थक भई यस रिट निवेदनको पहिलो प्रयोजन पूरा भइसकेको देखिएको छ । यसर्थ, सो सम्बन्धमा आउने दिनहरूमा सम्बन्धित निकायले अनुगमन गर्नु बाहेक यस इजलासले अब थप विवेचना गर्नु र बोल्नु पर्ने देखिएन ।

११. अब निवेदकहरूको दोस्रो मागतर्फ विचार गर्दा निवेदकहरूले उत्प्रेषण, परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश जारी गर्न माग गरेको देखिन्छ । सर्वप्रथम उत्प्रेषणको सम्बन्धमा विचार गर्दा कुनै सार्वजनिक जिम्मेवारी पाएको पदाधिकारीले वा सरकार वा कुनै सरकारी निकायले अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि वा क्षेत्राधिकारसम्बन्धी त्रुटि गरी कुनै निर्णय गरेको वा कानूनी त्रुटिपूर्ण निर्णय गरेको छ र त्यसबाट कुनै व्यक्तिको कानूनी हकहितमा असर परेको छ भने सो त्रुटिलाई सच्याउन र कानूनी हकको प्रचलन गराउन अन्य कानूनी उपचारको व्यवस्था नभएको वा भए पनि प्रभावकारी नभएमा त्यस्तो निर्णय बदर गरी व्यक्तिको हकहित प्रचलन गराउन र प्रचलित कानून लागू गराउन यस अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्ने गर्दछ । त्यसैगरी त्यस्तो निर्णयबाट सम्पूर्ण जनता वा ठूलो जनसमुदाय वा मानिसहरूको ठूलो समूह वा कुनै वर्ग वा क्षेत्रका मानिस वा जनसमुदायको हकहितमा असर परेको भए पनि त्यसको निराकरणका लागि सार्वजनिक सरोकारको विवादलाई सम्बोधन गर्दै गलत कार्यलाई सच्याउन उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिन्छ ।

१२. प्रस्तुत निवेदनको सन्दर्भमा हेर्दा यी निवेदकहरूले उत्प्रेषणको आदेशबाट विपक्षीमध्ये कसको कुन मितिको कुन निर्णय बदर गर्न माग गरेको हो सो केही पनि निवेदनबाट खुल्दैन । विपक्षीहरू मध्ये कसैबाट पनि यो मितिमा यस्तो निर्णय भएको हो र त्यसबाट यी निवेदकहरू समेत वा आम

नेपाली जनताको सार्वजनिक हितमा विपरीत असर परेको छ भनी रिट निवेदनमा कतै उल्लेख गरिएको पाइँदैन । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले र नेपालको अन्तरिम संविधान समेतले सबै नागरिकलाई शिक्षाको हकाधिकार प्रदान गरेका छन् यसमा विवाद छैन । कानूनको ठीक ढंगले पालन हुनुपर्छ, यसमा पनि विवाद हुन सक्दैन । यसै सन्दर्भमा नेपालमा शिक्षासम्बन्धी हकको प्रचलनका लागि शिक्षा ऐन र नियमको प्रभावकारी ढंगले पालन र प्रचलन नभइरहेको र शिक्षासम्बन्धी हकको प्रचलनका लागि सरकारी स्तरबाट प्रभावकारी काम, कारवाही नभएको तर्फ यस निवेदनबाट यस अदालतको ध्यानाकर्षण अवश्य गराइएको छ । तर नेपाल सरकारको वा कुनै खास सरकारी निकाय वा कुनै खास पदाधिकारिको कुनै निर्णयबाट यी निवेदकहरू वा नेपाली जनता वा नेपाली जनताको कुनै खास समुदाय, वर्ग वा क्षेत्रका बासिन्दाहरूको हकहितमा असर परेको छ भन्ने निवेदनमा खुलाइएको छैन । यसबाट यी रिट निवेदकहरूले शिक्षाको हक र शिक्षासम्बन्धी ऐन, नियमको प्रभावकारी कार्यान्वयन नभइरहेको बारे एउटा सार्वजनिक वहस चलाउन चाहेको सम्म देखिन्छ ।

१३. रिट निवेदनमा जस्तै निवेदक अधिवक्ता श्रीकृष्ण सुवेदी समेतको तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको लिखित वहसनोटमा पनि मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ र आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९६६ बाट शिक्षाको हकसम्बन्धी व्यवस्थाको उद्धरणहरू उल्लेख गरिएका छन् । यसका साथै यस अदालतबाट सार्वजनिक सरोकारसम्बन्धी विवाद (PIL) मा भएका केही निर्णय र यस सम्बन्धमा भारतका सर्वोच्च अदालतबाट भएका केही निर्णयको पनि रिट निवेदन र वहसनोटमा उल्लेख गरिएको छ । तर कसको, कुन निर्णय बदर गराउन यो रिट निवेदनमा उत्प्रेषणको माग गरिएको हो सो नितान्त प्रारम्भिक र आधारभूत कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख नभएबाट ठोस र वास्तविक कानूनी उपचार प्राप्त गर्नु भन्दा सार्वजनिक

हक र सरोकारसम्बन्धी सैद्धान्तिक, बौद्धिक वा नीतिगत बहस चलाउने तर्फ प्रस्तुत रिट निवेदन बढी उन्मुख रहेको स्पष्ट देखिन्छ। यो अमुक आदेश, निर्णय बदर गरिपाउँ भनी स्पष्ट मागदाबी नभएबाट माग बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्नु परेन।

१४. यस्तै परमादेशको माग गर्नुको पनि आधार र कारण रिट निवेदनमा स्पष्टसँग खुलाइएको छैन। विपक्षी बनाइएका शिक्षा विभाग, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, निजी तथा आवासीय विद्यालय अर्गनाइजेशन नेपाल (PABSON) र राष्ट्रिय निजी तथा आवासीय विद्यालय एशोसिएशन (NPABSON) को हकमा कुनै पनि आदेश जारी गर्न रिट निवेदनमा माग गरिएको छैन। आदेश जारी हुन दावी नगरिएका ती विपक्षीहरूका नाममा दावीभन्दा बाहिर गएर कुनै पनि स्थायी किसिमको र विशेष प्रकृतिको आदेश जारी गर्ने अवस्था नै रहेन। रिट निवेदनको भित्री व्यहोराबाट उपरोक्त निकायहरू पनि शिक्षा ऐन र नियम ठीकसँग कार्यान्वयन नगर्ने, नगराउने कार्यमा संलग्न रहेको भन्ने सम्म उल्लेख गरिएको देखिएको छ। तर किटानी रूपले विपक्षीमध्ये नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र शिक्षा मन्त्रालयको नाममा मात्र आदेश जारी हुन माग गरिएकोले उक्त दुई निकाय बाहेकका अन्य विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत कुनै पनि आदेश जारी गर्नु परेन।

१५. अब माग गरिएको दुई निकायका नाममा परमादेश जारी हुने, नहुने भन्ने तर्फ हेर्दा प्रधानमन्त्री र मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले र शिक्षा मन्त्रालयले कानूनले गर्न नहुने खास कुन काम गरेका हुन् वा कानूनले गर्नुपर्ने खास कुन काम नगरेका हुन् भन्ने पनि रिट निवेदनमा स्पष्टसँग केही उल्लेख गरिएको छैन। यस्तै उक्त निकायहरूको नाउँमा के कस्तो परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा पनि रिट निवेदनमा स्पष्ट खुलाइएको छैन। खास कुराको दावी नभएको अवस्थामा माग गरिएअनुसार परमादेशको आदेशउपरोक्त निकायहरूका नाममा जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन।

१६. यस रिट निवेदनबाट जे जस्तो माग गरिएको भए पनि नेपालको प्राथमिक र माध्यमिक तह सम्मको प्रचलित शिक्षा पद्धतिमाथि केही गम्भीर प्रश्नहरूसँग यस रिट निवेदनको अन्तरवस्तु अन्तरसम्बन्धित रहेको देखिएको छ। शिक्षासम्बन्धी हकको प्रचलनमा रहेका केही गम्भीर बाधाहरूलाई सरोकारवाला सबैको ध्यानाकर्षण गराइएकोले त्यसप्रति यस अदालत उदासीन रहन सक्ने वा बेवास्ता गर्न सक्ने अवस्था छैन। सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरू र अधिकाधिक संख्यामा गुठी वा कम्पनीको रूपमा दर्ता भई चालू रहेका निजी विद्यालयहरूको सञ्चालन, व्यवस्थापन, त्यहाँ पढाइने पाठ्यपुस्तक, पाठ्यसामग्री, भर्ना प्रक्रिया र शुल्क निर्धारण र विद्यार्थीहरूबाट लिइने अनियन्त्रित शुल्क लगायतका कुराहरूलाई नियमित र व्यवस्थित गर्नुपर्ने आवश्यकता टड्कारो रूपमा देखिएको छ। सरकारी खर्चमा चल्ने सामुदायिक र संस्थागत विद्यालय पनि सन्तोषप्रद ढंगले सञ्चालन नभएको भन्ने व्यापक प्रतिक्रिया विभिन्न क्षेत्रबाट व्यक्त भएको पाइन्छ। अनेक निजी विद्यालयहरूले भर्ना शुल्क देखि लिएर लाग्ने मासिक शुल्क बाहेक पनि अनेक प्रकारका शुल्क-शुल्क लिने गरेबाट आम जनमानसलाई संविधानको धारा १७(१) र १७(२) ले प्रदान गरेको शिक्षा सम्बन्धी हक, धारा १३(च) ले प्रदान गरेको कुनै पेशा, रोजगारसम्बन्धी हक, धारा १८ ले प्रदान गरेको रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी हक र धारा २९(१) ले प्रदान गरेको शोषण विरुद्धको हक समेत यथार्थमा परिणत (Materialize) हुन गम्भीर बाधा-अवरोधको सिर्जना भएको स्पष्ट अनुभव गर्न सकिन्छ। कतिपय निजी विद्यालयमा भर्ना हुन विशेष रकम बुझाउनु पर्ने वा भर्ना परीक्षाको नाममा भर्ना फर्मको ठूलो र अनियन्त्रित मूल्य राखेर धेरैलाई सहभागी गराउने तर थोरैको भर्ना लिने एवम् मासिक पढाई शुल्क बाहेक धरौटी रकम, पुस्तकालय शुल्क, Lab शुल्क, भवन मर्मत शुल्क, अतिरिक्त क्रियाकलाप शुल्क, शैक्षिक भ्रमण शुल्क, परीक्षा शुल्क, व्यायाम शुल्क, मनोरञ्जन

शुल्क, इत्यादि लिने गरिएबाट वास्तवमा विद्यार्थी र आम अभिभावक पीडित र शोषित भएको व्यापक जनगुनासो अनेक सञ्चार माध्यमबाट समय-समयमा प्रकाशित र प्रसारित भई नै रहेको तथ्य सर्वविदित छ। यस सम्बन्धमा शिक्षा ऐन, नियमअनुसार अनुगमन र नियन्त्रण गर्ने निकायहरूबाट प्रभावकारी अनुगमन र नियन्त्रण हुन सकिरहेको छैन।

१७. यसको अतिरिक्त अनेक निजी विद्यालयहरूमा सम्बन्धित निकायबाट पूर्व स्वीकृति नलिएको कतिपय पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्री पढाइने प्रचलन पनि चिन्ताको अर्को विषय बनेको छ। यस प्रवृत्तिमाथि समयमै नियन्त्रण गरिएन भने यसले राष्ट्रिय सोच र राष्ट्रियतामा पनि गम्भीर समस्याको सिर्जना गर्न सक्ने कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ। शिक्षाको यस हदसम्म व्यापारीकरण भएको छ कि कतिपय विद्यालयले आफूखुशी मूल्यमा विद्यार्थीले लगाउने पोशाक र प्रयोग गर्ने पाठ्यपुस्तक एवम् पाठ्यसामग्री समेत बिक्री गर्ने गरेका छन्। एउटा परीक्षा उत्तीर्ण गरेपछि माथिल्लो कक्षामा स्वतः भर्ना गर्नुपर्नेमा नगरी भर्ना शुल्क लिने र आफूखुशी मासिक शुल्कमा वर्षै पिच्छे बृद्धि गर्ने गरिएको पनि पाइएको छ। यस रिट निवेदनमा प्राप्त लिखित जवाफहरूमा उक्त कुरा रोकिएको भन्ने उल्लेख भएबाट र यस अदालतबाट जारी अन्तरिम आदेशको अनुगमनबाट पनि उक्त कुरा देखिन आइसकेको छ। प्राथमिक र माध्यमिक स्तरका अनेक निजी विद्यालयहरूको यस किसिमको सञ्चालनबाट समग्रमा दिनहुँ महंगो हुँदै गएको शिक्षा आज जनताको पहुँच भन्दा बाहिरको वस्तु बन्दै गएको अनुभूति गर्न सकिन्छ। शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ अनुसार जिम्मेवार सरकारी निकायले या त प्रभावकारी ढंगले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न चाहेको छैन वा आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न सकेको छैन। दिनानुदिन अनुगमन र सामान्य नियन्त्रण, निर्देशनको कामकारवाही अत्यन्त फितलो बन्दै गएको आभास हुन्छ। यस स्थितिमा तात्कालीक परिवर्तन र सुधारको अत्यन्त आवश्यकता छ।

१८. यसर्थ यस परिस्थितिलाई ध्यानमा राख्दै विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र शिक्षा मन्त्रालयको नाममा देहायबमोजिम गर्नु गराउनु भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छः

१. शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ३ अनुसार निजी विद्यालय सञ्चालन गर्न अनुमति दिनु पूर्व विद्यालय सञ्चालन गर्न उचित र प्रयाप्त पूर्वाधार खडा गरे, नगरेको, कडाईका साथ सम्बन्धित निकायले हेर्नुपर्ने,
२. सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरूमा पनि भौतिक सुविधाका पर्याप्तता र पढाईको स्तरबारे गम्भीरतापूर्वक र कडाईका साथ जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट निरन्तर अनुगमन र निरीक्षण हुनुपर्ने,
३. निजी विद्यालय लगायत कुनै पनि विद्यालयले माध्यमिक स्तरसम्मको कुनै कक्षामा भर्ना शुल्क लिन नपाउने कुरा सुनिश्चित गर्ने,
४. भर्ना परीक्षा लिने विद्यालयले आफू कहाँ उपलब्ध सिट संख्याको दोब्बर भन्दा बढी आवेदक विद्यार्थीलाई भर्ना परीक्षामा समावेश गराउन नपाउने र भर्ना फर्म एवम् परीक्षा दस्तूर क्रमशः रु.२५१- र रु.१००१- भन्दा बढी लिन नपाउने व्यवस्था गर्ने गराउने,
५. सम्बन्धित निकायबाट पूर्व स्वीकृति नगराई कुनै पनि शुल्क लिन नपाइने साथै एक पटक निर्धारित गरिएको शुल्क तीन वर्षसम्म बढाउन नपाउने र बढाउने स्वीकृति प्रदान नगर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्ने,
६. पूर्व स्वीकृत मुख्य पाठ्यपुस्तक, सहायक वा बैकल्पिक पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्री बाहेक अन्य र अनधिकृत पाठ्यपुस्तक एवम् पाठ्यसामग्री पढाउन नपाउने र विद्यालयले आफ्नो पाठ्यक्रममा स्वीकृत भन्दा बाहेक कुनै पनि पुस्तक वा पाठ्य सामग्री समावेश गर्न नपाउने।

७. कुनै सामुदायिक, संस्थागत वा निजी विद्यालयले बिक्री कक्ष खोली विद्यालय-पोशाक र सामग्री एवम् पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्री बिक्री गर्न नपाउने ।
८. शिक्षा ऐन, २०२८ अनुसारको शिक्षा विभाग, क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय र जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट गरिने अनुगमन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने र ती निकायले दिइएको निर्देशन पालन नगर्ने विद्यालयहरूमाथि प्रभावकारी कारवाही गर्ने गराउने,
९. भौतिक पूर्वाधारअनुसार विद्यालयहरूको क, ख, ग, घ र ङ गरी पाँच श्रेणीमा वर्गीकरण गर्ने र सोहीअनुसार न्यूनतम र अधिकतम शुल्क निर्धारण गर्ने,
१०. शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६, ७, १६, ३१, ३२, ३४, ३५, ३६, ३७ मा भएको व्यवस्था र शुल्क सम्बन्धमा शिक्षा ऐनको दफा १६घ एवम् शिक्षा नियमावलीको नियम १४५क, १४६, १४७ र १५०क मा भएको व्यवस्था प्रभावकारी ढंगले लागू गर्ने गराउने,
११. शिक्षा ऐन, र नियमावलीको समग्र अनुगमन व्यवस्था प्रभावकारी बनाउँदै यस निर्देशनलाई कडाईका साथ लागू गर्न शिक्षा नियमावलीमा आवश्यक परिवर्तन र परिमार्जन समेत गर्ने गराउने ।

१९. यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ता कार्यालयमार्फत् विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय र शिक्षा मन्त्रालयलाई दिनुका साथै उपरोक्त निर्देशनहरू कार्यान्वयन भए नभए तर्फ अनुगमन गर्न यस अदालतको अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखालाई यो आदेशको प्रतिलिपि पठाई रिट निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०६९ साल जेठ १० गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं. ८८५०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
संवत् २०६८-WO-०७४९
आदेश मिति: २०६९।३।१८।२
मुद्दा : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: सिरहा जिल्ला लहान नगरपालिका ८
स्थित मधेश शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठानका
तर्फबाट अख्तियारप्राप्त तथा आफ्नो हकमा
समेत ऐ. प्रतिष्ठानका अध्यक्ष लक्ष्मण महतो
विरुद्ध
विपक्षी: संघीय मामिला, संविधान सभा, संसदीय
व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालय समेत

- जुन प्रयोजन र प्रतिष्ठानका लागि रकम विनियोजित गरिएको हो, सोही प्रयोजनका लागि खर्च हुने गरी सोही प्रतिष्ठानलाई प्रदान गर्ने अधिकार विनियोजनकर्ता नेपाल सरकारलाई नै हुने ।
- स्पष्ट कानूनी हकको आधारबेगर बजेट पुस्तिकामा विनियोजन गरिएको रकम निवेदकले नै पाउने गरी यस अदालतले हस्तक्षेपकारी भूमिकाको निर्वाह गर्ने गरी आदेश जारी गर्ने नमिल्ने ।
- जुन उद्देश्य, प्रयोजन, काम र संस्थाको लागि विनियोजन गरिएको हो सोको पहिचान गर्ने र सही कामका लागि, सही संस्थालाई रकम प्रदान गर्ने जिम्मेवारी पनि सरकारकै हुन आउँछ । यस कार्यकारिणी प्रकृतिको काममा सरकारको नियत र क्षमतामाथि नै शंका गर्ने गरी निवेदकलाई विनियोजित रकम दिनु भनी आदेश जारी गर्ने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं. ६)

- उपलब्ध साधन र स्रोतको विनियोजन गर्दा र राज्यकोषबाट रकम वितरण गर्दा स्वेच्छाचारी ढंगले गर्नु राज्य सञ्चालनका लागि स्थापित मूल्य र मान्यताविपरीतको कुरा हो । राज्यकोष खर्च गर्ने आधिकारिक निकायको रूपमा रहेको सरकार राज्यको एक अङ्ग भएकोले यसले प्रचलित कानून र निश्चित मान्यता एवम् निर्धारित मापदण्ड अनुसार खर्च गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- कानूनको विद्यमानता नभएको अवस्थामा पूर्व निर्धारित मापदण्ड र स्पष्ट आधार बनाई राज्यकोषको रकम खर्च गर्नुपर्दछ । यसको अभावमा रकम बाँड्दा वा कुनै व्यक्ति वा संस्थालाई प्रदान गर्दा राज्यकोषको दुरुपयोग हुन सक्ने प्रबल सम्भावनालाई इन्कार गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.९)

रिट निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता जगन्नाथ महतो

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेशकुमार थापा, विद्वान अधिवक्ता सुरेशकुमार कार्की अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

२०६३ सालको मधेश आन्दोलनमा रमेश महतोलगायत शहादत प्राप्त भएका शहीदहरूको सम्झनामा प्रतिष्ठान स्थापना गर्ने उद्देश्यले “मधेश शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान” नामक संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम (द.नं. ७८०) मिति २०६६।५।११ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिरहामा

दर्ता भई सोको केन्द्रीय कार्यालय सिरहा जिल्ला लहान नगरपालिका वडा नं. ८ मा स्थापना गरी संस्थाको उद्देश्यअनुरूप कार्य गर्दै आएको छ ।

यसै क्रममा सिरहा जिल्लाको लहान न.पा. वडा नं. १ स्थित मूल सडक राजमार्गमा शहीद रमेश चौक नामाकरण भई सो स्थानमा शहीदहरूको सालिक निर्माण गर्ने र प्रतिष्ठान स्थापना गर्ने उद्देश्यले भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय अन्तर्गतका शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागबाट विस्तृत लगत इस्टिमेट गरी गराई नेपाल सरकारसँग अनुदान उपलब्ध गराई पाउन निवेदन गरेकोमा आ.व. ०६८।०६९ को बजेट बक्तव्यमार्फत् मधेश शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान सिरहाको नाममा रु.४०,००,०००।- (चालिस लाख) बजेट विनियोजन भएअनुरूप मधेश आन्दोलनका शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान स्थापनार्थ सहयोग सिरहाका नाममा रु.१०,००,०००।- (दश लाख) र मधेश आन्दोलनका शहीदहरूको सम्झनामा सालिक निर्माण अनुदान सिरहाका नाममा रु.३०,००,०००।- (तीस लाख) मधेश शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान सिरहा लाहानको नाममा उक्त रकम विनियोजन भएको कुरा “नेपाल सरकार राष्ट्रिय योजना आयोग अन्तर्गत जिल्लाहरूमा सञ्चालन गरिने विकास कार्यक्रम र विनियोजित रकम (आ.व. ०६८/०६९) २०६८” भन्ने वार्षिक विकास कार्यक्रम पुस्तकमा प्रकाशित भएअनुसार उक्त शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान लाहान सिरहामा स्थापनार्थ सहयोग रकम रु.दश लाख उपलब्ध गराई पाउन तत्काल मिति २०६८।७।४ को पत्रबाट विपक्षी संस्कृति मन्त्रालय समक्ष माग गरेको थिएँ ।

विपक्षीमध्येको बिना विभागीय मन्त्री राजलाल यादवले मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठान नामक संस्था नयाँ वानेश्वर काठमाडौँमा केन्द्रीय कार्यालय रहने गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँमा दर्ता गरी (द.नं. ११७२) सो संस्थाले पनि सो रकम निकासको लागि माग गरेको रहेछ । संस्कृति मन्त्रालयको

मिति २०६८।१।१३ को पत्रबाट उक्त मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठान नयाँ बानेश्वर काठमाडौँका नाममा नेपाल सरकार मन्त्रीस्तरको मिति २०६८।१।८ को निर्णयअनुसार उपलब्ध गराईएको अनुदान रकम रु.१०,००,०००।- A/c PAYEE चेक नं. २०९४९४५ बाट पठाएको र सम्झौताअनुसारको कार्यक्रम सम्पन्न गरी प्रगति विवरण उपलब्ध गराई दिन हुन आदेशानुसार अनुरोध छ, भन्ने कुरा उक्त पत्रको व्यहोराबाट अवगत हुन आयो ।

मधेश शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान सिरहाका नाममा आ.व. ०६८/०६९ को बजेट वक्तव्यमार्फत् विनियोजन ऐनअनुसार सिरहामा प्रतिष्ठान स्थापनाको सहयोगको लागि रु.१०,००,०००।- र मधेश आन्दोलनका शहीदहरूको सम्झनामा सालिक निर्माण अनुदान सिरहामा रु.३०,००,०००।- (तीस लाख) विनियोजित गरिएकोमा त्यसरी मधेश शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठान नयाँ बानेश्वर काठमाडौँका नाममा निकासी गर्ने विपक्षी संस्कृति मन्त्रीको निर्णय बदनीयतपूर्ण देखिन्छ । त्यति मात्र नभई शहीदहरूको सम्झनामा सालिक निर्माणको लागि विनियोजित रकम रु.३०,००,०००।- पनि विपक्षीहरूबाट निकासी गरी लान सक्ने प्रबल सम्भावना रहेको देखिन्छ ।

व्यवस्थापिका संसदबाट आ.व. २०६८।०६९ को बजेट वक्तव्यमार्फत् विनियोजन ऐनअनुसार यस प्रतिष्ठानको नाममा विनियोजित गरिएको रकम समेत पारीत भई छुट्याएको उक्त रकम अर्कै प्रतिष्ठान वा संस्थाको नाममा वितरण एवं निकासी गर्ने निर्णयबाट उक्त ऐनबमोजिम प्राप्त हक हनन् भएको छ । साथै सिरहा जिल्लाका विभिन्न दलका माननीय सभासद एवं अन्य सभासद समेत यस प्रतिष्ठानका नाममा प्रतिष्ठान स्थापनार्थ र सालिक निर्माणको लागि आ.व. ०६८/०६९ मा स्वीकृत बजेट निकास गरी दिन अनुरोध गरिएकोलाई विपक्षीहरूले समेत बेवास्ता गरिएको पाइन्छ ।

अतः विपक्षी संस्कृति मन्त्रीज्यूबाट मिति २०६८।१।८ मा मधेश शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान सिरहाको नाममा नेपाल सरकारद्वारा विनियोजन ऐनअनुसार विनियोजित गरिएको रकम मध्ये रु.१०,००,०००।- अनुदान रकम विपक्षी मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठान नयाँ बानेश्वर काठमाडौँको नाममा वितरण गर्ने निर्णय एवं उक्त चेक समेत हस्तान्तरण गर्ने कामकारवाहीलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी गैरकानूनी रूपमा लगिएको उक्त रकम समेत फिर्ता गर्नु गराउनु एवं कानूनबमोजिम निवेदकको नाममा अनुदान रकम निकासी गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गर्नुको साथै विनियोजित गरिएको बाँकी रहेको अनुदान रकम विपक्षी उक्त प्रतिष्ठान नयाँ बानेश्वरको नाममा वितरण गर्ने कार्य नगर्नु नगराउनु भन्ने प्रतिषेधको आदेशलगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश विपक्षीहरूको नाममा जारी गरिपाऊँ र बाँकी अनुदान रकम विपक्षी प्रतिष्ठानका नाममा निकासी नगर्नु भन्ने अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा प्रस्तुत आदेश र रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु ।

यसमा निवेदकले अन्तरिम आदेश माग गरेको सम्बन्धमा हेर्दा २०६३ सालको मधेश आन्दोलनमा शहादत भई शहीद भएका रमेश महतोको नाममा सिरहा जिल्ला लहान न.पा. वडा नं. ८ मा “मधेश शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान” संस्था दर्ता भई सिरहा जिल्ला लहान न.पा. वडा नं. १ मा शहीदहरूको सालिक निर्माणार्थ सो प्रतिष्ठानका नाममा गत वर्ष रु.१,५०,०००।- प्रदान भइसकेको र आ.व. ०६८/०६९ को बजेट वक्तव्यमार्फत्

रु.१०,००,०००।- प्रतिष्ठान स्थापनार्थ र रु.३०,००,०००।- मधेश आन्दोलनका शहीदहरूका सालिक निर्माण अनुदान सिरहाका नाममा आ.व. ०६८/०६९ को बजेट बक्तव्य मार्फत रकम विनियोजन भएको प्रष्ट देखिएकोमा सो संस्थालाई दिनुपर्ने रकम निवेदन जिकीरअनुसार सो संस्थालाई नदिई विपक्षी राजलाल यादवले बजेटबाट विनियोजन नै नभएको बेसरोकारको अरु नै संस्था मधेश शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठान नयाँ बानेश्वरका नाममा मिति ०६८।९।८ मा निर्णय गरी बिना आधार कारण रु.१०,००,०००।- निकास गराई रकम बुझेको पाइएको र बाँकी रकम रु.३०,००,०००।- विपक्षीले अनाधिकार रुपमा बुझी लाने सम्भावना देखिएकोले बजेटमा उल्लेख भएको मधेश शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान लाहान संस्था भन्दा बेग्लै संस्थाका नाममा निकास भएको सो रु.१०,००,०००।- खर्च नगर्नु तथा बजेटमा विनियोजन भएको बाँकी रु.३०,००,०००।- हाल यो मुद्दाको अन्तिम किनारा नभएसम्मका लागि निकास नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम यो अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । यसको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६८।११।१४ मा भएको आदेश ।

यस मन्त्रालयको स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रममा सिराहा जिल्लाको मधेश आन्दोलनका शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान स्थापनार्थ सहयोग कार्यक्रममा रु.१० लाख र मधेश आन्दोलनका शहीदहरूको सालिक निर्माण अनुदान कार्यक्रममा रु.३० लाख विनियोजन भएको थियो । उक्त कार्यक्रममध्ये सिराहा जिल्लाको मधेश आन्दोलनका शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान स्थापनार्थ सहयोग कार्यक्रममा विनियोजित रकम रु.१० लाख जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिराहाबाट दर्ता भएको मधेश शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान, लहान र जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँमा दर्ता भएको मधेशी शहीद रमेशकुमार

महतो स्मृति प्रतिष्ठान, नयाँ बानेश्वर समेत दुई प्रतिष्ठानहरूले निकास माग गरेको हुँदा एउटै नाममा दुईवटा प्रतिष्ठान गठन भएकाले कुन संस्थालाई रकम निकास दिने भन्ने विषयमा यस मन्त्रालयको मिति २०६८।८।१ को निर्णयानुसार सिराहा जिल्लाको कार्यक्रम भएकोले उक्त जिल्लाबाट निर्वाचित सभासदहरूको सहमतिमा निकास दिने निर्णय भएको थियो । सो बमोजिम दुवै प्रतिष्ठानहरूलाई यस मन्त्रालयबाट जानकारी गराइएकोमा मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठान, नयाँ बानेश्वरको च.नं. ५१/०६९ मिति २०६८।८।७ को पत्रसाथ सिराहा जिल्लाबाट निर्वाचित सभासदहरूमध्ये चारजनाले मिति २०६६ साल असार १ गते काठमाडौँमा दर्ता भएको मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठान, नयाँ बानेश्वरको पक्षमा लिखित रुपमा समर्थन जनाउनु भएको सिफारिश प्राप्त भएको हुँदा माननीय सभासदहरूकै सिफारिशबमोजिम यस मन्त्रालयको मिति २०६८।९।८ को निर्णयानुसार उक्त रकम निकास भएको हो । सिराहा क्षेत्रबाट प्रत्यक्षरूपमा निर्वाचित जनताका प्रतिनिधि सभासदहरूको राय, सिफारिश समेतका आधारमा रकम निकास गरिएको हुँदा सो रकमको दुरुपयोग हुने सम्भावना भनी शंका व्यक्त गर्नु निवेदकको मनोगत धारणा मात्र हो ।

यस मन्त्रालयबाट रिट निवेदकलाई सिराहा जिल्लाबाट निर्वाचित जनप्रतिनिधि सभासदहरूको सहमति लिई आउन अनुरोध गरिएकोमा निजले कुनै प्रतिक्रिया नजनाई बस्नुभएको सो रकम निकास गरेपछि मात्र हाल आएर रिट निवेदन दर्ता गर्नुभएको देखिँदा अर्कै प्रतिष्ठानलाई रकम निकास गरिएको भन्ने कुराको औचित्य देखिँदैन । यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाएको रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने संघीय मामिला संविधान सभा संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्री तथा सो मन्त्रालय र मन्त्रालयका सचिव समेतका तर्फबाट एउटै व्यहोराको अलग अलग लिखित जवाफ ।

वस्तुतः नेपाल सरकार योजना आयोग र नेपाल सरकारबाट विपक्षी निवेदक संस्थाले नै अनुदान रकम पाउने गरी कुनै निर्णय भएको र सो निर्णयको आधारमा रकम विनियोजन गरिएको भन्ने कुराको कुनै वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाण र निर्णय पेश गर्न नसकेको हुँदा हकद्वैया विहीन रिट निवेदकको दावी प्रथम दृष्टिमाै खारेजभागी छ ।

रिट निवेदकले शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान मिति २०६६।५।११ मा सिरहामा दर्ता गराएको भन्ने उल्लेख छ । तर सो अधि अर्थात् २०६६।३।१ गतेका दिन हामी प्रत्यर्थी रहेका शहीद रमेशकुमार महतोका दाजु रामकृष्ण महतो उपाध्यक्ष रही काठमाडौं जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा दर्ता गराई क्रियाशील रहेको रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठान विपक्षीको अध्यक्षतामा गठित संस्था भन्दा जेठो संस्था हो । विपक्षीले रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठानलाई प्रभावित गराउनका लागि निजको नाम रमेशकुमार महतो भए पनि, रमेश महतो नाम मात्र उल्लेख गरी कुमार हटाई पछिबाट संस्था दर्ता गरेको र हामी प्रत्यर्थीको संस्थालाई प्रभावित गराउनका लागि गठन गरिएको भए पनि हामी प्रत्यर्थीहरूले शहीद रमेशकुमार महतोको स्मृतिमा कार्यक्रम र क्रियाकलाप समेत सञ्चालन गरी आएको कुरालाई सिरहा जिल्लाको अधिकांश प्रत्यक्ष निर्वाचित सभासदहरूले पनि सिफारिश गरी पुष्टि गरी रहेकोले विपक्षीले आफू आधिकारिक संस्था रहेको भनी लिएको जिकीर समेत स्वतः खण्डित भई रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

सामाजिक संस्थाहरूले पाउने अनुदान रकमहरू के कुन उद्देश्यको लागि पाउने वा दिने सम्बन्धमा सरकारले निर्धारण गरेको निर्णय प्रक्रियाअनुसार उपलब्ध गराउने हो, यस प्रतिष्ठानले कार्ययोजनासहित मिति २०६६।६।२८ मा अनुदान रकम माग गरेको र विपक्षी समेतले तत्पश्चात् २०६६।७।४ गतेका दिन माग गरेकोमा सो उपर कसलाई रकम दिने सम्बन्धमा द्विविधा उत्पन्न भएपछि संस्कृति मन्त्रालयको २०६६।६।१ गतेको

निर्णयबाट सिरहा जिल्लाबाट निर्वाचित सभासदज्यूहरूको सहमतिबाट निर्णय हुनुपर्ने गरी जानकारी गराईएकोमा प्रत्यर्थी प्रतिष्ठानले नै रमेशकुमार महतो स्मृतिमा क्रियाकलाप र कार्यक्रम गर्दै आएको आधिकारिक संस्था रहेको भनी ६ जना सभासद मध्ये ४ जना सभासदले सिफारिश गरेको र जिल्ला विकास समिति सिरहाको २०६६।६।३० को सिफारिशमा समेत प्रत्यर्थी संस्थालाई रु.१० लाख अनुदान रकम उपलब्ध गराउने गरी संस्कृति मन्त्रालयलाई सिफारिश गरिएको समेत आधार र यस प्रतिष्ठानले स्थापनाकाल देखि नै रमेशकुमार महतो लगायत सिरहाका सबै मधेशी शहीदहरूको स्मृतिमा सालिक निर्माण विद्यालय निर्माण र शहीद परिवारको सम्मान र उहाँहरूको बालबच्चाको यथोचित रूपमा शिक्षा पाउने व्यवस्थामा क्रियाशील रहेको हुँदा, विपक्षी संस्थाले कुनै प्रकारबाट आजका मिति सम्म कुनै कार्य नगरेको र विपक्षीले रमेशकुमार महतोको स्मृतिमा गठन भैसकेको संस्थालाई प्रतिकूल असर पुऱ्याउने उद्देश्यबाट गठन गरेको संस्थाले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान रकम पाउनु पर्ने गरी दावी गर्ने अधिकार सिर्जना गर्न सक्दैनन्, एकपटक एउटा संस्था स्थापना भई क्रियाशील रहेकोमा सोही उद्देश्य र सोही नामबाट अर्को संस्था गठन गर्न नपाइने परम्परा र नीति समेतको विपरीत रहेको विपक्षी संस्था स्वयंम्मा गैरकानूनी रहेकोले निजले संविधान बमोजिमको अधिकारमा आघात भयो भनी दावी गर्ने हकद्वैया नभएकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने विपक्षी मध्येका मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठान र ऐ का अध्यक्षका तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरियो । रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री जगन्नाथ महतोले सिरहामा दर्ता भएको रमेश महतो प्रतिष्ठानको नाममा निकास भएकै रकम काठमाडौं बानेश्वरमा स्थापित रमेशकुमार महतो प्रतिष्ठानलाई

दिने भएकोले त्यसलाई रोक्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रकाशित आ.व. २०६८।०६९ को कार्यक्रममा निवेदक प्रतिष्ठानलाई रकम प्रदान गर्ने भनी उल्लेख भएको छ । दश लाख रुपैयाँ विपक्षीलाई प्रदान भएको र बाँकी रकम पनि दिन लागेको अवस्था हुँदा सोलाई रोक्नको लागि रिट निवेदन जारी गरिपाउँ भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेशकुमार थापाले विपक्षी निवेदकको भन्दा अगावै काठमाडौँमा मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो प्रतिष्ठान स्थापना भएको छ । मधेश आन्दोलनका शहीदको सालिक निर्माणार्थ सहयोग प्रदान गरेको हो । रकम कुन प्रतिष्ठानलाई दिने भन्ने स्पष्ट नभएको अवस्थामा अदालतले रिट जारी गर्न सक्ने अवस्था छैन । निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो प्रतिष्ठानका तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री सुरेशकुमार कार्कीले विपक्षी निवेदकलाई स्वतन्त्र आवागमन र पेशा व्यापार गर्ने अधिकारमा हामीले रोक लगाएको छैन । मधेश आन्दोलनका क्रममा व्यक्तिगतरूपमा निर्माण गरेको सालिकको रकम फिर्ता गरिएको छ । निकासी भएको रकमबाट बलिदानी दिवसलगायतका कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएका छन् । विपक्षी संस्थाको नाममा रकम छुट्याएको भन्ने देखिँदैन । निवेदकले कुनै कानूनी हक हनन नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको वहस जिकीर समेत सुनी हेर्दा रिट निवेदकको माग दावीबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, २०६३ सालको मधेश आन्दोलनको क्रममा शहादत प्राप्त शहीदहरूको सम्झनामा प्रतिष्ठान स्थापना गर्ने उद्देश्यले मधेश

शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान नामक संस्था सिरहा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा मिति २०६६।५।१९ मा दर्ता भई उद्देश्यअनुरूप काम गर्दै आएको छ । यसै क्रममा सिरहाको लाहानको मूल सडकमा शहीद रमेश चौक नामाकरण भई सो स्थानमा शहीदहरूको सालिक निर्माण गर्ने र प्रतिष्ठान स्थापना गर्ने उद्देश्यले अनुदान निकासी पाउन निवेदन गरेकोमा आ.व. २०६८।०६९ को बजेट बक्तव्यमार्फत् ४० लाख बजेट विनियोजन भएको थियो । उक्त रकममध्ये विपक्षी राजलाल यादवद्वारा काठमाडौँ बानेश्वरमा स्थापित मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठानलाई रु.१० लाख प्रदान गरिसकेको र बाँकी रकम पनि निजले लान सक्ने आशंका भएकोले लगेको रकम दिने निर्णय बदर गरी बाँकी विनियोजित रकम निवेदकलाई दिनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदन माग दावी रहेको देखियो ।

३. विपक्षी संघीय मामला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालय समेतको लिखित जवाफबाट सिरहा जिल्लाका निर्वाचित सभासदहरूको सहमतिका आधारमा रकम निकासी दिने भन्ने निर्णय भएबमोजिम निर्वाचित ४ जना सभासदहरूले मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठानको लागि लिखित समर्थन जनाएकोले सो संस्थालाई विनियोजित रकम निकासी प्रदान गरिएको भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ ।

४. यी निवेदक लक्ष्मण महतो मधेश शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठानका अध्यक्ष रहेको र सो संस्था जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिरहामा दर्ता रही कार्यरत् रहेको भन्ने देखिन्छ । विपक्षी राजलाल यादव अध्यक्ष रहेको मधेशी शहीद रमेशकुमार महतो स्मृति प्रतिष्ठान काठमाडौँ जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा दर्ता रही नयाँ बानेश्वर काठमाडौँमा कार्यालय रहेको देखिन्छ । काठमाडौँमा स्थापित प्रतिष्ठान मिति २०६६।३।१ मा दर्ता भएको र सिरहामा स्थापित यी निवेदकको प्रतिष्ठान मिति २०६६।५।१९ मा दर्ता भै कार्यरत् रहेको छ ।

५. जहाँसम्म निवेदकको प्रतिष्ठानका नाममा विनियोजन भएको अनुदान रकम विपक्षी राजलाल यादवद्वारा काठमाडौंमा स्थापित प्रतिष्ठानका नाउँमा निकासी भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ, भन्ने निवेदन जिकीर छ, तत्सम्बन्धमा विचार गर्दा, नेपाल सरकार राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रकाशित आ.व. २०६८।०६९ का लागि जिल्लाहरूमा सञ्चालन गरिने विकास कार्यक्रम र विनियोजन रकम सम्बन्धी पुस्तिकाको पृ. १०५ मा संस्कृति प्रवर्धन कार्यक्रम शीर्षक अन्तर्गत मधेश आन्दोलनका शहीद रमेश महतो प्रतिष्ठान सिरहाका लागि १० लाख विनियोजन गरिएको र मधेश आन्दोलनका शहीदहरूको सम्झनामा साालिक निर्माणका लागि ३० लाख अनुदान दिने भनी उल्लेख भएको पाइन्छ। यस पुस्तिकाको अध्ययनबाट सिरहामा मृत्यु भएका रमेश महतो एवं अन्य मधेशका शहीदहरूको सम्झनामा ठोस कार्यक्रम गर्ने प्रयोजनको लागि नेपाल सरकारबाट सो रकम विनियोजन प्रस्ताव गरेको भन्ने देखिन आउँछ।

६. जुन प्रयोजन र प्रतिष्ठानका लागि रकम विनियोजित गरिएको हो, सोही प्रयोजनका लागि खर्च हुने गरी सोही प्रतिष्ठानलाई प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ। तर सो रकम प्रदान गर्ने अधिकार विनियोजन कर्ता नेपाल सरकारलाई नै हुने देखिन्छ। त्यस्तो कुनै रकम आफ्नो लागि विनियोजन हुने र प्राप्त गर्ने कुनै कानूनी आधार यी निवेदकले देखाउन सकेको पाइँदैन। स्पष्ट कानूनी हकको आधार बेगर बजेट पुस्तिकामा विनियोजन गरिएको रकम यी निवेदकले नै पाउने गरी यस अदालतले हस्तक्षेपकारी भूमिकाको निर्वाह गर्ने गरी आदेश जारी गर्न मिल्ने हुँदैन। जुन उद्देश्य, प्रयोजन, काम र संस्थाको लागि विनियोजन गरिएको हो सोको पहिचान गर्ने र सही कामका लागि, सही संस्थालाई रकम प्रदान गर्ने जिम्मेवारी पनि सरकारकै हुन आउँछ। यस कार्यकारिणी प्रकृतिको काममा सरकारको नियत र क्षमतामाथि नै शंका गर्ने गरी निवेदकलाई विनियोजित रकम दिनु भनी आदेश जारी गर्ने अवस्था हुँदैन।

७. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट यी निवेदक संस्थाका नाममा रकम निकासी

हुनु पर्ने र भएको भन्ने स्पष्ट कानूनी आधार विद्यमान नरहेको हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएन। सो हदसम्मको रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

८. अब प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा उठेको विवादको प्रकृति हेर्दा राज्यकोषबाट प्रदान गरिने अनुदान रकमको वितरण सम्बन्धमा गम्भीरतापूर्वक विचार गर्नुपर्ने देखिएको छ। जनताले तिरेको करबाट प्राप्त राज्यकोष र राज्यका अन्य साधन र स्रोतको खर्च कानूनसम्मत ढंगले न्यायपूर्ण तवरले गर्नुपर्नेमा कुनै सन्देह छैन। यसरी उपलब्ध साधन र स्रोतको विनियोजन गर्दा र राज्यकोषबाट रकम वितरण गर्दा स्वेच्छाचारी ढंगले गर्नु राज्य सञ्चालनका लागि स्थापित मूल्य र मान्यता विपरीतको कुरा हो। राज्यकोष खर्च गर्ने आधिकारिक निकायको रूपमा रहेको सरकार राज्यको एक अङ्ग भएकोले यसले प्रचलित कानून र निश्चित मान्यता एवम् निर्धारित मापदण्ड अनुसार खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ। यसमा दुईमत हुन सक्दैन।

९. राज्यकोषबाट खर्च गर्दा अन्य निकायहरूको समेत रेखदेख र नियन्त्रण गर्ने देशको सरकारले बढी जिम्मेवारीपूर्वक खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ। मनोमानी ढंगले र कुनै व्यक्ति वा समूहको तात्कालिक फाइदाका लागि, अर्को व्यक्ति वा समूहप्रति भेदभाव हुने गरी राज्यकोषको रकम आफूले चाहेको वा मन परेको व्यक्ति वा संस्थालाई कुनै निश्चित आधार र मापदण्ड बेगर बाँड्दै वा खर्च गर्दै जाने अपेक्षा जनताले गरेको हुँदैन। सकभर कानूनबमोजिमको प्रक्रियाअनुरूप राज्यकोष खर्च गर्नुपर्दछ। कानूनको विद्यमानता नभएको अवस्थामा पनि पूर्व निर्धारित मापदण्ड र स्पष्ट आधार बनाई राज्यकोषको रकम खर्च गर्नुपर्दछ। यसको अभावमा रकम बाँड्दा वा कुनै व्यक्ति वा संस्थालाई प्रदान गर्दा राज्यकोषको दुरुपयोग हुन सक्ने प्रबल सम्भावनालाई इन्कार गर्न सकिँदैन।

१०. अब राज्यकोषबाट कुनै पनि रकम कुनै निजी व्यक्ति वा संस्थालाई बढी पारदर्शी ढंगले

प्रदान गर्ने वा वितरण गर्ने प्रयोजनका लागि कानून बनाउनु आवश्यक देखिन्छ। तसर्थ उपरोक्त प्रयोजनका लागि उपयुक्त कानून बनाउन पहल गर्न र त्यस्तो कानून नबनेसम्मका लागि राज्यकोषबाट रकम प्रदान गर्ने प्रयोजनका लागि देहायका कुराहरू समेत खुल्ने गरी निर्देशिका बनाएर निजी व्यक्ति वा संस्थालाई राज्यकोषको रकम वितरण वा प्रदान वा खर्च गर्नु भनी विपक्षी संघीय मामिला, संविधान सभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालय समेतका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ। निर्देशिकामा समावेश गर्नुपर्ने न्यूनतम कुराहरू:

- क) सहायतास्वरूप रकम प्राप्त गर्नसक्ने लक्षित व्यक्ति वा संस्थाको परिचयात्मक विवरण,
- ख) सो व्यक्ति वा संस्थाले गर्ने गरेको कार्य वा सेवाको प्रकृति,
- ग) सो व्यक्ति वा संस्थाले समाज, समुदाय वा राष्ट्रलाई पुऱ्याइरहेको वा पुऱ्याउने योगदानको विवरण,
- घ) प्रदान गरिने रकम उपयोगको तरिका र शीर्षक,
- ङ) त्यसरी रकम उपलब्ध गराउँदा समाजका कमजोर वर्ग वा सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक दृष्टिकोणबाट पिछडिका वर्ग र समुदायको उत्थान तथा सामाजिक न्यायप्रति राज्यको उत्तरदायित्व पूरा गर्नमा सहयोग गर्ने प्रविद्धता।

११. यो आदेशको सूचना महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् सबै विपक्षीहरूलाई र यस अदालतको अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखालाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइ दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६९ साल असार १८ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत : चुरामन खड्का

निर्णय नं. ८८५१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
२०६६-WO-०४३८
आदेश मिति: २०६९।२।२४।४
विषय : उत्प्रेषण।

निवेदक : कास्की जिल्ला, पोखरा उपमहानगरपालिका
वडा नं. २ बस्ने मदनभूषण पराजुलीको
छोरा गोपालभूषण पराजुली
विरूद्ध

विपक्षी: पुनरावेदन अदालत पोखरा समेत

- तत्काल गरिने अन्तरकालीन प्रकृतिका आदेश फैसला सरहका नभई त्यस बेलाको औचित्यका आधारमा गरिने तत्कालका लागि दिइने आदेश हुन, जसले सबूद प्रमाण संकलन र परीक्षण पछि तिनको मूल्याङ्कनका आधारमा हुने फैसलालाई प्रभाव पार्न नसक्ने।
- रोक्का आदेश विवादमा आएको चल अचल सम्पत्ति आवश्यकताअनुसार प्रतिउत्तर नपरेसम्मका लागि वा मुद्दा किनारा नभएसम्मका लागि यथास्थितिमा राख्ने समेतको कानूनी उपक्रम हो। यस्तो आदेश कसैका हकको सिर्जना र कसैको हकको समाप्तिकै आधार बन्न नसक्ने।

(प्रकरण नं.७)

- रोक्का आदेशहरू उत्प्रेषणद्वारा बदर गरी विवादित जग्गा निवेदकका नाममा दर्ता गरिदिनु भन्ने परमादेश जारी गर्दा फिराद र प्रतिउत्तरमा उठाइएको विषयमा प्रवेश गरी सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निष्कर्ष निकाल्नु पर्ने हुन्छ। बन्दीप्रत्यक्षीकरण बाहेक

अन्य रिटका हकमा सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्ने सकिन्छ। त्यसमा पनि मातहत अदालतमा विचाराधीन मुद्दाका विषयवस्तुका हकमा निर्विवाद तथ्य र प्रष्ट कानूनी त्रुटि विद्यमान रहेको र सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्ने नपरी सामान्य अवलोकनबाटै निष्कर्ष निकाल्न सकिने अवस्थामा बाहेक उपल्लो अदालतले हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्यामप्रसाद खरेल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू प्रेमबहादुर खड्का, रमणकुमार श्रेष्ठ, जयनारायण पौडेल र गोपालभूषण पराजुली

प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता गंगाप्रसाद पौडेल एवं विद्वान अधिवक्ताहरू हरिप्रसाद सुवेदी, ज्ञानेश्वर पराजी, कृष्णप्रसाद सापकोटा, कृष्णबहादुर गुरुङ र गोपालप्रसाद शर्मा
अवलम्बित नजीर: नैकाप २०४८, असोज, नि.नं.४३१३, पृष्ठ ३०४, नैकाप २०४९, पुस, नि.नं. ४६२०, पृष्ठ ८५०

सम्बद्ध कानून:

- अ.व. १७, १७१ नं.
- अंशबण्डाको २० नं.

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) को असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

मेरो जिजुबाजे पण्डित रत्नाखर पराजुलीका नाममा १८७७ साल कार्तिक १ गतेका दिन पूर्व सेती गण्डकीको डिल दक्षिण कण्ठलोचन गौडाको साँध पश्चिम बलभद्र पराजुलीको मोहरिया कट्टी

गुठीका डिलको साध र उत्तर कोइरालाको जबदी गुठीको साध यति चारकिल्लाभिन्नको घैयाको बीज मुरी १९ पाथी ५ माना जाने जग्गा विर्तास्वरूप प्राप्त भै अविच्छिन्न भोगचलन गर्दै आइरहेको साविक कि.नं. ३३८ र ५९१ को बत्तासे लाम्पाटो र निबुवाघारी, २००२ सालको घरदर मुचुल्का, २०१० सालको मिलापत्र, २०११ सालको पारीत बण्डापत्र, २०१६ सालको विर्ता विवरण, २०१९ सालको नम्बरी दर्ता, २०२० सालको छोडपत्र, २०३० सालको नक्सा मुचुल्का, मिति २०३३.८.१४ को पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अदालत पोखराको फैसला, २०४८ सालको कास्की जिल्ला अदालतको फैसला, २०५० सालको पुनरावेदन अदालत पोखराको फैसला, २०६२.६.१९ को सर्वोच्च अदालतको फैसला, २०६५.४.१३ र २०६५.४.१५ को पूर्ण इजलासको आदेश समेतले मेरो एकलौटी हक कायम भै बहाल समेत पाउने जग्गा हो। २०१३ सालमा उल्लिखित विर्ता जग्गामध्येको साविक कि.नं. ३४१ र ३४३ को पुरानो टुँडिखेलको जग्गा साविक नेशनल हाइस्कूलको हाल राष्ट्रिय उच्च माध्यमिक विद्यालयलाई मेरा हजुरबुवा पण्डित जीवनाथ पराजुलीले दानपत्र गरिदिनु भएको करीब ७५ रोपनी जग्गा हालसम्म पनि उक्त विद्यालयको स्वामित्वमा रहेको छ।

कि.नं. ३३८ र ५९१ को जग्गा २०११ सालदेखि साइनिङ्ग हस्पिटलले भाडामा लिई अस्पताल सञ्चालन गर्दै भाडा बुझाउँदै आएकोमा तत्कालीन अञ्चलाधीशले उक्त हस्पिटलले उपभोग गरेको जग्गा सार्वजनिक सरकारी जग्गा हो भनी दावी गरेतापनि उक्त जग्गा सार्वजनिक नभै मेरा पूर्वजले प्राप्त गरेको विर्ताकै जग्गा ठहर भै उक्त जग्गाको बहाल रकम मैले बुझेको छु। उक्त जग्गा मेरा पिताको एकलौटी हक ठहरी बहाल समेत भरी पाउने अन्तिम फैसला भएपछि हामीहरू समेतको हक लाग्ने हो भनी हेरम्बराज पराजुली समेतले दावी लिएकोमा उल्लिखित दुवै कित्ता जग्गाहरू मेरो मात्र एकलौटी हक कायम भई जग्गाको बहाल समेत मैले नै पाउने ठहर भै मिति २०६२.६.१९ मा

यस अदालतबाट फैसला भै मेरो एकलौटी हक कायम भएको छ। मिति २०६२।१९ को फैसला कार्यान्वयनको लागि मालपोत कार्यालय कास्कीमा जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी मिति २०६२।१२।१६ मा दिएको निवेदन हाल कारवाहीयुक्त अवस्थामा छ।

कि.नं. ५९१ र ३३८ का जग्गाहरूमा कुनै कसैको हकाधिकार नभएको अवस्थामा विपक्षीहरूले बेसरोकारका व्यक्तिहरू र मेरा पूर्व भगडिया समेतको मिलेमतोबाट निजहरूलाई समेत प्रतिवादी बनाई फैसला बदर गरी जग्गा सार्वजनिक कायम गरिपाउँ भनी मिति २०६६।१।१३ मा कास्की जिल्ला अदालतमा फिरादपत्र दायर गरी अ.व. १७१ अनुसार जग्गा दर्ता दा.खा. नामसारी तथा बेचबिखन गर्ने कार्य रोक्का राखी पाउँ भनी निवेदन गर्दा विपक्षी कास्की जिल्ला अदालतका माननीय न्यायाधीश भोलानाथ चौलागाईंको इजलासबाट यी निवेदक वादीहरूको सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसला बदर गरी कि.नं. ३३८ र ५९१ का जग्गा सार्वजनिक कायम गरिपाउँ भनी फिराद परेको र उक्त जग्गाको फिल्डबुकमा जग्गाधनीको नाम थर बतन खाली रहेको र जोताहाको महलमा साइनिङ्ग हस्पिटल भनी उल्लेख भएको देखिएको अवस्था समेतलाई विचार गरी प्रतिउत्तर परेपछि जग्गा फुकुवाको निवेदन परेका बखत पुनः विचार गर्ने गरी हाल निवेदनमा उल्लिखित जग्गा कोही कसैको नाममा दर्ता नगरी यथास्थितिमा राख्नु भनी मालपोत कार्यालय कास्कीमा लेखी पठाउनु भनी मिति २०६६।१।१५ मा आदेश गर्नु भएको रहेछ।

उक्त विवादित जग्गा मेरा जिजुवाजेले लालमोहरबाट प्राप्त गर्नुभएको, मेरा पिताजीका नाममा दर्ता भएको, तिरो तिरान भई बण्डापत्र समेतका आधारमा सर्वोच्च अदालतको फैसलाअनुसार निर्विवाद मेरो एकलौटी हक स्थापित भएको जग्गा हुँदा सो आदेश कार्यान्वयन गर्ने क्रममा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेकोले उक्त मिति २०६६।१।१५ को आदेश बदर गरी सर्वोच्च अदालतको आदेश कार्यान्वयन गर्नु भनी मालपोत कार्यालय

कास्कीका नाममा आदेश गरिपाउँ भनी मिति २०६६।२।१० मा प्रतिउत्तरसहित निवेदन दर्ता गरेकोमा विपक्षी कास्की जिल्ला अदालतले मैले पेश गरेका तथ्ययुक्त प्रमाण समेतको कुनै विवेचना र विश्लेषण समेत नगरी प्रस्तुत निवेदन मागका सम्बन्धमा पछि अदालतबाट मुद्दा फैसला हुँदाका बखत ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा अहिले नै निवेदन मागअनुसार मिति २०६६।१।१५ को आदेश परिवर्तन वा खारेज गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन नियमानुसार गर्नु भनी २०६६।२।२७ मा गरेको आदेश विपक्षी पुनरावेदन अदालत पोखराबाट मिति मिति २०६६।७।५ मा सदर भएको रहेछ।

सर्वे नापीको फिल्डबुकमा साइनिङ्ग हस्पिटल उल्लेख हुँदा सार्वजनिक हुन सक्दैन। हस्पिटलको सेवा सार्वजनिक हुन सक्दछ। तर, भौतिक संरचना वा भवन वा हस्पिटलले उपभोग गरेको जग्गा सार्वजनिक नहुन पनि सक्दछ। प्रस्तुत विवादमा विपक्षीहरूले सार्वजनिक भनी दावी गरिएको मुख्य आधार नै साइनिङ्ग हस्पिटल रहेको भन्नेछ। उक्त हस्पिटल सार्वजनिक जग्गामा नरही मेरो उल्लिखित कि.नं. ५९१ र ३३८ को जग्गामा बनाई सञ्चालन गरेको र वार्षिक रुपमा मलाई बहाल बुझाएको कुरा प्रमाणले पुष्टि गरेको छ। २०२१ सालमा बहाल समेत दिलाई पाउँ भनी मुद्दा दायर गरी मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा २०३१ सालमा नापी हुँदा जग्गाधनीको नाम खाली राखी जोताहाको महलमा साइनिङ्ग हस्पिटल भएको र मिति २०३३।८।१४ मा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अदालत पोखराबाट फैसला हुँदा म निवेदकको हक कायम हुने, साइनिङ्ग हस्पिटलबाट बहाल भरी पाउने ठहरी फैसला भएको छ। सो फैसलातर्फ हेर्दै नहेरी फिल्डबुकमा जोताहा महलमा मुद्दा हार्ने पक्षको नाम उल्लेख भएको भनी सार्वजनिक कायम गरिपाउँ भन्ने विपक्षीहरूको दावीका आधारमा फैसला कार्यान्वयनलाई प्रभाव पर्ने गरी जग्गा दर्ता समेत रोक्का भएको छ।

अ.व.१७१ क. नं.ले गरेको कानूनी व्यवस्थाअनुसार विवादित जग्गा विपक्षीहरूको

दावीअनुसार सार्वजनिक हुनसक्ने सम्पत्का तथ्य, आधार र प्रमाण समेत विद्यमान रहेको र जग्गा दर्ता भइसकेको अवस्थामा मात्र उक्त ऐन आकर्षित हुने हो । तत्काल पेश भएको कागज प्रमाणहरूले वादीको दावी पुग्न सक्ने जस्तो देखिएमा मात्र हक हस्तान्तरण नगराउने प्रयोजनका लागि यथास्थितिमा राख्न आदेश दिन मिल्दछ भन्ने कुरा उक्त ऐनले प्रष्ट गरेको छ ।

अतः अनाधिकार व्यक्तिहरूद्वारा दायर गरिएको आधारमा मेरो सम्पत्ति रोक्का राखी पाऊँ भनी अ.व. १७१क अनुसार दर्ता भएको निवेदनमा विपक्षी कास्की जिल्ला अदालतबाट भएको गैरकानूनी आदेश, सोलाई सदर गर्ने विपक्षी पुनरावेदन अदालत पोखराको आदेश बदर गरी यस अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाऊँ । प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।१५, मिति २०६६।२।२७ र पुनरावेदन अदालत पोखराको मिति २०६६।७।५ मा भएको आदेश तत्काल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भन्ने अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो भनी विपक्षीहरूको नाममा कारण देखाउ आदेश र अन्तरिम आदेश जारी गर्ने वा नगर्ने विषयमा छलफल गर्न विपक्षी भिकाउने भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।८।२९ को आदेश ।

वादी जसबहादुर गुरुङ समेतको निवेदनमा विवादित जग्गा मागअनुसार दर्ता समेत रोक्का राखिएकोमा पुनरावेदन अदालत समेतबाट सो आदेश कायम रहेबाट रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको कास्की जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

कास्की जिल्ला अदालतले मिति २०६६।१।१५ र २०६६।२।२७ मा गरेका आदेशहरू कानूनबमोजिम गरेको देखिँदा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट सदर भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनु

पर्दछ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पोखराको लिखित जवाफ ।

विवादित जग्गा रोक्का राख्ने गरी भएको आदेश मुलुकी ऐन अ.व. १७१क नं. को भावनाविपरीत छैन । मिति २०६२।६।९ को सर्वोच्च अदालतको फैसलाले निवेदकको नाममा दा.खा. गर्ने बिक्री वितरण गर्ने हक सिर्जना गरेको छैन । हामीहरूले दायर गरेको मुद्दाबाट सार्वजनिक सरोकारको विषयमा अदालतको जनविश्वास बढाउने र सार्वजनिक सम्पत्ति संरक्षण गर्ने प्रयोजनबाट मुद्दा दायर भएको हो । सम्पूर्ण फैसलाहरू बदर गरी सार्वजनिक कायम गरिपाऊँ भनी कास्की जिल्ला अदालतको अनुमतिले मुद्दा दायर भई हाल विचाराधीन अवस्थामा छ । साइनिङ्ग हस्पिटललाई विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ आउनु पूर्व भाडामा दिएको कारणले मात्र अखण्ड रूपमा सो जग्गामा हकभोग रहेको भन्न मिल्ने होइन । निवेदकले दावी गर्दै आउनु भएको जग्गा २०३२ सालको सर्भे नापी र २०६० सालको नयाँ नापीको जोताहा महलमा सार्वजनिक हस्पिटल भनी जनिएको छ । दुवै पटकको सर्भे नापीमा कायम भएको साइनिङ्ग हस्पिटलको कित्ताकाट आजसम्म कायम छ । सो कित्ताकाट बदर गरिपाऊँ भन्ने कोही कसैको दावी उजुरी परेको छैन । पाँच वर्षको भाडासम्म भराउने ठहरेको २०३३ सालको फैसलाले जग्गाको निर्विवाद हक स्थापित नहुने, निर्विवाद हक स्थापित नभएसम्म रिट क्षेत्रबाट निवेदकको सवैधानिक हक संरक्षण नहुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको जसबहादुर गुरुङ समेत जना १२ को संयुक्त लिखित जवाफ ।

प्रत्यर्थी सवैको तर्फबाट लिखित जवाफ पेश भैसकेको देखिएकोले निवेदन मागका सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा अन्तिम सुनुवाइ हुँदाका बखत विचार हुन सक्ने अवस्था रहे भएकै देखिएको र यही विवादित जग्गाका सम्बन्धमा कास्की जिल्ला अदालतमा फैसला बदर मुद्दा दायर भई विचाराधीन रहेको अवस्था समेतलाई मध्यनजर गर्दा निवेदकको

मागअनुसार तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरी रहन परेन भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।११।९ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न कागजातको अध्ययन तथा विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री प्रेमबहादुर खड्का, श्री रमणकुमार श्रेष्ठ, श्री जयनारायण पौडेल र निवेदक स्वयम् अधिवक्ता श्री गोपालभूषण पराजुलीले विवाद देखाइएको जग्गा हाम्रो पक्षका जिजुबाजे रत्नाखर पराजुलीको नाममा १८७७ मा विर्ता स्वरूप प्राप्त भई भोगचलन हुँदै आई सोमध्ये ७५ रोपनी जग्गा विद्यालयलाई दानपत्र गरी दिइएको छ । यस सम्मानीत अदालतले जग्गा हाम्रो पक्षको निजी हो भनी मिति २०६२।६।९ मा फैसला गरेको छ । सो फैसलाबमोजिमको हक कायम गरी भोगचलन गर्न नपाउँदै अनाधिकृत व्यक्तिको निवेदनको आधारमा कास्की जिल्ला अदालतले रोक्का राख्ने आदेश गरेको छ । अदालतको फैसला तथा विभिन्न प्रमाणले निजी भन्ने देखाई रहेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत पोखराले पनि जिल्ला अदालतको आदेश सदर गरेको छ । अ.वं. १७१ क नं. बमोजिम सार्वजनिक कायम हुन सक्ने जस्तो देखिएमा मात्र रोक्का राख्ने हो । कानूनी त्रुटिपूर्ण रोक्का आदेश बदर गरी फैसला कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी हुनु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी पुनरावेदन अदालत पोखरा र कास्की जिल्ला अदालतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री गंगाप्रसाद पौडेलले २००२ सालमा निवेदक समेतका भैयादबाट घरदर मुचुल्का हुँदा विवादित जग्गा समेतका चारकिल्लाभित्रको जग्गा सार्वजनिक रुपमा राखिएको छ । २०१० सालको मिलापत्रमा पनि जग्गा धार्मिक कार्यमा लगाउने भन्ने समेत व्यहोराबाट मिलापत्र भएको देखिँदा विवादित जग्गा सार्वजनिक प्रकृतिको भन्ने

देखिन्छ । त्यसै गरी फिल्डबुकमा जग्गाधनीको नाम थर बतन खाली रहेको र जोताहाको महलमा साइनिङ्ग हस्पिटल उल्लेख भएको देखिएकोले अदालतहरूबाट भएका आदेश कानूनसम्मत छन । जग्गा निजी वा सार्वजनिक के हो भन्ने सम्बन्धमा कास्की जिल्ला अदालतमा चलेको फैसला बदर गरी सार्वजनिक कायम गरिपाऊँ भन्ने मुद्दाबाट छिनोफानो हुने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत व्यहोराले बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी जसबहादुर गुरुङ समेत १२ जनाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिप्रसाद सुवेदी, श्री ज्ञानेश्वर पराजुली, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, श्री कृष्णबहादुर गुरुङ र श्री गोपालप्रसाद शर्माले २००२ सालको घरदर मुचुल्का र २०१० सालको मिलापत्रले सो जग्गा सार्वजनिक जग्गाको रुपमा रहेको छ । २०११ सालदेखि साइनिङ्ग हस्पिटलले सार्वजनिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्दै आइरहेको छ । २०३१ सालको सर्वे नापी तथा २०६० सालको नापीमा पनि सो जग्गाको फिल्डबुकको जोताहा महलमा साइनिङ्ग हस्पिटल उल्लेख भएको छ । मिति २०६२।६।९ को फैसलाले निवेदकको जग्गा हो भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । कास्की जिल्ला अदालतमा विचाराधीन मुद्दा फैसला हुँदा ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुवै तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बमोजिमको बहस समेत सुनी निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकले विवादित जग्गामा सर्वोच्च अदालतको फैसला समेतबाट आफ्नो हक स्थापित भइसकेको स्थितिमा सो फैसला कार्यान्वयन गर्नुको सट्टा फैसला बदर मुद्दा दायर भएका कारणबाट दर्ता रोक्का राख्ने समेतका आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी २०६२।६।९ को फैसला कार्यान्वयन गर्नु गराउनु

भनी परमादेशको आदेश जारी गरी पाउन माग गरेको देखिन्छ। लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताहरूको जग्गा सार्वजनिक हो, सबूद प्रमाण, मिलापत्र, नापी फिल्डबुक र भोगसमेतको प्रतिकूल रहेको सो फैसला बदरमा अनुमति लिई फिराद दायर भइसकेबाट मुद्दा फैसला हुँदा ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा हाल पहिलेको आदेश परिवर्तन गर्ने अवस्था छैन भन्ने कथन रहेको पाइन्छ।

३. जिल्ला अदालतमा दायर फैसला बदर गरी जग्गा सार्वजनिक कायम गरिपाउँ भन्ने मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा सो मुद्दाको कारणबाट विवादित जग्गा दर्ता समेत रोक्का राख्ने भनी गरिएका आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकका नाममा जग्गा दर्ता गरिदिन मालपोत कार्यालयलाई परमादेशको आदेश दिनुपर्ने हो होइन भन्ने प्रश्नमा निर्णय दिनु परेको छ।

४. जिल्ला अदालत आफ्नो अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत आफूसमक्ष दायर मुद्दाका सन्दर्भमा सबूद प्रमाण समेतको मूल्याङ्कन गरी वादी दावी पुग्ने वा नपुग्ने समेत फैसला गर्न पूर्ण रूपमा सक्षम छ। जिल्ला अदालतको सो फैसलाको न्यायिक परीक्षण पुनरावेदन तथा सर्वोच्च अदालतबाट कानूनबमोजिम हुने प्रक्रिया पनि सुनिश्चित छ। साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत सम्पन्न हुने यी न्यायिक प्रक्रियालाई असाधारणक्षेत्रको माध्यमले सर्वोच्च अदालतमा प्रवेश गरेको रिट निवेदनबाट केही बोल्दा साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत मातहतका अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको स्वाभाविक निर्णय प्रक्रियामा कुनै हस्तक्षेप त हुन पुग्दैन भन्ने कुरामा अत्यन्त न्यायिक संयमता अपनाउन पर्ने हुन्छ।

५. विवादित जग्गाको भाडा विषयमा चलेको मुद्दामा भएको फैसला बदर गर्न मात्र जसबहादुर गुरुङ समेतबाट अ.व. ८६ नं अन्तर्गतको दावी लिई कास्की जिल्ला अदालतमा फिराद गरेको नभई सोको अतिरिक्त जग्गा आवाद गर्नेको ४ नं समेतको सहारामा सो जग्गा सार्वजनिक कायम गरिपाउन समेत माग गरिएको छ। यो फिराद दावीबाट

उठेको मुद्दामा विवादित जग्गा सार्वजनिक नभई आफ्नो दर्ता प्रमाणको निजी हो भन्ने समेतको त्यस मुद्दाका प्रतिवादी यी निवेदकको जिकीर छ। यसरी जग्गा निजी कि सार्वजनिक भन्ने प्रश्नको समेत सबूद प्रमाण समेतको रोहमा अदालतले निष्कर्ष निकाल्नु पर्ने अवस्था छ। विवादित जग्गा आफ्ना नाममा सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।६।९ को फैसलाअनुसार दर्ता समेत गरी पाउन मालपोत कार्यालय कास्कीमा परेको निवेदन विचाराधीन रहेको अवस्थामा सोही फैसला समेत बदर गरिपाउन र जग्गा सार्वजनिक कायम गरिपाउन फिराद परेको छ। यस अवस्थामा जिल्ला अदालतले अ.व. १७१ क नं को अख्तियारी प्रयोग गरी सो जग्गाको दर्ता समेत रोक्का गर्न दिएको आदेश पुनरावेदन अदालत समेतबाट अनुमोदन भएको छ।

६. मुलुकी ऐन अ.व. १७१ क. नं. को अध्ययन गर्दा अन्य व्यवस्थाको अतिरिक्त “चल अचल सम्पत्ति वा विगो दावी भएको तथा हक बेहकको प्रश्न उठेको मुद्दामा.....चल अचल सम्पत्तिको उपभोगसम्बन्धी प्रश्न उठेकोमा त्यस्तो उपभोग सम्बन्धमा उपयुक्त व्यवस्था गराउन.....राजीनामा वा अन्य कुनै व्यहोराबाट त्यस्तो चल अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण नगराउनको लागि पक्षले निवेदन दिएकोमा अदालतले मुद्दाको प्रकृति र औचित्य हेरी प्रतिउत्तर नपरेसम्मको लागि वा मुद्दाको किनारा नभएसम्मको लागि वादीको दावी पुग्न सक्ने जस्तो देखिएमा दावी पुग्नेसम्मको सम्पत्ति रोक्का गर्न वा अन्य उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

७. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाले “वादीको दावी पुग्ने जस्तो देखिएमा” दर्ता नामसारी समेत रोक्का राख्न सक्ने अख्तियारी जिल्ला अदालतलाई विधिकर्ताले प्रदान गरेको कुरामा विवाद हुन सक्दैन। यस्ता तत्काल गरिने अन्तरकालीन प्रकृतिका आदेश फैसला सरहका नभई त्यस बेलाको औचित्यका आधारमा गरिने तत्कालका लागि दिईने आदेश हुन, जसले सबूद प्रमाण संकलन र परीक्षण पछि तिनको

मूल्याङ्कनका आधारमा हुने फैसलालाई प्रभाव पार्न सक्दैन । रोक्का आदेश विवादमा आएको चल अचल सम्पत्ति आवश्यकताअनुसार प्रतिउत्तर नपरेसम्मका लागि वा मुद्दा किनारा नभएसम्मका लागि यथास्थितिमा राख्ने समेतको कानूनी उपक्रम हो । यस्तो आदेश कसैका हकको सिर्जना र कसैको हकको समाप्तिकै आधार बन्न सक्दैन । यस्ता आदेशबाट निवेदकको मौलिक हक वा कानूनी हक नै स्थायी परिणाम दिने प्रकृतिले अपहरित हुन गएको स्थिति नदेखिएसम्म असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुँदैन ।

८. उक्त रोक्का आदेशले आफ्नो हक हनन् भएको भन्ने सन्दर्भमा निवेदकले उठाउनु भएका प्रश्नहरू तर्फ विचार गर्दा लामो समय मुद्दा लडी जितिपाएको फैसला कार्यान्वयनलाई सो रोक्का आदेशले अवरुद्ध गरेको भन्ने कथनलाई एउटा बुँदाका रूपमा उठाइएको पाइन्छ । प्रस्तुत विषय विवादित जग्गा निजी हो कि सार्वजनिक भन्ने प्रश्न उठी तत् सम्बन्धमा एउटा निर्णय भई फैसलाको तपसील खण्डमा कार्यान्वयनका लागि लेखी पठाउने उल्लेख भएर तदनुरूप अदालतबाट मालपोत कार्यालयलाई पत्र प्रेषित गरिएको मुद्दा होइन । फैसला कार्यान्वयनका विधि विधान मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महल तथा जिल्ला अदालत नियमावलीद्वारा निर्धारित छन् । प्रस्तुत विषय पुनरावलोकन समेत नहुने आदेश भएको २०६२।६।९ को फैसला समेतका आधारमा निवेदक पक्षका नाममा दर्ता नामसारी समेतको मालपोत कार्यालय समक्ष मांग भएको मुद्दा हो । मांगको यस प्रकृतिले नै आधार, सबूद प्रमाण समेतको मूल्याङ्कन र अदालतहरूका पूर्व फैसलाहरूको तथ्य, मांग र अर्थ एवं अनुशरणका सीमाहरूको अपेक्षा राख्छ ।

९. २०६२।६।९ को सर्वोच्च अदालतको फैसला बदर मुद्दाको फैसलामा वादी दावीबमोजिम फैसला बदर हुन नसक्ने भन्ने ठहर पछि सो जग्गा, “प्रतिवादीको एकलौटी हक कायम भई” बहाल समेत भरी पाउने ठहर्छ भनिएको छ । उक्त मुद्दाको

विषयवस्तु नै नभएको, कोर्टफीविना नै हक कायम गर्ने भनिएको र प्रतिवादीको हक कायम हुने समेत लेखिएको खण्ड असंगत कथन (Obiter dicta) भएबाट त्यसको कुनै अर्थ छैन, त्यसैले अनुशरण गर्न योग्य नभएको भन्ने विपक्षी जसबहादुर गुरुङ समेतका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको तर्क छ । यो के कसो हो साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत मातहत अदालतमा दायर मुद्दाबाट बोलिने विषय हो ।

१०. यस अदालतबाट कास्की जिल्ला अदालतमा दायर उल्लिखित फैसला बदर गरी जग्गा सार्वजनिक कायम गरिपाउँ भन्ने मुद्दाको फिराद र प्रतिउत्तरमा उठाइएका कुराहरूका सन्दर्भमा केही बोलिदिँदा न्यायिक प्रक्रियामा हस्तक्षेप हुन जान्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको माग अनुरूप रोक्का आदेशहरू उत्प्रेषणद्वारा बदर गरी विवादित जग्गा निवेदकका नाममा दर्ता गरिदिनु भन्ने परमादेश जारी गर्दा फिराद र प्रतिउत्तरमा उठाइएको विषयमा प्रवेश गरी सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निष्कर्ष निकाल्नु पर्ने हुन्छ । बन्दीप्रत्यक्षीकरण बाहेक अन्य रिटका हकमा सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्ने सकिन्न । त्यसमा पनि मातहत अदालतमा विचाराधीन मुद्दाका विषयवस्तुका हकमा निर्विवाद तथ्य र प्रष्ट कानूनी त्रुटि विद्यमान रहेको र सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्ने नपरी सामान्य अवलोकनबाटै निष्कर्ष निकाल्न सकिने अवस्थामा बाहेक उपल्लो अदालतले हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन । यसो गरिएमा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन विषयवस्तुका हकका सर्वोच्च अदालतले प्रवेश गरेको मानिने भई अधिकारक्षेत्रमा अतिक्रमण हुन जान्छ । अधिकारक्षेत्रमा अतिक्रमण कानूनका आँखामा असमान्य अवस्थामा बाहेक बर्जित हुन्छ । यस सन्दर्भमा मातहत अदालतमा विचाराधीन मुद्दालाई प्रभावित पार्ने गरी सर्वोच्च अदालतले नबोल्ने सन्दर्भमा नेकाप २०४८, असोज, नि.नं. ४३१३, पृष्ठ ३०४, नेकाप २०४९, पुस, नि.नं. ४६२०, पृष्ठ ८५० र सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०६०, साउन-१, पृष्ठ २२ मा संस्थापित नजीर उल्लेखनीय छन् ।

११. प्रस्तुत विवादमा रिट जारी हुनु पर्दछ भन्ने सन्दर्भमा निवेदक पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले सूर्यबहादुर के.सी. समेत वि.पुनरावेदन अदालत पोखरा समेतको २०६६-WO-४३३ मा सर्वोच्च अदालतबाट २०६७.१.२१ मा भएको आदेश इजलाससमक्ष पेश गर्नु भएको छ। सो नजीरमा पुनरावेदन अदालतको सबै प्रतिवादीहरूबाट तायदाती मान्ने आदेश सर्वोच्च अदालतबाट बदर भएको पाइन्छ। उक्त नजीरमा निश्चय नै जिल्ला अदालतमा विचाराधीन अंश मुद्दामा जिल्ला अदालतले वादीका पति पितासँग मात्र तायदाती मांग गर्ने आदेश गरेकोमा अ.वं. १७ नं अन्तर्गतको निवेदनमा कारवाही हुँदा पुनरावेदन अदालतले सासू ससूरा/बाजे बज्यै/देवर/काकाहरू समेतसँग तायदाती माग गर्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश सर्वोच्च अदालतले उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरेको छ। तर, सो मुद्दाको तथ्य अध्ययन गर्दा २०५८.१०.१९ मा मिलापत्र गरी वादीका पति/पिताले अंश लिई भिन्न भएको अवस्था छ। अदालतमा सम्पन्न उक्त मिलापत्र विरुद्ध कुनै चुनौती छैन। उक्त मिलापत्र गर्ने पक्षसँग वादीको २०६२.३.३३ मा मात्र विवाह भएको छ। २०६४.४.१४ मा सो अंश मुद्दा दायर भएको छ। उक्त मुद्दाका वादीहरूको विवाह र जन्मपूर्व नै सम्पन्न चुनौतीरहित विधिवत सम्पन्न मिलापत्र कायम रहेको तथ्य निर्विवाद छ। मिलापत्रको परिणामले निजका पति/पिता अंश लिई २०५८ साल मै अलग भएको स्थापित छ। सगोलमा रहेका व्यक्तिसँग मात्र तायदाती माग्ने अंशबण्डाको २० नं समेतमा प्रष्ट कानूनी व्यवस्था छ। यस अवस्थामा छुट्टि भिन्न भइसकेको व्यक्तिहरूसँग तायदाती माग गरिने आदेश बदर गरिने निर्णय उभिएको तथ्य र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यसँग कुनै तादात्म्यता छैन। त्यहाँ पनि मातहत अदालतको विचाराधीन मुद्दामा हस्तक्षेप भयो तसर्थ यहाँ पनि रिट जारी हुनुपर्दछ भन्ने विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसँग विषयवस्तुको पृथकताले गर्दा सहमत हुन सकिएन। वरु स.अ. बुलेटिन, २०६० साउन-१, पृष्ठ २२ को नजीरको विषयवस्तु प्रस्तुत विवादको

सन्निकट छ। यस नजीरमा पनि विवादित जग्गा निजी हो वा सार्वजनिक हो भन्ने विवाद मातहत अदालतमा विचाराधीन छ र सो मुद्दामा पनि सर्वोच्च अदालत पूर्ण इजलासको निर्णयअनुसार के हुनुपर्ने हो भन्ने प्रश्न उठाइएको छ। यस मुद्दामा मातहत अदालतले सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी हक बेहकमा बोल्नु पर्ने भएबाट सर्वोच्च अदालतबाट रिट क्षेत्रबाट बोल्न नमिल्ने मान्यता स्थापित गरिएको छ। नजीरको प्रयोग गर्दा सो कुन तथ्य र कानूनका आधारमा प्रतिपादित छ भन्ने कुरा पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ। तथ्यगत र कानूनगत सामीप्यताका आधारमा नजीरको प्रयोग हुने हो।

१२. तसर्थ, मुलुकी ऐन, अ.वं १७१क.नं. बमोजिम गरेको आदेशले कसैको हक समाप्त भई अरु कसैको हकको सिर्जना नहुने, यस अदालतबाट २०६२.६.१९ मा भएको फैसलालाई नै बदर गर्ने मागका अतिरिक्त सो जग्गा सार्वजनिक कायम गरिपाउने माग गर्दै फिराद परी मुद्दा कारवाहीयुक्त रहेको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुँदा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको मुद्दालाई असर पर्ने, निवेदकले पेश गरेको नजीर यस विवादमा आकर्षित नहुने र कास्की जिल्ला अदालतमा दायर भएको फिरादलाई फैसला कार्यान्वयन गर्न अवरोध पुऱ्याउने उद्देश्यले दायर भएको भनी मान्न मिल्ने नदेखिएको समेतका आधार कारणबाट कास्की जिल्ला अदालतबाट २०६६.१.१५ तथा २०६६.२.२७ र पुनरावेदन अदालत पोखराको २०६६.७.५ को आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी २०६२.६.१९ को यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन गर्न परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु। उक्त आदेशमा म सहमत छु।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६९ साल जेठ २४ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : भीमबहादुर निरौला

निर्णय नं. ८८५२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
संवत् २०६५ सालको CI-०६३५
फैसला मिति: २०६८।१०।१८।४
मुद्दा : अंश दर्ता ।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला पर्सा गा.वि.स. अलौ
वडा नं. ५ बस्ने जयदेव साह कानूको
श्रीमती गन्धियादेवी कनुइन
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला पर्सा, गा.वि.स. अलौ
वाड नं. ५ बस्ने गोविन्द साह कानूको
छोरा जगदेव साह कानू समेत

शुरू फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री तीर्थराज देवकोटा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

मा.न्या.श्री टंकबहादुर मौक्तान

- ठहर खण्डमा प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन पछि के कसले कति हक पाउने भन्ने सन्दर्भमा न्यायकर्ताको राय अभिव्यक्त भएको हुन्छ । विवादको निर्व्याज ठहर खण्डमा हुने हुँदा के निर्णय भयो भन्ने कुरा ठहर खण्डबाट नै प्रष्ट हुन आउँदछ । तपसील खण्ड भनेको फैसला कार्यान्वयन सन्दर्भमा सहज बनाउन विस्तृत रूपमा उल्लेख गरी प्रष्टता ल्याउनका लागि उल्लेख गरिने सम्म हो । तपसील खण्डको आधार नै ठहर खण्ड हो र ठहर खण्ड भन्दा बाहिर तपसील खण्ड जान नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- अड्डावाट भएको भूलको कारण तपसील खण्डमा छूट हुन गएको अवस्थामा पाउने अंश भागको जग्गा फैसलाको तपसील खण्डमा छूट भएको कारणवाट उक्त अंशमा हकै नहुने भन्न नमिल्ने ।
- हक बेहकको प्रश्न अदालतको फैसलाको ठहर खण्डबाट निष्पादित हुने विषय हो । ठहर खण्डमा हक कायम गरिएको सम्पत्तिमा हकभोग गर्ने अधिकारलाई तपसील खण्डमा उल्लेख नभएकै कारणबाट निष्प्रयोजित वा निष्प्रभावी तुल्याउन नमिल्ने ।
- ठहर खण्डबाट निष्पादित इन्साफको विषयलाई तपसील खण्डमा अधुरो रूपमा उल्लेख गर्नु भनेको सामान्य त्रुटि नै मान्नु पर्दछ । त्यस्तो त्रुटिलाई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९(२) ले सच्याउन कुनै निश्चित हदम्याद नभएकोले अदालतलाई त्यस्तो सामान्य भूल वा त्रुटि सच्याउन कुनै बाधा नदेखिने र दण्ड सजायको ६१ नं. कार्यान्वयन तर्फको विषयमा भएको कानून हुँदा सामान्य त्रुटि वा भूल सच्याउन ऐ. दण्ड सजायको ६१ नं. आकर्षित समेत नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदकका तर्फबाट: विद्वान वैतनिक अधिवक्ता
बविता उप्रेती ढकाल

प्रत्यक्षी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९ (२)
- दण्ड सजायको ६१ नं.

फैसला

न्या.सुशीला कार्की: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

प्रतिवादी लोगने, जेठाजु तथा सौता समेतले मलाई खान लाउन नदिई अंश समेत छुट्याई दिएका नहुँदा कुल ६ खण्डको १ खण्ड अंश पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मुख्य फिराद दावी ।

दाजु बासुदेवले मसँग अंशमुद्दा गरी मिति २०४३।१२।१६ को मिलापत्रले छुट्टी भिन्न भैसकेको हुँदा निजलाई प्रतिवादी बनाई अंशियार देखाएको वादी दावी भूठा हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जगदेव साहको मुख्य प्रतिउत्तर जिकीर ।

दावीबमोजिम अंश छुट्याई लिएमा मेरो मञ्जूरी छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी बासुदेव साहको मुख्य प्रतिउत्तर जिकीर ।

वादी अंशियार भएकोमा प्रतिवादीहरू सावित भै रहेका, जेठाजु बासुदेव र लोगनेबीच अंश मुद्दा चली मिलापत्रबाट भिन्दै बसेको देखिँदा भिन्दै रहेका बासुदेव अंशियार देखिन नआई वादी एवं प्रतिवादी जगदेव मात्र अंशियार देखिँदा वादीले प्रतिवादीहरूबाट ६ खण्डको १ खण्ड अंश पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०४६।११।१८ को फैसला ।

उक्त ०४६।११।१८ को फैसलाबमोजिम प्रतिवादीहरूले पेश गरेको तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्तिको ६ खण्डको १ खण्ड पाउनु पर्नेमा फैसला तयार हुँदाका बखत भूलबस कि.नं. ९८ को ०-१५-० जग्गामध्ये पति जगदेवले बीचबाट अंशभाग पाउने ०-११-० जग्गा मध्ये ६ खण्डको १ खण्ड पश्चिम तर्फबाट ०-१-६॥ मात्र अंश पाउने उल्लेख हुन गएको र सोहीबमोजिम म वादीले बण्डा छुट्याई लिएको उक्त जग्गा मेरा नाउँमा दा.खा. नहुँदै विपक्षी पतिले अरुलाई हक हस्तान्तरण गरी दिएकोले दुषित दर्ता बदर गरी मेरा नाउँमा दर्ता गरिपाउँ

भन्ने मेरो निवेदन परी पेश हुँदा फैसलाबमोजिम तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पूर्ण सम्पत्ति फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लेख हुन छुट भएको कुरा थाहा पाएकी हुँदा तपसील खण्ड संशोधन निमित्त यो निवेदन दिएकी छु । अतः मिति २०४६।११।१८ को निर्णयमा असर नपर्ने गरी तायदातीमा उल्लिखित कि.नं. २२२, २२१, २१९, ५८, ६० समेतका जग्गाहरूबाट मैले अंश पाउने गरी संशोधन आदेश गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी गन्धियादेवी कनुइनको निवेदन ।

बासुदेव बाहेकका प्रतिवादीबाट ६ खण्डको १ खण्ड अंश पाउने गरी फैसला भएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी जगदेवले मिति २०४३।१२।३ को मिलापत्रले अंशभागमा परेका जग्गा दा.खा. दर्ता गर्न बाँकी रहेको देखाई कि.नं. ९८ तथा कि.नं. २२२, २२१, २१९, ५८, ६० समेतका जग्गा देखाई तायदाती फाँटवारी पेश गरेको पाइन्छ । तर सो ०४६।११।१८ को फैसलाको तपसील खण्डमा कि.नं. ९८ मात्र उल्लेख भई अन्य ५ कित्ता जग्गा उल्लेख हुन छुट भएको देखिँदा निवेदन माग बमोजिम फैसलाको तपसील खण्डमा भूलसुधार गरी उक्त ५८, ६०, २२२, २२१, २१९ समेतका कित्ताहरू समावेश गरिदिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।४।२ को शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको संशोधन आदेश ।

फैसलाको तपसील खण्डको संशोधनका नाममा फैसलाको ठहर खण्डमा नै गम्भीर र प्रत्यक्ष असर पर्ने गरी २०६३।४।२ मा भएको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको उक्त संशोधन आदेशमा मेरो चित्त बुझेको छैन । फैसलाको लेखाइ वा टाइपमा भएको भूलसम्म सच्याउन पाउने कानूनी व्यवस्थाको विपरीत ठहर खण्डमा गम्भीर असर पर्ने गरी भएको सो संशोधन बदरभागी छ । मिति २०४६।११।१८ को फैसला अन्तिम भई वादीले अंश छुट्याई पाउँ भन्ने दरखास्त दिई फैसलाबमोजिम बण्डा मुचुल्कालगायत तामेली पर्चा गर्ने समेत फैसलाका सम्पूर्ण कार्य समाप्त भैसकेको अवस्थामा

१७ वर्षको अन्तराल पछि दिएको निवेदनलाई आधार लिइ गरिएको संशोधन आदेश कानूनसंगत छैन । भूलसुधारको लागि हदम्याद तोकिएको छैन भन्दैमा फैसलाबमोजिम अंश लिई दा.खा. समेत गराई सकेको अवस्थामा संशोधन गर्न मिल्ने होइन । म देवीयादेवीका नाउँको जग्गा निजी हो भन्ने उल्लेख गरी फाँटवारी दिएको फैसलामा उक्त जग्गाबाट अंश पाउने भन्ने उल्लेख नभएवाट फैसलाको ठहर खण्डमा गम्भीर असर पर्ने गरी भएको उक्त संशोधन आदेश फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जगदेव र देवीया समेतको पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा फैसला समेत कार्यान्वयन गराई अंश छुट्याई सकेको अवस्थामा फैसला संशोधन गरेको शुरुको इन्साफ फरक पर्न सक्ने देखिएकाले छलफलको निमित्त प्रत्यर्थी भिकाई उपस्थित भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६४।२।३१ को आदेश ।

वादीले ६ खण्डको १ खण्ड अंश पाउने ठहरेको अंश मुद्दामा शुरु फैसला मिति २०४४।१।१९ मा भएको र सो फैसलाबमोजिम अंश छुट्याई पाउँ भन्ने वादीको निवेदन परी मिति २०४७।१।२३ मा नै बण्डा मुचुल्का भएको शुरु तथा प्रमाण मिसिलबाट देखिन्छ । बण्डा मुचुल्का गराउँदा फाँटवारीमा उल्लेख भएका दावीका जग्गा बण्डा मुचुल्कामा नपरेको भनी तत्काल दावी नगरेको र तामेली आदेश भइसकेपछि, त्यसमा पनि, धेरै वर्षपश्चात् संशोधनमा निवेदन परेको देखिन आउँछ । उक्त अंश मुद्दामा पेश भएको अंशको फाँटवारी वादीले सुनी मिति २०६४।१।०।१५ मा सुनिपाएको कागज गरिदिएको देखिँदा अंश फाँटवारीमा विवादित जग्गा समावेश रहेको बारे वादीलाई उसै बखत जानकारी रहेको मान्नु पर्ने हुन आउँछ । दण्ड सजायको ४६(१५) नं. ले बण्डा छुट्याएकोमा चित्त नबुझेको जति कुरामा ऐनको म्याद भित्र उजूर गर्नुपर्ने भन्ने उल्लेख भई फैसला कार्यान्वयनको

सिलसिलामा भएको कारवाहीमा चित्त नबुझे १५ दिनभित्र उजूरी गर्न सक्ने व्यवस्था दण्डसजायको ६१ नं. मा उल्लेख भएको पाइन्छ । सो म्याद समेत गुजारी फैसलाको कार्यान्वयन समेत भैसकेपछि धेरै वर्षको अन्तरालमा परेको निवेदनमा संशोधन आदेश भएको देखियो । साथै संशोधनका सम्बन्धमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९(२) को व्यवस्था हेर्दा सामान्य त्रुटिमात्र सच्चिन सक्ने उल्लेख भएकोले सो ऐनको दायरा भन्दा बाहिर गई संशोधन गर्न मिल्ने देखिन आएन । संशोधनले फैसलाको इन्साफ खण्ड नै फरक पर्ने गरी गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६३।४।२ को फैसला संशोधन आदेश त्रुटिपूर्ण देखिँदा सो आदेश बदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६५।३।३१ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले प्रस्तुत मुद्दा फैसला गर्दा संशोधनका सम्बन्धमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को १९(२) को व्यवस्था सामान्य त्रुटि मात्र सच्चिन सक्ने भएको सो ऐनको दायरा बाहिर गई संशोधन गर्न नै नमिल्ने कुरामा वादीको निवेदन माग बमोजिम संशोधनले फैसलाको इन्साफ खण्ड फरक पर्न जाने देखियो । इन्साफ नै फरक पर्ने गरी गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६३।४।२ को फैसलाको संशोधन आदेश त्रुटिपूर्ण हुने भनी गरेको फैसला कानून तथा न्यायसंगत छैन । प्रतिवादी जगदेव साह कानूले मिति ०४६।१।०।१५ गते पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा पर्सा गा.वि.स. सुगौली वडा नं. ८ कि.नं. ९८ को ज. वि. ०-१५-०, ऐ. गा.वि.स. अलौ वडा नं. ५ कि.नं. ५८ ज. वि. ०-०-१४ सो मा भएको घर, ऐ. कि.नं. ६० ज. वि. ०-०-४ सोमा भएको घर तथा ऐ. ऐ. वडा नं. ४ कि.नं. २२२ को ज. वि. ०-२-१०, ऐ. ऐ. कि.नं. २२१ को ज. वि. ०-२-५ तथा ऐ. ऐ. कि.नं. २१९ को ज. वि. ०-५-० समेत ६ कित्ता जग्गाहरू तायदातीमा उल्लेख गरी तायदाती पेश गरेको पाइन्छ । मिति २०४६।१।१९ गतेको फैसलामा तपसील खण्डमा

कि.नं. ९८ को जग्गा मात्र उल्लेख भई अन्य ५ कित्ता जग्गा घर उल्लेख हुन छुट भएको सो छुट भएको जग्गावाट वादीले अंश नपाउने भन्ने कुरा समेत फैसलाको ठहर खण्डमा उल्लेख नभई दावी अनुसारकै वादीले ६ खण्डको १ खण्ड अंश छुट्याई लिन पाउने र सो जग्गा दर्ता समेत गराई लिन पाउने उल्लेख भएवाट वादीले सम्पूर्ण कित्तावाट अंश पाएको प्रष्ट रहेको छ । फैसला तयार गर्दाको अवस्थामा तपसीलमा लेखाईमा भुल हुन गई जग्गाहरू छुट हुन गएको लेखाईको भुल सच्याउन सकिने न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९ (२) तथा जिल्ला अदालत नियमावली, ०५२ को नियम ५१×५२ मा कानूनी व्यवस्था रहे भएको सो बमोजिम पर्सा जिल्ला अदालतले मिति २०६३।४।२ गते भूल सच्याई गरेको आदेशले उल्लिखित मुद्दाको ०४६।११।१८ को फैसलाको इन्साफ खण्डमा कुनै फरक नपारी फैसलाको इन्साफ खण्डबमोजिम रहेको तर्फ सम्मानीत पुनरावेदन अदालत हेतौडाले ध्यान नै नदिई हचुवा तर्क खडा गरी आत्मपरक रुपमा गरेको फैसला कानून तथा न्यायसंगत नभई अ. वं. १८४(क)×१८५ तथा प्रमाण ऐन, ०३१ को दफा ५४ तथा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ५१×५२ विपरीत भई बदरभागी छ । तसर्थ मिसिल संलग्न कागजको वस्तुनिष्ठ अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत हेतौडावाट मिति ०६५।३।३१ गते भएको फैसला बदर गरी पर्सा जिल्ला अदालतवाट मिति ०६३।४।२ गते भएको आदेश कानून तथा न्यायसंगत रहेकोले सदर गरी मेरो अंश भाग छुट्याई मेरो निवेदन माग दावीबमोजिम मेरो नाममा दर्ता समेत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतमा वादीको तर्फबाट पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा शुरु मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा वादी गन्धियादेवी कनुइनले जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ५१ तथा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९(२) बमोजिम फैसलाको तपसील खण्ड संशोधनको लागि शुरु

जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको देखिन्छ । उल्लिखित ऐन र नियमावलीको उक्त प्रावधानले फैसला संशोधनको लागि कुनै समयसीमा नै नतोकेको अवस्थामा त्यसतर्फ कुनै विवेचना नगरी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला संशोधन आदेश बदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत हेतौडाको मिति २०६५।३।३१ को फैसला त्रुटिपूर्ण भै इन्साफमा फरक पर्न सक्ने देखिएकोले छलफलको लागि प्रत्यर्थीलाई भिकाई हाजीर हुन आएपछि वा सोको अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।११।१९ को आदेश ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ५१ तथा न्यायप्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९(२) मा फैसला संशोधनको लागि निवेदन दिन पाउने कानूनी व्यवस्था छैन भनी भन्दैमा सदाको लागि फैसला संशोधन गर्न पाउँछ भनी भन्न मान्न मिल्दैन । मिति २०४६।११।१८ को फैसला अन्तिम भै उक्त फैसलालाई नै स्वीकार गरी विपक्षीले फैसलाबमोजिम अड्डावाट डोर खटी गई मिति २०४७।१।२ मा बण्डा मुचुल्का समेतको कार्य सम्पन्न भई फैसलाबमोजिमको सम्पूर्ण कार्य सम्मन्न भई मिति २०४८।२।१९ मा तामेली पर्चा समेत भैसकेकोमा १४ वर्ष पछि परेको निवेदनलाई हदम्यादको व्यवस्था नभएको भन्ने आधारमा हामीलाई उक्त मुद्दामा भिकाइदा लिएको उक्त आधार कानूनसंगत छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जगदेव साह कानू समेतको लिखित प्रतिवाद ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेशी सूचिमा चढी आज निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सम्पूर्ण मिसिल समेत अध्ययन गरी हेरी पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान वैतनिक अधिवक्ता श्री बविता उप्रेती ढकालको बहस समेत सुनियो ।

यसमा मिति २०४६।११।१८ को फैसलाबमोजिम प्रतिवादीहरूले पेश गरेको

तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्तिको ६ खण्डको एक खण्ड पाउनु पर्नेमा फैसला तयार हुँदाका बखत भूलबस कि.नं. ९८ को ०-१५-० जग्गामध्ये पति जगदेवले बीचबाट अंशभाग पाउने ०-११-० जग्गा मध्ये ६ खण्डको एक खण्ड पश्चिम तर्फबाट ०-१-१६॥ मात्र अंश पाउने उल्लेख हुन गएको र सोहीबमोजिम म वादीले बण्डा छुट्याई लिएकोमा फैसलाबमोजिम तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पूर्ण सम्पत्ति फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लेख हुन छूट भएको कुरा थाहा पाएकी हुँदा तपसील खण्ड संशोधनका लागि वादीको निवेदन परी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट उक्त तपसील खण्डमा छूट हुन गएको कित्ता जग्गाहरू समेत तपसील खण्डमा समावेश गरी दिने गरी मिति २०६३।४।२ मा भूल सुधार गर्ने गरी आदेश पर्चा भएकोमा पुनरावेदन अदालत हेतौडाबाट उक्त मिति २०६३।४।२ को पर्सा जिल्ला अदालतको आदेश बदर हुने ठहर गरेको मिति २०६५।३।३१ को आदेशउपर वादी गन्धियादेवी कनुइनको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न लिखित प्रश्नहरूमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो:

१. फैसलाको ठहर खण्डमा बोलिएको विषय तपसील खण्डमा छूट हुन गएको अवस्थामा पछिबाट जानकारी भएमा सो छूट भएको हकमा कार्यन्वयन गर्न मिल्ने कि नमिल्ने ?
२. मिति २०६३।४।२ को पर्सा जिल्ला अदालतले गरेको आदेश बदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत हेतौडाले गरेको आदेश मिलेको छ वा छैन ?

२. प्रथम प्रश्नको हकमा विचार गर्दा २०४५ सालको दे.दा.नं. १३४२ को अंश मुद्दाको फैसला मिति २०४६।१।१९ मा हुँदाका अवस्था यिनै वादीले यिनै प्रतिवादीहरूबाट तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्ति मध्ये ६ खण्डको एक खण्ड अंश पाउने र उक्त

जग्गा वादीको नाउँमा दर्ता समेत हुने ठहर्छ भनी उल्लेख गरेको पाइयो । उक्त फैसलाको ठहरअनुसार तपसील खण्डमा तायदातीमा उल्लिखित दावीबमोजिमको सबै कित्ता नम्बरहरू उल्लेख गरी तत् तत् कि.नं. हरूबाट ६ भागको १ भाग वादीको अंश भाग छुट्याउनु पर्नेमा सो नगरी तायदातीमा भएको कि.नं. ९८ को एकमात्र कित्ता ज. वि. ०-१५-० जग्गामध्ये यी वादीका पति जगदेवले बीचबाट अंश भाग पाउने ज. वि. ०-११-० कट्टा जग्गा मध्ये ६ खण्डको एक खण्ड पश्चिम तर्फबाट ०-१-१६॥ मात्र अंश पाउने भनी त्रुटिपूर्ण रूपमा उल्लेख हुन गएको रहेछ । सोहीअनुरूप वादीले अंश भाग पनि छुट्याई आफ्ना नाममा कायम गरेको समेत पाइयो ।

३. यद्यपि उक्त २०४५ सालको दे.दा.नं. १३४२ को अंश मुद्दा मिति २०४६।१।१९ मा फैसला भएकोमा उक्त मुद्दाको मिसिल हेर्दा प्र. जगदेव साह कानूले ०४६।१०।१५ मा पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा जिल्ला पर्सा सुगौली गा. वि. स. वडा नं. ८ कि.नं. ९८ को ज. वि. ०-१५-०, गा.वि.स. अलौ वडा नं. ५ कि.नं. ५८ ज. वि. ०-०-१४ ऐ. मा भएको घर, ऐ. कि.नं. ६० ज. वि. ०-०-४ ऐ. मा भएको घर तथा ऐ. वडा नं. ४ कि.नं. २२२ को ज. वि. ०-२-१०, ऐ. कि.नं. २२१ ज. वि. ०-२-५ तथा ऐ. ऐ. कि.नं. २१९ को ०-५-० समेत जम्मा ६ कित्ता जग्गा उल्लेख गरेको पाइन्छ । मिति २०४६।१।१९ को उक्त फैसलामा पनि वादी दावीबमोजिम तायदातीमा उल्लिखित जग्गाको छ भागको एक भाग यी वादीले अंश भाग पाउने ठहर खण्डमा प्रष्टसँग उल्लेख गरेको देखिन्छ । तथापि वादीको अंश भाग छुट्याउँदा कि.नं. ९८ को ०-१५-० मध्येको क्षे. फ. ०-११-० मध्येबाट ज. वि. ०-१-१६॥ को अतिरिक्त अन्य ५ कित्ताबाट पनि वादीको अंश भाग छुट्याउने कुरा ठहर खण्डले निर्याल गरी सकेपछि तपसील खण्डमा पनि सोहीबमोजिम उल्लेख हुनु पर्नेमा त्यसो गरिएन ।

४. वस्तुतः ठहर खण्डमा प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन पछि के कसले कति हक पाउने भन्ने

सन्दर्भमा न्यायकर्ताको राय अभिव्यक्त भएको हुन्छ । विवादको निर्व्योला ठहर खण्डमा हुने हुँदा माननीय न्यायाधीशबाट के निर्णय भयो भन्ने कुरा ठहर खण्डबाट नै प्रष्ट हुन आउँदछ । तपसील खण्ड भनेको फैसला कार्यान्वयन सन्दर्भमा सहज वनाउन विस्तृत रूपमा उल्लेख गरी प्रष्टता ल्याउनका लागि उल्लेख गरिने सम्म हो । तपसील खण्डको आधार नै ठहर खण्ड हो र ठहर खण्ड भन्दा बाहिर तपसील खण्ड जान सक्दैन । अर्थात् ठहर खण्डमा सीमित रहेर नै तपसील खण्डमा प्रष्ट्याउने सम्म हो । यस सन्दर्भमा टेकबहादुर खड्का वि. बमबहादुर खड्का भएको ठगी मुद्दामा (नेकाप २०४६, अङ्क ११, पृष्ठ ११२०) यसै सम्मानीत अदालतबाट मुद्दामा ठहर खण्ड र तपसील खण्ड बाभिएको अवस्थामा ठहर खण्डले मान्यता पाउने भनी नजीर सिद्धान्त प्रतिपादन भएको समेत देखिन आउँदछ ।

५. अब दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दाको मिति २०४६।११।१८ को फैसलाको ठहर खण्डमा वादी दावीबमोजिम छ खण्डको एक खण्ड अंश पाउने भनी ठहर भएकोमा तपसील खण्डमा मात्र एक कित्ता कि.नं. ९८ मध्येबाट छ खण्डको एक खण्ड ज. वि. ०-१-१६॥ अंश भाग वादीले पाउने गरी त्रुटिपूर्ण रूपमा वोलिएको पाइन्छ, जबकि प्रतिवादी जगदेव साह कानुले मिति २०४६।१०।१५ मा पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा विभिन्न छ कित्ता जग्गाहरू समेत खुलाई फाँटवारी पेश गरेको देखिन आउँछ । यसरी ठहर खण्ड र तपसील खण्ड एक आपसमा बाभिन गएकोमा त्यस्तोमा ठहर खण्डले मान्यता पाउने प्रष्ट देखिएको छ । जहाँसम्म २०४६।११।१८ को फैसला कार्यान्वयन लामो समयपछि मात्र वादीले अंश पाउन छुट्ट भएको भनी फैसला संशोधन गर्न आएको भन्ने विपक्षी तर्फका कानून व्यवसायीहरूको जिकीरको प्रश्न छ, सो सन्दर्भमा हेर्दा हाम्रो कानूनले र सर्वोच्च अदालतबाट व्याख्या भएअनुसार अंश सम्बन्धी नैसर्गिक अधिकार भनी त्यसमा हदम्याद नलाग्ने र सगोलको अंशियारको नाउँमा अंश

भागको सम्पत्ति कायम भएकोमा त्यस्तो सम्पत्तिबाट अंश भाग जहिलेसुकै दावी गर्न पाउने तथा अंश पाउने सन्दर्भमा कुनै हदम्याद कानूनले नतोकेको हुँदा यी पुनरावेदक वादीले दावी गरेको उपरोक्त उल्लिखित ६ कित्ता जग्गा यिनै प्रतिवादीको नाममा दर्तामा रही भोग भाग गरेको र उक्त मिति २०४६।११।१८ को फैसलाको तपसील खण्डमा छुट्ट हुन गएको कारण यी वादी जिम्मेवार नभई अड्डाबाट भएको भूलको कारण तपसील खण्डमा छुट्ट हुन गएको हुँदा त्यस्तो अवस्थामा ठहर खण्डले ६ कित्ता जग्गाबाट वादीले पाउने अंश भागको जग्गा फैसलाको तपसील खण्डमा छुट्ट भएको कारणबाट वादीको हक उक्त अंशमा नहुने भन्न मिल्दैन । हक बेहकको प्रश्न अदालतको फैसलाको ठहर खण्डबाट निष्पादित हुने विषय हो । ठहर खण्डमा हक कायम गरिएको सम्पत्तिमा हकभोग गर्ने अधिकारलाई तपसील खण्डमा उल्लेख नभएकै कारणबाट निष्प्रयोजित वा निष्प्रभावी तुल्याउन मिल्दैन । जहाँसम्म पुनरावेदन अदालत हेटौडाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९(२) र मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ६१ नं. को प्रश्न उठाई शुरुको फैसलालाई उल्टी गरेको छ, त्यस सन्दर्भमा हेर्दा फैसलाको ठहर खण्डलाई तपसील खण्डमा उल्लेख गरी फैसला कार्यान्वयन गरिने हो । ठहर खण्डबाट निष्पादित इन्साफको विषयलाई तपसील खण्डमा अधुरो रूपमा उल्लेख गर्नु भनेको सामान्य त्रुटि नै मान्नु पर्दछ । त्यस्तो त्रुटिलाई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९ (२) ले सच्याउन कुनै निश्चित हदम्याद नभएकोले अदालतलाई त्यस्तो सामान्य भूल वा त्रुटि सच्याउन कुनै बाधा नदेखिने र दण्ड सजायको ६१ नं. कार्यान्वयन तर्फको विषयमा भएको कानून हुँदा सामान्य त्रुटि वा भूल सच्याउन ऐ. दण्ड सजायको ६१ नं. आकर्षित समेत नहुने हुँदा असान्दर्भिक कानूनको प्रयोग गरी पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट फैसला भएकोले सो कायम रहन सक्ने देखिएन । तपसील खण्डमा छुटाएको कुरा सच्याउँदा

फैसलाको ठहर खण्डमा कुनै असर नपर्ने हुनाले पुनरावेदक वादीले तपसील खण्ड संशोधन गरिपाउँ भनी दिएको निवेदन जिकीर अनुसार पर्सा जिल्ला अदालतबाट संशोधन हुने ठहर गरेको फैसलालाई पुनरावेदन अदालत हेतौडाले उल्टी गर्ने गरेको मिति ०६५।३।३९ को निर्णय नमिलेको हुँदा उल्टी भई जिल्ला अदालतले तपसील खण्डमा संशोधन गरी छुट भएका कित्ता नम्बरहरू पुनः तपसील खण्डमा समावेश गरी उपरोक्त उल्लिखित बण्डा हुनुपर्ने कि.नं. का जग्गाहरूबाट छ भागको एक भाग वादीले पाउने गरी भएको संशोधन गर्ने आदेश पर्चा मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल माघ १८ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत - आत्मदेव जोशी

निर्णय नं. ८८५३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
२०६७-CR-०४९२

फैसला मिति: २०६९।४।२४।३

मुद्दा:- कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला भापा, भुटानी शरणार्थी
शिविर वेलडाँगी-१ सेक्टर A, हट नं. ११८
घर भई हाल कारागार कार्यालय, भद्रपुर
भापामा थुनामा बस्ने वीरमान लुङ्गेली (मगर)

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: चित्रवीर मगरको जाहेरीले नेपाल
सरकार

शुरू फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री अर्जुनप्रसाद कोइराला

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या.श्री पुरूषोत्तम पराजुली

मा.न्या.श्री विष्णुदेव पौडेल

- **फौजदारी अपराधमा जरियाको सिद्धान्त (Doctrine of Causation) अनुसार फौजदारी दायित्व वहन गराउनका लागि फौजदारी कानूनले निषेध गरेको परिणाम कसको कार्यबाट उत्पन्न भएको हो भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुने ।**
- **कार्य र परिणामको अवधि लामो अन्तरालयुक्त भएको अवस्थामा तेस्रो पक्षको कुनै कार्य वा मृतकको अनपेक्षित व्यवहार वा अन्य कुनै कारणले निषेधित परिणाम ल्याउनमा योगदान गरेको अवस्थामा त्यस्तो परिणामको लागि पहिलो जिम्मेवार मानिएको प्रतिवादीको फौजदारी दायित्व निर्धारण गर्नु न्याय निरोपण गर्ने निकायको अत्यन्त महत्वपूर्ण र जटिल दायित्व बन्न पुग्ने ।**

(प्रकरण नं.६)

- **टाउकाको हड्डी फुटेको र सोही चोटबाट थला परी मृत्यु भएको प्रमाणित भइरहेको अवस्थामा ज्यान सम्बन्धीको ८ नं. आकर्षित हुने ।**

(प्रकरण नं.८)

- **अ.वं १८८ नं. को प्रयोग गर्दा पनि केही न्यायिक आधार अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा विधिकर्ताले ठूलो विश्वासका साथ न्यायकर्तालाई प्रदान गरेको यो तजविजी अधिकारको सदुपयोग हुन नसक्ने ।**

- **दाउराको चीरपटको प्रहारलाई सावधानीपूर्वक भएको प्रहार मान्न नमिल्ने ।**

(प्रकरण नं.१०)

- चित्तमा लाग्ने भन्ने कुरा मनोगत हुन सक्दैन । सर्वप्रथम आधार र कारणको विश्लेषणबाट नै अ.व. १८८ नं. को प्रयोग हुने वा नहुने निष्कर्ष निकाल्नु पर्दछ । न्यायाधीशले गर्ने निर्णय सार्वजनिक सम्पत्ति हुन पुग्ने भएबाट चित्तमा लाग्यो तसर्थ सजाय घटाइयो भन्नु नै अ.व. १८८ नं. का लागि पर्याप्त नहुने ।

(प्रकरण नं.११)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता
लीलामणि पौडेल
प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको १, ६, १३, १३(३), १४, १५, १६, १७, १८, २८, २८क, २८ग, घ नं.
- अ.व. १८८ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६७३१९ को फैसलाउपर यस अदालतमा प्रतिवादीको पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर निम्नानुसार रहेको छ :-

मिति २०६४।१२।२४ गते बिहान अं. ७.०० बजेको समयमा खाना नबनाएको निहुँमा अभियुक्त वीरमान लुङ्गेली मगरले निजकी श्रीमती वर्ष १९ की मनमाया मगरलाई चीरपट दाउराले टाउको हिर्काई मरणासन्न पारेकोले निजलाई उपचारार्थ विभिन्न अस्पताल हुँदै भारत सिलगुढीस्थित न्यूरो अस्पतालमा पुऱ्याई मिति २०६५।५।२ गतेसम्म सोही अस्पतालको आई. सी. यू. वार्डमा राखी लाखौं रूपैयाँ खर्च गरी उपचार गर्दा समेत होस नखुली सम्बन्धित डाक्टरले फिर्ता गरेकाले बेहोस स्थितिमा

नै बेलडाँगीस्थित घरमा ल्याई राखेकोमा होस नखुली सोही कुटपीटको चोटबाट थला परेकी घाइते मनमाया मगरको मिति २०६५।७।८ गते बिहान ३.०० बजे मृत्यु भएको हुँदा घटना सम्बन्धमा तत्काल ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा चली कारागारमा थुनामा रहेका अभियुक्त वीरमान लुङ्गेलीलाई कर्तव्य ज्यानमा कारवाही चलाई पाऊँ भनी निज मनमाया मगरलाई उपचार गराएका कागजातसहित संलग्न राखी मृतकका बाबु चित्रवीर मगरले दिएको जाहेरी दरखास्त ।

बेलडाँगी १ सेक्टर वि. ४ हर्ट नं. ४७६ स्थित घरभित्र उत्तर टाउको, दक्षिण गोडा भई उत्तानो अवस्थामा रहेकी वर्ष १९ की मनमाया मगरको लास रही अनुहार पूरै पहेलो भएको, दुवै आँखा बन्द, टाउकोमा पुरानो घाउचोट देखिएको भन्ने लासजाँच प्रकृति मुचुल्का ।

अभियुक्त वीरमान लुङ्गेली मगरले मिति २०६४।१२।२४ गते बिहान अं. ७.०० बजेको समयमा घरभित्र चुल्होमा आगो फुक्दै गरेकी वर्ष १९ की मनमाया मगरलाई निजले भनेको समयमा खाजा नबनाएको भनी सोही स्थानमा रहेको चीरपट दाउराले पछाडिबाट टाउकोमा मच्चाएर प्रहार गरी सख्त घाइते बेहोस बनाएकोमा निज मनमाया मगरलाई तत्कालदेखि हालसम्म विभिन्न साधनसम्पन्न अस्पतालमा पुऱ्याई लाखौं रूपैयाँ खर्च गरी उपचार गराउँदा समेत होस नखुली उपचार हुन नसक्ने भनेकाले निजलाई बेलडाँगी-१ स्थित घरमा ल्याई राखेकोमा होस नखुली नै मिति २०६५।७।८ गते बिहान अं. ३.०० बजे मृत्यु भएकाले अभियुक्त वीरमान लुङ्गेलीले कुटपीट गरेको चोटको कारणबाट निज मनमाया मगरको मृत्यु भएको हुँदा त्यसरी कर्तव्य गरी ज्यान मारेकोमा वीरमान लुङ्गेली मगरलाई कानूनबमोजिम आवश्यक कारवाही होस् भन्ने समेत व्यहोराको स्थानीय हर्कमान मगर समेतका मानिसहरूले लेखाइदिएको एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मृतक मनमाया मगरको मृत्युको कारण, "due to head injury" भनी उल्लेख भएको प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र मंगलबारे मोरङ्गबाट भएको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०६४।१२।२४ गते बिहान श्रीमती मनमाया मगरलाई खाजा बनाउन लगाउँदा ढिलो गरेको र म अत्यन्त भडङ्ग रीस उठ्ने मानसिक रोगी समेत भएको हुँदा तत्कालीन रिसको आवेशमा श्रीमतीलाई घरभित्र चुल्होमा आगो फुक्दै गरेका बखत त्यहीँ रहेको चीरपट दाउराले पछ्याडिबाट निजको टाउकोमा हिर्काई सोही चोटबाट बेहोस भई ढलेकीमा उपचारको क्रममा साधनसम्पन्न विभिन्न अस्पतालहरूमा लगी उपचार गराउँदा समेत होस नखुलेको, बेहोसस्थितिमा नै घरमा फर्काएर ल्याई राखेकोमा ६।७ महिनापछि मिति २०६५।७।८ गते बिहान मेरी श्रीमतीको मृत्यु भएको भन्ने थाहा पाएको हुँ । श्रीमतीको मृत्यु हुँदाका बखत म सोही सम्बन्धमा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा पुर्पक्षको लागि थुनामा हुँदा लास देखे हेरेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी वीरमान लुङ्गेली मगरको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान ।

संकलित कागज प्रमाणको आधारमा प्रतिवादी वीरमान लुङ्गेली मगरले मृतकलाई चीरपट दाउराले टाउको जस्तो संवेदनशील अङ्गमा मार्ने नियतले प्रहार गरी उपचार हुँदाहुँदै ज्यान सम्बन्धी महलको ८ नं. बमोजिमको परिवन्दबाट मृतकको मृत्यु भएको देखिएकोले ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १३ नं. को कसूरमा ऐ. १३(३) नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र ।

मिति २०६४।१२।२४ गते बिहान मेरो दिमागले काम नगरेकोले दाउराको चीरपटले मेरो श्रीमती मनमाया मगरलाई टाउको र शरीरमा हिर्काएछु । सो विषयमा मउपर ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा दायर भई थुनामा छु । मेरो श्रीमतीको उपचार हुँदाहुँदै मिति २०६५।७।८ गते मृत्यु भएछ । रिसको

भोकमा मर्ने गरी नै हिर्काएछु । रक्तचाप बढेको कारणबाट त्यस्तो हुन गएको हो । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मैले गरेको कागज ठीक छ भन्ने समेतको प्रतिवादी वीरमान लुङ्गेली मगरले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी हाल मुलुकी ऐन, अ.व. ११८(२) नं. अनुसार प्रतिवादीलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको शुरू अदालतको मिति २०६५।१।१९ को आदेश ।

मिति २०६४।१२।२४ गते बिहान प्रतिवादीले मृतक मनमायालाई आँखामा कुटेपछि हतियारले टाउकोमा प्रहार गरेर थला पारेपछि विभिन्न अस्पतालमा उपचार हुँदाहुँदै मिति २०६५।७।८ गते बिहान प्रतिवादीको घरमा मृत्यु भएको हुँदा यिनै प्रतिवादीको कुटपीटको कारण मृत्यु भएकाले प्रतिवादीलाई हदैसम्मको सजाय हुनुपर्छ भन्ने समेतको जाहेरवाला चित्रवीर मगरले गरेको बकपत्र ।

आदेशानुसार वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस आइतसिंह मगर, तारावीर मगर, यादव मगर, घटनास्थल लास जाँच मुचुल्काका मानिस भीम मगर र कविराज मगरले गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

यसमा प्रतिवादीले कसूर स्वीकारी बयान गरेको, जाहेरवालाले घटना पुष्टि गर्दै गरेको बकपत्र, मृतकको टाउकोमा लागेको चोटको कारणले मृत्यु भएको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदन र लासजाँच मुचुल्का समेतबाट प्रतिवादी वीरमान लुङ्गेली मगरले दावीबमोजिमको आरोपित कसूर गरेको देखिँदा निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३)नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ । साथै मृतकलाई मार्नुपर्नेसम्मको यथेष्ट कारण, पूर्वयोजना र मनसाय नदेखिएको अवस्थामा सर्वस्वसहितको जन्मकैद चर्को पर्ने हुँदा प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, अ.व. १८८ नं. बमोजिम सात वर्ष कैदको सजाय हुन मनासिव हुने राय पेश गरिएको

छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरू भापा जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६६।९।१३ को फैसला ।

मृतकले खाजा नबनाएको कारणले आवेशमा आई रिस थाम्न नसकी मैले हिर्काएको कारणबाट पर्न गएको चोट भए पनि ऐनको म्याद नाघी अन्य कारणबाट मृतकको मृत्यु हुन गएको, मृतकलाई मार्नुपर्ने कुनै कारण रिसइवी समेत नभएको, शरीरमा एक्कासी रगत ताती सृजित घटनाबाट भएको वारदात पुष्टि भइरहेको अवस्थामा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. को भवितव्य ठहर्ने व्यवस्था समेतमा केन्द्रित नरही र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त (नेकाप २०४४, अङ्क १०, पृष्ठ १०५०, नि.नं. ३२३९ मुद्दा कर्तव्य ज्यान) को विपरीत गई मलाई सजाय हुने गरी भएको शुरू भापा जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन पत्र ।

टाउको जस्तो संवेदशील अङ्गमा प्रहार गरेको देखिएपछि ज्यान सम्बन्धीको दफा ६ बमोजिमसम्म सजाय हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीर समेत मुनासिब नदेखिँदा पुनरावेदकले उल्लेख गरेको नजीर यस मुद्दामा आकर्षित हुन सक्ने देखिएन । यसर्थ प्रस्तुत पुनरावेदक प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबोजिमको कसूरदार ठहराई भएको शुरू भापा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।९।१३ को फैसला मुनासिबै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । आफूले प्रेम विवाह गरी ल्याएको श्रीमतीलाई ज्यादै निर्ममतापूर्वक दाउराले टाउकोजस्तो संवेदनशील अङ्गमा मर्ने नै गरी जोडले परिणामको ख्यालै नगरी प्रहार गर्ने पुनरावेदकलाई शुरूले लगाएको राय बमोजिम ७ वर्षमात्र कैदको सजाय गर्नु ज्यादै न्यून हुने देखिएकाले निज प्रतिवादीलाई कैद वर्ष १५ को सजाय हुन मुनासिब ठानी अ.व. १८८ नं. बमोजिम राय समेत जाहेर गरिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६७।३।९ को फैसला ।

मैले मृतकको कुनै अङ्ग भाच्ने छिनाले गरी कुटपीट गरेको छैन । ज्यानसम्बन्धी महलको परिभाषित कसूर गरेको भए ७१/२ महिनासम्म मृतकको बाच्ने अवस्था नै हुने थिएन । मैले आवेशमा मृतकलाई सामान्य प्रहार गरेको हुँदा अन्य रोगका कारण मृतकको ७१/२ महिनापछि मृत्यु भएको हो । टाउकोमा चोट लागे पनि अङ्ग भाँचिने, छिन्ने गरी हाने कुटेको होइन । शव परीक्षण प्रतिवेदनले पनि सो कुरा किटानी गर्न सकेको नहुँदा ज्यान सम्बन्धी महलको ८ नं. ले परिभाषित कसूरमा मैले सजाय पाउने अवस्था छैन । मैले मार्ने उद्देश्यले प्रहार नगरेको र अलिक वडी रिस उठ्ने मानसिक रोगी भएकाले खाजा नबनाएको निहुँमा सबक सिकाउन सामान्य रूपमा कुटेको र घटना भएको ७१/२ महिनापछि आन्तरिक रक्तश्राव भयो वा टाउकोमा चोट परेको कारणले मृत्यु भएकोले मलाई सर्वश्वसहित जन्मकैद गर्न मिल्ने होइन । मृतकलाई मार्ने नियतबिना खाजा नबनाएको निहुँमा सामान्य प्रहार गर्दा लाग्न गएको चोटको कारणले अङ्ग भाँचिँ वा छिनी मृत्यु भएको होइन । मार्ने नियत नभएको हुँदा भवितव्य ठहर हुनुपर्नेमा पुनरावेदन अदालत इलामले भापा जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गर्दै ७ वर्ष सजाय हुने गरी व्यक्त गरिएको रायलाई बढाई १५ वर्ष सजाय हुनुपर्ने रायसहितको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसलामा गम्भीर त्रुटि हुँदा उक्त फैसला उल्टाई सफाई पाउने गरी वा भवितव्यमा सजाय गरिपाउँ । त्यस्तो स्थिति नरहेमा पनि जिल्ला अदालतले ७ वर्ष सजाय गरेको रायलाई सदर गर्ने गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री लीलामणि पौडेलले यी निवेदकले मृतकलाई मार्ने नियतले प्रहार गरेको होइन । मृतक यी प्रतिवादीको श्रीमती भएकोले निजले समयमा

खाजा नबनाएको निहुँमा तत्काल आवेशमा आई चीरपट दाउराले हान्दा मृतकको टाउकोमा लाग्न गएको र निजलाई उपचार गर्दागर्दै साढेसात महिनापछि निजको मृत्यु हुन गएको हो । यी प्रतिवादी उच्च रक्तचापको रोगी भएकोले निज आवेशमा आई एक पटक मात्र प्रहार गरेको हो । सो कुरा यी प्रतिवादीले स्वीकार नै गरेको अवस्था छ । यी प्रतिवादीको कार्य ज्यान सम्बन्धी महलको ८ नं. ले परिभाषित गरेको कार्यभित्र पर्ने अवस्था समेत छैन । मृतकको कुनै अङ्ग भाच्ने वा छिन्ने गरी प्रहार भएको पनि होइन । मृतकको मृत्यु तत्काल नभई साढेसात महिनापछि भएकोले यी प्रतिवादीको चोटले नै मृत्यु भएको भन्ने अवस्था पनि शंकाहित तरिकाले पुष्टि भएको छैन । यस्तो अवस्थामा यी प्रतिवादीलाई ज्यान जस्तो गम्भीर अपराधको दोषी ठहर गर्नु उपयुक्त हुँदैन । मृतकलाई सचेत गराउन एकपटक गरेको प्रहारले चोट लाग्न गएको र लामो समयको अन्तरालपछि निजको मृत्यु भएको अवस्थालाई समेत विचार गरी भवितव्यको वारदात हुन सक्ने अवस्था छ । शुरू जिल्ला अदालतले अ.व. १८८ नं. बमोजिम सात वर्ष मात्र कैद गर्न उपयुक्त हुने भनी जाहेर गरेको रायलाई पुनरावेदन अदालत १५ वर्षसम्म बढाउनु पर्ने कुनै कारण र आधार छैन । यस्तो अवस्थामा विपक्षीलाई भिकार्दै छलफल गरी यी प्रतिवादीलाई अत्याधिक सजाय गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी भवितव्य ठहराई न्याय हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनी विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत इलामबाट मिति २०६७।३।९ मा भएको फैसला मिलेको छ, छैन र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णायतर्फ विचार गर्दा मिति २०६४।१२।२४ गते बिहान अं. ७.०० बजेको समयमा खाजा नबनाएको निहुँमा वीरमान लुङ्गेली मगरले निजकी श्रीमती मनमाया मगरलाई चीरपट दाउराले टाउकोमा हिकार्दै मरणासन्न पारेको र उपचारार्थ विभिन्न अस्पताल हुँदै भारत सिलगुढीस्थित न्यूरो अस्पतालमा पुऱ्याई मिति २०६५।५।२ गतेसम्म उपचार गर्दा समेत होस नखुली सम्बन्धित डाक्टरले फिर्ता गरेकाले बेहोस स्थितिमा नै घरमा ल्याई राखेकोमा होस नखुली सोही कुटपीटको चोटबाट मिति २०६५।७।८ गते बिहान ३.०० बजे मृत्यु भएको हुँदा वीरमान लुङ्गेलीलाई कर्तव्य ज्यानमा कारवाही चलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मृतकका बाबु चित्रवीर मगरले दिएको जाहेरी दरखास्तको आधारमा प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान कारवाही उठान भएको देखिन्छ । यी प्रतिवादी वीरमान लुङ्गेलीले गरेको प्रहारबाट ज्यानसम्बन्धी महलको ८ नं. बमोजिमको परिवन्दबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने आधारमा निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३ नं. को कसूरमा ऐ. १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोजन पक्षको अभियोग माग दावी रहेको देखिन्छ ।

३. अनुहार पूरै पहेलो भएको, दुवै आँखा बन्द, टाउकोमा पुरानो घाउचोट देखिएको भन्ने समेत व्यहोराको लासजाँच प्रकृति मुचुल्का र मृतक मनमाया मगरको मृत्युको कारण, "due to head injury" भनी शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको देखिएबाट मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको देखिन आयो ।

४. अभियोग माग दावीबमोजिम यी प्रतिवादीको कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु भएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा मिति २०६४।१२।२४ गते बिहान श्रीमती मनमाया मगरलाई खाजा बनाउन लगाउँदा ढिलो गरेको हुँदा तत्काल आवेशमा चुल्होमा आगो फुक्दै गर्दा त्यहीं रहेको चीरपट दाउराले पछाडिबाट

टाउकोमा हिर्काई सोही चोटबाट बेहोस भई ढलेकीमा उपचार गर्न विभिन्न अस्पतालहरूमा लगी उपचार गराउँदा समेत होस नखुलेको र बेहोस स्थितिमा नै घरमा फर्काएर ल्याई राखेकोमा मिति २०६५।७।८ गते बिहान मेरी श्रीमतीको मृत्यु भएको भन्ने थाहा पाएँ, रिसको भोकमा मर्ने गरी नै हिर्काएछु, रक्तचाप बढेको कारणबाट त्यस्तो हुन गएको हो, अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मैले गरेको कागज ठीक छ भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख गरी अनुसन्धानको क्रममा भएको बयानको व्यहोरा तथा कसूर स्वीकार गरी बयान गरेको पाइन्छ।

५. यी प्रतिवादीले कसूर अभियोग स्वीकार गरी गरेको बयान मृतकको लासजाँच प्रकृति मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लिखित व्यहोरा, जाहेरवालाले अदालतमा आई जाहेरीको व्यहोरालाई समर्थन गरी गरेको बकपत्र तथा अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले अदालतमा गरेको बकपत्र समेतका प्रमाणबाट समर्थित भएको देखिन आउँछ। यी प्रतिवादीले मिति २०६४।१२।२४ मा मृतक मनमाया मगरलाई प्रहार गरेको देखिन्छ भने निजको मृत्यु मिति २०६५।७।८ मा भएको देखिन्छ। मृतकलाई प्रतिवादीले प्रहार गरेपछि सोही चोटले बेहोस भई उपचारको क्रममा समेत होसमा नआई सोही चोटपीरले निजको मृत्यु भएको भन्ने जाहेरवालाको बकपत्र, शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लिखित मृत्युको कारण तथा प्रतिवादीको बयानबाट समेत देखिएको छ। वस्तुस्थिति मुचुल्काका तारावीर मगर, यादव मगर, भीम मगर र कविराज मगरले पनि प्रतिवादीले प्रहार गरेको चोटबाटै मृतकको मृत्यु भएको हुँदा अभियुक्तलाई हदैसम्मको सजाय हुनुपर्छ भनी बकपत्रमा लेखाइदिएको देखिन्छ। मृतक होसमा आई पछि अन्य कुनै रोग वा कारणबाट निजको मृत्यु भएको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर समेत रहेको छैन।

६. फौजदारी अपराधमा जरियाको सिद्धान्त (Doctrine of Causation) अनुसार फौजदारी दायित्व वहन गराउनका लागि फौजदारी कानूनले निषेध गरेको परिणाम कसको कार्यबाट उत्पन्न भएको हो भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ। कुनै व्यक्तिको कार्यको परिणामस्वरूप आपराधिक घटना भएको अवस्थामा सो निषेधित परिणामको लागि त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्ति जिम्मेवार हुन्छ। कार्य र परिणामको अवधि लामो अन्तरालयुक्त भएको अवस्थामा तेस्रो पक्षको कुनै कार्य वा मृतकको अनपेक्षित व्यवहार वा अन्य कुनै कारणले निषेधित परिणाम ल्याउनमा योगदान गरेको अवस्थामा त्यस्तो परिणामको लागि पहिलो जिम्मेवार मानिएको प्रतिवादीको फौजदारी दायित्व निर्धारण गर्नु न्याय निरोपण गर्ने निकायको अत्यन्त महत्वपूर्ण र जटिल दायित्व बन्न पुग्दछ। तर प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादीको चोट प्रहारले बेहोस भएकी मृतक उपचारको क्रममा समेत निरन्तर बेहोस रही सोही कारणबाट निजको मृत्यु भएको देखिएकाले यी प्रतिवादीकै चोट प्रहारबाट मृतकको मृत्यु भएकोमा विवाद देखिएन।

७. प्रतिवादीले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदन जिकीरमा मैले मृतकलाई मार्ने उद्देश्यले प्रहार गरेको होइन, म उच्च रक्तचापको रोगी तथा अत्यन्त कडा रिस उठ्ने मानसिक रोगी भएको हुँदा आवेशमा आई दाउराले हानी निज घाइते भएकीमा सोही चोट पीरले सात महिना पन्ध्र दिनपछि मृत्यु भएकोले अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भनी जिकीर लिएको समेत देखिन्छ। प्रस्तुत जिकीरको सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीले आफू आफ्नो कार्यको प्रकृति र परिणाम बुझ्न नसक्ने हदसम्मको मानसिक रोगी भएको भनी जिकीर लिन सकेको अवस्था छैन। निजको अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा भएको बयानको अध्ययनबाट समेत निजको मानसिक अवस्था युक्तियुक्त जवाफ दिन सक्ने वा आफ्नो व्यहोरा आफूले चाहेबमोजिम लेखाउन

सक्नेस्तरको भएको देखिएको छ । कुनै समयमा अचानक अत्याधिक रिस उठ्ने वा उच्च रक्तचाप वा अन्य रोगको कारणले कुनै समयमा आफू उपरको नियन्त्रण केही क्षणका लागि गुमाउने व्यक्तिले फौजदारी दायित्वबाट पूर्ण उन्मुक्तिको दावी गर्नसक्ने प्रतिरक्षासम्बन्धी कानूनी व्यवस्था समेत भएको पाइँदैन । अत्याधिक रिस वा आवेश मृतकको कुनै क्रिया, भनाई वा व्यवहारको प्रतिक्रियास्वरूप प्रतिवादीमा उत्पन्न हुनसक्ने मानवीय स्वाभाविक अवस्था हो । यी प्रतिवादीको हकमा अत्याधिक रिस वा आवेशमा आउनु पर्नेसम्मको कुनै कार्य वा व्यवहार मृतकले गरेको देखिएको छैन । यस्तो अवस्थामा यी प्रतिवादीको सो दावीलाई स्वीकारयोग्य मान्न सकिँदैन ।

८. यी प्रतिवादीको ज्यानसम्बन्धी महलको ८ नं. आफ्नो हकमा आकर्षित नहुने भन्ने जिकीरको सम्बन्धमा विचार गर्दा निजले मृतकको टाउको जस्तो संवेदनशील अङ्गमा प्रहार गरेको स्वीकार गरेका छन् । मृतकको मृतकको टाउकोको हड्डी फुटी आन्तरिक रक्तश्राव समेत भएको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको छ । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीको प्रहारबाट नै मृतकको टाउकाको हड्डी फुटेको र सोही चोटबाट थला परी मृत्यु भएको प्रमाणित भइरहेको अवस्थामा ज्यान सम्बन्धीको ८ नं. यी प्रतिवादीले गरेको कार्यको हकमा आकर्षित हुने देखिन आउँदा निजको सो जिकीरसँग सहमत हुन सकिने अवस्था देखिएन । यसबाट यी प्रतिवादीकै चोट प्रहारबाट मृतकको मृत्यु भएको पुष्टि हुन आयो ।

९. अब अ.व. १८८ नं. को रायतर्फ विचार गर्दा सो नं. को प्रयोग गरी सजाय घटाउन र दण्ड निर्धारण गर्दा अपराध गर्ने व्यक्तिको पारिवारिक र सामाजिक पृष्ठभूमि, सुनियोजित तरिकाले मनसायपूर्वक हत्या भएको हो वा होइन, हत्या क्रूरतापूर्वक भएको छ वा छैन ? अपराधको प्रकृति र त्यसको समाजमा पर्ने असर तथा अपराध गर्ने व्यक्तिको शारीरिक र मानसिक अवस्था समेतलाई

विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादीलाई फैसलाले ठहर भएको सजाय चर्को पर्ने भनी शुरू जिल्ला अदालतले सात वर्ष र पुनरावेदन अदालत पन्ध्रवर्षसम्म कैद गर्नुपर्ने भनी राय जाहेर गरेको देखिन्छ ।

१०. अ.व. १८८ नं. को प्रयोग गर्दा पनि केही न्यायिक आधार अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा विधिकर्ताले ठूलो विश्वासका साथ न्यायकर्तालाई प्रदान गरेको यो तजविजी अधिकारको सदुपयोग हुन सक्दैन । प्रस्तुत विवादमा खाजा समयमा नबनाएकोले तत्काल उठेको आवेगमा दाउराको चीरपटले प्रहार गर्न पुग्दा मृतकको टाउकोमा चोट पुगी मृत्यु भएको छ । पटक पटक प्रहार गरी मृतकलाई मार्ने नै मनसायको पुष्टि भएको छैन । यो क्षणिक आवेगबाहेक मृतकलाई प्रतिवादीले मारुपर्ने कारण पनि केही छैन । दाउराको चीरपटलाई जोखिमी हतियार भन्न पनि सकिँदैन । यो प्रहार टाउकोमा बाहेक अन्यत्र परेको भए मृतकको ज्यान जान नसक्ने स्थिति पनि पर्दथ्यो । दाउराको चीरपटको प्रहारलाई सावधानीपूर्वक भएको प्रहार मान्न मिल्दैन । मृतक प्रतिवादीकी श्रीमती हुन् भन्ने कुरा सजाय घटाउने आधार बन्न सक्दैन । एक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिको ज्यान लिन्छ र ज्यान सम्बन्धीको ७ नं. समेतका उन्मुक्ति पाउने अवस्थामा पर्दैन भने यो सजायभागी अपराधकै कोटीमा पर्दछ । मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणबाट ज्यान मार्ने मनसायको अभाव, ज्यान लिनु पर्नेसम्मको इवीको अभाव, लुकी चोरी हानेको आधारको पनि अभाव, उसै मौकामा उठेको रीस थाम्न नसक्दा दाउराको चीरपटले गरेको प्रहारबाट, बचाउने यथासम्भव प्रयास गर्दा पनि सम्भव नभई, मृतकको मृत्यु भएको देखिएको छ ।

११. उपर्युक्त तथ्य प्रमाणका आधारमा प्रतिवादीलाई सर्वश्वसहित जन्मकैद वा जन्मकैद गर्दा चर्को पर्ने न्यायकर्ताको चित्तमा लाग्नु पर्ने अवस्था छ छैन विवेचना हुन आवश्यक छ । इन्साफ

गर्ने हाकिमको चित्तमा भवितव्य हो कि भन्न हुनेसम्मको शङ्का उत्पन्न हुने कारण र अवस्थाको विद्यमानता छ, छैन वा अपराध गरेको अवस्था विचार गर्दा कसूरदारलाई ऐनबमोजिमको सजाय दिँदा चर्को पर्ने महसूस गर्ने आधार छ, छैन भन्ने यकीन गर्नुपर्ने वाध्यता अ.व. १८८ नं. ले सिर्जना गरेको छ। चित्तमा लाग्ने भन्ने कुरा मनोगत हुन सक्दैन। सर्वप्रथम आधार र कारणको विश्लेषणबाट नै अ.व. १८८ नं. को प्रयोग हुने वा नहुने निष्कर्ष निकाल्नु पर्दछ। न्यायाधीशले गर्ने निर्णय सार्वजनिक सम्पत्ति हुन पुग्ने भएबाट चित्तमा लाग्यो तसर्थ सजाय घटाइयो भन्नु नै अ.व. १८८ नं. का लागि पर्याप्त हुँदैन। प्रस्तुत विवादमा उपल्लो प्रकरणमा विवेचित अवस्थाले अ.व. १८८ नं. प्रयोग हुन उचित छ। यस सन्दर्भमा पुनरावेदन अदालतको रायलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन।

१२. अब अ.व. १८८ नं. बमोजिम यी प्रतिवादीलाई कति सजाय घटाउने अर्थात् कति कैद तोक्ने भन्ने कुरामा पनि निश्चित मापदण्डको सहयोग लिइनु पर्दछ। यस सन्दर्भमा ज्यानसम्बन्धी महलको कैद सजाय तोक्ने ६, १३, १४, १५, १६, १७, १८, २८, २८क, २८ग र २८घ नम्बरहरूमा तोकिएका कैदका हद मापदण्ड हुनुपर्दछ। विचाराधीन मुद्दा यी कानूनी व्यवस्थामध्ये कुनसँग तादात्म्यता राख्दछ, भनी हेरी प्रतिवादीलाई कैद ठेक्नु न्यायोचित हुन्छ। यस सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीले पूर्वरिसइवी र माने नै मनसाय तथा इवी नभएको अवस्थामा तत्काल आवेशमा आई लाठा सरहको दाउराको चीरपटले प्रहार गरेको देखिन आउँछ। यस्तो अवस्थामा निजलाई हदैसम्मको सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखिँदा १०(दश) वर्ष कैद सजाय गर्नु उपयुक्त देखिन आयो।

१३. तसर्थ, उल्लिखित विवेचित आधार र कारणबाट यी प्रतिवादीको चोटको कारणले मृतकको मृत्यु भएको पुष्टि हुन आउँदा निजलाई

ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहराएको शुरू भापा जिल्ला अदालतको मिति २०६१।१।१३ को फैसलालाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको मिति २०६७।३।१९ को फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुने ठहर्छ। माथि विवेचना गरिएबमोजिम निजलाई उक्त सजाय चर्को पर्ने देखिएकाले निजलाई अ.व. १८८ नं. बमोजिम १० (दश) कैद हुने ठहर्छ। प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। अरूमा तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी वीरमान लुङ्गेली (मगर) लाई मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहरी अ.व. १८८ नं. बमोजिम निज प्रतिवादीलाई कैद वर्ष १० (दश) मात्र हुने ठहरी फैसला भएकोले निज मिति २०६५।१।८ देखि थुनामा रहेको देखिँदा सोही मितिबाट कैद कट्टा हुने गरी मिति २०७५।१।७ सम्म कैदमा राखी मिति २०७५।१।८ मा कैदबाट छुटी जाने गरी लगत कसी सोबमोजिम कैद असूल गर्न लगत र कैदी पूर्जा संशोधन गरी प्रतिवादी तथा सम्बन्धित कारागार कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी शुरू भापा जिल्ला अदालतलाई लेखी पठाउनु १

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ...२

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल साउन २४ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत : श्रीप्रकाश उप्रेती

